

Уса Канаев

Драмамы
шығармалар

Иса Капаев

Драмалы шыгармалар

Пьесалар
эм адабият сценарий

РГБУ
«Карашай-Шеркеш
республикалык китап баспасы»

ЧЕРКЕССК 2019

В новую книгу И. С. Капаева «Драматические произведения» включены пьесы, ранее публиковавшиеся как отдельными книгами на русском языке («Маскарад по-ногайски», «Ветеран»), в периодике («Как Мархаба правду нашла»), так и неопубликованные произведения, написанные в жанре пьесы, интермедии, литературного сценария.

В них актуализированы социально-нравственные проблемы современной действительности, проблемы исторической памяти и сохранения этнических ценностей в условиях меняющегося мира.

К $\frac{4802490100-7}{9П1(03)-2016}$ 7—2019

ISBN 978-5-7289-0367-3

© И. С. Капаев, 2019
© РГБУ «Карашай-Шеркеш
республикалык китап
баспасы», 2019

ОЙШЫЛ ОКУВШЫГА АТАЛГАН ШЫҒАРМАЛАР

Иса Капаев аьлиги ногай маданиятында — тоьр орынды алган абырайлы язувшымыз. Яратувшылыгынынъ тап басыннан алып (XX-ншы оьмирдинъ 70-нши йылары) ол яшавы бойынша язувшылык излев йолыннан таймай бараягы белгили эди. Ол йылар — аьвелге каратылган эстинъ оьтकिрленуьви, коьп миллетли адабияттынъ алдында янъы йоллардынъ ашылувы, келеек яшав акында эрислердинъ кызувы куьшейген заман эди. Мескуьвде М. Горький атлы Литературалык институтында окыйтаган йыларында Иса Капаев оьзи де сол эрислерде, кенъесуьвлерде катнаскан. «Биз кимлермиз?», «Кайдаймыз биз?», «Миллетинъ мен дуньяды таныстырар уьшин не зат акында хабарламага керек?» — бу соравлар оны, язувшылык кеспиге йол алган яс аьдемди де, тынышсызландырганлар.

Сол замандагы совет адабияты беркиткен ойлардынъ, йорыклардынъ мажалары язувшыдынъ яратувшылык ойы уьшин айлак та тар эди. Миллетке эм дуньяга Иса Капаев оьзининъ байыр сулыбыннан тувып кепленген ой-пикирин еткергиси келди, яшавдынъ эм заманнынъ туьп маьнесин тарихтинъ мажасыз кенълигинде излегиси келди. Излев йолын язувшы «Мен киммен? «Меним авыьдасларым ким?», деген соравлардан баслап, «Куржын» эм «Сынтаслы акында толгав» деген биринши повестьлерин язды, сонъ, «Меним халкым тарихте кайдай орын тутады?» деген соравады оьзине эм окувшысына каратып «Суьлдер» романында саьды.

Оьрнек ойылып тигилген кишкей катеби куржын, элбетте, — метафора. Онынъ ишинде аьдуьвленип сакланган затлар (карын шаштынъ тыгыз тымагагы, бесбалатас, Тайтериш куьвыршак, Долайдынъ як суьеги...) тек куржыннынъ иеси уьшин баа, маьнели, тек онынъ балалыгынынъ яркын бетлерининъ шатлаамалары, яшавыннынъ булагы — мунъсыз саьбийлик вакыты акында эс. Балалыгы акында толы эс саклаган аьдемнинъ тамыры берк, оьркени кенъ болады деген ой коьринеьди сосы повестьте. Олай болса, миллеттинъ «куржынында» не затлар бар? Олар халктынъ тарихлик эси мен байланыслы болмага керек,

— деп бардырды язушы сол йыларда обзининь яратувшылыгындагы излев йолын.

Ногай адеми, онынь ой-пикири, миллетлик келбетининь оьзеги, тарихте туткан орны, абвелги мен келеектинь байланысын тувсинип билувви, — мине сосы затлар акында Иса Капаевтинь «Куржыннан» сонь язган затлары: «Сынтаслы акында толгав», «Вокзал», «Салам, Михаил Андреевич!», «Кобызшы», «Суьлдер», «Мойынтымар», хабарлары, ятлавлары, пьесалары, тарихлик эссе жанрында язылган шыгармалары.

Иса Капаев ногай адабиятында ога дейим эш бирев де коьрсетип болмаган миллет келбетлерининь яркын тизимин обзининь биринши хабарларында, хикаетлеринде (повесть) ашыкклап баслайды. Айтпага, Алош («Бердази»), обзиннен сонь халк арасында сыйы саклансын, оьмири ийги коьрим болып калсын деп, яшаган. Кайдай «бердази» эссе де, буьгилмей-майыспай, намысты таза тутынъыз деп, ол авылдасларына оьз колы ман йонган асатаякларды таяныш этип калдырган. Сокры болса («Алтын шыбын»), халк эсиннен таймайым деп, авылдынь ортасында обзине бакырдан сынтас салмага аманат этип, акша калдырган. Сонынь уьшин ол, ятарбеклерде, акшады сыраф этувви ойсызларда ол сынтас яшап билмегенлери уьшин обкинув сезимин тувдырсын деп. Алибий («Керавиз») эм Карабаьтир («Карабаьтир») болсалар, оьзлерин миллет дуньясыннан айырмас уьшин, ногайшылыкта яшап калар уьшин, цивилизациядан эрек турмага шалысканлар, сав яшавын кытлыкта, акшадынь кулы болып яшаган Алибий сонынь уьшин атлар ман каьр шегувге савлай яшавын берип яшаган. Карабаьтир, байыр яшавын коршалайман деп, азбарын бийик кора ман курсап, картайган аты ман бирге куьнин кешкен.

Иса Капаевтинь хабарларынынь сосы геройларынынь эш бирев де такырлыктынь ортасындагы ерди ярып шыкпаганлар: оларды заман тувдырган, язушы болса — олардынь келбетин яшавга ювык этип сувьретлеп болган. Тек бас деп онынь язушылык ойы кайдай уьйкен куллык эткен — заманнынь белгисин юргисткен инсанды коьзлеп, белгилеп, айырып, ой-пикирин тувсинип, коьплердинь бириси болгандай келбетти кеплев. Окувшы, сол келбетти эртеден таныс ювыгындай коьрип, карсы алгандай.

Тамамында — ювык танысларымыз, бир-бирде — тап обзимиз болып коьринедилер бизге И. Капаевтинь геройлары: Темир («Шыдадым»), Вениамин («Реклама»), Тенгиз («Сынтаслы акында толгав»), Истэм («Вокзал»), Мухтар (Салам, Михаил Андреевич!), Кобек «Суьлдер». Неге десе, олардынь шеккен ой азабын кимлер — азында, кимлер — коьбинде, тек шекпеген эш бирев

де йок демеге боламыз. Кимлер ди ол геройлар? Кенъ дуньядан бийик кора артында ясырынмайтаган, мынъ юзли яшавга шолпа туъспеге бирерлери авас болган, баскалары — амалсыз болган яс аьдемлер, язувшыдынъ замандаслары. Коббинше, олар — айкасууларга бет берген, белсинли, дуньядынъ кенълигинде озлерин онъайлы сезер уьшин аьрекет эткен яс аьдемлер. Олар янъы аьлдерден коркпайдылар, коьп юзли яшавга коьнедилер, кыйынны да, тынышын да юректен оьткередилер. Тамамында, элбетте, олардынъ касиети, яшавы, бактысы, дуньяга коьз карасы туьрленеди. Аьр кими де озинше туьрленеди. Ата-бабалар йолыннан эш таймаганлай юруув — олар уьшин кыйын, неге десе яшав аьллери баска болган. Оьз йолларын айырсалар — шекленуувлер, аьвелгиди, аьлигиди, келеекти бириктируув амалын излеп кыйналуув, мынъ соравга барып туьгилуув. Сол геройлар ман бирге, ой азабын шегип, окувшы да кайдай эсе де бир тамамга келер уьшин, кыйналады. Мине сосындай, терен ой ман байланыслы негиз коьринеди Иса Капаевтинъ йогарыда аталган эм олардан да баска шыгармаларынынъ озегинде.

Тек бизим замандасымыздынъ тагы бир келбети бар язувшыдынъ шыгармаларында. Ол да бизге ювык таныс: делхайыр болып, ой азабы не дегенди билмей, намыс, яваплык деген мен авараланмай, карын токлыгы болмаса, эш бир зат акында ойламай, яшавдынъ баьын татып, туьнегуьнди-эртеди эсине алмай, оьмир суьргенлер. Мине Аратай («Вокзал»): «Элге каза алып келеяткан шапкыншылардынъ, шанъ туьтетип ювыклаганын коьре турып та, карнын толтырмай, эш орныннан коьгалмас... Яшавында не каьр шексе де — сол непси дегенди тойдырар уьшин...». Яде Самет («Суьлдер») — аьелининъ токлыгын бас каьри этип айырган яс аьдем, тысындагы зат оны бир де кыйнамайды.

Бу геройлардынъ ой-пикирин оьз ойыннан, касиети-бактысын — оьз яшавыннан оьткерип, олар ман таныскан окувшы: «Мен ше, не уьшин мен яшайман? Мен болсам калай этер эдим?» — деген соравларга туьгилип токтамай эш болмайды. Мине сонынъ уьшин язады шынты язувшы. Окувшыда сондай ойды, соравларды тувдырар уьшин, ол авыр излев йолыннан таймайды, йинандырган, танымалы келбетлерди зегенлигининъ куьши мен кеплейди.

Иса Капаев ногай аьдемнинъ касиетин янъы оьлшемде тергединъ уьлгисин берди: биринши кере ол эди, аьдемнинъ кылыгы акында айтар уьшин, адабиятта ак эм кара бояклардан баска да бояклар куланып, яшавдынъ коьп юзли экенин, аьдемнинъ де сол себепли кылыгы-касиети енъил анъланатаган, айгырылатан зат тувыл экенин коьрсеткен. Яшавда калай болса, адабиятта да — солай. Ойшыл яс геройларынынъ бактысын суьвретлей ке-

лип, язушы оларга бир неше аркалар арасында кепленген байланысларды излеттиреді, ата-бабалардың асабасында оларга таяныш таптырады, сорауларына — явап, ымтылуларына — разылык сораттырады. Соға коьре, окымыслы, ойшыл окувшыга аталган Иса Капаевтинь шыгармалары. Оьнершилик сапатына коьре олар — Ресейдинь аьлиги коьп миллетли адабиятынынь ийги уьлгилерининь сыдырасында.

Язушы ногайдынь миллетлик соьз оьнерининь бурынгыдан алып кепленип келген аьдетлерине таянады, оьзининь яратувшылыгында оларды оьрлендиреди. Мысалыга, жанрлар аьдетлерин айтсак: айтув, таварых, толгау, хикает Иса Капаевтинь асарларында янъы оьмирлерин баслайдылар. Сол аьдеттеги ногай соьз оьнеринде кулланылган кеплерди аьлиги адабиятта кулланылатан хабар, повесть, эссе, роман жанрлар ман уйкастырып, язушы буюгьунги куьннинь адабият кеплерин тувдырады. Бобтен де сол зат И. Капаевтинь кара соьз бен язган «Сынтаслы акында толгау», «Вокзал», «Суддер» деген шыгармаларында коьринеди. Айырым соьзге тийисли онынь роман жанрын кеплев амаллары. Бобтен де, — «Суддерде» олар ашык коьринедилер.

«Суддер» 1989-ншы эм 1991-нши йыларда эки китап болып ногай тилинде шыккан, 1996-ншы йылда орыс тилинде баспаланган. Ногай маданиятында сосы романнынь юргисткен маьнеси толысынша энди де белгиленмеген, эште, тийисли сы-йын «Суддер» бир неше онйылыклардан да сонь табар. Сосындай аьл — аьдеттеги зат: шынты шыгармадынь оьз окувшыларын табувы, несидден-несилге оьзине эс тартувы оьмирлер бойы токталмайды, аьр бир несил онынь маьнесин оьзинше тусинеди. «Суддерде» Кобек Карамовтынь байыр бактысы акында хабар бара болса да, оьткир коьзли, ойшыл окувшы онынь оьмир тарихинде миллет тарихин коьреді. Кобектинь бактысындагы оьзгерислерде, яшавындагы янъылысларында, шекленуьвлеринде, дув-саскын болып, каньгып юрген вакытларында окувшы ногайдынь оньмаган вакытларын, янъылыс адымларын коьреді, ой азабын оны ман бирге шегип, миллеттинь ийги, ойшыл аьдемлерининь бактысы ман Кобектинь бактысын салыстырып, сорауларына явап излейди. Сосындай язушылык зегенликтинь, оьнершилик сулыптынь куьши мен тувдырылган тарихлик эм философиялык шыгармада аьдемнинь (Кобек Карамовтынь) бактысын тергевде халктынь бактысын коьрсетуьвдинь куьшли амалларын кулланып билгени, Иса Капаевти буюгьунги коьп миллетли ресей адабиятта ислеп турган зегенли язушылардынь сыдырасына салады.

Язушыга бир-бирде романнынь мажалары да тар болувы ога янъы адабият кеплерин излеттирди. Соьйтип, халктынь аьлиги яшавында оьткир турган заман сораулары, явапсыз калган

тарих маъселелери акында да тувра-туврадан да айткысы келип, язушы публицистикага коъше туратаган болды. Неге? Аъдемнинъ, миллеттинъ яшав тарихин тергеймен дегенде, Иса Капаев тарих илмисинде таяныш излеп, коъплеген архивлерди, язылган илмилик куллыкларды актарады. Тек, оъкинишке, туврашыл ойды ыспатлаган таяныш онда таппага кыйын экенин коъреди. Ногайдынъ оъмирлер бойында кепленген уллы тарихи керегисинше илмиде коърсетилмеген, язылган затлар айлак аз, коъбинше акыйкатлыктан эрек — эне сондай зат коъринди тамамында. Неге? Тарихши алимдей болып ислев керекти язувшыга сол «неге?» деген сораваарга явап табар ушин. Илмилик излеуди, язувшылык ойына сенимли таяныш таппаганыннан себеп, баслайды Иса Капаев эм де коъп маънели табынышларга сол йолында шыгады.

Мине не ушин ХХ-ншы оъмирдинъ ызында язувшы, коъбинше, эссе жанрына коъшеди. Бу жанр, аъдетинше, адабият, публицистика эм илми мажасында кепленеди. Ногай адабиятында, алды ман Иса Капаевтинъ яратувшылыгында бу кептинъ беркигенининъ оъз себеби бар: сонъгы эки оъмирдинъ мажасында кыралымызда янъы тарихлик билим кепленди, неге десе архивлердинъ алдынгы тыюв салынган коъп маглуматлары ашыклыкка шыгарылды, алимлер де оъз ойларын эркин айтарга амал таптылар. Элбетте, ногайдынъ коъп оъмирли тарихине, маданиятына янъы карам кеплемеге, янъы баа бермеге бу заманда онъайлы аъл туъзилди. Ама тарих илмиси, тарихшилер оъз тергевлерине йоллар ашып, ойларын илми дуньясында беркитип куърескенше, язувшылар — эссе кебиндеги асарларында келтирилеек шаатламаларды келтирип, айтылаак ойды айтып, илмидинъ алдында бармага бола эдилер. «Уплывающие тени» (1999), «Бессмертная степь» (2004), «Мойынтымар» (2007), «Ялын янлы Сарайшык» (2014) — Иса Капаевтинъ оъмирлер мажасында тувган айлак уйкен маънели китаплары — буътин дуньяга эм ногай халкына караткан тувра соъзи. Коъп йылар бойынша язган лирикалык миниатюралары, философиялык ятлавлары, куънделик язувлары («Мойынтымар» йыйынтыгында — олардынъ коъбиси), сепер (йол) язбалары да язувшыдынъ яратувшылыгында эссе жанрынынъ беркуъвине негиз болдылар.

Ногай арасында тарих билимсизлиги мен, яде саясат себеплик пен тувдырылган неше ойдынъ оътириклиги Иса Капаевтинъ эссе шыгармалары аркалы акка шыгарылды.

«Бессмертная степь» (2004) китап эне сол оътирикти енъген неше шаатламаларды келтиреди. Ногайдынъ тарихи эм маданияты оъмирлердинъ теренине кетип, онда оъзининъ негизлерин кеплегенине ашык беркитувлерди Иса Капаев шумер за-

манларында, биринши эм экинши мынъыйлыклардынъ заман даласында табып, тарихши аьлимдей болып ислеп, язувшылык ойын минезли кепте ийлеп-таптап ашыклап, окувшысын ьйнандырады. Ыйнандырувды тувдыратаган зат — язувшыдынъ сол баягы архив шаатламаларына, абырайлы аьлимлердинъ илми айлаанысында шет кагылып калган китапларына, элгезерлердинъ эскеруьвлерине, ногайдынъ соьз казнасына таянувы.

Бир соьз бен, язувшыдынъ ойшыллыгынынъ кенъ обрисин сыйдырган жанр — тарихлик эссе. Тюрк эм ногай тарихинде атаклы атлары калган Шынъыз-ханнынъ, Эдигединъ, баска данъклы аьдемлердинъ шежерелери, белгили китаплар бойынша ой боьлисуьв, ногай тилдинъ соьз байлыгынынъ тамыры-тарихи, таварыхлар эм энъгимелер текстлери эм сондай да неше аьлемет затлар бойынша язувшыдынъ ойы бу аьлемет шыгармаларда.

Иса Капаевтинъ эссе жанрында язган шыгармаларынынъ арасында «Ялын янлы Сарайшык» деген *сепер хабары* айырым орын алады. Ногайдынъ обкиметининъ астанасы, тарихи эм маданиятынынъ ак топырак ерин — бу калады — заман енъди. Энди болса, табиат енъмеге караганда (Яйык сувы ягасындагы эстеликти ювып йок этпеге турганда), Иса Капаев Ставрополь, Аштархан эм Атырау далаларынынъ йолларында сепер юрип, арасында окувшысын ногай тарихтинъ, маданияттынъ теренине де аькетеди. Ногайдынъ бурынгы *алалай йьры*, сол сепер йолдынъ узаклыгында айтылган язувшыдынъ тегис хабарына эжуьв болып окувшыдынъ кулагына шалынады. Токтавды, тыншаювды, сабыр этуьвди эш билмеген язувшыдынъ ойы, муьлдиреп турган сезимлери, солкыдаган юрек ярасы аьдеттеги *сапарнамэ* жанрында бардырылган хабарлавды ногайдынъ бурынгы *толгавы* ман ювык, тенълес этип, бир баска, янъы жанр тувдырады.

Иса Капаевтинъ сонъгы йьллардагы яратувшылыгы миллет илмисининъ бир неше тармакларын: тарих, тил, фольклористика, адабият илмиси, этнография эм, тутас алганда, — маданиятынынъ, аддыга барувына айлак та уьйкен себеплик болган. Сондай ойды беркиткен зат болып, 2012-нши йьлда Мескуьвде язувшыдынъ «Ногайские мифы, легенды, поверья (Опыт мифологического словаря)» деген китабы шыкты. Бу заманга дейим баспаланып келген айырым макалалар, туьрли йьйынтыкларда тоьгиллип-шашылган бидируьвлер ногайдынъ терен бурынгысы акында коьринисти, бизим толы билимимизди кеплейди деп эш айттып болмай эдик. Сога да коьре, шыккан китаптинъ маьнелиги обьседи: неше зат йьйылып, йорыгы ман тизилип берилип, йогалудан сакланган. Сосы китап ногайдынъ гуманитарлык илмиси-

нинъ келеектеги коьплеген тергевлерининъ емисли негизи, эште, болар.

2013-нши йылда, «Асыл союз» деп аталып, ногай шайирлигининъ антологиясы дуния коьрди. Маьнеси айлак та бек уьйкен болган сол китаптынъ аньлатпа текстлерин язган туьзувшилердинъ бириси — Иса Капаев. Ногайдынъ он бес оьмирдинъ узаклыгында (бурынгы тюрк тамырларыннан алып сана-сак) тувдырган уллы маданияты — союз оьнерининъ энъ де яркын уьлгилери орын тапканлар бу китапта. Асыл союзмиздинъ коьп оьмирлер бойынша оьрилген алтын йибине бизим заманнынъ да шайирлигининъ асыл таслары тагылган. Ногайдынъ рухы — бийик, оьктеми — оьр, ян азыгы — мол, дуниясы — бай, тамыры — берк, асабалыгы — толы болсын деп, союз оьнеримиздинъ асыл таслары йойылмасын-шашылмасын деп, бир китапка йыйылып берилгенининъ мырады. Коьплеген текстлер онда биринши кере баспаланганлар. «Ногай шайирлигининъ бурынгы булакларыннан» деген боьликте ногай маданиятын байыткан, ногай окувшыга биринши кере белгили этилген текстлер — орхон-енисей руникалык эстеликлер — «Патшалар язувларынынъ» уьлгилери: «Куьлтегин сыйына Уьйкен язув, Кишкей язув», «Тоныкоьк сыйына язув». Терен бурынгыдынъ таста уьнбилип сакланган сосы эстеликлерининъ ногай уьшин маьнеси кайдай? Бу текстлер — бизим союз оьнердинъ оьмирлер бойлап оьрленуьвининъ урлыгы, улпа ери, таьтли сувы, яркы куьни. Баласагун, Ясави, Сарайи, Шалкийиз, Асан Кайгылы, Казтувган, Досмамбет, тап бизим заманнынъ йыравларына дейим — олар баьри де сол булактан куьш алганлар. Аьлиги ногай маданиятында бу текстлер Иса Капаевтинъ коьшируьвинде оьз яшавларын басладылар.

* * *

Иса Капаевтинъ ногай адабиятынынъ кеспилик оьлшемин коьтергени, жанрлар кеплерининъ тизимин кенъейткени, адабият тилди байытканы тек сол айтылган косым ман оьлшемейди.

Айырым союзге тийисли язувшыдынъ аьлиги ногай драматургиясынынъ оьрленуьвине этип турган себеплиги.

Иса Капаевтинъ озган оьмирдинъ 80-нши йылларыннан баслап буюьунге дейим язып келген пьесалары, интермедиялары, адабият сценарийлери («Аквариум», «Ветеран», «Письмо Султану», «Магия сцены», «Мархаба», «Бетсизлер яде маскара ногайша», «Операция «Алмагуль», «Тамуся», «Эмши» эм б.) — ногай

адабиятынынъ жанр яктан оърленуъвине сезимли косым болып калмай, биргесине, ногайдынъ сахна оьнерининъ оърленуъвине — уйкен себеплик эткенлер.

Иса Капаевтинъ драмалык шыгармалары акында соьз бардырактан алдын, ногай адабиятта сол жанрдынъ кепленуъв йолларына эм де сахна санияттынъ тарихине эс каратканымыздынъ эште артыккыгы болмас.

Белгилисинше, сахнада салынув уьшин деп язылган адабият текстлери — ол драматургия жанрында язылган шыгармалар, коьбинше — пьесалар.

Ногай шайирлиги эм кара соьзиндей болып, драматургия да ногайдынъ бурынгы соьз эм саз оьнериннен тамырын алады, оннан баска — халктынъ *ойын аьдетлерининъ* де маьнеси куьшли. Эм де сол тамырлар-аьдетлер терен, берк болган себепли, жанрдынъ оьркенлери де кенъ.

Уллы Далада оьмир суьрген тюрк халкларынынъ маданиятында сахна оьнери бурыннан алып калай кепленгенин тергесек, уйкен байлыкка барып туьгилемиз: *бакишылар, камшылар, сыхыршылар, саваршилер, балшылар, ядылар, сыншылар* — булар, аьли де фольклор туьвмай туьрып, сахна соьзининъ оьнер негизин аьзирлегенлер. Ол зат акында ногай аьлими А. Сикалиев илми макалаларында язган. Сонъ: *оьртекешилер* (кукловоды), *маскарапазлар* (комедианты), *шамакайлар* (паяцы), *йыршы сутылар* (певцы-дервиши), *йыраулар* (исполнители героических песен), *ашыклар* (ашуги, певцы лирических песен), *айтысшылар* (участники состязания певцов) эм баскалар терен бурынгыдынъ эм орта оьмирлердинъ соьз эм сахна оьнерин оьркенли эттилер. Эне солардынъ аьр бири де ногай драматургиясынынъ эм буьгуьнги сахна саниятынынъ негизин кеплевге уйкен уьлис косканлар.

Бизим фольклорда коьрнекли орын алган халк байрамларынынъ аьдетлери де драмадынъ, театрдынъ оьрленуъвине куьшли себеп бергенлер. Театр тувылма энди — шаьбден оьрилген бутакларды колга алып, халкты юбанткан коьбринислердинъ бирин-бирине авыстырып, язлык йырларын йырап, куьп-куьп болып юрген яс-явкадынъ *Навруз, Ковкек-баьтир* байрамларын озгарганлары? *Тепреш байрамда* кырдан туьрли туьсли боякы тавык юмырткаларын тыгыртув ша! Театр тувылма биринши баразнадынъ тойы — хан, ханий эм тотай сайланган ногайдынъ бурынгы тойы — *сабантой*, сонъ *мал айдав, орактот*? Куьп-куватты коьрсеткен пелванлардынъ, тил шеберликте сынаскан айтысшылардынъ, маскарадынъ ортасына *текединъ* шыгувы, ямгыр тилеп, *такта куришак* ойнав — булар баьри де — театрдынъ негизин туьзетаган ногайдынъ аьдетлери.

Бала тувып, бесикке бөбөв, тербиялав адетлери, оларга келисли йырлар, той адетлери-йырлары, өбледи коьмуьв адетлери, бозлавлар-куьйлери мен — ногай яшаган баьри ерде буьгуьн де кулланыладьлар. Бу да — театрдынь негизин туьзетаган адетлер. Алимлеримиз Р. Керейтовтынь, А. Курмансеитовадынь илми куллыкларында ол затлар акында толы язылган.

Театрдынь негизинде болган сол халк байрамлары, яшав адетлери бурыннан алып тап буьгуьнге дейим, ногай тилин байыткан соьзлерди тувдырып келеятырлар: *сахна* — сцена; *та-маша* — представление, зрелище; *маскара* — шутка, розыгрыш; *перде* — занавес; *ойын* — игра; *ковринис* — явление; *теке* — козел-шут; *обртеке* — деревянный козлик-марионетка; *курушак ойнатувишы* — кукуловод эм с.б. Мине сосындай терен бурынгыдынь адетлери ногай адабиятында драматургия жанры туву-вына себеп болганлар.

XX-ншы өьмирдинь басында, советлер патшалыгы курыла-таган заманда, ногайлардай аз санлы миллетлерди яньы өькимет-тинь мажаларында тыпакластырар уьшин, келисли саясат аьре-кети юритилди. Окув-билими болмаган халктынь ой-пикирин керегинше кеплер уьшин, идеология негизлерин беркитер уьшин, синьдирилмеге керек ой аньламлы болсын деп, айтылаяк зат ана тилинде айтылмага, окув-билимге ана тилинде уьйретьпеге керек деген токтас алынды. Сога коьре — ногай тили де өьрленип бас-лады, эл арасыннан биринши язувшылар шыкты. Халк пан кул-лык юргистеек окымыслы аьдемлер аз болганнан себеп, авыллар-да ногай тилинде пьесалар салынып, халктынь ойын сол аркалы кепледилер.

Сол заманларда, мысалыга, Аштарханда мектептерде окув-шылар уьшин театрлар ашылдылар. Зариф-Мухаммед Алиев де-ген окымыслы, өьнершил аьдем сол заманда ногай балалар уьшин пьесалар язып, сахнада салатаган болды. Онынь «Ногай кызы Нуржамал» деген пьесасы 1937-нши йылда Аштархан театры-нынь сахнасында салынган деп белгилейди «Байтеректинь бай-лыгы» деген китабында аьлим А. Курмансеитова.

Сол өьмирдинь басындагы пьесалар, аьдетинше, бир актлы, пропагандалык иштеликли шыгармалар болганлар. Тап сондай этип ногай ярыкландырувшысы А.-Х. Ш. Джанибековтынь пье-салары («Карагаш-ногай тойы», «Сатлык мырзалар», «Карайдар мынан Кызыл-Гуьл») арасында да бирерлерин айырув дурыс бо-лар. Олар Аштарханда, Кангыда салынганлар. Болса да, ногай-дынь сахна маданиятынынь негизин беркитувьде сол йыллар-дынь уьлиси номай.

Бизде, кобан ногайларда, биринши пьесалар 30-ншы йыларда салынып баслады. Х. Ш. Булатуковтынъ «Фатимат» пьесасы кобан ногайларынынъ баъри авылларында да салынып шыккан. Кыскажаклыдынъ бактысындагы туърленислерди коърсеткен пьесадынъ уйкен куъши бар эди, халк суъйип караган болган.

Сол ок йыларда Б. М. Абдуллиннинъ пьесалары белгили болдылар («Душпан енъилди», «Эмбек енъгенде»). Тек Х. Булатуков та, Б. Абдуллин де, оькинишке, репрессияланган интеллигенциядынъ санында эдилер. Яшавлары замансыз узилген. Б. Абдуллин, соз ушин, Аштарханда тувган ери болса да, Казан, Ашхабад, Черкесск, Терекли-Мектеб, Махачкала деп коъшип юрген. Ашхабадта йоддасларына кетип яшаган йыларында туъркпен тилинде бир неше пьесалар язып, тамамында туъркпен драматургиясынынъ негиз салувшысы да болып калган. Аьлиги туъркпен аьлими М. Соегов сол зат акында илми макалаларында язды. Б. Абдуллиннинъ язган «Солтан Саңжар Мази», «Денгсизлик», «Чопан» деген пьесалары 20-ншы йыларда Ашхабадтынъ сахналарында салынып, коьплеген туъркпен каравшыларды йыятаган болганлар. Элбетте, сосы затларды язбага Х. Булатуковка да, Б. Абдуллинге де, А-Х. Джанибековка да ногай фольклорын, ногай тилин ийги билувълери уйкен себеп болган.

XX-ншы оьмирдинъ экинши яртысында ногай адабиятында драматургия жанрына тагы да эс берилип басланды. М. Я. Киримов, Р. Х. Керейтов, Б. И. Кулунчакова, Д. М. Шихмурзаев сол жанрда иследилер. Олардынъ пьесалары, коьбинше, Эркин-Юрт халк театрынынъ, Терекли-Мектебтеги ногай театрынынъ репертуарында орын таба эдилер.

Ама тийисли кеспили оьлшемге етер ушин драматургия жанры да уйкен йолды оьтпеге керек эди.

XX-ншы оьмирдинъ 80-нши йыларынан алып бу жанрда И. Капаев ислеп баслады. Сол йыларда РСФСР-дынъ маданият министерствосынынъ айырым проекти бар эди: миллет тиллеринде язылган драма шыгармаларын орыс тилине коьширип те, кыралдынъ туърли калаларында, уйкен эм кишкей сахналарда, коьрсетпеге деп. Соьйтип, И. Капаевтинъ «Аквариум», «Ветеран», «Как Мархаба правду нашла» деген пьесалары каравшыларын таптылар. «Ветеран» пьесасын карашай театрынынъ режиссеры Ш. Алиев карашай тилине коьширип, «Атай бла юйдегиси» деп атап, Черкесскте, драма театрында 1986-ншы йылда коьрсетти.

Б. Кулунчакованынъ «Белая дочь степей» деген бир акты эртеги пьесасы да соьйтип орыс тилине коьширилип, Братск, Тула, Саратов, Полтава калаларынынъ сахналарында, Нукуста — каракалпак опера эм балет театрында, Казахстанда, Мангыстау-

дынъ кувыршак театрында, Махачкаладынъ драма театрында салындылар.

Р. Керейтовтынъ «Авылдынъ курткашыгы», «Уьйинъизге яхшылык», «Адаскан елемик», «Атты ярыс оьалтирер» деген пьесалары ногай авылларында салына эдилер.

1998-нши йылда Махачкалада язувшы, аьлим Д. Шихмурзаевтинъ «Топыракта ыз» деп аталган китабы дунья коьрди. Муьнда онынъ баска шыгармалары арасында «Козгалыс», «Канлы йол» деген драмалары да орын таптылар. Оларды Терекли-Мектебинъ халк театры 1978-нши йылда сахнада коьрсеткен.

Белгили ногай журналисти С. Рахмедов 1994-нши йылда «Шоьллигимнинъ аьдеммери» деген йыйынтыкты шыгарып, онда Б. Абдуллиннинъ шыгармалары бойынша язылган «Суьйим ялынында», «Байлык эсириклигинде», озьининъ: «Мен баьтирге ким баьтир!», «Айып этемен», «Куьнтиймес» деген пьесаларын, сонъ, С. Батыровтынъ язганлары бойынша «Албаслы», «Той уьстинде той» деген пьесаларды шыгарды.

Белгили ногай фольклоршысы Т. Акманбетов драматургиямызга да озь уьлисин косып етиседи: «Кожа», «Шал-Кийиз», «Туьйин», «Ак явлык», «Ювыркан», «Оьлиге оьким кесуьв» деген пьесалары баспаланган болсалар да, айырым китап болып шыгувын саклайдылар.

2002-нши йылда, Дагыстандагы Ногай оькимет театры ашылган сонъ, онынъ кеспили режиссеры, Б. Джумакаевтинъ басшылыгы ман, театрдынъ репертуары ийги де янъыртылды. Онда М. Аvezовтынъ «Куьн коьрмеген куьн коьрсе», «Турна кызы Турхан» деген пьесалары салынды.

Драма жанрынынъ эм сахна саниятынынъ оьрленуьв тарихинде, айтканымыздай, айырым орынды Иса Капаевтинъ яратувшылыгы тутады.

Онынъ язган асарларын тизип айтаяк болсак, драматургиядынъ аьлемет оьрленуьв йолы коьринеди.

Тербиялав маьнеси айлак уьйкен, сюжети де балаларга айлак кызыклы «Мархаба» деген пьеса-эртегиди язувшы ногай фольклорынынъ асары негизинде язган. Балаларда туврашылыкты, соьзге беркликти, куьллыксуьерликти, ата-анады, тенъ-досты, бириншилей, озь-озьинъди сыйлав дегенге уьйретеди И. Капаевтинъ сосы аьлемет шыгармасы. Мархаба, эрке оьскен кишкей кызалак, адасып-сасып, алдав-суддав йольна туьскенде, онынъ келеектегиси уьшин кайгырмаган киси тоьгерегинде калмайды. Тек, наьсипке, янъыдан дуньяга энгендей болып, ол тувра йольна кайтады. Мархабадынъ тербиялавылары — Яшар, Йол, Улак, Тувралыктынъ давысы.

И. Капаевтинъ «Ветеран» деген пьесасынынъ бас геройы Атай Атаевич — уйкен яшав йолын ѳткен адем. Ѳкимет ушпн согыс майданларда куьрескен, тынышлык йыларда, арымай-талмай ѳкиметке ислеген, алал куьши мен аел асырап, балаларды аяк уьстине салган, намыска бойсынып яшаган, коьримге тийисли адем болган. Болса да, аталар эм балалар арасындагы айкаслар деген ѳмирлик маьселе куьнлердинъ бир куьнинде онынъ да яшавында ѳткир кепте тувады. Улы Сепербий, келини Суюмбийке, кызы Фаризат эм киеви Мамбет эдилер сол маьселеди Атай Атаевичтинъ яшавына эндиргенлер. Йок, яман тувыл эди Атай Атаевичтинъ ѳбстирген авьлетлери: пишеси замансыз дуныядан тайып, ол улынынъ колында туратаган эди. Оьз аддына боьлмеси, уьсти-басы, тамагы-орны каравлы, коьзининъ ярыгы — кишкей Арукыз-йиени, кызы Фаризат йоклай турады.

Тек Иса Капаев, белгилисинше, оьз шыгармаларында ашык аядынъ уьстиндедей коьринген яшав туьгилислерин тергемейди, теренине карайды. Тыныш па экен Атай Атаевичтинъ юреги? Коллары куллык излемейме экен? Калада, уьйдинъ тарлыгында, ога тыныс алмага ава егеме экен? Кайынатасына аьруув турса да, квартирадынъ уьш боьлмесин де оьзи бийлеп яшагысы келмейме экен келини Суюмбийкединъ? Эне сол соравлар ойшыла окувшыдынъ акылында тувадылар.

Атай Атаевичтинъ авыл коньысысы, согыста ѳлип калган досынынъ пишеси Аружан бир куьн Атайга калада расып, онынъ эсинде авыл яшавын, яслык йыларын, аспаңда тувган кара булыттай капилестен келген кавга шагын, оннан сонъгы уйкен яшавын коьз аддына аькелип, эсин янььртты. «Меңде аьли де куьш бар, мен аьли де ямагатка пайда аькелип яшамага болякпан, яс-явкага айтаягым, уьйретеегим бар, калада мага тар, мен авылдагы кенъ уьйимде яшап, эркин тыныс алгым келеди!» — мине сосы соьзлер эситиледи куьнлер бойы ойга берилип яшаган Атай Атаевичтинъ авызыннан окувшыга.

Эне соьбитип яшавды, куллыкты, ямагатын, аьелин суьйип билген аьдемге онынъ балаларынынъ квартира, машин, муьлк деген аваралары сондай да увак болып коьринеди. Тек яньы тувып келейткан аркалар да солай сенимсиз тувыл дегенди Иса Капаев Арукыздынъ келбетинде коьрсетеди. Ол — атайынынъ ягы, онынъ юрегининъ куванышы, соьбитип те ога керекти сезип билетаган кызалак.

Пьесада Иса Капаевтинъ яратувшылык зегенлигининъ, сулыбынынъ куьши мен кепленген куьлкили, ой тувдырган, кайгырткан, юрек телезиткен, — бир соьз бен — яркын, эсте калатан диалоглар, коьринислер айлак коьп. «Ветеран» — яшавдынъ ѳзиннен бир коьринис, сахнада салув уьшин излеп тапкысыз аьлемет шыгармалардынъ бириси.

Драматургия жанларынын толы кеплерин куллана келип (солардын арасында — пьеса, пьеса-эртеги), Иса Капаев интермедияга — кыска, куьккили иштеликли драматургия кебине де эс этеди. «Тамуся» — сол шыгармаларынын бириси. Аьел арасындагы айкастарга айырым эс эткен язувшы, сол баягындай, коьзден тасада турган маьселелерге карамын тигеди. Булай караганда, Оьмирбек-ага, сав яшавын абырайы-сыйы ман ислеп, уьй бийкеси Муслимат пан авызбирликте коьплеген йылар яшап, уьш балады да оьстирип, олардын аьелли, балалы-шагалы болганларын да коьрип, уьйкен уьйди, кенъ азбарды бийлеп, мол берекетте яшап турылар. Балалары, олар ман бирге турмай, алыс керуьв ерлерине кетселер де, ийгилик пен, басларына шалысып, ислеп юрилер, яз сайын авылга-уьйге келдилер.

Ийги ясына толган эсли аьдемлердинъ коьзге коьринер сосындай парахат яшавларында да «оьзек сувырып, кулакты тындырган тыныклык бар». Бир-бирде сол тыныклыкты кенетеннинъ коьзине илинмеген «алабуркасын боран» бузып та олтырады. Эне сондай боран болып кирди Оьмирбек пен Муслиматтынъ араларына ол «сис киргир» конъбысы Тотамай (Тамуся). Ол тувылма эди Муслиматтынъ тегис-тынык яшавын кыйыр-шыйыр этип, Оьмирбектинъ басын айландырган! Эне сондай аьлге туьскен кыскакыдынынъ куьйгелек куьнин, шеккен коьнъли азабын, соьйтип те тувра эм акыйкатлыкка ювык суьвретлейди язувшы. Муслиматтынъ кайынсинълиси Муратханга тоьгинип соьйлеген соьзинде — онынъ юрегинде яллап турган ашуву, тапталган оьктемлиги, уьйдей оьпкеси эм не этеекти билмегеннен талшыгып, ой азабын шегуьви.

Интермедиядынъ диалоглары окувшыды куьлдирген де этдилер, онынъ янын да авыртып, Муслимат пан бирге сол аьлден шыгуьвга йол да излеттиредилер. Иса Капаевтинъ язувшылык ойы эне сонда: бу — яшав эм ол — сондай коьп юзли. Кыйын аьллерде калай оьзин юритеегин аьр бир аьдем оьзи биледи, оьзининъ кылыгы, тербиясы, яшав сулыбы, акылбалыккылыгына коьре кайдай да бир тамамга келеди. «Мен болсам калай этер эдим?» — деген сораьды ойшыл окувшы оьз алдына салады эм ога аьр ким де оьз явабын излейди.

Буьгуьнги коьп юзли яшавдынъ каты еллери, ясынлы ямгырлары боьтен де яс-яьва уьшин оьткин боладылар. Яшавда адаспай, оьз йолын, орнын табар уьшин, оьзлерин ямагатка керекли этип сезер уьшин яс аьдемлерге терен билими, аьрекетшил дегеннен баска да ойшыл, эьшил, каныгыслы, ымтылыслы болганлары керек. Эьбетте, коьплер уьшин сол оьлшемде мы-

рат салып, сосындай талапларга келисип болув — айлак та кыйын. Тек яшамга керек, эм яшав сорамайды сенинъ болымсызлыгынънынъ себеплерин. Кайтип амал этеди яс-явкa? Авыр болса да, тувра йоллары ман барадылар ма? Яде енъил йоллар излейдилер ме? Элбетте, туърлише болады, аър кими оъз сайлавын этеди.

И. Капаевтинъ «Операция «Алмагуъл» деген интермедиясында эм «Эмши» деген пьесасында буъгуьнги яс-явкaдынъ бактысы коърсетилген. Не мен яшайды яслар, кайтип амал этедилер яшав йолыннъ шетинде калмас уьшин? Отыз ясына да келмеген яслар Рашид эм Альберт («Операция «Алмагуъл») ийги яшав уьшин окув, оърленуув-оъсуув, аьрекетлев — ол узак эм ызында не болаяты белгисиз амал деп, енъил акшага йол излемеге катадылар. Кинода коърген, китапларда окыган сюжетлерге ызлап-иерип, бай яшавга йоллардынъ энъ де кыскасы — кыянатшылык деп, токтайдылар дослар. Калын кисели, акша санамай яшайтаган Ажигерейдинъ пишеси Маржанды акашып ясырып, онынъ уьшин байыннан миллионлап акша сыдырып, мыратларына етпеге сендилер. Тек сол зат Рашидке суйьген кызы Альмирага уьйленмеге, Альбертке — досларынынъ «коьзлерин ярк эттирип», машиннинъ ийгисин минмеге амал береек.

Иса Капаев бу пьесады ХХ-ншы оьмирде яшаган белгили туьрк язувшысы Азиз Несиннинъ хабарларынынъ бирине иерип язганынынъ да оъз маънеси бар. Несин — куьлкили хабарлар, сатира, памфлет жанрларында ислеп окувшыга таныган. Оьмир бойы ол яшавдынъ терисликлерининъ тамырын излеп, туврашыллыкты беркитуув уьшин язган, сол йолында арымаганы уьшин тутнаклар азабын да коьп шеккен. Яшавды кыйшыкка буратаган коьплеген оькимет аьрекетшилерди, булай аьдемлерди селекелев, бетлев онынъ коьплеген куьлкили хабарларынынъ туьп маънесинде.

Элбетте, куьлкили болып коьринер эди акашылган Маржаннынъ, эсин йыйып, туьзилген аьлди колына алып, «акылды» эки достынъ кереклерин тапканы. Энъ де маънелиси Иса Капаев уьшин бу пьесада сюжеттинъ барысы эм онынъ тамамы тувыл: язувшыдынъ хабарлавдынъ сонъы не болганын да ашып айтпаганыннан бу зат коьринеди. Рашид пен Альбертти Маржан шуьшлерине йолыктырды ма? Байы Ажигерей мен бир болып, соьйлесип, шыктыма ол сосы аьдден? «Алмагуъл» операция не болды? Сосы сораваарга явапты оьзинше кеплейди ызында ойшыл окувшы. Пьесадынъ туьп маънеси — Маржаннынъ туьзип билген аьллеринде Рашид эм Альберт оьзлерин калай коьрсеткенлеринде. Олардынъ сай акылы, непсукар, акшагоьз, ойсыз, шыдамсыз болып коьрсетилгенлери окув-

шыда тек куьлкиди тувдырмайды. Оькиниш, айлак уьйкен оькиниш яп-яс эки аьдемнинъ, ийги яшавга йол излеп, баска зат колларыннан келмей, кыянатшылык йолына туьсуьвлери эм сол йолда да оьзлерин сосындай акмак, аьвмедийлер этип коьрсеткенлери. Уьйкен мунъшылыкты тувдырган коьринис. Шуьш толысынша сосындай яслардынъ болымсызлыгында ма, яде бу заттынъ баска, оькимет басшылавдынъ оьлшеминде тувган себеплери де бар ма экен?

Аьлиги яс-явкадынъ буьгуьнги яшавынынъ маьселелери акында соьзди, айтканымыздай болып, Иса Капаев «Эмши» деген адабият сценарийинде де коьтереди.

Казгерей эм Салман — эки ногай яс, бактыдынъ эм сырагадынъ суьйген аьвлетлери болмаган коьплердинъ биревлери. Оьксизлик, демевсизлик оларды, мекансыз, куьлыксыз, ийгиликке сенимсиз юрген ясларды, бири-бирине ювыкластырды. Ишкишиликке айланган, аьелин таслаган досы Салман уьшин яваплыкты Казгерей оьз мойынына алып, онынъ яшавын туьзетеди. Экеви аьрекет этип, шалысып, ер мен, карбыз шашув ман, мал ман алысып, машин де алып, кардашларына-аьеллерине ярдамласып, арасында дем алып, эриклерин де язып, халктан кем болмай яшадылар. Салманга десе, сосындай яшав тамам тувып, аьли ийгидинъ ийгиси болган уьшин, Казгерейге бу аз эди. Онынъ юреги оьр мыратка ымтылып, яны, тыныш тапшай, куьсеген бир заты бар эди.

Машины мен аварияга туьсип, Казгерей оьлим мен яшавдынъ арасында калган сонъ, Салман шакырған болып, Гуьлджамал деген эмши Казгерейди оьлимнинъ колыннан суьгырып алады. Онынъ оьлмегенинде оьзининъ де тармасып, яшавга каптырылып, амал эткени бар. Дайши-таудынъ туьбиннен шыккан бурынгы саз алаты — ногайдынъ кылгобызы — Казгерейдинъ, янъыдан тувып, Эмши (Коьркүт, Коьрден тувган) бодувына уьйкен себеплик эткен. Аддынгы Казгерей энди йок эди. Кылгобыздынъ «ер мен коькти бириктиретаган сазы» олардынъ Салман экевининъ араларын тагы да эрек этти. «Мен сенинъ айтканынъды туьсинмеймен, кел, экевимиз нарды ойнаяк», — дейди Салман Коьрден турган досынынъ соьзиннен басын алаяк болып. Эмши Салманга: «Дурыс яшавга ымтылмага керек, ол заманда яшавынъ да дурыс болаяк», — дейди.

Эмши, уьй аддына уьйкен шеретлер йьйып, коьплерди эмлейди: маразлардан — денлерин, яманлыктан, огырсызлыктан — янларын... Онынъ янында турган Менеджер, Эмшидинъ билимшилигин акшага айлаңдырып юрген киси, фанье дуныядынъ элшиси болып коьринеди.

Бурынгыды билуув, ата-бабалардан калган баалыкларды эсте тутып буьгуьнги яшавды курув — ол дурыс яшавга йол деп туь-синемиз Эмшидинь Коркыт-ата келбетинде буьгуьнги яшавдынь кыйшыгын туьзеткенинде.

2006-ншы йылда Мескуьвде И. Капаевтинь «Маскарад по-ногайски» деген эки актлы пьесасы — йогары оьлшемде язылган зат — дуьня коьрди. Ол шыгармадынь ногайша аты — «Бетсиз-лер яде Маскара ногайша». Бизим драматургияда ол оьлшемли зат бу куьнге дейим эш болмаганы — акыйкат.

Ногай аьдемнинь озь юртында оньып яшаганы, ногайшы-лыктынь сакланганы, халк яшавында тарихлик яньбылыслар кай-тарылмаганлары, таза, алаал аьдемлер миллеттинь алдында юрген-лери дегендей сол баягы маьселелер язувшыдынь эсин тартады-лар. Миллет юртынынь эм аьдемнинь экологиясы — пьесадынь туьбиндеги язувшылык ойды кеплеген.

Кокьсар деген бурынгы ногай каласынынь орнындагы тап сол атлы буьгуьнги авыл уьйкен экология баьлесине ушыраган. Даянып болмаган яман ийис аьдемлердинь «юреклерине де, ба-вырларына да зарар тийдиреди». Неге десе, сосы бурынгы тари-хи болган ерди заманында бирев де коршалап болмады: халк оьмирлер бойы оньып яшап турган ерге газоконденсаторлы за-вод салынды. Сол токтастынь туьп-негизинде — «карьжкланув, акша этуьв, алдав деген мен озьлерине оньлы яшав куруп турган кырсызлар».

Энди Кокьсар коьширилеек пе? Кайда? Кашан? Белгисиз-ликте яшаган халк кими кайтип аьелин-балаларын коршалайды: калага коьшедилер, коьшпегенлер балаларын интернатка бере-дилер. Авырганлар, картлар не болса да, янларын тувган ерде берер уьшин, тувган ерде калмага катадылар.

Халк Кокьсарда калса — маразлардан оьледи, кетсе — ша-йылып йогалады. Кокьсардынь баьлеси, кыйын аьлде амал изле-меге керек болувы аьдемлердинь кайсысыннынь да юзин аклыкка шыгарып, кимнинь ким экенин яхшы коьрсетеди. Бу ерде про-тивогазлар, маскалар кийип юрген аьдемлер — бетсизлер, бетле-рин ясырган аьдемлер деп коьрсетилгени — ол бир неше маьне-ди юргисткен куьшли метафора. Бетлерин ясырганларынынь се-беби бар болганга ясырадылар: Асан Мурзаевич (басшы), Ибра-им, Самат, Анжела, Мурат. Олардынь аьр бирининь ногай тари-хинде атлары калган болып прототиплери бар. Буьгуьнги Кокь-сар авылы эм бурынгы Кокьсар (Кокьсарай) каласы бу пьесада дайым да барабар коьрсетилип келеди. Бурынгы Кокьсардынь басшысы Акбарс — буьгуьнги Кокьсарда — Алибек, Калю — Асан Мурзаевич, Джамбай — Мурат, Джанике — Анжела.

Бир анадынъ (Мариемнинъ) уллары — басшы Асан Мурзаевич эм ишкишиликке берилген, тек, оъз басына шалыспай, коркпай, дурыслыкты яклаган, халкы ман бирге кыйын аьлден йол излеген Алибек. Асан Мурзаевич болса, оъзининъ токъ, онъайлы яшавы, оъз басшыларына ярап ислевиди уьшин Коьксарда сол заводты салмага деп ызын берген. Сол йолында биревди де аямаган: оъзининъ иниси — туврашыл Алибекти шуьшине йолыктырып алысты, «шпионлар» Ибраим мен Саматты — бирде коркыстып, бирде — акша-амал берип оъзининъ «кулаклары эм коьзлери» этип кулланды, яслар Анжела ман Муратка да кызганмай тоьгинип, оъзине ислеттирди.

Эне соьзитип, язувшыдынъ ойы ман келисте, миллет юрты шашылады, халкъ тентирейди, берекет-ырызкы курыйды. Ызында ата юрт куьл тоьбеге айланады. Мысалы этип Иса Капаев бу ерде Акбарстынъ ордасы Коьксарайдынъ бактысына окувшыдынъ эсин каратады. (Ногайдынъ астанасы Сарайшыкты таниймыз ол Коьксарда). «Сол сарайдынъ ярасыклыгын бир соьз бен айтып болмаган. Оны бир кере коьргенлер дайым муталмаганлар, савлай дуньяга данъкын яйганлар. Сарайдынъ иргелери — коьк таслардан, ишинде ахыр-туьрли муьлк, алтын-куьмистен ясалган керек яраклар, ярасык куьйизлер, ...шынъ аякъ-савыт, азбарында — аьлемет бав-бакша, ортасында ак мермер тастан ясалган шар-шар сувы, тоьгерегинде конаклар уьшин термелер... Конаклар токтамай Коьксарга келдилер. Акбарстынъ сыйын бердилер, савкатлар аькелдилер... Акбарстынъ халкы токъ яшады, аьскери, ыргатлары бийин мактадылар, артыкъ коьрдилер. Акбарс дуньядынъ тегершигин мукаят айландыратаган патшалардынъ санына киретаган басшы болганына бирев де шекленмейтаган эди...». Калювлер эм джамбайлар тувылма эди яв басшылары актайшылар ман бир болып, ногайдынъ элине оларга йол танытып, миллеттинъ баьтирлерин сатып, аьлек салганлар, Ногай эдди куьл тоьбеге айландырганлар!

Калювлер, джамбайлар бизим буьгунги тарихте де оьзлерининъ кара ниетлерине ызап яшайдылар. Асан Мурзаевич, Мурат, Анжела, Ибраим, Самат — мине булардынъ келбетинде-касиетинде ногайдынъ бурыннан алып канына синъген ойсызлыгы коьринеди И. Капаевтинъ пьесасында. Эне солар амаллы «бузылган Коьксар аякъ уьстине туралмады, опырап барган Коьксарай канъгыма ийтлердинъ эм карақлардынъ яшаган ери болды. Сонда оьлгишей ваьзир Джамбай ие болып турды. Оны ман бирге яры акыллы Калю де оьмир суьрди...».

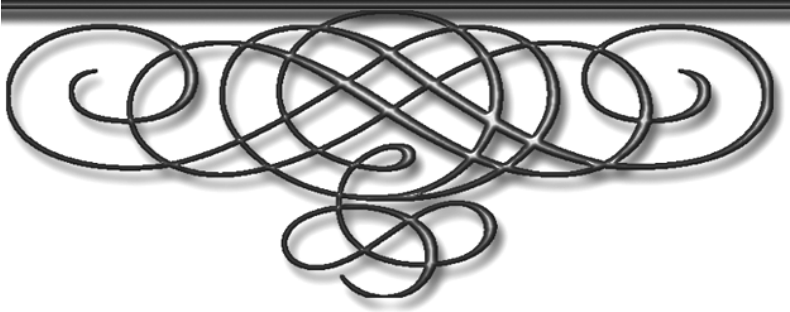
Пьесадынъ сонъында Саматтынъ айткан соьзлери — ызгы соьзге усайды: «Аьдемге кайгы келсе, ол баьри затты ойланып

шыгады. Бобтен де ким шуышли экенин билмесе, мынъ зат акын-да ойлап шыгады... Биз де сога усадык. Шуышли аьдемлерди табамыз деп, ойланмаганьмыз калмады. А онынъ себеби бек терен болар деп, ойлайман. Биз туврашыл болмай яшаганьмыз. Бир биримизге сенмей, кардаш кардашын унамай, бири бирин алдап, яшаганы уьшин бу язалав болар?»

Иса Капаев — яратувшылыгынынъ аьли белсинли вакыт-тында. Онынъ ногай уьшин язаяк китаплары алдыда да аз тувыл. Язувшыга кереги, эште, — коьнъил. Сонынъ уьшин, коьнъил тувдырган ойшыл окувшылары онынъ номай болсын, оьнер соьзининъ эл арасында сыйы оьр болсын.

НАСИПХАН СУЮНОВА,
филология илмилерининъ докторы

Ветеран

Эки оьзгерисли пьеса

ОЙНАЙТАГАНЛАР:

Атай – Уллы Аталык кавгадынъ ветераны, 66 ясында.

Сепербий – Атайдынъ улы, 37 ясында.

Суюмбийке – Сепербийдинъ пишеси, 35 ясында.

Арукыз – Сепербийдинъ кызы, 15 ясында.

Фаризат – Атайдынъ кызы, 32 ясында.

Мамбет – Фаризаттынъ байы, 37 ясында.

Аружан – Атайдынъ авылдагы коньысысы, 58 ясында.

БИРИНШИ ОБЗГЕРИС

Биринши суйврет

Радио уйининъ алдында сквер.
Такта олтыргышта Атай олтырады.

Атай (*овзи-овзине*). Сол радиода да кайтакым сойлеп болады? Не зат айтаягынъды табалмайсынъ... Не зат айтайым? Айткандай коьп зат бар. Кайсы бирисин айтаяксынъ?

Атай ойланып турады. Ян-ягына каранып, Аружан киреди.

Аружан (*Атайды коьрп*). Радио уйи бу ердеме?
Атай (*ол бетке карамай*). Бу! Бу Радио уйи.
Аружан (*тигилип каран*). Атай, сенсинъме?!
Атай (*басын коьтерп*). Менмен... А сен Аружансынъма? Кайдан шыктынъ?

Атай турып, Аружанды кушаклайды.

Аружан. Аьрувсинъме, Атай? Мынъ йыл сени коьрген йокпан.

Атай. Мен де сени. Шырайынъ да ийги, яркыдап юресинъ!

Аружан. Сенинъ де шырайынъ аьрув! Сени коьрермен деп, ойламаганман.

Атай. Авыддан кединъме?

Аружан. Аьше, авыддан. Улым Ибраимге конакка келдим. А сен мунда не этесинъ?

Атай. Мени радиога он эки саьатке шакьрганлар.

Аружан. Мени де он эки саьатке... Сейир экен!

Атай. Олтыр! Бизде энтте заман бар. Ибраимге келгенмен дейсинъме? Ол городта турама?

Аружан. Аьше, янъы квартира алган... Ибраим меним кишкей улым, эсинъдеме?

Атай. Мен коьргенде, бек кишкей эди. Авылымыз кайтеди? Сен авыддан калага коьшпейсинъме?

Аружан. Йок, Атай! Мен баска ерде яшалмаспан. Уыйкен улым ман тураман. Авылдан кеталмаспан...

Атай. Неге экен?

Аружан. Городта кайтип тураяксынъ? Мунда шав-шув, тарлык кысады. Соьле авылда коьтере зат та бар. Телевизорым да, кир ювар машиним де, пылесосым да, холодильниким де бар. Аллага шуькир! Оьзимнинъ каралдымды бир затка да авыстыраяк тувылман. Ава таза! Коьнъил ток!

Атай. «Коьнъил ток», — деп калай аьрув айттынъ? Мен авылда бир он йыл болмаганман. Коьнъилиме ток бомага кайда? Уыйим турама экен?

Аружан. Турады. Кайда кетеек? Тек, эне, сен неге келмейсинъ? Уыйинъди таслап болама? Уыйинъди коьрмеге керек!

Атай (*шуьшили болып*). Заман да таппадым, ис те коьп бодды.

Аружан. Сен пенсиядасынъ, кайдай ислер? Заман коьп, тек сен оьзинъ унамайсынъ келмеге. Атай, сен мени кешир. Янъыларда улым ман сол затларды соьйлегенмиз. Ол да, сендей болып, уыйин коьрмеге келмейди, ол да, заман табылмайды, дейди.

Атай (*ойланып*). Ах, авылдасым, кайтип бир суь-йиндим сени коьргенде! Сейирли йолыгыс! Мундадай зат болар деп, туьсиме де энмес... Сени радиога не уьшин шакырганлар?

Аружан. Туьнегуьн улым янъы квартира алганына аьдемлер йыйылган эдилер, аска олтырганда, радиодан тел соктылар. Ибраим Суьлейменнинъ улы экенин билгенлер эм ол, радиоберуьвге келип, атасы акында хабар айтсын деп, шакырганлар. Енъуьв куьни ювыклайды да. Ама Ибраим атасы акында не биледи? Улым корреспондентке, анам барсынтагы деп, тиледи. Сонынъ уьшин мен келдим. Мен Суьлеймен акында коьп зат айтпага боламан да. Яткан ери ярык болсын!

Атай (*кайгылы*). Сен айтаяксынъ, мен де айтаякпан... Суьлеймен, Суьлеймен! Меним мутылмас досым! Яшавдан калай бек эрте кеттинъ, досым?!

Аружан (*кайгылы*). Атай, сен байым ман кавгага кеткенинъиз коьз алдымнан аьли де кетпей турады. Уьстинъызде кара ямшылар, басынъызда бийик коьрпе боьрк-

лер... Озынъыз яссыз, ярасыксыз. Сиз ат уьстинде, а биз сенинъ пишенъ мен артынъыздан коьпирге дейим шавып барамыз. Соннан сонъ мен ялгызымды баска коьрмедим.

А т а й м а н А р у ж а н а д д ы г а а л ы с к а к а р а й д ы л а р .
Кавга заманнынъ сазы эситиледи.

А т а й . Н е г е о л б а с ы н т а н к т ы н ь л ю г ы н н а н ш ы г а р д ы ?!
Шыгармаган болса, сав калаяк эди. Сонъгы соьзлери соьле де кулагыма шалынады. «Атай! Мен болдырдым!.. Озынъди сакла! Уьйге кайтсанъ, мени эске алып тур! Озынъди сакла, досым!» — деген соьзлери юрегиме кан шаптырады. Яп-яс аьдем! Кайдай сулыплы эркек эди!

А т а й к о ь з ы с л а н а д ы . А р у ж а н й ы л а й д ы .

А р у ж а н . Б и з М а р ж а н м а н э к е в и м и з к а й т а я г ы н ь ы з -
ды кайтип бир карадык! Кайтип карадык! (*Ковзясларын аясы ман суьртип.*) Маржан мырадына етти, мен, кара-манълай, йолга аьли де карайман...

Уьндемей турадылар.

А т а й . М а р ж а н д а я ш а в д а н э р т е к е т т и . Б а л а л а р ы н ы н ь о ь с к е н и н к о ь р м е д и .

А р у ж а н . О н ы н ь о ь м и р а л л а с ы к о ь з а д ы м д а т у р а д ы . Йокламага кайгадер аьдем йыйылды! Сол куьн табиат оьзи де тып-тынык. Тап, эне Маржаннынъ оьзиндей, тынык эди. Оннан бирев яман соьз эситпеген, ол биревге зер кадер зарарлык тийдирмеген. Соьдай куьнасыз аьдемди де аьжел эртерек алып кашты! Суьлейменди, Маржанды эске алсам, туьнъилемен. Соларга кетким келеди...

А т а й . С е н с о л з а т т ы к о й ! Б и з я ш а в ы м ы з г а и е т у в ы л -
мыз. Биз яшаяк уьшин бу дуньяга энгенмиз. Кайтакым берилген болса, сол такым яшамага керекпиз. Яшавдан туьнъилип болмас. Ол куьна. Ковзясларынъды суьрт, яным.

А р у ж а н . А ь ш е , а ь ш е . Э л б е т т е , я ш а м а г а к е р е к . . . А т а й , с е н г о р о д т ы н ь а ь д е м и с и н ь , у ь й к е н к у л ы к л а р д а и с л е г е н -
синъ, сени каерде коьмеек экенлер?

Атай. Кайтип каерде? Неге мен городтынъ адеми боламан? Мен авылда тувганман, авылда коьмилмеге керекпен! Меним балаларымнынъ анасы коьмилген ерде. Сен мени коьммеге аьзирленгенсинъме?

Аружан. Йок. Ким эрте оьлеегин тек Алламыз биледи. Мен сени коьммеге аьзирленген йокпан, хабтеринъ калмасын. Соьйтип сорайтаганым, сендей уьйкен аьдемлерди авылларда коьмдирмейдилер деп, эситкенмен?

Атай. Неге экен?! Мен балаларымга кайтип айтсам, солай боляк. Балаларда акыл болмаса, не этеексинъ? Сонынъ уьшин биревлерди городта да коьмедилер.

Аружан. А мен сондай йорык бардай ойлаганман...

Атай. Аружан, мен энди де оьлмеге ойламайман. Бираз яшаяк боламан. Уьшинин айтсанъ, авылга коьшип, бираз турсам экен деп, ойлайман. Тувган еримде бираз турсам экен.

Аружан (*субийнит*). Тувра ойланасынъ! Авылга кайтсанъ, бек дурыс этеексинъ!

Атай. Тек мен коьшпей, сол зат акында айтпай турайык. Хабар этпейик... Кишкей улынъ, Ибраим, мунда, калада, турады, а уьйкенинъ, Харун, кайтеди?

Аружан. Сен Харунды да эсинъде тургыстасынъ? Савбол, Атай! Мен соны ман яшайман. Харунда доьрт баласы бар. Тек пишеси мен кырлы яшамайдылар.

Атай. Неге экен? Не зат болган?

Аружан. Анълатпага да кыйын... Пишесин куьнлейди. Доьрт баладынъ анасын куьнлеп яшап болама? Урсысадылар! Мени кыйнайдылар. Мен балалар уьшин кайгыраман, юрегимди авыртадылар.

Атай. Сондай затлар да болатаган. Яшавда келиспеликлер коьп шыгады.

Аружан. Сен ша? Сен кайтип яшайсынъ? Ялгызсынъма? Биревди таппадынъма?

Атай. Ялгыз тувылман, балалар ман яшайман. Улымнынъ аьели мен. Кел конакка. Келерсинъме?

Аружан. Келермен. Коьргим келеди. Белки, сонъгы кере коьрисемиз? Балаларынъды коьрейим. Олар мени биллип те билмейдилер, таныспага керек.

Атай. Кел! Танысарсынъ. Меним яшавыма карарсынъ. Мен авылга барсам, сенинъ яшавынъды кобренмен. Ювык аьдемлермиз де... (*Саватке каран*). О-о, заман, заман! Кирмеге керек! Юр!

Атай Аружанды билегиннен ыслап аькетеди.

Шымылдык.

Экинши суьврет

Уьш боьмели квартира. Сол ягында Атайдынъ боьмеси, боьмединъ ортасында фанерадан ясалган кутык, ирге бетинде орындык, такта стоьл, олтыргышлар турадылар, иргеде пишесининъ каьрти илинген. Орындыкка Атай янтайып мызгайды. Онъ ягында уьйкен боьме, зал. Сонда Суьюмбийке боьмеди йьйыстырады. Сепербий анда-мунда кезинеди. Арукыз олтырып дерислерин этеди. Сонъ Суьюмбийке, Атайдынъ боьмесине кирип, кутыкты коьширип каьрлейди. Ол Атай янтайганына эс этпейди.

Суьюмбийке. Сепербий, мунда келеш! Муна кутыкты коьширмеге коллас... Биз квартирамызга гарнитурдынъ яртысын да сьйдыралмаспыз.

Сепербий бармага асыкпайды. Ол иргеде илинген радиодынъ давазын йогары этеди.

Диктордынъ давысы. Эфирде базар сайын бара-таган «Салам алейкум» деген музыкалы программа...

Шаат музыка эситиледи. Сепербий, аяклары ман бийип, атасынынъ боьмесине барады. Ол да атасы янтайганына эс бермейди.

Суьюмбийке. Муна кутыкты балконга шыгараш! Меним куьшим етпейди.

Сепербий (*кутыкты тегаран орныннан козган*). Ка-лай авыр ды! Кайгадер темир! (*кутыкты шыгарып, боьмеге кайтып*) Атам оны булайга салган, неге коьширтесинъ? Белки, ога олар керек? Бас деп сорамага керек эди.

Суьюмбийке. Сорап туражксынъма? Савлай уьйдинъ ишине машин майынынъ ийиси яйылган! Городтагы кварти-

рады мастерской этетаганым?! Эндиги балконга да шыгып болмас. Онда да тар. Сен атамыз бан соьйлетагы. Бу савлай куркыдакты бир школага савкат этип берсин. Мине Арукыз окыган школа металллом йыяды, соларга берип койсын. Кызымыз да, школага пайда аькелгенмен деп, мактанар...

Арукыз (*залдан бакырып*). Анам, атайымыз обзининь затлары ман не зат этпеге керегин обзи биледи. Сен сонынь ушин неге ойланасынь? Бас деп обзиннен сора?!

Суюмбийке. Сен мага акыл уйретпе! Урокларыньды эте бер! Каьриньди коьр!

Арукыз книга окып, ятлав ятыннан уйренеди. Радиодан биов ангы эситиледи. Сепербий турган еринде ойнайды.

Суюмбийке. Сен де бийип неге калдынъ?! Ярдамластагы. Соьде-аьли Фаризат пан Мамбет келмеге кереклер. А бизде уйимиздинь иши ат котандай кир. Ка-йынсиньлим тагы да бетлеп баслар. Каныкпаса, аш болып турады.

Сепербий. Сен обзинь ога каныгасынь, карында-сым сага тиймейди. Сизинь кавганъыздан тамам бездим. Бу дуныяда кавга эткен кыраллар ярасадылар, а сиз ярасалмай калдынъыз.

Эсиктеги шань согылады.

Суюмбийке. Мине, олар да келдилер!

Сепербий, бийип барып, эсикти ашады. Аятуьйге Фаризат пан Мамбет киредилер. Залга шыгадаылар.

Мамбет (*куванышлы юзи мен*). Бизим сизге келуьв — байрамдай куваныш! Ювыкларымызды коьрмеге суьйинип келемиз!

Фаризат. Сиз де бизге бир де болмаса айланса-нъыз! Биз келмесек, коьрисип те коьрисек тувылмыз!

Сепербий. Дурыс! Тез-тез распага керекпиз! Яшавымыз коьтере де аьлетет боляк! Биз, кардашлар, татым турмага керекпиз! Бир-биримизди сыйламага керекпиз! Суюмбийке, дурыс айтаманма?!

Суюмбийке. Элбетте, дурыс! (*Фаризатка каран*). Кайынсинглим! Шырайынъ калай аруув ди! Мамбет, сен тап министрдей кийингенсинъ! Калай ярасык галстук таккансынъ!

Мамбет (*галстугын туьзетип*). Энди де министр болган йокпыз, ымтыламыз коьтерилмеге, шалысамыз!

Конаклар саламласадылар, кыскаякылар кушакласадылар. Конакбайлар конакларды такта стоьддинъ тоьгерегине олтыртадылар. Суюмбийке, кухняга шыгып, поднос пан шай ишпеге савыт, тепшекте конфет аккеледи. Тагы да кухняга кетеди. Сепербий чашкаларды конаклардынъ, оьзининъ алдына салады.

Фаризат (*уьйдинъ ишин каран*). Сизде калай аруув! Не зат та бар! Бизим уьйимиз боп-бос.

Суюмбийке, шайник пен кайтып, чашкаларга шай куяды.

Сепербий. Сен, карындас, языксынмасанъ экен. Сиздеги тек радиоаппаратуранъыз кайдай баалык!

Фаризат. Кой! Кой! Мине мунавы (*Мамбетке коьрсетип*), наушниклерди кулакларына салса, дуныясын мутады! Пишесин эситип те эситпейди, коьрип те коьрмейди! Не пайда онадан!

Мамбет (*шырайын сусландырып*). Сен арттырма, аруувим! Сени коьрмей болмаса?! Бобтен де аэробиканъды этип басласанъ?!

Фаризат, разы болып, байынынъ йниннен сыйпап алады.

Суюмбийке. Биз бурынгылардай турамыз. Аэробикады кайтип мунда этеексинъ? Кайнатама сондай зат этетаганынъды коьрсетип болама?

Сепербий. Мен сол аэробикады анъламайман. Физкультура десенъ, физкультура тувыл. Ойын да тувыл. Мен ойынды сьумемен, ога соьз йок! Шай ишинъыз! Суюмбийке, конакларга каратага! (*Шай ишедилер...*)

Фаризат. Аьлемет шай! Шайды аруув этесинъ, Суюмбийке! (*Ян-ягына каранып.*) Мине уьйинъызде баьри зат та ийги! Бобтен де меканынъыз кенъ!

Суюмбийке. Биз гарнитур алаятырмыз, а салмага орын таппаймыз. Кайнатамыздынъ запчастьлери савлай уый-имизди бийлеген...

Фаризат. Кала? Бир запчастьти де коьрмеймен?

Суюмбийке. Сен барып балконды кара! Биз сонда шыгалмаймыз. Биз, Сепербий мен ойланып, сол запчасть кутыкты атамыздынъ сиз кулланатаган дачасына аькетер-миз деп, токтастык.

Сепербий, сейири калып, пишесине карайды.

Фаризат. Акылынъды ишкенсинъме, келин! Дача кишкей. Сонда Мамбет диссертациясын язады. Ога бирев буршав этпеген тынык ер керек.

Мамбет. Аьше! Мен биринши басты язып битирдим. Бек коьп тарих маглуматлар кулланаман. Оларды окыганнан баска, маьнесине шыгув коьп кыйынлык тувдырады.

Сепербий. Аьше, авырмаган баска явлык байласанъ. Мамбет (*савспеклен*). Кайдай явлык акында айтасынъ?

Арукыз. Билген исти этпеге керек. Атам сонынъ уьшин айтады: «Авырмаган баска явлык байлайсанъ» деп.

Фаризат. Бу да кайда кириседи?! Бойынъ туыймедей болып, Мамбеттинъ диссертациясы акында соьйлегиси келеди. Каратага ога!

Сепербий. Кызым меним соьзимди йобплейди.

Фаризат. Йобплемесин!

Сепербий. Шалт болма! Мамбет диссертация язаяк кисиге усамайды.

Мамбет. Неге экен? Мен маданият учреждениесинде куллык этемен. Мени музейге директор этип билимим уьшин салганлар.

Сепербий. Сенинъ музейинънен кимге пайда болады?

Мамбет. Неге экен?! Бизде савлай бурынгы, бугуьнги затлар йыйыладылар. Оларды тергемеге керек. Музейимде мине атамыздынъ акында шаатламалар коьп. Онынъ фронттагы каьртлери, савгалары, хатлары...

Сепербий. Атамыз деп неге айтасын? Меним атам сага ата болмайды!

Мамбет, ийинлерин кагып, йыйыганлардан коьмек излеп,
ян-ягына каранады. Бирев де коьмек этпейди.

Суюмбийке. Туькеннен тел сокканлар, гарнитурды уьйиньгизге аькетиньгиз деп. Меним ойымша, бизим атамызга, обзининь запчастьлери мен юбанмага, дачасыннан аьруув ер йок.

Фаризат. Сен де: «Атам», — деп соьйлеме. Ол меним атам! Сиз оны квартирадан шыгараяк боласыз. Обзининь квартирасыннан!

Суюмбийке. Биз болмаган болсак, ким ога уьш боьлмели квартира береек эди?! Квартира аьелдинь санына каралып берилген. Сен оны обзинь мен тургьстпадынь. «Ата улы ман яшайтаган», — деген соьз сенинь авьзынънан шыкты да?!

Фаризат. Аьше! Уьшини солай! Ата ул баласы ман туратаган. Аьдет солай!

Арукыз коллары ман кулакларын ябады. Атай, яткан еринде басын коьтерип, хабарласувды тынълайды.

Суюмбийке. Сени мен Мамбетке ол онсыз да аз зат этпеген. Бир боьлмели болса да, квартира эткен, машинди шеретсиз обзининь акшасына алган, дача да сизге баратаган ярты йолда, эне-мине сизики болаяк...

Фаризат. Сизге муна уьйкен квартира, авьыдагы уьй де сизге баратаган ярты йолда...

Суюмбийке. Авьыдагы тасланган уьй сизге болсын! Машинди алатаганда, калай бек атанънынь касьнда айландынь! Меним эсимде, куьн сайын келетаганынь!

Фаризат. Мен онынь тувган кызыман!

Суюмбийке. Сепербий — онынь обгей ясыма?! Улынынь тувган кызы дачады коьзлери мен коьрген йок!

Арукыз. Сиз обзиньгиздинь бездиргиш эрисуввинь-изге мени карыстырманъыз!

Суюмбийке. Уьйкенлердинь айтканларын тынъла! Сен, Арукыз, язда дачага баргынь келмейим?

Арукыз. Анам, язда менде экзаменлер. Бобтенде сен мени дачага ялгыз йибереек тувылсынъ?!
Суюмбийке. Айтпага тартынады. Дачада сиз болаксыз, сонынъ ушин баргысы келмейди.

Фаризат. Кызалак дурысын айтты. Ол сени мен баргысы келмейди.

Сепербий. Келинъиз, ойлап караяк. Атамыз бир затлар ясайды. Ясамага квартирада ийгиме? Яде авасы таза, ери эркин дачадама? Элбетте, дачада. Меним ойымша, атамызга дачада исин этпеге ийги болаяк!

Фаризат. Э-ге! Аданасым, сен де пишеньнинъ соьзин бардырасынъ. Ол сенинъ кулагынъа ийги куйган, тынълавлы эткен! (*Селекелен.*) Атамызга дачада ийги болаяк!

Мамбет. Йок, йолдаслар! Сиз не зат та айтынъыз, а кавгадынъ эм истинъ ветераны ислемеге керек тувыл! Ол сыйы ман турмага керек! Биз музейде оны ман йолыгыслар озгарамыз. Оны сыйлап, яшавшылар келедилер, бобтен де пионерлер...

Сепербий. Киевимиз, соьзди каякка аькететырсынъ? Биз атамыздынъ куьнделиги акынъда хабар юргистемиз. Ога каьр шекпей турмага енъил тувыл. Эгер атамыз бир юма дачада, бир юма квартирада турса, бек онъ болар эди. Эриги язылар эди.

Фаризат (*Мамбетке*). Сен оларды аз тынъла. Атамыз дачага барып басласа, эки арада юреек ушин ога машин де керегеек...

Арукыз. Токтанъыз! Мен радиодан таныс даваз эси-темен!

Арукыз, барып, радиодынъ давазын йогары этеди. Каранъа туйседи.

Сепербий мен Фаризат (*бирге*). Атамыз!

Суюмбийке мен Мамбет (*обктемсин*). Бизим атамыз!

Атайдынъ давазы: «...Бизим танк бригадамыз Друть сувынынъ ягасында орынласкан эди. Танъ атып баслаганлай, бизим танклар понтон коьпирди огтип, явдынъ позицияларына атылып кирдилер. Немеслердинъ артиллериясы сондай капилестен согудан саьспеклеп, кайда болса — сонда ядыраларын аттылар. Бизим бригада душпанлар-

дынъ карсылык этуувлерин бир затка да санамай, позицияларынынъ артларынан оьтип, шыгып рейд этеди...»

Арукыз. Радиога кайзаман барганын да билмеймиз?

Суюмбийке (*яратпай, эринлерин эмшейтти*). Ол шыкса, айтама сага кайда баратаганын? Аьдети сондай.

Мамбет. Тынълатынъыз. Ветеран савлай областьке кавга эткенин хабарлайды! Калай коьп соьйлейсиз?

Атайдынъ давазы: «..Фашистлер, бираз заман кеткен сонъ, эслерин йьйып, баьри куьшлерин йьйыстырадылар эм бизим танк бригадамызды коршалап аладылар... Суюлеймен-экевимиз олтырган танкты ядыра тийип токтаткан эди. А коршалавдан шыкпага керек. Танкты фашистлерге кайтип каддыраяксынъ? Сав кеше, танъ атканша, биз майлы шибереклер ягув ман ярыклык этип, танкты ясадык, согыска аьзирлеп салдык...»

Радиоберуьвши кыскааяклы: Сизге, эште, кавгадан алдынгы кеспинъиз ярдам эткен болар?

Атайдынъ давазы: «...Элбетте. Биз Суюлеймен мен бир авылдан эдик, кавгадан алдын тракторист те, механик те болып ислеген эдик. Танк, элбетте, трактор тувыл, ама мукаят механик не заттынъ да сонъына шыкпага болады. Оьзимди мактагандай анъламанъыз. Сол заманда колларымыздынъ усталыгы бек керекти... Биз бир такыйкадынъ оьзин де уйкламадык, танъ атар-атпас баьриси мен бирге атакага йьонедик... Бек каты согыс болды... Сол согыста авылдасым, алал досым Суюлеймен янын берди, йигитлерше оьлди. Аты оьмирлерге эстеликте кадды!. Куьндиз бизикилерден ярдам келди, эм бизим бригада коршалавды бузып шыкты...»

Радиоберуьвши кыскааяклы. Кызыл Юлдыз орденин сизге сол согыс ушин бергендерим?

Атайдынъ давазы: «...Аьше. Суюлейменге де берилди, тек оьлгеннен сонъ... Соннан бери кырк йыл кетти, туьнегуьн болган заттай, эстен кетпейди. Оьмирлерге калдырган оьзининъ ызларын адавыс кавга...»

Радиодынъ давазы йогалады. А т а й баска боьлмеде ондырыкта олтырып бетин уйкалайды.

Фаризат. Сепербий, бир зат эттагы! Передачады сонъына дейим тынъламадык. Атамыз соьйлейди де?

Сепербий радиоды карайды. Давазы шыкпайды.

Мамбет. Оьзинъди инженер деп санайсынъ, кала усталыгынъ?

Сепербий. Мен радиотехник инженери тувылман. Мен уйлер салатаган инженермен.

Радиодан биов сазы эситиледи.
Каранъа тувьседи.

Уьшинши суьврет

Сол квартира. Атайдынъ боьлмеси ярыкланып турады. Боьлмединъ иши куьплери ашылмаган янъы муьлк пен толтырылган. А т а й, ишинде юрип, бир затлар излейди. Балконга шыгады, соннан темирлер алып кайтады.

А т а й. Мен бу затларды балконга салмаганман? Катты ямгырлар явган эди, оларга сув тийсе, тотланмага бола-яклар.

Муьлк арасында бос ер тавып, сол ерге темирлерин йййып, соляркалы элекенди йылыстырып, шатка олтырады. Элекеннен соляркага сувланган шиберекти алып, темирлерди суьртеди.

А т а й. Бу запчастълер мага керегееклер. Суьртип, йй-ййым.

А р у к ы з, колына газет ыслап, киреди, муьлкке аркасы ман таянып, А т а й д ы н ь ислегенине карайды.

А р у к ы з. Атай, сен ким мен соьйлейсинъ? Мунда бирев де йокты да? Муна калган-пускан темирлер мен соьйлейсинъме?

А т а й. Бу калган-пускан мага уйкен карзына! Тезден олар мага кайтип бир керегеек!

Арукыз. Сосы сен, атайым, не зат этетаганынъды аьдемлерге ашып айттагы?

Атай. Этилмеген исинъ акында уьндемей турсанъ ийги. Ис битсе, айтарман... Арукыз, савлай уьйди авдарып шыктым, алатларым туратаган шемиданымды табалмайман?

Арукыз (*куьлемсиреп*). Гайка бурган ашкышлар, эгевлер, отверткалар, штангенциркуль, паяльный лампа...

Атай. Аьше! Кайда ды сол?! Кызым, сен биледи экенсинъ онынъ каерде экенинъ?!

Арукыз. Йок. Мен сенинъ соьзлеринънен шемиданынъ ишинде не зат барын ятыннан билемен. Сен соны меннен неше кере сорагансынъ? Мен де сол шемиданды коьптен бери коьрмеймен.

Атай. Аьше, кайда йок болган экен? Мага ишиндеги...

Арукыз. Ашкышлар, эгевлер, отверткалар, штангенциркуль, паяльный лампа...

Атай (*суьвик каран*). Мени эркелеме!

Арукыз. Мен сага ярдамласалмайман, сонынъ уьшин бир зат айтпага керекпен де? Аьруьв, эркелемеспен... Мен сага школадан газет аькелдим. Сени таныган Пётр Иванович, берерсинъ, деди. Сенинъ сондагы макалады окыганынъды суьеди. (*Газетады коьрсетип*.) Мине. «Мукаятсызлык» деген рубрикада берилген макаладынъ аты: «Тракторлардынъ мезары»...

Атай. Кала? Сейир макала? Кой, колларымды юьвып келейим (*турып кетип, биразлай колларын юьвып кайтып, газетады алып, коьзилдирик кийип*). Бу макала бизим тувган авыл акында. Мен муны кайзаман бери баспалаякларын карайман. (*Окыйды*.) «Кыска заманнынъ ишинде совхозда он бир трактор ислевин токтаткан. Эндиги олар совхоздынъ каралдысында металлолом болып тасланып турадылар...» (*Ойланьт*.) Коьрдинъме болатаган бассапрыкты?

Арукыз. Тек туьнегуьнлерде сен, костюм кийип, галстук салып юргенинъ. Артынънан машин келип аькететаган эди. Сени бирев де уьйде де коьрмейтаган эди. Эндигиси бу темирлер мен алысасынъ? Мен бирший анъламайманма?

Атай. Алдын мен ислеген эдим, а соьле пенсионермен. Мен бос турмага уьйренген йокпан. Сонынъ уьшин

билгенимди этемен. Басшылык орынларда иследей, мен механик болган эдим. Машиналарды, тракторларды ясамага суемен.

Арукыз. Сен уйкен орынларда ислегенсинь, сага, мазутка батып, озиньди коьрсетпеге келиспес, э?

Атай. Мен батканнан коркпайман. Батканды тазаламага болады. А сынган затты ясамага керек! Сынган затты коьрсем, яным тыныш таппайды.

Арукыз. Мен де, атам да, анам да сага сейирсинмей болмаймыз. Сен бир баска яшавды яшап баслагандай болып, бизге коьринесинь? (*Уьндемей турьтп.*) Атай, мен тагы да бир зат сорагым келеди?

Атай. Сора, кызым. Ишиньде тургыстпа.

Арукыз. (*Атайдынъ ийниннен кушаклан*). Радио уьйининь касында сени бир кыскайкы ман коьрдим? Тек касыньа бармага йигерленмедим. Ол ким эди?

Атай. Уьйтип те болады экен? Неге касыма келмединь?

Арукыз, явап табалмай, басын шайкайды.

Атай. Ол ким болсын? Ол Аружан, меним досым Суьлейменнинь пишеси... Суьлеймен кавгада оьлген. Аружан авьада бизим коньысы болып яшайды. Аьх, авылым! Мени аяк уьстине салган юртым! Кызым, сага сонда бармага керек! Кайдай ийги табият! Тоьгерек ярасык! Куьмис туьсли Кобан агады! Балык ысламага суьетаган эдим! Авлам, тереклерим, уьйим сонда! Маржан ман кайтип бир яшанмыз!

Арукыз (*авесининь каьртине каран*). Аье сени мен наьсипли болып турган болар?

Атай. Мен де оны ман наьсипли болып яшадым.

Арукыз. Соьле сен наьсиплисиньме?

Атай. Ол да не зат сорав? Эьбетте, наьсиплимен!

Арукыз. Шекленемен. Сен наьсиплидей озиньди юргистпейсинь. Сага бир зат етпегендей сеземен.

Атай. Кой, кызым! Бир аьруув озимди юргистемен. Сиз барсыз, сен барсынь! Мага коьп зат керек тувьл... Тек мине...

Арукыз. Тек не? Айт, айт! Мен билгим келеди...

Атай. Тек, Арукыз, мени мунда тарлык кысады.

Арукыз. Сен бу гарнитур акында айтасынъма? Атам соны муннан шыгараякпан деген.

Атай. Йок. Мен баска тарлык акында айтаман. Яшаган мекан акында тувыл. Яным кысылып турады. Мага бир зат етиспей турады.

Арукыз. Аьше, аьр аьдемге бир зат етиспей турады. Мен кишкей бала болганда, аьем бир айтув айткан эди. Бир кисиге яшаган юрты аз болып коьринген. Сол заманда хан ога, кайгадер суьйсень, сол такым ер озинье ал, деген. Киси сога суьйинген эм, атына минип, озине керекли ер оьлшеп баслаган. Бир куьн айланады, экинши куьн айланады, ер ога аз болып коьринеди. Ол тагы да, аттан туьспей, айланады. Эм сонъында, талып аттан тымалап, ян береди. Сол заманда хан, оны аькетип, мезарга коьмеди. «Мине, сага муна кабырдан коьп ер керекпес», — дейди.

Атай (*куьлеп*). Аьлемет айтув! Мен Маржаннан сондай хабарлар эситпегенмен. Сен оны баска биревден эситкен боларсынъ?

Арукыз. Мен кимнен эситеекпен? Аьемизден эситкенмен.

Атай. Аьруьв, аьруьв! Бу айткан айтув мага да келисе болар? Бу город уьйкен болса да, меники тувыл. Мени кишкей юртыма тартады. Сонда тувган ерим. Меним ерим! Яным сонда тыншайгысы келеди.

Уьнсиз вакыт. Уьнсизликти эсикке согылган шанъ бузады. Арукыз бьлмеден шавып шыгады. Аятуьйге ярасык кийимге кийинген, колына сумка ман шешекейлер байламын ыслаган Аружан киреди.

Аружан, аьжейипли болып, ога карайды.

Арукыз. Атай, сага келгенлер.

Атай, Аружаннынъ адына шыгып, куванады.

Аружан. Куьн яхшы болсын, Атай! Мине, айтканымдай, мен де келдим.

Атай. Хош келдинъ, Аружан! (*Кушаклайды.*) Кир, олтыр! (*Олтыргыш йылыстырып.*) Меним пешиме кир-

мей, мунда заада олтырайык. Арукыз, сен бизге шай азыр-лесень?

Аружан. Йок, йок! Мен коьп тураяк тувылман. Бир коьзим мен сенинь туратаганыньды коьрейим де, кете-йим. Бараяк ерлерим бар.

Арукыз, коьзлерин алмай, пишеге карайды.
Атай ман Аружан олтыргышларга олтырадылар.

Аружан (*турып*). Кел, уйиньди карайым?

Атай турып, Аружанга боьмелерди коьрсетеди.
Атайдынъ боьмесинде токталадылар.

Атай. Бу меним пешим. Туьнегуьн яньы муьлк алганлар, соны мунда салып тургыстадылар. Коьрсетпеге де уяламан.

Аружан. Анълайман.

Атай (*куьлемсиреп*). Юр, кень пеште олтырайык. (*Залга кайтып, олтырадылар.*)

Атай. Соьле-аьле кызым ман сенинь акында соьйлеген эдик. Сен де сонынъ уьстине келдинъ! Бу Сепербийдинъ кызы.

Арукыз. Меним атым Арукыз.

Аружан. Мен Сепербийди бек кишкей болып коьрип калганман. Ол сеннен де кишкей эди. Сен, Арукыз, школада окый боларсынъ?

Арукыз. Аьше, сонъгы классты битиремен.

Аружан. Заман кайтип кетеди! Балалар оьседилер.

Атай. А биз картаямыз.

Аружан. Сен энди де карт тувылсынъ. Мен де картлыкты сезбеймен. Мен бир ерде ис тапсам, ислер эдим. Бир зат этким келип турады.

Атай. Ол неге десенъ, сен оьмири куллык этип юргенсинъ. Бос туралмайсынъ. Мен де солай. Бос турып уйренген йокпан. Соьле яшав да енъил, бизим яс заманымыздагы яшав ман тенълестирип болмайды.

Аружан. Тенълестирип болмайды. Тек, эне, янынъа тыньшылык табылмайды. Эне, Харун, уйкен улым, пишеси мен ийт пен мысыктай кабысып яшайдылар. Биринши кере

кобрискенде, мен сага хабарын айттым. Билмеймен, ким шуушли экенин? Пишеси де, онъмаган, себеп береди. Улым тойларга, кешликлерге баргысы келмейди, а пишеси онсыз ялгыз барады. Соңдай зат та терислик те? Улым да барсынтагы... «Июк, мен бармайман, сен де барма!» — деп урсысады. Меннен уялмайдылар, бир де болмаса, балаларыннан уялсынлартагы. Балалар турып, бакырысып, каптырылысып, ишимди коьтере де шыгарадылар!

Арукыз. Мине сонынъ ушин мен де байга баргым келмейди. Атам ман анама карасам, ялгыз турганынъ колай деп, ойлайман.

Атай, куьлемсиреп, кызга карайды. Аружан, турып,
кыздынъ басыннан сыйпайды.

Аружан. Айнанып кетейим, Арукыз! Сага эрте сондай затлар айтпага. (*Олтырып, Атайга каратып.*) Калай аьруув кызынъ бар! А меңде оззимнинъ балаларым да яслар, олардынъ балалары да яслар. Мунадай аьруув кызды уьйимде кызым этип тургыстар эдим. Кызым болтагы, акылы?

Атай. Арукыз, разылыгынъды бер.

Уьшеви де куьлейдилер.

Аружан. Неге ногоайлар, ул бала тувса, куванадылар, а кыз тувса, кайгырадылар? Ол кайдай келиспевлик ти! Уьй карав савлай кыскаяклыдынъ мойнында да...

Атай (*боьлип*). Тек уьй карав тувыл. Кыскаяклы болмаса, бала ким табаяк экен?

Арукыз, уялып, басын тоьмен салады.
Атай ман Аружан куьлемсирейдилер.

Аружан. Язык Маржанды эске аламан. Алал те-нъим! Арукыз, биз Маржан ман, сенинъ аьенъ мен, байга бараяк шакта сендей яслы кызлар эдик. Мен байга эрте бардым, эки бала таптым. Кавга басланды. Байым оьдди. Маржан да балаларын тапты. Кыскаяклы байга бармага керек. Балалар тавып, оьстирмеге керек.

Арукыз, уялып, каерге тыгылаягын билмейди.

Атай (*кызды аңлап*). Арукыз бизге тез болып шай этер, шай ишейик? Кала, кызым?

Аружан (*саватке каран*). Мен бугуын асыгыслы келдим. Бир коьзим мен сизинь турысынъызды коьрейим деп. Энди де аруув болып келермен. Мен асыгаман...

Сепербий мен Суюмбийке уйге келедилер.
Олар аятуьйден, сейирсинип, тынъалайдылар.

Атай. Кайда асыгасынъ? Бираз туртагы?

Аружан (*шешекейлерди Арукызга берип*). Исим коьп. Газетага кирмеге керек, каьртшиден фотоларды алмага керек... Атай, коьрдим калай туратаганынъды. Квартирань уйкен, муьлкинъ коьп, бай турасынъ! Мен де тазалыкта турмага суюмен! Алла мыратларынъызды этсин! Шай оннан сонъ, баска куьнде, ишермиз. Эндиги тез-тез коьрисип турармыз!

Атай. Савбол, аявлым! Келе тур! Мен сени машинде де кыдыртарман... Дачамды да коьрсетермен.

Аружан. Аьше, сен ийги куьлыкларда ислегенсинъ, сенде коьтере зат та бар. Ийги аьдемде яшав да ийги болады.

Аружан шыгатырганда, аятуьйден Сепербий мен
Суюмбийке аддыга абыт этедилер.

Атай (*улына каран*). Эсиктинъ касында неге токталгансыз?! Танысынъыз, бу Аружан. (*Аружанга*). Бу меникилер.

Аружан. Аруувсинъме, Сепербий? Сен мени таныяк тувылсынъ. Мен Аружан (*Сепербийди кушаклап овбеди, Суюмбийке, карамай, озып кетеди*). Кызым (*Арукызды да кушаклайды*), аман-эсен коьрисейик!

Атай. Мен сени озгарайым!

Атай ман Аружан шыгадылар. Кухняга кеткен Суюмбийке артка шыгып, аьжейипли байына карайды. Арукыз, олардынъ адалаганларын коьрип, куьлейди.

Суюмбийке (*тили куьрмелип*). Бу ким? Мен муна кыскаяклады телевизорда коьргенмен? Арукыз, ол бизге не зат уьшин келген?

Сепербий. Ол ким ди?

Арукыз. Сиз озингиз коьрдингиз де? Ол меним аьем болаяк болады.

Суюмбийке. Кайдай аень? Ол газетага асыгаман деди де?

Арукыз. Аьше. Газетадын кулыкшысы!

Сепербий (*турган еринде аяклары ман бийип*). Мени корреспондент кушаклады ма?

Суюмбийке. Сосы сен де не зат уьшин куьлейсинь? Журналистлер, актёрлар баьриси мен де кушаклантаганлар, оларда арты-адды йок. Мен ол атамиз бан соьйлеп турганын кырлы коьрмеймен?! Бек ювык аьдемлердей соьйледилер!

Сепербий. Уьшини мен де? Неге экен-ав?

Арукыз. Айтаман да сизге... Атайымыз ога коьз салган. Уьйин коьрсетпеге шакырған. Тезден той да болмага болаяк...

Уьнсиз вакыт.

Суюмбийке. Аньламадым? Коьгимизге булытлар йьйылдыма?!

Сепербий. Мен де аньламадым? Косакласаяк боладыларма?

Арукыз. Аьше, атайым ялгыз тураягым?

Сепербий. Дурыс. Эркек аьдемге косак керек.

Суюмбийке. Кайдай косак?! Сондай зат тек сенинь басынъа келмеге болаяк! Атанъ — карт аьдем!

Сепербий. Мен бир зат та айтпайман. Ол пише де яс аьдем тувыл.

Суюмбийке. Э-э, сонынъ уьшин сол пише квартирамызды мактайды! Муьлк, байлык деп... Йок, йок! Ол зат болмас! Бирший этпеге керек те? (*Атайдынъ пеишине кирип, темирлерге согылады.*) Баягы темирлер! (*Кайтып, Арукызга.*) Ол карт аьдем! Ога карав керек! Ана пише оны карамас!

Арукыз. Неге карамайды?! Ол кайдай шустрый! Куьши коьп!

Суюмбийке. Бу кызым да не зат акында сойлейди?! Куыши коьп дейсиньме? Ол савлай куышин бизге бурак! Коьрдиньме, уьйимизди ревизия этип шыкты! Йок! Оны токтатпага керек! Сепербий, карындасынъа тел сок! Тез болып бизге етсин!

Сепербий (*йыр анъын йырлайды*). Аьруввим меним, кайдан да коьрдим сени...

Суюмбийке (*бакырып*). Атасы акылын ишкен, уьйлениек болады, а улы йырлар йырлайды!

Арукыз (*куьлгенин тегаран ыслап*). Анам, бакырма! Атайымыздынъ озининъ яшавы болаяк, сен суьйинмеге керексинъ. Эндиги сен ога ас этеек тувылсынъ, кирин ювып кыйналаяк тувылсынъ. Ол затларды косагы этеек те...

Суюмбийке. Оны карап мен кыйналган йокпан.. (*Анъламай, кызына карап.*) Эндиги олар мунда тураакпа?!

Арукыз. Атайымызда озининъ пеши бар. Кайтип болса да, сыярмыз.

Суюмбийке. Мунавы кайтип сойлейди?! Мунда озимиз тегаран сыямыз. Сен де муна затларга неге кирисип калдынъ?! Сенинъ не ишинъ бар? (*Сепербийге.*) Неге уьндемейсинъ? Атанъ акында хабар барады! (*Арукызга.*) Кызым, сен озинънинъ пешинъе бар! Дерислеринъди эт! Яде кыдырып кел! Бизге ойланув керек. (*Арукыз, куьлемсиреп, шыгады.*)

Суюмбийке. Сенинъ карындасынъ терен ойлы кыскааклаы... Белки, ол токтатар атасынъ!

Сепербий (*селекелеп*). Бир берли дейсинъ, бир терен ойлы дейсинъ?

Суюмбийке. Аьше. Ийги соьзин тавып, атасыннан машинди де адды, дача да ярты йолда... Муна заттынъ да маьнесине шыгар.

Сепербий телефон бетке адымлайды, трубкады алып, тел согады.

Сепербий. Алло, Фаризат. Бизде янъылык бар. Йыгылып олтырма, олтыргышка олтыр. Тынъла! Бизим атамызга косак табылган... Кайдай косак? Яшаяк болатаган косак.

Суюмбийке. Уьйге келип, пешин карап кеткен.

Сепербий (*тишесине*). Эртрек оларды завкляндыргым келмейди. (*Трубкага каратып.*) Фаризат, эситесиньме? Кайдан? Газетада ислейди... Аьше, окымыслы пише... Йок. Мамбетке трубкады берме, басты айландырып баслар. (*Трубкады кулагыннан эрек алып.*) Алдын сондай бир зат сезгесизбе, деп сорайды?

Суюмбийке (*байыннан трубкады тартып алып*). Йок, бир зат та сезген йокпыз. Карттынъ акылы шыга болар?

Сепербий. Меним атам акында кайтип соьйлейсинъ?!

Суюмбийке (*Сепербийге колын булгалаклап, трубкага*). Не болаягын мен кайдан билейим? Ойлан деймен... Меним басым да айланган. (*Трубкады салады, байына сораवлы карайды.*)

Суюмбийке. Трубкадынъ аргы ягында Мамбеттинъ куьлген давазы эситиледи. «Не болаяк, не болаяк? Той болаяк!» — деп козыйды.

Каранъа туьседи. Шымылдық.

Добртинши суьврет

Эргеси куьннинъ эртенълиги. Сол квартирада. Арукыз, диванда олтырып, телевизор карайды. Басы ак шиберек пен байланган Суюмбийке кухняда ас этеди, арасында ол залга бир киреди, бир шыгады. Сепербий анда-мунда юрип, шашлаарын колы ман уьрпейтип, Атайдынъ эсиги

алдында ойлы болып токталады.

Арукыз. Атам, атайымызды уянтпа, аьли де эрте, тыншайсын.

Сепербий. Соьле-аьли ас ишеекпиз, уянсын. Ол уянган да болар?

Арукыз. Сиз анам ман кабынынъыз. Аьдемлер тыншайсын. Сав кеше сыбырдап шыктынъыз. Мени де уйклатпадынъыз...

Сепербий. Сен аьлеметлерше соьйлеп баслагансынъ? Баламыз экенинъди мутпа!

Арукыз. Мутпайман. Сиз коьнбилсиз юргенге, мен шуьшли болатанман. Эне, анам да...

Суюмбийке (колында тепшек ыслап, кобринип).
«Анам да», — деп не зат айткынъ келеди?

Арукыз. Алынъ осал, басынъ авырган деп, айтаяк боламан.

Суюмбийке. Авырган. Басым ярылады..Сен, кызым, телевизорга эртенъ мен неге битилип турасынъ? Кобзлеринъди авыртасынъ!

Сепербий. Тек кобзлерин тувыл. Онынъ акылында тек телевизорда коьрсетилген затлар. Ога савлай дунья коьк экран болып коьринеди.

Арукыз. Соңдай меним бактым!

Сепербий. Сосы сенинъ йоддасларынъ йогым? Каралдыга да шыкпай баслагансынъ?

Суюмбийке. Йок, йок! Бизим каралдыдагы кызлар яман. Олар эркеклердей туьтин ишедилер. Мен озим коьргенмен!

Сепербий. Ма сага керек болса! Миллет кызлар! Не затка школада уьйретедилер?! Мени (эсик бетке коьрсетип) атам папирос пан коьргенде, таяк пан сыдырткан. Соннан сонъ колыма да алмайман! А сиз ша?!

Арукыз. Атам, мен туьтин ишпеймен!

Сепербий. Каралдыдагы тенълеринъ ша?

Арукыз. Ол мен тувылман да? Олардынъ эткенинде меним не ишим бар?

Суюмбийке. Каралдыда онынъ йоддаслары йок! Мен атамызга бас-коьз болсын деп тилегенмен. Олар ман коьрсе, бирге ойнатпасын дегенмен.

Арукыз. Мине, атайымызды да неге карыстырмага керек?! Неге оны шпион этпеге керек?! Озынъ анъылып юргенинъ сага аз!

Суюмбийке. Сен ананъ ман кайтип соьйлейсинъ? Аллаам-ав! (Басын ыслап). Басымды коьтере де авырттынъ!

Арукыз. Уьшини сол! Мени анъылып юресинъ де! Мен кинога деп шыksam, сен артымнан барасынъ. Мен школадан кешиксем, сен школага шабасынъ. Эндиги атайымызды да сол затка косасынъ... Мен уьйкен кызбан!

Суюмбийке. Уьйкенсинъ?! Караш ога!

Арукыз. Баска методлар таппага керек?.. Айтканлай, атайым каралдыда Эмады сигарет пен коьргенде, не зат эткенин билесизбе? (Сепербий мен Суюмбийке соьравлы карайдылар.)

Арукыз. Элладан сигарет тилеген. Кыз соны эситкенде, бир пачка «Мальбороды» кора артына таслаган. Эндиги, атайымызды коёрсе, бир километр айланып юреди, уялады.

Сепербий. Акылятаксыма! Сен сигаретлердинъ атын кайдан билесинъ? Аьлемет! Оьзинъ де туьтин ише боларсынъ?

Арукыз. Йок! Мен айттым да: «Ишпеймен», — деп.

Суюьмбийке. Атамыз да кыздан сигарет тилеп, сейир экен?! Ога неге кереккен? Ол туьтин ишпейди де?

Арукыз. Суйтип селекелеген, анъламайсынъма?

Суюьмбийке (*кухняга шыгып*). Сен бизде баъри затты да анълайсынъ... Кел, ас сал!

Арукыз. Мине суйтетаган! Телевизор да каратпады, кайдай аьруьв коьрсетуьв бараятыр эди!

Арукыз турады. Сепербий атасынынъ пешининъ эсигине барып тынълайды, сонъ кызынынъ касына келип токталады.

Сепербий (*акыртын*). Атам шыкпай, сен мага туьнегуьн болган затты туьсиндирип айташ. Сол бир корреспондент кайтип келди? Не затлар айтты?

Арукыз. Мен сизге айтканман да. Анълавлы айтканман да.

Сепербий. Мен бирший де туьсинмедим? Маьнеси не?

Эсикке шанъ согылады. Сепербий ашпага барады.

Суюьмбийке (*кухнядан*). Эсикти ашынъыз!

Фаризат пан Мамбет киредилер. Мамбет, басындагы шляпасын коьтерип, йырмайып карайды. Суюьмбийке, басындагы шиберекти шешип, бетин уйкалайды.

Мамбет (*копарсын*). Уьйинъизге яхшылык!

Фаризат (*бакырын*). Мен билгим келеди?!

Сепербий, бармагын эринлерине салып, оларды токтатаяк болады.

Арукыз. Атайымыз энди де турмаган.

Фаризат (*кажымай*). Мен, тувган кызы болганнан сонъ, атам ман не болганын туврасыннан-тувра билгим келеди?! Биз, базар куың дачада дем алып озгараяктынъ орнына, эндиги сизге келмеге керекпиз... Кеше де уйкламадык.

Суюмбийке. Биз де уйкаламадык. Дачага барганынъыз эндиги токталар, эште? Янъы аьел курганлар бир ерде яшамага кереклер де?

Фаризат. Янъы аьел курганлар кимлер?

Суюмбийке (*колы ман эсик бетке коьрсетип*). Олар бир ерде яшамага керек те? Оларга айырым мекан керек болаяк?

Мамбет. Атасы баласы ман туралмайым?

Фаризат. Сен де токта! Мунда бир кужыр затлар болаятырлар...

Сепербий. Кужырлы затлар! Бек кужырлы затлар! Туьнегуьн атамызга келген пише дачады сораган эди. Келининъ соны айтады.

Суюмбийке. Тек дачады тувыл. Машин акында да хабар юрди. Элбетте, оьгей ананъ дачага попутныйга олтырып бармастагы?

Арукыз куьлейди. Фаризат, адалап, ян-ягына карайды.

Фаризат. Ким дединъ?

Мамбет. Янъы маманъыз.

Сепербий. Айтканлай, ол мени туьнегуьн кушакаады.

Мамбет. Биз де оьзимизди ога кушаклаткандай куванамыз.

Фаризат. Биз де куванамыз... Тек дачада сувык, йылынмайды... Оларга мунда квартирада аьруьв болар. Эки кыскаяклы кайтип болса да, кухняга сыяр деп, ойлайман.

Мамбет. Дурьысы да солай. Бизим бир боьлмели квартирага биз экевимиз тегаран сыямыз. Тагы да аьдемлерди биз сыйдыралмаспыз. Яшавда коьп келиспевликлер. Мен, музейдинъ директоры, бир боьлмели квартирада, а Сепербий, булай инженер, уьш боьлмели квартирада турганы аьдемлерге аькис болып коьринеди.

Сепербий. Мен булай тувылман, мен тамада инженер.

Суюмбийке. Биз бен пенсионер атамыз да, школада окыган кызымыз да яшайды.

Фаризат. Ол сиз меним атам ман яшайсыз. Квартира пенсионер атамиздыкы. Эм ол ким мен суыйсе, соны ман мунда яшаяк!

Суюмбийке. Анав пеште Арукыз турады, биз муна юрилетеган боьлмеде турамыз. Атамиз пешине оьзи ялгыз тегаран сыяды. Сиз сонда янбы аьелди кайтип тургыстаяк экенсиз?

Сепербий. Неге оларга туьсиндиресинь?! Ким болганлар олар?

Фаризат. Сеңдей болып, мен де тувган баласыман! Тийдирип соьйлеме!.. Сиз мага бу уьйде не зат болганын аңьлатынбыз? Эм не зат болаягын?

Суюмбийке. Не зат болаяк экен?

Мамбет. Той болаяк! Куваныш болаяк!

Суюмбийке. Бегимиз ашылаяк! Бу ясына келип янбы аьел курап болама?! Уятка калятырмыз!

Мамбет. Сиз гарнитур алганынбыз сол экентагы! Эртерек аьзирленгенсиз!

Суюмбийке. Гарнитурды биз оьзимизге алганмыз. Муьлк баа болаяк деп эситкенде, алдык. Мунадайга айланагын биз кайдан билейик?

Мамбет. Йок, сиз бек алдыга карагансыз!

Арукыз. Акыртын соьйленьиз! Атайымызды уйклатпайсыз!

Фаризат. Калай коьп уйклайды?! Ол эрте уянатаган аьдем де?!

Суюмбийке. Свиданиеден кеш келген, сонынъ уьшин уйклайды.

Уьнсиз вакыт.

Фаризат. Сен кайтип атамиз акыңда айтасынъ? Ким сага сондай амал берген?!

Сепербий. Йок, ол уйкламас. Ол балконга ушып келген торгайларга ем беретеган. Балконда болар?

Мамбет. Мен етекши должностьте ислеьмен, сонынъ уьшин меним айтканыма эс этиньиз, мени тынъланьыз. Бизге бизим сыйлы ветеранымыз бан соьйлесуьв озгармага керек. Ол бизди тынъламай болмас!

Сепербий. Сен партсобрание озгараяк бола-сынъма?

Фаризат. Мамбет дурыс айтады. Атамыз бан сойле-
меге керек!

Суюмбийке. Аьше, шакырынъыз оны, бирге ас
ишейик. Ас сувьятыр.

Сепербий атасынынъ боьлмесининъ эсигин ашады эм
турган еринде катып калады.

Сепербий. Кайда ды ол?!

Суюмбийке. Тагы да бир сейир? Арукыз, атайы-
мыз сенинъ пешинъдеме?

Арукыз. Йок. Ол оззининъ пешинде болмага керек?

Сепербий. Болмага керек?.. А ол йок озинде? Бел-
ки, ванныйда болса, карайым?.. *(Кетеди.)*

Суюмбийке подноски салып, зияпет аькеледи. Фаризат та,
Сепербий де кайтадылар.

Сепербий. Ванныйда да йок! Каерде экен?

Мамбет. Белки, орындык астына ясырылган? *(Энъ-
кейип карайды.)*

Фаризат. Кайтип сойлейсинъ сосы сен?!

Мамбет, эки колын коькирегинде кашластырып,
кешируув тилегенин коьрсетеди.

Сепербий *(телевизорга каран)*. Бу да сойлеп неге
калган?! *(Сондиреди телевизорды.)*

Фаризат. Сиз меним сейиримди калдырасыз?!

Сепербий *(кызына каран)*. Ол эртеникте кеткен бо-
лар? Сен бизден бирший де ясырмайсынъма?

Суюмбийке. Олар оьмири биз бен ясырмавык
ойнайтаганлар? Мыйды айлаңдырсалар, завкланадылар!

Арукыз. Атам, анам! Мен атайымызды буьгуьн коь-
рген йокпан!

Сепербий. Сен коьрмеген болсанъ, аьше, ол кайда?

Суюмбийке. Туьнегуьн ол сол пише мен кетти.
Оннан сонъ биз Сепербий мен конакка кеттик...

Сепербий. Ол сол пишеди озгарып кеткенде, артка
кайттыма?

Мамбет. Ол пишеде конган болар?

Фаризат. Атамыз уйде конган йок, а сиз билмейсиз? Ол да не зат овзи?!

Мамбет. Ветеранды йок эткенлер экен? Сиз бирший бизден ясырасыз?!

Суюмбийке. Не зат ясыраякпыз? Туьнегуьн ол кыскайклы ман соьйлеп турганда, биз де тынълап турдык. Арукыз да уйде эди. Оннан сонъ олар кеттилер...

Сепербий. Биз конакка кетейтырганда, Арукыз да биз бен бирге шыкты, школага кешликке бараман деп. Сен, кызым, уйге неше сабатте кайттынъ?

Арукыз. Мен? Тогызда.

Сепербий. Атайынъ кайда эди?

Арукыз. Ол уйкайтаган эди.

Суюмбийке. Алдама! Ол сондай эртеде ятпайтаган?

Арукыз. Мен.. Он бирге кирип келдим. Онынъ эси ги ашык эди. Мен акыртын барып явып, яттым.

Суюмбийке (*байына*). Сен эситесинъме? Кызынъ уйге туьн ортасында келген?

Мамбет. Балаларды кайтип тербиялайтаганларына, каранъыз?! Кызлары уйде конмаса да билеек тувыллар?!

Сепербий. Конактан биз кеш келдик. Арукыз уйде эди де?

Суюмбийке. Уйде эди. Мен онынъ орнында ятаганын коьрдим.

Фаризат. А атамызды коьрген йоксынъ?!

Суюмбийке. Аьше, эркек аьдемнинъ пешине кайтип кирейим?

Фаризат. Сепербий кирип болган йогым?!

Суюмбийке. Ол майгызык эди, шав-шув этпей, оны яткардым.

Фаризат. Аьлемет! Детектив!

Мамбет. Мен сизди янъы билеятырман. Атасы ман анасы бир ерлерде кыдырадылар. Кызлары туьн ортасына дейим завкланады. Картлары да бир якларда юбанады. Сизде завк яшав экен! А биз, «Спокойной ночи, малыши» про-граммадан сонъ, бай-бай этемиз!

Суюмбийке. Аьше, бизде завк яшав! Тань аткышай бийип шыгамыз!

Сепербий (*пишесине каты карап*). Онынъ соьзин йобплеме! (*Баьрисине карап шыгып.*) Келинъиз, ойланаяк? Атамыз кайда?

Сепербий мен Суюмбийке диванга олтырадылар.
Фаризат пан Мамбет, турагалып, оларга карайдылар.

Арукыз (*тынъиш таппай*). Бизим атайымыз бан бирший болган?

Сепербий (*кызынынъ айтканына эс этпей*). Ол кыскаяклды озгарып кеткени мен... баска оны бирев де коьрмеген?

Суюмбийке. Корреспондентка ман кетип йок болган.

Мамбет. Ол ога яшамага кеткен болар? Сиз бен аьдем яшап болаягым? Мен сиздейлер мен яшалмас эдим.

Сепербий. А сени яшамага бирев де шакьрмайды.
Арукыз. Мен сизге анълаткым келеди...

Баьриси де ога карайдылар. Арукыз, соьзлер таппай, тутлыгады.

Сепербий. Анълат?

Мамбет. Сен билесинъ, олар кайда экенин?

Арукыз. Олар сиз ойлангандай тувыл. Мен ойнап айтканман.

Суюмбийке. Кайтип ойнап айткансынъ? Корреспонденткады мен озимнинъ коьзлерим мен коьргенмен? Айткан соьзлерин де кулагым ман эситкенмен?

Арукыз. Ол корреспондент тувыл. Ол авыддан, атайымыздынъ авыдагы конъысысы.

Сепербий. Аьше, басымызды неге айландырасынъ?

Суюмбийке. Мен де ол корреспондент экенине шеклендим. Корреспондентлер баска боладылар.

Сепербий. Соьйтип ойнап соьйлейтаганым? Биз мунда коьтере де мыйайлан болдык!

Суюмбийке. Кызым, атанъ-ананъ ман ойнап болама?!

Фаризат. Караш ога! Оьтирикши!

Мамбет. Коьтере де тербия йок! Кайтип балады оь-
тиресиз?!

Арукыз (*товгинин*). Неге десенъ сиз оны ойламай-
сыз! Сиз тек оьзинъиздинъ каьринъизди шегесиз. Сиз онынъ
аьлин де сорамайсыз! Сиз онынъ уьшин ойланып яшаяк
боласыз. Сиз оны дачага да яшамага йибереексиз. Савлай
пешин муьлк пен толтыргансыз. Сизге баьринъизге де ол
орав салган болып коьринеди.

Фаризат. Сен ким болгансынъ?! Бизди шуьшлеген
кайдай амалынъ бар?!

Арукыз (*йылан*). Ол сизге коьтере затты да эткен,
сизге янын берип яшаган... А сиз ога не керегин биллип те
билмейсиз! Сиз тек оьзинъиздинъ яшавы акында ойлайсыз.
Эм бир-биринъизди де суьймейсиз, ол не этеегин билмей,
кайгырып юреди...

Суьюмбийке (*кызын кушаклап*). Кызым, оьзинъ-
ди ысла, шыдамлы бол. Биз онынъ акында ойланамыз.

Арукыз. Йок! Сен де, атам да, тек оьзинъиз акында
ойлайсыз!

Фаризат. Аьперим сага! Меним соьзлеримди кайта-
рып айтасынъ!

Мамбет. Балалар туврасын айтатаган!

Арукыз. Сен де, Фаризат-абай, Мамбет-агамыз да,
онынъ уьшин кыйналмайсыз! Сиз атайымыздан бир зат алып
калсанъыз экен...

Мамбет. Бу кыз бизди де онъдыртпас! Биз кардаш-
лар экенимизге де карамас!

Сепербий. Койынъыз кызды! Оьзимиздинъ аьлимиз-
ди келинъиз ойланаяк. Эгер сол пише корреспондент те,
уьйленеек кыскаяклысы да болмаса... атамыз неге оны оз-
гарып кетип йок болган?

Арукыз (*йылавын коймай*). Ога бир зат болган!

Суьюмбийке. Эгер бир зат болган болса, белгили
болар эди, бирев бирший айтар эди. Оны савлай орам да,
савлай кала да таныйды... Кенем де юрип сорастырмага
керек. Бирев оны коьрген болар?

Сепербий. Раскан-расканнан: «Атамыз кайда йок
болган», — деп сораекпызба?

Фаризат. Амалынъ барым? Сорамага керек.

Арукыз. Билким ол паркта? Сонда ветеранлар йы-
йылатаганлар. Мен онынъ йоддасларын билемен: бирев
сапёр, баскасы танкист... Мен сонда барайым.

Сепербий. Сен, кызым, паркка бар, мен орамнан
сорастырайым.

Арукыз кетеди.

Фаризат. Биз де дачага барып карайык. Юр, Мамбет.
Мамбет. Мен машинады гараждан алган йокпан?
Фаризат. Аьше, такси алып, барып келейик.

Олар да кетедилер.

Сепербий. Арукыз айткан картлар эсинъдеме? Олар
бизге 9 май байрамына келген эдилер. А сен: «Орамнан
босякларды аькелген», — деп атамызга эситтирип айттынъ
да. Ол эситкен болса, оьпкелеген.

Суюмбийке. Мен кухняда айтканман, а ол оьзи-
нинъ пешинде эди. Кайтип эситеек оны?

Сепербий. Эситкен. Сен бакырып айттынъ. Бобтен
де онынъ кулагы сак.

Суюмбийке (*ашувланып*). Аьше, бизим квартира
кирдим-шыктым болмага керегим? Бизде кыз бала оьседи.

Сепербий. Эситкен. Оьпкелеген!

Суюмбийке. Оьпкелегендей, не эткенмен? Ога ас
аьзирлеймен, кирин юваман, пешин йыйыстыраман... Басым-
ды авыртпай, сен ас ишсенъ? Бирев де аска янаспады.

Сепербий. Мунадай зат болганда, ас акында ойла-
наяксынъма? Ол бир де уйде конмай калмайтаган эди?

Суюмбийке. Бир зат та болмас. Табылар. Мине
коверсинъ. Сен ас иш!

Сепербий. Ишпеймен. Мен излемеге барайым.

Сепербий кетеди.

Суюмбийке. Табылар! Ол бизден де коьп яшар.
Энди де берк! Эне, бизге тыныш яшав йок. Оны ойлап
юремиз. Уйде бир абыт эталмайсынъ. Онадан кеш турма-
га коркасынъ, онадан алдын уйкламага да яталмайсынъ.
Элбетте, айырым турган болсак, онадан ийгиси йок эди.

(*Олтырып, ас ишип баслайды.*) Аьлемет куьн! Балам да, байым да аш болып кеттилер. Карт аьлимизди бассапырык этти.

Суюмбийке диванга янтаяды. Телефоннынъ шангы согылады.
Суюмбийке турып, телефонга шабады.

Суюмбийке. Алло! Кызым? Ас ишпей кеттинъ де?..
Уьйге кайт... Танкист? Алексей Никифорович?

Сепербий кайтады, Суюмбийкеге шавып, трубкады алаяк болады.

Суюмбийке (*трубкады бермей*). Кызымыз соьйлейди.

Сепербий. Табылдыма?

Суюмбийке (*басын шайкап*). Йок. (*Трубкага каратып.*) Эндиги кайда? Адрес таптым? Кимнинъ? Сапёрдыкын? Болды юргенинъ! Уьйге кайт! Басты авыртпа!

Суюмбийке трубкады салады. Сепербий сорауы карап, касында айланады.

Суюмбийке. Сапёрга бараман дейди. Соьле танкистен шыккан. Соны ман шай ишкен, атанъ акында соьйлегенлер. Сапёрдынъ адресин школадан алган.

Сепербий. Коньысы карадыда да, бизикинде де бирев де коьрген йок.

Суюмбийке уьйди йыйыстырып баслайды. Сепербий атасынынъ пешине кирип, колында газета ыслап кайтады.

Сепербий. Туьнегуьнги... Туьнегуьн ол уьйде эди...

Суюмбийке. Элбетте! Туьнегуьн биз савлайымыз да коьргенмиз.

Сепербий (*газетады окьийды*). Баспалавлардынъ атауулары: «Излевлер эм табуулар», «Уьйлер ярасык боладылар», «Кыс сорар», «Тракторлардынъ мезары»... Бу макала ясыл сыя ман сызылган, бу атамнынъ колына усайды, ол сызган. (*Окьийды.*) «Кыска заманнынъ ишиңде сов-хозда он бир трактор ислевин токтаткан. Эндиги олар совхоздынъ

каралдысында металлолом болып, тасланып турадылар». Аьше, не болган? Неге оны сызбага керек? Сейир?

Сепербий газетады диванга таслайды. Эсиктен шань согылуw эситиледи. Суюмбийке ашпага барады. Квартирадынъ ишине Фаризат пан Мамбет киредилер.

Фаризат. Дачада ол болмаган! «Атам кайда?» — мен сизден билгим келеди. Ол сизден йок болаягын мен сезгенмен!

Сепербий. Кайтип соьйлейсинъ?! Сен не зат сезгенсинъ?!

Фаризат (*Суюмбийкеге сусланып каран*). Кувгансыз! Уьйден кувгансыз!

Сепербий. Сен ойлап соьйле!

Суюмбийке. Сол соьзлерди биз сага да айтпага боламыз!

Фаризат. Мага? Ол сизде турган!

Суюмбийке. Биз оны караганмыз!

Фаризат. Сонынъ уьшин ол сизден кашкан! Суютип карагансыз!

Суюмбийке. Сондай йигит болсанъ, озинъ карасанъ!

Мамбет. Сондай яваплы исти этпеге бизде амал йок эди.

Фаризат. Сизге онынъ квартирасы, пенсиясы керек болган, сонынъ уьшин карагансыз.

Сепербий. Мен бу соьзлерди неге тынъламага керекпен?

Фаризат. Ярамайым?! Атамыз ветеранларга берилетаган паёкты да алган, туькеннен де, шеретлерде турмай, баьри затты алган.

Мамбет. Аьше! Мен городта савлай ветеранлар йьйылып, джинслерди сатып алмага тизилгенин коьргенмен.

Суюмбийке. Уялмайсыз! Мен ога неше кере ветеранларга деп анавын-мунавын сатадылар, ярдамластагы бизге алмага дегенде, ол: «Эркек аьдем пишелердей туькенде тизилмейтаган», — деп касына да ювытпады.

Фаризат. Айтканым тувра болып шыкты! Шерет-лерде тур деп каныккансыз. Оьзинъ айттынъ! Кобзлеринъ-ди шыгарсам экен, бетсиз!

Суюмбийке. Оьзинъ бетсиз!

Фаризат, колларын коьтерип, шабады, Суюмбийке де юлкыспага атылады. Сепербий, араларына кирисип, токтатады.

Фаризат. Коьрдинъ, аданасым! Деп ол атамызды да кувган!

Суюмбийке. Мен сени соьле-аьле куварман!

Сепербий, атылган пишесин колыннан тартып, токтатады. Мамбет болса, пишесин согыска ийтеп, завкланады, сонъ ол, эсин йыйып, ойлы шырайы ман йогары карайды.

Мамбет. Биревлер шеретлерге танъ атпай тизиледилер, белки, ветеран уьшинлей де джинсы алмага шеретте турады?

Сепербий. Болды! Ойнап та айтпа сондай соьзди! (Пишесине.) А сиз каптырылганды койынъыз! Атамыз йок болган! Оны кайтип таппага керегин ойланынъыз!

Фаризат. Больницадан сорамага керек?

Сепербий. Больницадан сорамага эске де келмейди.

Фаризат. Мамбет, сен сораш? Сенинъ давазынъ да келисли.

Мамбет, справка книгасын алып, номерди излеп табады.
Трубкады алып, номерди алады.

Мамбет. Алло! Бу больница? Мен сонъгы куьнлерде сизге туьскен аьдемлерди билеек боламан. Сизге Атай Атаевич Карамов туьспегенме? 66 ясында... Турган ери?

Суюмбийке. Интернационал орамы, 18-нши уьй, 7-нши квартира.

Мамбет. Интернационал орамы, 18-нши уьй, 7-нши квартира. Мен ким? Ол мага ким болады? Бирев де болмайды (соравлы пишесине каран).

Фаризат. Кайтип бирев де болмайды? Кайынатанъ!

Мамбет. Кайынатам. Мен ким? Мен муьзейдинъ директоры Мамбет Омирбекович Менглиев. (Баьрисине ка-

ран.) Излемеге кетти... Йок? Сейир! Неге йок? Кайда экен? Сиз билмесенъиз, ким билеекти? (*Трубкады салып.*) Йок, сондай аьдем туьспеген.

Фаризат (*йыламсыран*). Эндиги милицияга тел сок.

Мамбет. Бу анъламсыз затка кириским келмейди. Директор картын йойган деп, хабар этерлер. Сизге не? Сиз кишкей аьдемлер, а мен авторитетпен. Кардашларын йоятаган басшы деп, куьлерлер... Йок, этпеймен!

Сепербий. Не аьдем ди бу?! Бер, мен соьйлейим!

Мамбет (*трубкады созып*). Аьше, бетимди ашпай, эрте соьйтип этсенъ!

Сепербий (*соьгинеек болып, тыйылып, трубкада номер алып*). Милиция? Туьнегуьннен бери меним атам йогалган, сиз оны таппага ярдамлассанъыз... Атай Атаевич Карамов, 1919 йылда тувган... Адреси: Интернационал орамы, 18-нши уьй, 7-нши квартира. Бизим телефоннынъ номери 10-17. Сав болынъыз! (*Баьрисине*). Бир зат билселер, тел согармыз, дедилер.

Уьнсиз вакыт. Фаризат, атасынынъ пешине кетип,
бизаалай, колында сберкнижка ыслап, кайтады.

Фаризат. Паспорт та, ветеран документи де, партбилети де йок. Стоблининъ кутыгында тек мунавы (*сберкнижкады ашып карайды*). Калган бир мынъ ети юз элли маьнет.

Суюмбийке (*сейирсинип*). Онынъ сберкнижкасында эки мынъ ети юз элли маьнет турган эди. Мынъ маьнет кайда йок болган? (*Баьриси де кулакларын туьредди.*)

Фаризат (*Суюмбийкеге селекелевли каран*). Элбетте! Сен билмесенъ, ким туврасын билсин. Дурьы! Туьнегуьн сберкнижкасында эки мынъ ети юз элли маьнет эди.

Мамбет. Дурьы! Мынъ маьнет акша йок! Гуляй, Вася!

Суюмбийке. Не зат уьшин сол такым акшады алган?! Сол такым акша! Аьдемнинъ он айынынъ кыйын агы!

Мамбет. Карт аьдемнинъ ялгыз басына сол такым акша коьп!

Суюмбийке (*эсин йыялалмай*). Сол такым акша неге кереккен экен?!

Мамбет. Мунда кыскаяклы карыскан. Аман да оларга экевине де кыдырмага коьп акша?!

Суюмбийке (*эситпей*). Эгер оны тонаган болсалар ша?

Мамбет. Картлар юмарт болатан! Косагын бек куwandыргысы келген!

Сепербий. Сен баягы баслайсынь? Кой деймен!

Мамбет. Аьше, айтпага соьз таппайман?! Эгер алдын бизде эркеклер кызларды акашатаган болсалар, эндиги кыскааяклылар эркеклерди акашатаган болганлар... (*Колларын айып.*) Эркек те йок, акша да йок та!

Сепербий. Кой деймен! Арукыз бизге ойнап айткан. Сол кыскааяклы авылда коньысы болып турады.

Мамбет. Арукыз ойнап айтса да, акша да йок, атаньыз да йок!

Квартирага Арукыз киреди. Онынь колында шляпа.
Баьриси де шляпага карайдылар.

Сепербий. Бу атамнынь шляпасы!

Фаризат (*шляпага шавып*). Ата-а-ам!

Суюмбийке. Акша ша?!

Баьриси де Суюмбийкеге соравлы карайдылар.

Фаризат. Кайдай акша? Атамыз кайда?!

Арукыз. Ол обьзине боьрк сатып алган, шляпа ога эндиги керекпес.

Суюмбийке. Ол шляпады басыннан шешип юрмейтаган эди.

Сепербий. Шляпа кайдан? Талшыктырмай айт!

Арукыз. Шляпады Амин-атайда калдырган. Амин-атайдынь туйнегуьн юреги ыслаган, сонынь уьшин ол бизге тел согалмаган.

Сепербий. Атамыз кайда? Ол сав?

Арукыз. Сав. Атайымыз авылга кеткен.

Сепербий. Авылда ога не бар?

Арукыз. Эски уй бар, турмага.

Фаризат. Онда турып болама?!
Суюмбийке. Ким ога ас этеек, ким онынъ кирин

юваяк?

Мамбет. Уйден кашып, бас кийимин де авыстырып, бизим ветеран яшавын каты бурган!

Фаризат. Ол сизге авылга бараяк болатанын алдын айтканма?

Сепербий. Йок.

Арукыз. Авылды яратаман деп, айткан.

Мамбет. Кыскажаклы конгысы болса, койнында акшасы болса, неге турмайды? Суйтип ким де турар!

Фаризат (*бакырып*) Мамбет!

Мамбет. Айт, яным!

Фаризат. Барып, машинди алып кел! Кетемиз!

Мамбет (*тайымшаактай киснейди*). Атланамыз! Атланамыз! (*Завкланып кетеди.*)

Фаризат. Авылга барып, оны кайтармага керек! Ол да не зат оьзи?! Карт аьдемди авылга кувганлар!

Суюмбийке. Оны бирев де кувган йок! Оьзи кеткен! Акшасын да алып кеткен!

Фаризат. Аьше, акшасын сага калдыраяк эдиме? Барсак, не болганын ол бизге ашып айтар.

Суюмбийке. Айтар! Мен биревден де коркпайман!

Сепербий. Койынъыз урсысканды! Авылга барув керек!

Фаризат. Мамбет сизди де аькетер. Мине, киев де керекти сизге.

Суюмбийке (*Сепербийди колыннан тартып*). Асыкпа! Баьри затты ойланаяк. Автобус пан яде поезд пен барармыз.

Арукыз. Сиз ойланып турынъыз, а мен Фаризат-абайман барайым. Атайымды тез болып коьреек боламан.

Суюмбийке. Мен поезд пен бараякпан.

Сепербий. Ол олардынъ машини тувы, ол атамиздынъ машини. Поезд эки саьат ярым йолда юреди, а машин мен бир саьаттен етеекпиз.

Фаризат (*Сенербийге*). Ол калмага да болаяк! Ога не? Ога делхайыр! Бу сенинъ атанъ, а бизге атамызды собле-аьле коьрмеге керек!

Суюмбийке. Биз асыкпай етермиз. Мен де атамызды бек-бек коьргим келеди!

Фаризат. Акшасын коьргинъ келеди!

Мамбет квартирага шавып кайтады.

Мамбет (*коллары ман басын ыслап*). Машин гаражда йок!

Суюмбийке куьлейди. Баьриси де, ол не ушин куьлгенин анъламай, аьжейипсинип ога карайдылар.

Фаризат (*Суюмбийкеге янасын, коркыстаяк болып*). Бу да не ди оззи?! Неге куьлейсинъ?!

Каранъа туьседи.

Шымылдык.

ЭКИНШИ ОБЗЕРИС

Бесинши суьврет

Сахнадынъ арты бетинде эски уй коьринеди. Уйдинъ терезелерине такталар кагылган, бир терезединъ такталары айырылган, уйдинъ эсиги ашылган. Сахнадынъ бир ягында машина коьринеди. Сахнадынъ ортасында А т а й трактордынъ моторын ремонт этеди. А т а й басына коьрпе боьрк, уьстине май татлы фуфайка кийген. Мотордынъ алдында ерде майлы элекен, соляркалы шелек, шат турады, ерге тоьселген шиберекте шоькиш, отвьртка, туьрли гайка ашкышлар ятадылар.

А т а й (*обзи-обзине*). Аллага шуькир, котаннан эски ашкышлар да, запчасть те табылдылар. Аьше, темир! Ога не болаяк экен? Бираз тот баскан. Аьли солярка ман ювып, уйкалап шыksam, янъыдай болаяк. Соьле кайдай суьйсень, сондай запчасть бар. Ол эрте, бизим заманда керек темирди табалмай азап шегетаган эдик... Мотор этилсе, ана калганы кыйын тувыл эди.

Биринши сентябрьге эки ай... эки ай доьрт куьн калган. Алла айтса, бир тракторды аяк уьстине саларман. Школадынъ директоры балаларды ярдамга йиберермен деди. Олардынъ ярдамласканы ийги, аман да онадан да бек олар куллык этип уйиренгенлери ийги. Эне, мага яс заманда билгеним, савлай яшавыма керегеди. Кавгада да трактордынъ аьлин билип, танкты да ясап болатоган эдим. Балаларга да керегер. Белки, механиклер, трактористлер боларлар, аьскерге барганда да керегер. Исти билген артык болмайды... А бу не затты обзи?! Он бир сынган трактор, ададай болып, сыякта тот басып ятканы?! Ол баалык! Баалыктынъ басын билмейдилер. Бала заманда трактор ислесе, савлай авыл калай да бек куванатаган эди! Неге десень савлай кыр куллыклары трактор ман этилетаган эди...

Карадыга А р у ж а н киреди. Ол уй аьдетинше кийинген.
Онынъ колында туьйиншик.

А р у ж а н. Уйинъди де карамай, алатларды шыгаргансынъ?! Ана балалар да, сен келер-келмес, таьшке мен бу моторды аькелгенлерин каратагы! Сени карап тургандай!

А т а й. Мен туьнегуьн, келгенлей, совхоз басшысына кирдим. Оны ман экевимиз соьйлестик. Мен эки сынган трактордан бир сав ясарман деп, соьз бердим. Оннан школадынь директорына бардым. Ол келгениме бек суьйинди. Уьйкен класслардынь окувшылары практикаларын мени мен озгарсынлар, деди. Сонь, совхоздынь каралдысына барып, ишилиер мен бир сынган трактордынь моторын шыгардык. Балалар эртень мен, машина карап тураякпызба деп, моторды таьшкеге тиеп, озлери тыгыртып тувра уьйге аькелдилер. Оьзлери туьсирдилер. Коьрдиньме, кайдай акылы балалар! Мен де оларга, моторды басында озим карап шыгайым, эртен келерсиз деп, уьйлерине йибердим. Сав болсынлар! Бек коьмек эттилер!

А р у ж а н. Сен бираз эсиньди йьйып, исти басласань. Тувра янып кетейтырсынь?!

А т а й. Аьше, тураяксыньма карап?! Ис бар болса, этпеге керек. Калдырып турсань, калатаган.

А р у ж а н. Меним йиенлерим уьйде каерге тыгылаякларын билмейдилер, оларды да сага йибермеге керек.

А т а й. Эгер куллыкты битираалмасак, сеникилерди де шақырармыз. А сен тургалып неге турасынь? Шат алып олтыр. Эне, котаннынь алдында шатлар бар.

А р у ж а н. Мен сага ас аькелгенмен. Сени уьйге шақырып, ас иширейик деп ойлаган эдик. Эки кере келдим, а сен йоксынь. Сонынь уьшин, мине, касык боьректи аяк пан аькелдим. Есень?

А т а й. Токта, мен мунавын карап шыгайым, не заттан токталганын билсем экен. Асты калдыр, ермен.

А р у ж а н. Боьреклер сувыса, даьми болмайды. Иссилей есень экен...

А т а й. Уьйге стоьлге салып кой, ермен. Мен боьреклерди сувыклай да ермен. Ол меним суьйген асым!

А р у ж а н туьйиншикти киргистеди, сонь кайтады. А т а й исин этеди.

А р у ж а н. Уьйди де йьйыстыргансынь, полды да ювгансынь, такталардынь сувы да кепкен йок. А мен озим йьйыстырыраман деп ойланган эдим.

Атай. Мен туьнегуьн де, буьгуьн де йьйыстырдым. Шань коьп. Соньгы кере уьйиме алты йьл артта кирип шыкканман. Шань баспай болама? Турмага болаяк, Аружан. Орынга тоьсеме яовлар, бир коьзли газ пеш, электроплитка городтан аькеддим. Энь сейири! Ток келген теллер де кесилмеген, шырак янады. Эне, толы наьсип уьшин бир кишкей холодильник алмага керек...

Аружан. Аларсынь. Бизим туькенде ахыр-туьрли затлар сатыладылар, тек акшань болсын.

Атай. Тагы да сейирим калатаганы — ол уьйге бирев де кирмегени. Баьри зат та орнында турады.

Аружан. Аьше, бизим каралдыдан уьй коьринеди де, биз, авьл балалары каралдынъа кирмеге келселер, оларды куватаган эдик. Уьлым авланъды яз сайын эки кере шалып турды. Бизим балалар тереклерден куьреге, алма йьятаган эдилер, баскаларды ювьтпайтаган эдик.

Атай. Сав болынъыз!.. Карайман, авьлымыз бек туьрленген. Уьйлерге водопровод аькелинген, газ да келеятыр. Городтан аз баскалыгы!

Аружан. Дурыс. Аддынгы авьлдан аз зат калган. Сувга бармаймыз, сув каралдыга келеди. Тезден газ да келеек. Аьли биз газ баллон ман куьланамыз. Баллонларды машина тувра уьйге аькеledi. Уьйди солярка котёл ман йьылытамыз. Коьмир, отын койылган. Тезекти кайда да мутканмыз. Балалар тезек не зат экенин де билмейдилер.

Атай. Мага да уьйди йьылытувды ойламага керек. Бир кысты отын ман коьмир ягып та шыкпага болаяк. А булай ойланаман: батарейлер салып, бир енъил котёл алмага. Газ бьйыл келсе, коьтере де аьлемет болар эди!

Аружан. Газ аьрувь! Аьдемлер газды бек саклайдылар.

Атай. Газ келсе, газ бан йьылытатаган котёл салмага керек. Ол коьтере де онь зат!

Аружан. Яшав ийги болган, тек, Атай, аьдемлеримиз баска болганлар. Аддын авьлдагылар элим болып турганлар. А соьлегилер, борсыклардай, бир уьйли болып яшайдылар. Конъысы конъысы ман катнамайды. Бир-бириннен бийик коралар салып айырылганлар. Бир-бирине конакка барувды да койганлар. Халк катнап турганда, бир аьлдей, баьримиз акында баьри затты билип, ярдамласып турганмыз. А соьле ол зат йок.

Атай (*темирлерди суурттип, бир болтты коёрсетип*). Муна болтты отыз йыл артта мен озим эткенмен. Ол заманда «Сельхозтехника» тувыл, мастерскойлардынъ озьи йок эди. А бугуьн мунавын табаяк уьшин отыз-кырк километрде алыс ерде орынласкан туькенлерге барадылар. Оны токарьдинъ станогында бир сабаттинъ ишинде ясамага болаяк. Ислегиси келмейдилер, азирди алса экенлер...

Аружан. «Сен де кудагыь, мен де кудагыь, арбады ким айдагыь», — дегенге усаганлар. Биревге сенедилер. Азирге уьйренгенлер.

Атай. А кайдай бизде авыда темирши бар эди! Аксак Асан, эсинъдеме? Бир аягы йогына карамай, калай бек куллыкшы аьдем эди. Кайгадер куьши бар эди! Савлай сабанларды, сеялкаларды, трактордынъ керегин озьи ясайтаган эди. Мине мага таза езден тис этти, соблеге дейим яп-янъы больш турады! Караш (*авызын ашып, коёрсетеди*).

Аружан (*сукланып*). Яп-янъыдай йылтырайды! Айтканынъ тувра! Асан ясаган шапкылар, тырнавышлар бизде аьли де кулланыладылар.

Атай. Онадай уста аьдемлер эндиги калмаган.

Кобыз тартув занъырап, ювык тоьгеректе ййылады.
Аьдемлердинъ шав-шуву эситиледи.

Атай. Бу не затты?

Аружан. Аьр юма эртеси бизде той болады. Таавкеше советтинъ касында токталады. Советтинъ конторы касымызда да, сонда неке кыйылады. Яс-явка ойнап завкланады.

Атай. Аьлемет экен! (*Куьлемсиреп.*) Биз де барып караякпа?

Аружан. Кой, онъмадым! Бизге келиспейди.

Атай. Неге экен? Халк пан бирге куванаяк!

Аружан. Сени коьрселер, кандьырарлар. Уьйлерине шақырып басларлар. А сен кешликте бизге конакка келе-ексинъ, улым да сени карайды.

Кобыз сеси куышленеди. Карс согылады. Атай, шыдалмай, бийип баслайды, Аружанды биювге шыгарады. Экеви бийийдилер. Каралдынын авызыннан колында шемидан ыслаган Сепербий кобринеди. Онын артыннан Фаризат, Суюмбийке, Арукыз киредилер. Олар, токталып, сукланып карайдылар. Энт соньында Мамбет кирип, ойнаганларга карамай, машинге шабады.

Мамбет. (*Фаризатка*). Машинимиз табылды!
Арукыз. Атайым бийийди! Биринши кере оны бийип кобремен!

Атай ман Аружан ойынды боьледилер, токталадылар.
Арукыз, шавып барып, Атайды кушаклайды.

Суюмбийке. Улы да, музыкады эситкенлей, ойнап баслайтаган. Эндиги кимнен юкканын англайман.

Фаризат (*йылагысы келип*). Атам! Атам! Сага не болган, атам?!

Мамбет машинди карай береди. Фаризат атасын кушакламага абыт этеди. Атай, майга кирленген колларын коьрсетип, артка таяды.

Атай. Батарсын! Меним колларым кир.

Фаризат. Атам, мен сени озиме аламан! Эндиги биз бен туражсын! Мамбет сени машин мен кыдыртар.

Аружан. Сен оны кайда алаяк боласын?! Ол мунда яшамага коьшкен!

Фаризат. Абай, сизин не ишиньиз бар? Сиз — карт аьдем, оны караяк боласызба?

Аружан. Мен сондай, сен айткандай, карт тувылман!
Мен алпыска да толган йокпан. Сен мени мен неге соьйтип соьйлейсин?

Сепербий мен Суюмбийке касларына келедилер.

Сепербий. Токтаньыз. Мен болган затты билгим келеди?

Суюмбийке (*бир Атайга, бир Аружанга каран*). Биревге бир соьз айтпай, кетип болама? Биз аье-куье болдык!

Атай (*сейирсинип*). Амин-атай тел согарман деген эди де?

Арукыз. Атайым, Амин-атайдыңъ юреги ыслаган, ол кеште тел согалган йок.

Атай. Анъладым. Соъле аъли калай ды?

Арукыз. «Скорый помощь» шакырғанлар, укол эткенлер. Эндиги туъзелген. Тек сен, атайым, бизди бек коркыстынъ! Биз сага бирший болган деп корккан эдик.

Атай. Кеширинъыз мени! Савлайынъыз бирге шапкылаганынъызды янъы анълап турыман.

Сепербий. Сен бизден кашкандай болган!

Аружан. Вуа-а! Сен айтпай кеткенсинъ? Уъйден кашкандай ойлаганлар? Айтпасанъ, кашкандай ойланаяклар.

Атай. Мен асыкканман да.

Мамбет (*Сепербийге*). Ол шуъшин коърсеткиси келмейди. Кыскаякы да оъзининъ ойын бидирмейди. Артистка экен! Ога пьесаларда ойнамага керек!

Атай. Балаларым, меним шуъшим бар. Мен сизге айтак болган эдим, аман да сиз уъйде йок эдинъыз. Сонынъ уъшин досым Амин айтар деп, сенип кеттим. А ол да, эне, не зат болганынъ?! Туънегуън Аружанды озгарганда, мен авылымыздыңъ школасынынъ директорына растым. Ога авылда болаякпан деп соъз бердим. Эм..

Мамбет. Биз де машинди бирев акашкан деп ойладык.

Атай. Сизге, кызым, мен тел соктым, тек сиз де трубкады алмадынъыз.

Фаризат. Тувра балалардай эттинъ! Биз кайгырамыз, сени мен бир зат болган болар деп коркамыз.

Атай. Аъше, аъше.

Суюмбийке. Уъстинъызге не затлар кийгенсиз? Сизинъ янъы импорт костюмынъыз кайда?

Атай. Булай куллыкка кийингенмен. А костюм сав, байрамларга киермен. Бу кеше соны кийип конакка бараякпан. Кайгырмас, келин.

Сепербий. Атам, сага не болганын мен анъламайман?

Суюмбийке. Мен де анъламайман.

Атай. Соъле-аъли туъсиндирейим..

Аружан. Атай муңда савлай кайткан.

Фаризат. Кайтип савлай? Муңда яшаякпа?

Аружан. Аьше, яшаяк.

Мамбет. Бу секретаршасы ма? Ол онынъ уьшин неге соьйлейди?

Фаризат. Сен, атам, мунда кайтип яшаяк экенсинъ? Мунда не исинъ бар?

Атай. Аружан туврасын айтады. Мен мунда яшамага келгенмен, меним мунда исим бар.

Фаризат (*адалан*). Сен мунда кайтип яшамага бо- лаяксынъ? Сен белгили аьдем. Бу тасланган юртта кайтип яшамага болаяк? Боьтен де ялгыз?

Аружан. Бу тасланган юрт тувыл! Бу атанъыздынъ да, сизинъ де тувган юртынъыз! Тувган юртты тасламайта- ган! Атай болса, мунда тувган, мунда оьскен, мунда ананъы-зга уьйленген, муннан кавгага кеткен, кавгадан кайтып, кол- хозды коьтерген, совхозды алдышы эткен, муннан шақы- рып, оны йогары иске салганлар...

Фаризат. Сиз атамыз уьшин неге явап бересиз? Ата- мыз городта яшаган, савлай областъке коьрим болган, иси мен савлай областъте сый алган. Онынъ квартирасы бар, балалары оны караяклар...

Аружан. Ол мунда да ислемеге келген. Авылына, тув- ган ерине пайда аькелеек болады.

Фаризат. Сиз оьзинъыздикин айта бересиз! Аьдем- лер не зат ойланаяклар?! Аталары картайганда, биз оны таслаган дерлер яде аталары яман балаларыннан кашкан дерлер?

Суюмбийке. Аьше, суйтип ойланмага болаяклар. Биз яман атка калгымыз келмейди.

Атай. Мен сизге зарарлык тийдирмеспен. Сондай мырадым оьмири болган йок.

Мамбет. Бизим оьрметли Атай Атаевич! Бизим кы- ралымыз сендей аьдемлерге таянады. Сиз кавга ветераны, исинъыз бен уйкен сый алган аьдемсиз. Сиз область бас каласына бек керексиз. Патриот тербиялав исин юргистке- нинъызге ямагатшылык бек сенеди. Тек туьнегуьн сиз ра- диодан соьйлединъыз. Коьп акылы соьзлер айттынъыз.

Аружан. Аруув яс, кагыттан ятлагандай, кайтип соьйлейсинъ?! Атай бизим авылга да керек. Авылда турсам да, мен де радиодан соьйледим.

Мамбет (*эс этпей*). Атай Атаевич, каладагы сый ман мундагы карамды тенгестирип болмас! Мен, музейдинь директоры, билемен айтканымды. Мине, биз музейде сизинь акынбызда уйкен экспозиция эткенмиз, сиз келип, сонинь хабарын бас каладынь яшавшыларына хабарламага керексиз.

Арукыз. Атайымыз авылдан да барып хабарламага боляк.

Суюмбийке. Билмеген еринье кириспе! Акылы аьдемлерди тынглайтаган!

Аружан. Кызымыз дурыс айтады. Авылдан да барып турмага боляк. Оннан баска мунда да сол исти юргистпеге амаллар бар. Айтпага, буьгуьн каралды балаларга толы эди. Ол балаларга да, авылдасларга да коьрим боляк. Бизде авылда кавгада болган ети карт калган. Оьмир яшав биревде де йок. Олар тайганда, Атай яназыларда соьз айтаяк, халк оны тынлааяк, сыйлааяк. Бизде де байрамлар боладылар. Соьнда Атай орденлерин тагып келсе, калай ийги ди! Ол да тербиялав да...

Атай (*Суюмбийкеге*). Келин, коьрдиньме янбы костюм да кереегин, сондай ерлерде киермен.

Мамбет (*Аружанга каратып*). Мага соьйлемеге амал бермейсиз! Меним айткым келетаганы: кала ман авылды тенгестирип болмайды...

Атай (*безгенин коьрсетип, Аружанга колы ман тийип*). Клышбий оьлгенин мен тек туьнегуьн биддим. Эситпегенмен. Кимге, кимге, а ога яназысына мен келмеге керек эдим. Кавгадан сонь биз Клышбий мен тракторларга олтырган эдик. Оннан сонь мен баска куьлыкларга коьштим, а ол пенсияга дейим трактордан туьспей ислеги. Бек куьлыксуьер киси эди! Онынь яназысында мен болмага керек эдим... Кайтип оькинемен!

Аружан. Сенинь шуьшинь йок. Балалары бидирмеге керек эдилер. Аьдетте турмайдылар. Оьлген аьдемнинь ювыкларына, досларына айтатаганын билмейдилер.

Атай. Аьдет солай. Аман да мен де авылым ман байланысты узьбей турмага керек эдим. Балалары меним ким экенимди кайдан билееклер... Тагы да сорягым бар. Сол Даут савма?

А р у ж а н. Сап-сав! Дирктей болып юреди. Янғыларда эмираллада коьрдим.

А т а й. Даут меннен бир йыл уыйкен. Ол кавгадан, бир сав ери болмай, савлай бинтлерге оралып кайткан эди. Сонь туюзелди. Совхозда объездчик болып юрди.

А р у ж а н. Соьле де аттан туюспейди. (*Коллары ман ювен ыслагандай этип.*) Атланып юреди!

А т а й. Берк аьдем! Ол кавгада коьп орденлер мен, медальлер мен савгаланган.

М а м б е т (*Фаризатка*). Ийги хабарласадылар. Бизим барымызды да мутканлар.

А т а й (*Мамбетке каран*). Сага, киев, айтаягым бар. Элбетте, аьдемлерге биз кавга эткенди еткермеге керек. Биз оьзимиз де аьдемлер мен йолыгыспага керекпиз. Аман да менде сондай усталык аз. Туьнегуьнлерде радиода соьйлей-мен деп, мен калай кыйналдым. Терлеп-писип соьйледим. Шалт-шалт саьспеклеп те аламан. А меним ийги кеспим бар. Мен механикпен. Трактордынъ савлай маразларын билемен, сол исти суюемен. Соны совхоздынъ директорына айтканда, ол тилегимди алды, куллыкка кел деди. Заявление де куллыкка яздым.

Ф а р и з а т. Атам, кайдай куллык?! Сен не зат акында? Аьдемлер не зат ойланаяклар?! Картайганда, аталарын куллык эттиредилер деселер, биз оларга кайтип караякпыз?!

М а м б е т. Йогадды ветеран!

А р у ж а н. Атанъыздынъ коллары куллыкты сагынганлар. Ол бос тургысы келмейди! Трактор йыйгысы келеди. Ол каьрсиз туралмайды!

С у ю м б и й к е. Сизинъ ясынъызда кара куллык эте-ексизбе? Ол зат сизге келиспес.

М а м б е т. Кужырлы ой сизинъ басынъызга келген? Солай тоьмен туюскен сизге ярамайды. Сиз басшы болып ислегенсиз, а эндиги... Ол артка адым болады.

А р у ж а н. Басынъа келсе, баспакшы боларсынъ, дейдилер.

А т а й А р у ж а н д ы адыга шақырады. Олар, калганлардан айырым кетип, сахнадынъ алды бетинде хабарласадылар.

Аружан. Сенинъ балаларынъ да сени анъламайдылар. Олар тек оларша болганды анълайдылар. Биз оларга керекти этип юргенмиз, а олар бизге керекти неге билмейдилер?

Атай. Дурыйс. Биз, оларга кыйын болмасын деп, яшганмыз. Оларды аяп юргенмиз. Эркеткенмиз. Ога соъз йок.

Аружан. Мен де, балаларым аш турмасынлар, кийинсинлер, баскалардан кем юрмесинлер деп, шалысып яшганман. Аталары йок экенин ойланмасынлар деп, аягаман. Олар сол затты кайзаман анълаяк экенлер? Мен дуныядан кеткен сонъ, мага олардынъ анълаганлары керек тувыл. Мени кайгыртпай турса экенлер.

Атай. Аьше, бизге юмак берип турадылар. Яман ойлангынъ келмейди. Билгенлеринше яшасынлар. Биз де оъз басымыздынъ каърин шегейик.

Аружан. Ойланмай болмайсынъ да. Менде, Аллага шуькир, эки улым. Сейири, биревининъ акылы биревине усамайды. Бир атадан, бир анадан тувганлар, а акылары баска. Кишкейим сабыр, шыдамлы болып оьскен. Уьйкеним болса, шалт, тоьбелескиш, аьдемнинъ айтканын тынълап билмейди.

Атай. Кайгырмас, арууьв кылыклы балалар...

Аружан. Яртиликлери де коьп... Кой соны, айтпайман. Тек экеви де кулыкшы, колына алган исти сонъына еткермей тасламайдылар, эринип билмейдилер.

Атай. Суьлеймен-досыма усаганлар. Ол калай кулык-суьер эди!

Аружан. Усаганлар. Етиспеликлер кайдан шыкканын билмеймен?

Атай. Ол яшав. Кыйшыксыз яшав болмайтаган. Мине, меникилер... Экеви де авылда тувганлар, а экеви де тувган ерине суьык карайдылар. Меним шуьшим бар. Мага оларды авылга тез-тез аькелмеге керек эди.

Аружан. Кайтип аькелеексинъ? Сен уьйкен исте ислеь, савлай областъти ойланганынъ. Заманынъ болганым?

Атай. Сонда шуьшим. Алдыга карамага керек эдим.

Аружан. Тек сен ме? Мен де кишкейимди калага неге йибердим? Ога да квартириннен баска бир зат та керек тувыл. Тек мен озимди шуушлемеймен, сен де шуушлемезинъди.

Атай. Дурус, Аружан.

Аружан. Соэле яс-явка коьтере баска болган. Биз ата-анады кайтип сыйлайтаган эдик! Айтканларын сол сабат этип береттаган эдик. Эрисуув бизде йок эди. Ясы уйкенди коьрсек, сыйлап турагалатаган эдик, йолын оьтпейтаган эдик. А соэле? Алла сакласын! Атасы ман тоьбелесеттаган балалар бар. Эне, бизим авыда, клубтынъ касында яшаган Темиршиевлерде, улы атасы ман ысласып, суьтлеске еткенлер. Улы ман атасы?!

Фаризат. Бирший анъламайман? Олар бизим барымызды коьрмегендей боладылар.

Сепербий (*Фаризатка*). Атамыз токтас алган, а оны алган ойыннан шыгарып болмайтаган.

Фаризат. Муна канзепир куртка ога шуушли! Караш, кайтип акылытаксып соьйлейтаганын? Бизим бетимизди ашаяк болады. Биз атамызды каралмаймыз деп, хабар кетеек. Мен аьдемлердинъ юзлерине кайтип караякпан? А сен ша? Ол сенде турган?!

Суьюмбийке. Бизде турган, неге десенъ, бизди яраткан!

Мамбет. Меним ойымша... Бизим ветераннынъ аькис абыты меним репутациямга да тат салады. Мен етекши исте ислеймен. Облисполкомда не зат айтарлар? Кайынатасына куьши етпеген дерлер. Тагы да баска... Мен иске озимнинъ байыр машиним мен келемен деп ойлап турганлар. Эндиги машин де тым-тыракай болды... Яв юрген директор болама? Яв юрген директор — ол шынты куьлки!

Сепербий (*Мамбеттинъ айтканын кулагына аспай*). Биз болган аьдди соьйлемеге керекпиз!

Суьюмбийке. Онынъ несин соьйлеексинъ? Олар атамыз ушин кайгырмайдылар. Олардынъ кайгылары машинаде. Машина йок болган.

Атай (*эректен Фаризатка каратып*). Сиз не зат акында соьйлейсиз? Машин акындама? Коркпанъыз. Биз соьйлескенмиз де. Машинди кайтаятырганда алып кетерсиз.

Фаризат пан Мамбет бир-бирине суйинип карайдылар. Мамбет, куванышлы кепте барып, машинди сыйпайды.

Фаризат (*барып атасын кушаклан*). Атам! Мен билгенмен сен соьзинъе берк аьдем экенинъди! Биз Мамбет пен сени коьрмеге келермиз!

Арукыз уьйге кирип, сонъ кайтып, эсик бетте коьринеди.

Арукыз. Мен уьйдинъ ишин йьйыстырайым?
Атай. Мен озим йьйыстырарман. Кой, кыйналма, кызым.

Аружан. Сен оны тынълама! Йьйыстыр, кызым.

Сепербий карадыга киреятырган ерде калдырган шемиданды барып алып, аькелип атасынынъ алдында салады.

Атай. Вуа! Кайдан оны таптынъ? Мен бу шемиданды излеп аье-куье болдым да?! Мунда савлай инструментлерим!

Арукыз. Эгевлер, ответкалар, штангенциркуль, гайка ашкышлар, паяльный шырак...

Баьриси де сейир этип Арукызга карайдылар.

Атай (*сукланып*). Бек акылы кыз! Бек акылы! Бу йыл школасын битиреди. Институтка туьсеек болады.

Аружан. Алла мырадын этсин! Сага дирек боляк! Аты да ярасык! (*Арукызга.*) Кызым, атайынъа муна темирлерди суьртпеге ярдамлас.

Арукыз. Соьле-аьли терезеди ишиннен суьртип болайым.

Атай (*Сепербийге*). Сен шемиданды каерден таптынъ? Мен савлай уьйди карап шыккан эдим, оны таппадым да?

Сепербий. Суюмбийке подвалдан шыгарды.

Атай. Ол подвалга кайтип туьскен? Сав болынъыз, келин. Мага бек колластынъыз! Керек-ярагым бу шемиданда.

Суюмбийке. Аьше, керегеек деп ойладык.

Атай, шемиданды ашып, инструментлерди карайды. Куванады.

Атай. Мунда коьтере зат та орнында. А мине мунда уьйде, бир ерде, форсункалар бар эди. Каерде экенин излеп табалмай, мыйайлан болдым.

Арукыз, колына сыпыргыш ыслап, уьйден шыгады.

Аружан. Кызым, шатлар аькелсень! Муна келгенлер турагалып турганлары аьруув тувыл.

Арукыз котан бетке кетеди.

Сепербий. Форсункалар дегенинъ не затты, атам?

Мамбет. Инженер болып, билмейсинъме?

Сепербий. Аьше, кайдан билейим?

Аружан. Атайдай тракторды билген киси авылымызда йок. Колы уста! Уста аьдем куллыктан коркпайды! Сиз де коркпанъыз!

Арукыз, шатлар шыгарып, мотордынъ тоьгерегине салады.

Аружан. Савбол, кызым! Эндиги котаннан шибереклер аькел!

Арукыз кетеди. Баьриси де шатларга олтырадылар. Арукыз шибереклер аькеледи. Аружан шибереклерди солярка толы шелекке малып сувлайды. Атай, майлы шиберекти алып, мотордынъ бир ерин уйкалайды.

Аружан. Сиз неге олтырасыз? Эне, бирер шиберек алып, элекендеги темирлерди суьртинъыз! Ярдам этинъиз атанъызга!

Олтырганлар, не этееклерин билмей, бир Аружанга,
бир Атайга карайдылар.

Арукыз. Аьше, ярдамласынъызтагы?

Арукыз шиберекке колын созады, Аружан оны токтатады.

Аружан (*оны токтатып*). Сен колынъды майга батырма! Бар, терезелерди суьрт! (*Фаризат пан Мамбетке каратып*.) Кайдай акылыша соьйлейсиз! Эндиги куллык этип болатанынъызды коьрсетинъиз!

Мамбет. Фаризат, бизге буьгуьн Асановлар конакка келеек болганларын коьтере де муттык.

Фаризат. Аьше, муна болган затлардан эсимнен кеткен. Оьзимиз шақырганмыз, оьзимиз уьйде йокпыз. Олар келип, киртли уьйди коьрселер, аьруув тувыл!

Мамбет. Бизге конакка келгенде, мен Асановка тилегимди айтаяк эдим. Каратага кайтип болатанынъиз?

Фаризат. Меним де оларга буйымым бар. Клара Асанова мага импортный дублэнка таппага ярдамласарман деген эди. Биз уьйде болмасак, калай болады?

Фаризат пан Мамбет турагаладылар.
Аружан касларына барып олтыртады.

Аружан. Сиз атанъызга колласынъыз. Ярдамласпага келгенсиз де?!

Мамбет (*Аружаннынъ айтканын кулагына аспай*). Меним басымда тек конакларымыз. Конак атанънан уьйкен деп, бос айтылмайды.

Фаризат. Эгер соьле кетсек, етисеек эдик?

Аружан (*Фаризат пан Мамбетке колын силкип, Сепербий мен Суьюмбийкеге бурьлып*). Сиз неге олтырасыз кыймылдамай? Бираз темирлерди суьртинъиз! Бу май сабын ман ювылатаган. Коркпанъыз батпага!

Суьюмбийке. Аьр-бир аьдем билгенин этеди, бирев мал багады, бирев ас этеди, бирев арба айдайды. Биз соьйлемеге келгенмиз. Атамыз сав экенин коьрип, юрегимизди тыншайттык. Ярдамласувга биз тагы да келермиз!

Аружан (*басын шайкап*) Сени козгамага трактор керек! Берк кыскаяклысынъ! (*Соляркалы шиберекти шелектен шыгарып, Фаризатка созады*.) Аа!

Фаризат. Мен маникюр эткенмен! Ога шыгарганым аз акша тувыл!

Фаризат пан Мамбет, турып, эрек таядылар.

Аружан (*шиберекти моторга таслап, Фаризатка карап*). Ата суюбови соны ман битти!

Фаризат артка олтырады. Мамбет те олтырады.

Сепербий (*Арукызга*). Сага бар дедилер де! Терезелерди суьрт! Калай коьп уйкенлердинь ишинде айлана-сынъ?

Аружан (*темирди суьртип*). Мунавын тазаламага коьп куьш керек тувыл. Алынъыз, тазаланъыз!

Фаризат. Меним маникюрым аьлек болаяк! Бизге кетпеге де керек эди?!

Суюьмбийке. Бизге де Мамбетке тагылып, бир машинге олтырып кетпеге керек.

Сепербий. О-о-о! Сен олар ман бир машинге олтырмаспан деп ант эткенсинъ де?

Суюьмбийке. Аьше, поездти караякпызба? Кайгадер энitte заман бар. Ол поезд эки саьат йолда юреди. Мунда мазутка батып тураакпызба?! Карындасынъ байы ман сыпырылгысы келеятырлар, а биз неге каламыз?!

Аружан (*Фаризаттынъ колына зор ман шиберекти ыслатып*). Ал! Атанъа ярдам эт!

Фаризат. Ой-бай! Бармакларды сындырасынъ! Меним маникюрым! (*Шиберекти ерге таслайды, ерден куры шиберек алып, колын суьртеди.*)

Атай. Аружан, кой соларды! Оларга кетпеге керек. Мага да тыныш болар.

Фаризат (*Арукызга*). Кумган ман сув береш! Бу колларды ювмага керек!

Арукыз кумган ман сув аькеледи. Фаризат колларын ювады.

Фаризат. Колларым аьлек болды! Эндиги соляркадынъ ийиси кайзаман кетеек экен?!

Аружан (*соляркалы шиберекти Мамбетке созып*).
Сенде де маникюр барым? Ал!

Мамбет турып кашады.

Мамбет (*кайттып*). Абай, мен директорман да... Менде бир акыллы ой бар.

Аружан. Сен табадагы балыктай шоршыма! Олтыр!

Мамбет (*ковчбилли аялде*). Мен, газетага телефон ашып, бизим атамиз акында очерк язсынар деп, айта-йым. «Ветеран аели мен трактор курайды» деген очерк болса, биз савлай областьке данъклы болармыз. Мунда радио да, телевидение де келеек! Не болагын сиз билмейсиз!

Арукыз. Сиз озинъизди де трактор ясайтаганлар деп айттыраек боласызба?

Мамбет. А как же!

Сепербий мен Фаризат (*бир даваз бан*). Дурыс! Биз савлайымыз да. Ол аьлемет болаек!

Мамбет. Корреспондентлер келсе, мен комбинезон кийип келермен!

Атай. Кой, киев! Мага ярдамласаяк аьдемлер бар. Ол авылдынъ школасынынъ балалары келееклер. Мен олар ман соьйлескенмен!

Арукыз. Мен де олар ман бирге ярдамласаякпан!

Атай. Сен де, кызым!

Арукыз. Мен де!

Суюмбийке. Кызым, ойланып соьйле!

Атай. Сиз, Сепербий, Фаризат, уйге кетинъиз! Басынъыздынъ каьрин коьринъиз! Сен де, киев, сен де, келин.

Мамбет. Очерк ша?

Атай. Очерк керек тувыл. Бас деп исим битсин. Тракторлар йыйылса, коьрип алармыз.

Мамбет (*Аружанга ойлы каран*). «Басынъа келсе, баспакшы боларсынъ», — деген такпак — аьлемет такпак! Тек мен анъламайман: Атай Атаевичке, айтылган аьдемге, не зат басына келгенин? Акшанъыз бар, сыйы-нъыз бар, асув бар, карав бар?

Аружан. Ога явап табаяк уьшин, сенде де бас болмага керек!

Куьлейдилер. Эректен йыр аңы эситиледи. Сепербий, аякларын аңга келистирип, ойнатады. Тынълайдылар.

Аружан (*йырлайды*):

Яз куьнинде кыс болмас,
Кыйын болмай, тыныш болмас,
Туьневгиси анавдай,
Айланып артка кайтпас.

Сепербий акырын бийийди. Бабриси де кол согадылар.
Сепербий шалт-шалт бийийди.

Атай ман Аружан (*бирге эжув этедилер*):

Ялгыз соьйлеп бас болмас,
Картайганда яс болмас,
Туьневгиси анавдай,
Айланып артка кайтпас.

Бабриси де карс согадылар. Токталадылар, тыныс аладылар.

Мамбет. Ветеранларда карув бар! Кайдай йырлар биледилер! Кайдай соьзлер! «Туьневгиси анавдай» дегенинъиз, яс заманда ашык этип юргенинъиз болар?

Фаризат. Мамбет, кой! Сен, видиклер карап, акылынъды алек эткенсинъ! Бетинъди ашпа!

Мамбет. Йок. Мен йырды яратаман. Бизим карт аьдемлеримизди ойнап та, йырлап та билгени уьшин яратаман!

Аружан. Сонынъ уьшин яслай бабри ийги затка мукаят болмага керек!

Сепербий (*атасынынъ касына барып*). Аьше, сен каласынъма?

Атай. Каламан! Сиз кетинъиз! Кыйналманъыз! Бу меним тувган уьйим. Ога кайтпага заман келген. Мен каьрсиз туралмайман. Эске алаяк коьп затым бар. Яшамаса керек.

Сепербий. Аьше, мен сени аңлайман... Биз кетейик.

Атай улынынъ ийнине колын салады.

Арукыз. Атайым, мен сени мен каламан. Мен сага ярдамласаякпан. Мен сени ялгыз калдыргым келмейди!

Аружан. Айнанып кетейим, аруув кызым!

Суюмбийке (*Арукызга*). Кайтесинь сосы сен?! Сага институтка абзирленмеге керек! Сен бизим акымызда ойландангансынъма? Биз сени ойланып тураакпыз да?! Сепербий, айташ сога ата соьзинъди!

Сепербий. Ата соьзи юрсе?

Уьнсиз вакыт.

Аружан. Мине, Атай, кайзамаан олар ата-ана акында ойлап баслайтаганлары.

Мамбет. Басынъа келсе, баспакшы боларсынъ деген, мунавы болар?!

Суюмбийке (*кыйшайып*). Кояш! Авьмедийсигенинъди кайзамаан кояксынъ сен! (*Арукызга*.) Машин мен кетеекпиз! Абзир бол!

Арукыз. Мен сиз бен кетпеймен! Мен экзаменге авылда абзирленеекпен!

Арукыз уьйге шавып киреди.

Суюмбийке. Кайдай авыл?! Мунда абзирленип болама?!

Аружан. Ога бир зат та болмас. Мунда тынык, бирев де орав этеек тувыл. Окыр! Атайынынъ касында турар. Дирек болар.

Суюмбийке. Сепербий, каты соьзинъди айт! Мунда балады калдырып болама?

Сепербий. Мен не этейим? Зор ман аькетеек тувылман да?!

Атай. Сепербий, келин, Арукыз тураман десе, мени мен турсын. Институтка абзирленсин, а туьспеге мен ярдамласарман. Институтта мени билгенлер бар. Мен олар ман соьйлермен...

Суюмбийке, ойлы болып, бир Атайга, бир Сепербийге карайды.

Мамбет. Кимге взятка берегинъызге де кыйналмассыз.

Суюмбийке (*басын ийип*). Ол заманда...

Атай. Бу куьнлерде биз Арукыз бан сизге барып, керек затларын, кнйгаларын алып кайтармыз. Сиз кетингиз! (*Баврисин кушаклайды*). Сав болынгыз, балаларым! Барынгыз!

Атай ман Аружан кеткенлерге карайдылар. Машинадынъ гуьридев сеси эситиледи. Атай ман Аружан колларын булгаалаклайдылар. Сонъ олар олтырып, терен ойлы болып, бир-бирине карайдылар. Арукыз, коллары ман эски бесикти коьтерип, уйден шыгады. Бесикти суьйреп аькелип, мотор турган ерге салады.

Арукыз. Мен уйде не зат тапканымды карангыз!

Аружан. Аллаам-ав! (*Ягын ыслап.*) Бу да кайдан шыкты?!

Арукыз. Мунада ким яткан экен?

Атай. Сенинъ аьенъ бу бесикте атангды тербететаган эди.

Аружан. Кайтип ол сакланган? Аьдем де сол кадер заман яшамайды? (*Бесикти аьдуйвлеп тийип.*) Мунада тагы да балаларды тербетпеге болады!

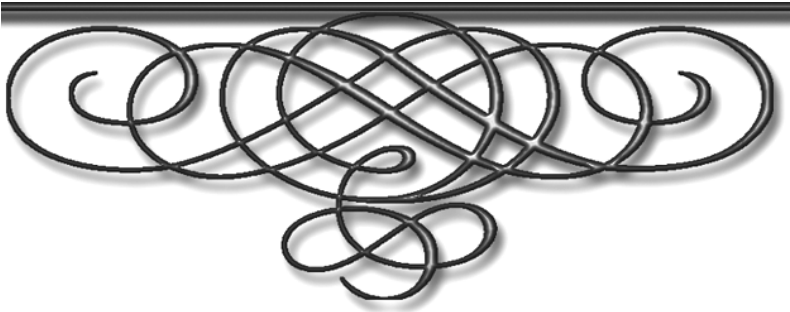
Арукыз (*колларын яйып, бесикти оьлшегендей*). Меним атам мунадай кишкей бала болганма?!

Аружан ман Арукыз бесикти аьдуйвлеп сыйпайдылар. Атай, йылы куьлемсиреп, оларга карайды. Каранга туседи.

Шымылдык.

1983 й.

Мархаба

*Ногай эртегисининь негизинде
балаларга язылган пьеса*

ОЙНАЙДЫЛААР:

Мархабадынъ атасы.

Мархабадынъ анасы.

Мархаба.

Соқыр кисе эм ол – Я шар.

Йол, Улак, Мысык – бир актёр, туърли
кийимлер кийип, ойнап болады.

Тувралыктынъ давазы.

Биринши суьврет

Тувралыктынъ давазы. Бурын-бурын бир авылда карт пан куртка яшайдылар. Олардынъ яшавларын яман деп те, аруув деп те айтып болмайды. Олар озлери яшанларына разы эдилер, тек оларды Оьтирик пен досласкан Мархаба деген кызлары кайгырткан. Оьтирикти бирев де коьрмейди де, а мине мен — Тувралык — ап-ашык, баьринъизге де коьримли. «Мага карашынъыз», — дегенде, актёрлар «Тувралык» деп туьрли тиллерде язувы ман сахнадынъ алды бетинде оьтедилер. — Оьтирик болса, озин коьзге коьрсетпей, этеегин этеди. Ол зат кайтип болатаганын мине озинъиз де коьрерсинъиз.

Шымылдык ашылады. Камыс ябылган маштак уьй. Уьйдинъ алдында кыз олтырады. Онынъ колында йипке байланган эт. Ол этти мысыкка таслайды, мысык этти кабайым дегенлей, кыз йипти озине тартады. Мысык даьмли астан куры калып, тагы да этке шабады, кыз, баягы йипти тартып, этке тийдирмейди.

Мысык (*ынъыранып*). Мияв-мияв! Этекей егим келеди, силекейим шыбырады. Карыным ашкан.

Мархаба (*куьлемсиреп*). Етагы, яным-ав! Е, акылым, аьзизим!

Мысык акыртын этке йылысады.
Мархаба, йипти тартады да, куьлейди.

Мархаба. Тойдынъма, аьше, яным? Ток болдынъма? Ол такым эт еп, кешке дейим аякларынъды да кыймылдаталмаяксынъ.

Мысык. Сени мен тоярсынъ. Бир каптырган да болгай эдинъ. Калай майлы, калай семиз эт! Ийиси бурныма келеди.

Мархаба. Элбетте, майлы, элбетте, семиз! Етагы тагы да! (*Этти былактырады.*)

Уьй беттен Мархабадынъ атасы шыгады. Онынъ уьстинде узун кара шепкен, басында коьрпе боьрк.

А т а с ы (Мархабадынъ касына келип). Аруувсинъме, кызым?!

Мархаба. Аруувмен, тек аруувлигимнен не пайда? Эригемен.

А т а с ы. Эриккендей сага не болган? Бар, орамда конъысы балалар ман ойна.

Мархаба. Олар ман да эригесинъ. Ойнагым келмейди.

Мысык. Йок, алдайды. Орамда оны ман бирев де ойнагысы келмейди. Балалардынъ биревин де калдырмай, алдап шыккан.

А т а с ы. Эситесинъме, айтатаганын. Уыйтип, яным-ав, неге этесинъ? Коьресинъме, бирев де сени мен ойнагысы да келмейди.

Мархаба. Алдамасынъ, не яшав ды?! Бир де болмаса, озимди соны ман юбантаман. Биревди алдасам, бир завькланаман, бир завькланаман!

Мысык (айытланып). Боятен де мени...

Мархаба. Ал, мысыкайым, эт ийисинъме? (Баягы этли ийбин онынъ алдында ойнатады.)

Мысык (ыйнанмай). Алдайды.

Мархаба. Алтагы... Егинъ келмейди болар деймен?

Мысык. Келеди. Тек сен алдайсынъ да.

Мархаба. Йок, алдамаспан.

Мысык, сенувли этке йылысып, оны алаяк болып, сермеледи.

Тек босына. Кыз, иипти тартып, куьлейди.

Мысык. Алдавышы! Оьтирикши!

Мархаба (шеги катып куьлеп). Мунадай анъкылдак мысыкты коьрсенъ, завькланмай не этерсинъ? (Атасына.) Акай, коьресинъме бу завькты?

А т а с ы (мысыкка янасып, оны сыйтап). Кызым, сенинъ этуьвинъ аруув тувыл. Мунадай янды, аруув досты алдайтаганма? Алдагандай ол сага не эткен? Оны бу кадер неге кыйнайсынъ?

Мархаба. Акай, мен оны кыйнамайман. Сен онынъ кайтип семиргенине каратагы. Ол да мени мен бирге завькланады да...

Мысык. Алдама. Ондай завык мага керек тувыл. Силекейимди шыбыртып, эт татувына бугынтып, сен мени козувынъ не ди оьзи?.. Сендей алдавышлар онъмайтаганлар, эне сени мен эш биревдинъ ойнагысы келмейди.

Атасы. Тоьх-тоьх, кызым! Картайганда, кыйнайсынъ сен бизди. Бирев де сага бир яманлык эткени йок, а сен баьрисин де алдайсынъ. Аьдемлердинъ коьзлерине карамага уялып, сенинъ ушин уьйден шыкпаймыз. Тувган кызынъ ана такым терисликлер этуьвин, кимге айтып, йыланаяксынъ?.. (*кайгырып, басын тоьмен салып, кетеди*).

Мысык (*йырлайды*):

Атасын да, анасын да алдаган,
Тоьгеректе бир балады коймаган,
Оьтиригине оьзи бир де тоймаган,
Оьтирикши сондай – бизим Мархаба!

Мархаба (*басын шайкап*). Ах, бетсиз мысык! Ах, огырсыз! Эт егинъ келмейтаганы коьринеди... Егинъ келмейди, солма?

Мысык. Керегим мага сенинъ этинъ?! Оьзинъде калдыр! Танълайынъда кавып калсын! Ойнагым келмейди сени мен. (*Кетеди*.)

Мархаба. Ога да ярамайды алдаганым. Аьше, не этейим, биревди алдамасам, эригемен (*эсинеиди*).

Мархабадынъ анасы киреди. Ол узун шыба кийген,
белин кусак пан бувган, басына явлык байлаган.

Анасы. Кызым, сен неге уьйди сыпырган йоксынъ?

Мархаба. Неге сыпырмайман ды? Танъ атканлай, ерге сув севип, сыпырып шыктым да...

Анасы. Алдавынъды сен кояяк тувыл экенсинъ. Кайтип сыпырган экенсинъ, эгер туьнегуьнги затлардынъ баьриси де яйрап туратаган болса?..

Мархаба. Анам-ав, мен йыйыстырганнан сонъ, акайман экевинъиз янъыдан батыргансынъыз.

Анасы. Ондай бетсиз болып, сосы сен кимге усагансынъ? Дунияда кайтип яшаяк экенсинъ?! Бу кадер де оьти-

рикке оралып, кайтип яшамага болаяк? Меним агарган шашыма карап, авырган юрегимди аясанъ бир де болмаса! Сенинъ сондайлыгынъ ушын биз аьдемлер мен коьриспеге заьрмиз, бизди бетлерлер деп, уьйден шыкпага коркамыз. Оьзинъ ша? Оьзинъ де аньлайсынъ да сол затты. Баьриси сеннен бурылган, бир тенъинъ йок, янасын келгендей биревинъ йок. Биревге де керек тувылсынъ!

Мархаба. Аьлемет аьдемсинъ сен, анам. Эш бирев де мага керек тувыл. Мен оьзим-оьзимди бир аьруув юбантырман. *(Ол, колын кисесине тыгып, каьмпет шыгарады.)* Ма, анам, оннан эсе де каьмпет етага.

Анасы *(сейирсинип алады, тек ашканлай, бос каьыт экенин коьрип)*. Алла сакласын сени, сага куьш те, сас та етпеек!

Мархаба *(куьлеп)*. Алдадым, алдадым!

Анасы, басын шайкап, кетеди.

Мархаба *(яньина карап)*. Эне сокыр аьлевшин келеатыр, мине оны ман бир завькланырман соьле...

Экинши суьврет

Каралдыга сокыр аьлевшин киреди. Онынъ басында эски боьрк, уьстинде ямавлы кийим, колында таяк. Мархаба энъкееди. Сокыр токталып, таягы ман авады сызады.

Сокыр. Барым мунда бирев?

Мархаба, акырын йлысып, кисидинъ аркасы бетке шыгады.

Сокыр. Ким ди мунда?

Эм ол айланып, таягы ман ян-якка туьртип карайды. Мархаба, сес шыгармай, аркасы бетке ясырына береди.

Сокыр. Бирев бар мунда! Давазынъды берсенъ...

Мархаба, шыдалмай, куьлеп алады.

Со кыр (куьлкиге бурьлып, таягы ман излейди).
Мине басымды састыраяк болатаннынъ сесин эситтим.
Кимсинъ сен?

Мархаба (куьлеп). Бирев де мунда йок.

Со кыр. Сен кызсынъма?

Мархаба. Йок, яспан.

Со кыр. Адама, давазынъ кыздыкына усайды.

Мархаба. Йок, мен яспан.

Со кыр. Айлактан, яс та бола бер. Мен уйкен йол
оьткенмен, бек арыганман, карыным бек ашкан. Кызым,
бар болса, курманынъ болайым, бир кесек оьтпек бер-
сенъ.

Мархаба (ойлап). Арууь, мен сага оьтпек берер-
мен (ол ерден тас алады эм оьзи сценага карап). Ол бир
зат та коьрмейди де, мен ога оьтпектинъ орнына тас бе-
рейимтагы, бир завькланарман-ав! (Тасты созып.) Ма, сага
оьтпек!

Со кыр (алып). Сен эткен ийгиликти мен бир заман-
да да мутпаспан! (Ол кыздынъ колына созылады эм бармак-
лары таска тиеди.) Сен мага сосы не зат бердинъ?

Мархаба (куьлеп). Оьтпек.

Со кыр. Йок, мунавы оьтпек тувыл. Ай-вай, кызалак,
сен тувьзелмейтаган адавшы экенсинъ!

Каранъалык тувьседи. Боран коьтериледи.

Со кыр киси карагуска айланады.

Тувралыктынъ давазы. Аллевшин болып меним
йолдасым Яшар келген эди. Ол кыздынъ терисликлер этуь-
вин эситип, оьзим сол кызды коьрип, сынайым деген мы-
рады болган. Эм сынап, баьри затты анълаган сонъ, ол уй-
кен карагуска айланады, эм кыз эсин йыйып та уьлгирмей-
ди, ол, оны коьтерип, коькке ушып кетеди.

Ел сызгырады. Бир каранъа болады, бир ярык болады. Каранъада Мархаба-
дынъ атасы эм анасы, мысык, аье-куье болып, йогарыга карап, коллары
ман булгалаклап каладылар.

Атасы. Мархаба, кызымыз, сен кайда?!

Анасы. Онъмадым-ав, кайт, кызым, кайт!

Мысык. Ол сондай затка алдавы ушин ушыраган.
Кобрейим эндигиси алдаганын.

Атасы. Кайт, кызым!

Анасы. Кайт, Мархаба, кайт! (*Йылайды.*)

Мысык (*йырайды*):

Атасын да, анасын да алдаган,
Товгеректе бир балады коймаган.
Ойтиригине озы бир де тоймаган,
Ойтирикши сондай — бизим Мархаба.

Уьшинши суйврет

Тувралыктынъ давазы. Алдавышы кызды берк
ыслаган карагус коьп заман ушып барады. Сонъ олар бир
уьйкен тавдынъ басына конадылар. Ялгыз бир уьйдинъ
касында. Мунда карагус тагы да аьдемге айланады, тек
эндигиси сол аьдем сокыр тувыл эди, а меним йолдасым
Яшар. Ол Мархабады яшавга уьйретейим деп, мыратлан-
ган эди.

Шымылдык ашылады. Карады, ол тал кора ман курсалган, шетенинъ
касында сув куйылатан уьйкен шапшак турады, онынъ касында шелек-
лер мен сувагаш бар. Мархаба ян-ягына сескенишли каранады. Аьруьв
кийинген Яшар уьстин тазалайды.

Мархаба. Мен кайдаман? Мен коркаман. Уьйге кет-
ким келеди, атама, анама...

Яшар. Сен, кызым, коьп алдайтаган эдинъ. Ойтирик-
тинъ оьркенине шырмалып бараятырсынъ. Эндигиси сен
сол зат уьшин шуьшинъе йолыктырылмага керексинъ.

Мархаба. Мен онсыз да юрегим ярылып тураман.
Сосуйтип коркыстканынъыз азба?

Яшар. Эште, аз. Сен эндиги муна тавдынъ этегинде-
ги шокрыактан сув аькелип, муна шапшакты толтырмага
керексинъ. Бу шапшакка кырк шелек сув сыяды. Эгер тол-
тырсанъ эм алдавынъды койсанъ, мен сени уьйинъе аьке-
термен. Эгер толтырмасанъ, мен сени мунда яппа-ялгыз
калдыраакпан.

Мархаба. Мен коьтере затты да этермен, тек мени уйге аькетинъиз. Мен мунда ялгыз озьим калай тураякпан?

Яшар. Сен уйдегилерди алдайсынъ, тоьгеректеги балаларды да алдав ман бездиргенсинъ, эндигиси ялгыз да бир яшап кара. Эгер мен айтканды сахый этсенъ, мен, айтканымдай больп, сени уйинъе аькетермен. А соьле болса, сага аьли де ьйнанмага кыйын.

Мархаба. Йок. Мен баьри затты да этермен (*йылайды*).

Яшар кетеди. Мархаба, йылаван тынысланып, ян-ягына карайды, сувагаш пан шелеклерди алып, ийinine салады. Каранъалык.

Тувралыктынъ давазы. Эртеси куьн Мархаба, куьн коьтерилгенде, кеш турды. Аьше, караягынъыз эндиги бизим Мархабадынъ не затка яравлы экенин...

Мархаба созылып, эсине олтырады. Сонъ сувагаш пан шелеклерди алып, сувга барады. Бираздан, терлеп-пислеп, кайтады.

Мархаба. Талдым эне! Сол такым ерден сув аькелетеганым?! Эне уйимизде сув тувра авызымыздынъ касыннан агады (*ол ярты шелеклерден сувды шапшакка куяды*). Ярты шелегим, сав шелегим, кайтип оны билмеге болаяк?... Кой соны, коьтере де ардым. Неше шелек аькелгенсинъ деп сораса, алдарман да, коьп этип айтарман.

Соьйтип Мархаба, тувра коьгоьленге ятып, уйклайды.
Сонынъ уьстине Яшар келеди.

Яшар (*уйклаган кызга карап, йоьткирип*). Караш, куьше-куьндиз уйклавын!

Мархаба (*уянын*). Калай аьруув мызгап алдым. А-а, (*Яшарга карап*) сиз кеддинъизбе?

Яшар. Аьше. Калай ды аьлинъ, Мархаба?

Мархаба. Эне арып-талып куллык эттим, уйклап кеткенимди озьим билмей калдым.

Яшар. Кайтип куллык эттинъ? Неше шелек сув тасыдынъ?

Мархаба. Кырк шелек сув аькелдим.

Яшар. Тобх-тобх, шапшактынъ тек туъбинде сув. Неге алдайсынъ, кызалак? Уйкыдан бетинъ де сискен, кабакларынь да домыкканлар.

Мархаба. Йок, уйкламаганнан сискенлер, сав кеше сув тасып шыкканман.

Яшар. Тобх-тобх, бек алдавшы экенсинъ, туъзелмес алдавшы экенсинъ! Тасы энди де сув! Мен сени мунда тагы да тургыстаякпан

Яшар кетеди. Мархаба йылап калады. Каранъалык.

Добртинши суъврет

Тувралыктынъ давазы. Мархаба алдавшы болганы аз деп, эриншек те болган. А сосы эки етиспевлик объмири дос болып келеятыр. Сонынъ уьшин, эрингени уьшин, кыз сувды уьш ай бойы тасыйды, тек кырк шелек аькелалмайды. Эгер ол, алдавына сенмей, куллык эткен болса, керекли сувды бир-эки куьннен де тасып кутылаак болар эди. Кайгадер алдамага шалысса да, Мархаба меним досымды — Яшарды — суьйсенъиз Яшав деп айтынъыз, алдалмады. Кыз баягынша ялгыз уьйде яшайды, оьзининъ соьйтип калганына кайгырады. Эм сонъалыкта ол, кырк шелек сув аькелмей, уьйин коьрмеегин билип, бир куьн кырк шелек сув тасыйды.

Шымылдык ашылады. Мархаба, ийниннен сувагашты туьсирип, олтырады.

Мархаба. Буьгуьн мен кырк шелек сув аькелдим, эндигиси Яшар мени уьйге аькетер. Кырк шелек тасыдым. Бйнанмаса, бир коьрейим. Сайымага да болаак... Арыдым, уйкым да келеди.

Соьйтип ол олтырган еринде мызгап кетеди. Сонынъ арасында каралдыга Улак киреди. Ол, каралдыды айланып, сув толтырылган шапшактынъ касында токталып, сувды увьртлап карайды.

Улак. Калай аьруув, калай таьтли сув! (*Суьйинип, шоршып, тагы да кайтып, тагы да ишеди.*) Калай аьруув, ка-

лай табтл! Эндигиси куьн сайын келип, муннан сув ишер-
мен (*тагы да ишеди*).

Сол заманда Мархаба уянып, аьжейипсинип Улакка карайды.

Мархаба (*йыламага етип*). Ах, бетсиз! Уятсыз! Мен сув тасыйман, а сен мен аькелген сувды ишесинь. Сен неге соравсыз ишесинь мен аькелген сувды?!

Улак (*эрек тайын*). Караш, кайдай ашувлы экенинъе. Аьше, сувды да сорап ишетаганма?

Мархаба. Ол сувды мен аькелгенмен. Ишпе!

Улак. Неге ишпеймен? Сувды кызганганларды оьми-
ри коьргеним йок.

Мархаба. Ол сувды мен сенинъ уьшин тасыганым
йок.

Улак (*субга ювыклар увьртлайды*). Аьше, ким
уьшин?

Мархаба (*ашувланып*). Ишпе, деймен мен сага,
ишпе!

Улак. Неге? Калай аьруьв, калай табтл сув!

Мархаба. Ишпе деймен! Ол сувды мен Яшар уьшин
аькелгенмен. Эндигиси ол меним кьрк шелек сув аькелге-
ниме ьйнанмас!

Улак. Сен аькелгенсинъме? Кьрк шелек дейсинъме?
Ынанмайман! (*Тагы да увьртлайды*.)

Мархаба. Неге ьйнанмайсынъ? Муна колларым ман,
муна ийинлерим мен аькелгенмен!

Улак. Алдайсынъ! (*Сув ишеди*.)

Мархаба. Ишпе! Эндигиси Яшар да ьйнанаяк ту-
выл, сен эне таьвестинъ.

Улак. Сен эне оны алдамага боларсынъ, а мине мени
сен алдалмасынъ. Сенинъ кьрк шелек сувды аькелеегинъе
ьйнаналмайман.

Мархаба. Неге?

Улак. Неге десенъ мен эш биревге де ьйнанмайман.
Ковтереси де алдайды.

Мархаба. А мен алдамайман. Эндигиси Яшар да ьй-
нанаяк тувыл меним кьрк шелек аькелгениме. Сен сувды
калдырмадынъ да, эндигиси ол мени уьйиме де аькетеек ту-
выл, а мен атамды, анамды айлак бек сагынганман.

Улак. Кайгырмас. Сен алда да кой сол бирев Яшарды, ал битти-кетти.

Мархаба (*селекелен*). Битти-кетти! А кайтип мен оны алдаякпан?

Улак. Аьлемет аьдем экенсинь. Аьше, ол сенинь сувынъды шапшактан шелеклерге куйып, санаяктагы? Кырк шелек деп айт да кой!

Мархаба. Санаса ша?

Улак. Куьнде курыган дерсинь. Битти-кетти!

Сойтип Улак, каргып-шоршып, кетеди.

Мархаба (*артыннан*). Битти-кетти!

Карадыга Яшар киреди.

Яшар. Кызым, буьгуьн неше шелек сув аькелдинь?

Мархаба. Буьгуьн мен тап кырк шелек сув тасыдым...

Яшар. Аьруьв, кызым. Кала карайым (*ол барып, шапшакка карайды*). Аьше, савыт неге толмаган экен, кызым?

Мархаба (*савспеклен*). Белки, иссиликтен курыган болар?

Яшар. Тоьх, кызым, алдавынъды коймайды экенсинь, э? Энди де тасы, коьрейим алдасань!

Сойтип Яшар ашувланып кетеди. Мархаба йылайды.

Каранъалык.

Бесинши суьврет

Сол баягы карады. Мархаба сыккылдап йылайды.

Шетте Йол тоьселип ятады.

Йол (*юмсак давазы ман*). Кызалак, а, кызалак! Сен неге йылайсынъ? Не болган? Хаьтеринъди ким калдырган?

Мархаба ян-ягына каранады, биревди де коьрмейди.

Мархаба (*йылавын токтатпай*). Ким экен мунавы? Яде кулагыма шалынама?

Йол. Йок, кулагынъа шалынмайды. Ол — мен, тувра сенинъ касынъда ятырман. Мен — Йолман.

Мархаба. Йол! Ярабий, йол да соьйлеп болама?

Йол. Мендей Йол болады соьйлеп (*сонъ давазын аявландырып*). Кызалак, сен сол шаклы неге кайгырдынъ, басынъа кайдай кыйынлык туьскен?

Мархаба. Арыганман, сув тасыгым келмейди.

Йол. А сен тасыма.

Мархаба. Уьйге кетким келеди. Атамды, анамды коьргим келеди. Сагынганман оларды. А сув тасымай, Яшар мени уьйге йибермейди.

Йол. А сен каштагы.

Мархаба. Калай кашайым? Мен йолды билмеймен де.

Йол. Мен Йолман да. Мен сага кайтип кашаятынъды коьрсетермен.

Мархаба. Уьшинлейдеме?! Эм мен энди сув тасыма-якпанма?

Йол. Аьше. Шап меним артымнан, мен сени тувра уьйге аькетейим.

Йол шабады, кыз артыннан ювырады. Олар сценадан шыгып кетедилер. Йолдынъ акырын йыраганы эситиледи.

Шап, Мархаба, катала!
Ойнайык айлан-бийлан!
Кимди суьйсенъ, ьинантып,
Шаптырарман артымнан,
Эх, алдавыш мен Йолман,
Мен — тоьгерек, сен айлан.

Тувралыктынъ давазы. Эситпейди бу йырды кыз, Йолдынъ артыннан шабады. Кара агашлыктан да шыктылар, уьйкен сувдан да оьттилер, кырларга шыгып, кырлардан туьстилер. Кыз тамам арыды, карны ашты, терледиписти, а тувган авылы, уьйи коьринген де этпейди. Эм кеште олар баягы ерлерине кайтадылар.

Йол (бир ерде шавып):

Шап, Мархаба, катала!
Ойнайык, айлан-бийлан!
Кимди суйьсень, ыйынантып,
Шаптырарман артымнан.
Эх, алдашы мен Йолман,
Мен – тоьгерек, сен айлан,
Ойнайык айлан-бийлан,
Шап, Мархаба, катала!

Мархаба (тегаран тынысын алып, адалап Йолга карайды). Сен? Сен мени алдадынь, солма?

Йол. Ха-ха-ха! Калай бек алдадым-ав! Басыньды састырып, не бек завькляндым?

Мархаба (ыйлан). Не зат уьшин алдадынь? Не яманлык эткенмен мен сага?

Йол. Берлисиньме сосы сен?! Яманлык сагынып алдаганым йок. Мен сени завькланаяк уьшин алдаганман.

Мархаба. Сага завьк! А мага ша? Мен, сага ыйнанып, арып-талдым да.

Йол. Мен коьтересин де алдамага сьуемен... Мен алдын сендей бир кыз эдим, мине алдап юргеним уьшин мени йол эткенлер. Сол алдавымды соьле де коймайман.

Мархаба. Аьше, не заты аьруув ди сол алдадынь?! Ямансыннь сен! Бек ямансыннь!

Йол. Неге? Сен уьйтип бос ойланасынь. Неге десень бир зат та аньламайсыннь! Мен алдавыз эригемен, а биревди алдап алсам, эригим язылады.

Мархаба. Сенинь алдавыньда бир завьклыкты да коьрмеймен. Мен сенинь алдаганыньды басымнан кеширермен, тек баска сенинь бир алдавыньта да ыйнанмаспан.

Йол. Ыйнанмасань тур. Мага не ди оннан? Мине соьле сени алдап, калай аьруув эригимди яздым.

Мархаба. Сен мени тувьл да, а обьзиньди алдайсыннь. Биревди алдайман деп, уьйтип шавып юргеннен не пайда? Эндигиси бирев де сага ыйнанмайды, бир йолавышы артыннан иермейди, караш обьзинье, шаньга оралып ятасынь. Биревди де алдамай, уьйиньде кыз болып турсань, сени баьриси де сьуер эди, сени мен ойнар эди. Сен коьтересин

алдап шыксанъ, бирев де сага ынанмас тагы, бир йолавшы да артыннан иермес, эм сен шанъга авнап ятаяксынъ. Эндигиси обзинъ обзинъди алда да тур. Мен сени билгим келмейди!

Йол. Билме де тербе! (*Йырлап кетеди.*)

Кимди суйсенъ, ынантып,
Шаптырарман артымнан.
Эх, алдавши мен Йолман,
Мен — тоьгерек, кел, айлан.

Мархаба (*артыннан*). Каранъызтагы бу акылятак-ка, берлиге!

Алтыншы суйврет

Яшар. Аруувсинъме, Мархаба? Аьлеринъ калай ды?

Мархаба. Осал меним аьллерим.

Яшар. Неге дейсинъ?

Мархаба. Буьгунъ танъ атпай турганман. Савлайы йырма шелек сув аькелгенмен. Баска тасыялмайман, арыганман.

Яшар. Алдамайсынъма?

Мархаба. Йок, алдамайман. Сoble бираз тынша-йып, мен турарман, калган шелеклерди де аькелмеге шалысарман. Мен эндиги эш биревди де алдаяк тувылман!

Яшар. Ол заманда аьлеринъ осал деп айталмайман. Аьллеринъ бек аруув, эндиги мен сага ынанаман. Эндиги мен сени уйдегилеринъе аькетермен!

Каранъалык энеди. Боран эседи. Яшар, уйкен карагуска айланып, Мархабады аькетеди. Шымылдык ябылады эм ашылады. Яшар Мархабады колыннан ыслап сенага шыгарады. Олардынъ артыннан атасы ман анасы, мысык шыгадаылар. Ойнайтаганлар «Тувралык» деп туьрли тилерде (орысша, немесше, инглизша, шеркешше, карашайша, абазаша) язылган кагытларды коьтередилер.

Тувралыктынъ давазы. Соннан бербетин Мархаба биревге де обтирикти айтпады. Обтириктинъ оьркени йок экенин аньлаган. Мени мен, Тувралык пан, досласты.

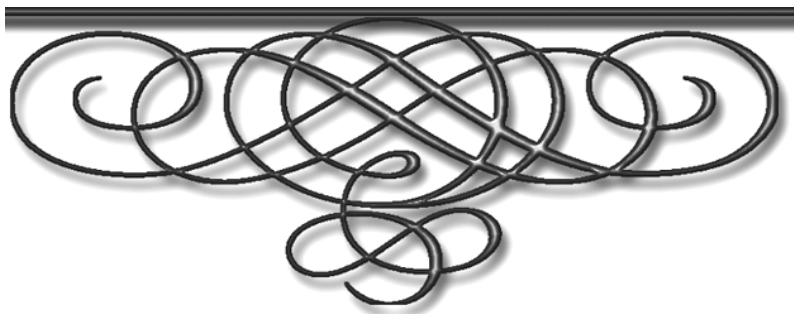
Анасы-атасын кувантты. Балалар оны ман ойнайдылар.
Мысыктынъ оьзи де оны сьбеди (*мысык келип кызды ку-
шаклайды*).

Ал кутыдды эртегимиз, тень-дослар!
Аьр кимге де дерис — онынъ туьп маьнеси.
Алдав кыйнар, алдав сыйды ушырар,
Биревди алдав — оьзинъди алдав, мутпанъыз.

Шымылдык ябылады.

1984 й.

Тамуся

Интермедия

ОЙНАЙТАГАНЛАР:

Оьмирбек-агай – 67 ясында

Муратхан – 53 ясында

Муслимат – 58 ясында

Муратхан. Агам, аруувсиньме? Уыйнъ, балаларынъ аман-эсенме?

Омирбек-агай. Аруув, аруув! Уыйде де, балалар да аруув, сав-саламат! Аллага шуькир!.. Ахырзаман ювык экен, сен кайдан шыктынъ? Бир юма артта келип кеттинъ де, тез арадан тагы да келерсинъ деп ойламаганман.

Муратхан (*туьрленип*). Меним келгенимди унамай-сынъма?

Омирбек-агай. Йок, йок! Бек кувандырдынъ!

Муратхан (*агасына тешикеруувли карайды*). Анъла-майман? Сага бир зат болган? Авырган йоксынъма?

Омирбек-агай. Аллага шуькир! Алим де аруув! Сен кайдан шыктынъ?

Муратхан. Мен командировкага келгенмен. Сизинъ клубта бир-эки куллыгым бодды. Клубтагылар акында статья язбага керек. Соравлар берип, яваплар алып келеятырман.

Омирбек-агай. Газетанъыз ислейим? Акша тоьлейдилерме?

Муратхан. Ислейди, тоьлейдилер. Алдынгыннан бир-раз колай. Маршрутка-автобус келмеге заман бар. Кой соны, агамды коьрип шыгайым деп, сага киргеним.

Омирбек-агай. Бек ийги эттинъ кирип! Тез-тез коьриспеге керекпиз! Балалар аруувме? Мурат-улынъ кайтеди? Ана ярасык кызынъ, Алтынайынъ, кайтеди?

Муратхан. Мурат институтынъда окыйды. Алтынай школада. Собьтип турадылар... Сенде тыныклык мунда? Балаларынъ кайда? Бу каралды бир де бос турмайтаган да? Мунда дайым шав-шув бийлеп турады да? Улынънынъ уш баласы мунда дайым ойнайдылар да?

Омирбек-агай (*куьрсинип*). Олар денъизге кеткенлер! Савлайы да бирге! Сувга туьспеге кеткенлер. Мунда бизде, Йилиншикте, сувга туьсип болмайтагандай, сол такым ерди оьтип, денъизге машинлери мен кеткенлер. Алемет яшав бодды! Узаклыкты да ойламайдылар, шыктажлык эткенлерине де кыйнамайдылар! Сувга туьсеек ушин, ана кадер йолды этетаганым?

Муратхан. Бек ийги эткенлер! Эриклерин язсынлар, аьше... Кызлар ша? Олардан хабар йогым?

Оьмирбек-агай. Алимат та, Аминат та Северде. Бир эки юмадан келемиз, дегенлер.

Муратхан. Олар келселер, сенде, уьйиньде шынты «детсад», балалар бавы ашылады! Олардынъ алты баласы, оларга Алибектинъ де уьш баласы косылса, дунья завкы сизде боляк! А соьле-аьли калай бек тынык ты, мен оьмири сизде мунадай тыныклыкты коьрген йокпан?..

Оьмирбек-агай. Бек тынык, бек тынык! (*Кайгылы даваз бан.*) Оьзегиньди сувырып, кулагынъ тынады бу тыныктан...

Муратхан аьжейипсинип агасына карайды.
Уьндемей турадылар.

Муратхан. Балалы уьй базар деп, бос айтылмайды.

Оьмирбек-агай (*куьрсинип, шыбыгы ман этик-тинъ коньшына согып*). Баласыз уьй мезар!

Муратхан. Агам, кайтесинъ сосы сен?! Бирший болганым?

Оьмирбек-агай. Йок.

Муратхан. Аьше, кайтип соьлейсинъ?.. Сизден наьсипли уьй мен билмеймен... Сол шыбыкка да неге каныккансынъ? Неге оны колынънан туьсирмейсинъ?

Оьмирбек-агай. Шыбык керек! Ол меним камышым!

Муратхан. Сыйырынъ, малынъ йок, койлар ысламайсынъ? Камышы сага неге керек болган?.. Оьзинъ де аьруув кийингенсинъ? Янъы костюм, янъы коьйлек уьстинъде? Мен сени деп, кийинип, биринши кере коьремен?

Оьмирбек-агай. Аьдемлер ишинде юремен де... Олардынъ алдында аьруув коьринмеге керек.

Муратхан. Дурыс! Мен бир зат та айтпайман. Коьрнекли турмысынъа суьйинемен.

Оьмирбек-агай. Аьше, меним янъы кийимимге неге эс этесинъ?

Муратхан. Мен сага бир зат та айтпайман. Соьлеги куьнде аьдемлер кийимге карайдылар. Кийим аьдемнинъ басын биддиреди...

Оьмирбек-агай (*уьндемей, кыльийиннан карап*). Булай бирев де басынъды билеек тувыл, дурыс.

Муратхан. Айткандай, сизден экинши орамнан келеятырман... Алдымга Тотамай шыкты. Эне, тап куршактай кийинген! Уьстинде — кызыл кофта, коьк белдеме, басында — йылытыравык куьмис туьсли шокана. Шашлары да кара туьске боялган, бармакларында да маникюр этилген, оьзи де алтынлар таккан, аякларында оькшели моры баьпишлер кийилген. Сейир! Саламласты, кушакласты...

Оьмирбек-агай (*туьзелип кетип*). Тамусяды коьрдиньме?!

Муратхан (*соравын эситпей*). Аьдем кийинсе, коьнъилге аьруув болады. Сага бараятырганымды айтканымда, Оьмирбекке салам айтарсынъ, деди.

Оьмирбек-агай (*олтыргыштан бираз эрек кетип, залга каратып*). Тамусядынъ саламы узак болсын!

Муратхан. Не дединъ?

Оьмирбек-агай (*аяклары ман каты басып, аьленип*). Бир зат та туьвы! Саламы узак болсын!

Муратхан (*тешкеруувли карап*). Сейирсиндирмей болмайсынъ, агам! (*Ойланьп*). Сосы кеншек уьйдеме?

Оьмирбек-агай. Элбетте, уьйде! Бар казануьйге, ол сонда. Бар коьр келининъди, Муратув.

Муратхан (*турагалып*). Бирший анъламадым. Агам бир куьнъирт болып туьрып, бирден ярык болып кетти? Тап артисттей болган экен?

Оьмирбек-агай (*турган еринде айланаяк болып, токталып*). Бар, Муратув, келининъди коьр... (*Зал бетке шыгып, терен ойлы карап, оьзи-оьзине уьйкен маьне берип.*) Тамуся сагынган экен!

Муратхан (*казануьйге адымлап*). Бирший анъламайман...

Казануьйде.

Муратхан. Уьйде экенсинътагы? Сес те бермейсинъ?

Муслимат (*колларын халатына суьртип, аялары ман бетин сыйпап*). Хош келдинъ, бес келдинъ, кайынсинълим!

Муслимат Муратханнынъ колын оьбип,
манълайына тийгистип, кушаклайды.

Муратхан. Балалар болмаса, кыйын экен уйренмеге. Уйингызде бек тынык.

Муслимат. Тынык тувыл, боран эседи, кайынсинг-лим...

Муратхан (*адалап каран*)... Уйлерине аяк баспай, олар не сойлейдилер?

Кайгылы ань эситиледи. Муратхан ман Муслимат сойлемей бир бирине кайрайдылар.

Муслимат. Муратув, калай аьруув эттинг келип. Болмаса, озим сага бараяк болган эдим.

Муратхан. Сен меним атымды айтпайтаган эдинг?

Муслимат. Кешир, Эркехан, кешир! Басым мыйайлан болган!

Муратхан. Хайырым? Не болган? Бетинг де сискен? Шырайынг да кашкан?

Муслимат. Шырайынг калайгым мунда?! Бетинге де караяксынгма?! Ол яшав койылган!

Муратхан. Аьше, не болган? Асыкпай айташ! Агам-дама шувш?

Муслимат. Аьше (*сылкылдайды, басын ийзейди*). Онада! Ол ыбырыста! (*Йылайды*.)

Муратхан. Токта, токта... сен соны айтаяк уьшин мага келеек болгансынгма?

Муслимат (*йылавын токтатпай*). Аьше! Кешир мени, аганга «ыбырыстан» баска атты табалмайман!

Муратхан. Ол да не зат соьз?! Ол меним тувган аданасым болады?!

Муслимат. Бола берсин! Баска ат табалмайман (*йылай береди*).

Муратхан (*уьндемей каран*). Айтаман, айтаман деген сайыг, сага не болган?! Туьсиндирип айттагы... Мен агам акында биревден де яман эситким келмейди! Ыбырыс — ол яманлав! Сен ким болгансынг, оны яманлап?

Муслимат. Аьше, аьше! Мен баска соьз табалмайман (*сылкылдайды*).

Муратхан. Токта, токта! Оьмирбектей аьруув аьдемди сен савлай авыда табаяк тувылсынг! Онынг сабырлыгына, онынг икрамлыгына эп йок та! Оьмир яшавы совхозда

механизатор болып ислегенде де орден алды, ога сыйлы атлар да тағылды. Арақы да ишпейди, яман затка да кириспейди. Пенсияга кеткенде, Куран окыйтаганлар ман юрип баслады, биревдинъ де тилегин калдырмай, дуваларда, яназыларда юреди, юргисткен куллыгын мактайдылар, ямагатшылык исинде де белсенли катнасады. Бабри ерге етиседи. Йылавынъды токтат! (*Муслиматтынъ йылавын токтатканына ундемей карап.*) Абелинъыз де авылда кобримли аьел болып белгили. Анадай балаларды оьстиргесиз, коьтересине де йогары билим бергесиз. Улынъ Алибек, эне, анадай давдыграмадай уйди касынъызга салган! Кызларынъыз да аьлемет! Киевлеринъ «Мерседеслер» мен юредилер. Олардынъ балалары да, Аллага шуькир, биреви бирисиннен ийги! Шешекейдей аьруув балалар!

Муслимат. Аьше, аьше! (*Сылкылдаяк болады.*)

Муратхан. Токта! Йылавынъды кой! Айт мага: не зат сизге етиспейди?! Экевинъыз де эки токыштай ювас аьдемлерсиз де?!

Муслимат. Мен токлы, а ол балмысык! Ой-бай, ой-бай! (*Йылайды.*)

Муратхан. Кайтеди мунавы?! Кайтип собйлейсинъ агам акында?! Оны савлай халк сыйлайды! Онадай танъ аьдемди кайдан табаяк экенсинъ?!

Муслимат. Халкка маьлек, уйге аьлек! (*Оькирип йылайды.*)

Муратхан ундемей карайды. Бираздан Муслимат токталады.

Муратхан. Боддынъма?

Муслимат (*басын ийип*). Аьше.

Муратхан. Эндиги асыкпай хабарды айташ? Мен не зат акында хабар баратаганын да билмеймен?

Муслимат (*бетин уйкалап, авызын аясы ман яьып*) ...

Муратхан. Айт!

Муслимат. Асыкпай айтайым... Алибек-алар, балаларды алып, мореге кеткенде, конъысы пишелер келип басладылар. Басында бирев, оннан сонъ баска конъысы... Келедилер де, аннан-муннан собйлейдилер...

Муратхан. Айтпасанъ да болады! Мен сол сабатлей де аңладым бу пише соьзи экенин!

Муслимат. Йок, йок. Сен асыкпа, мен де асыкпай айтайым... Мине бир йыл эркегим конъбысы орамдагы бир пишеге кешелер мен барады, дейдилер. Ким биледи, онынъ не уьшин ога баратаганын? Ол коьп аьдемлерге баратаган. Авырганларга барады, коьзайынга барады. Азым не уьшин? Аьдемлер мен де катнамага керек те? Коьплер дува эт деп те шақырадылар. «Йок! — дейдилер пишелер, — мине бир йылга ювык каранъыда тез-тез ювырып ялгыз пишединъ уьйине барады», — дейдилер. Оьзлери ишиндегин ясыралмай куьлемсирейдилер.

Муратхан. Пише соьз! Яла ягадылар! Куьнлегеннен карыстырадылар! Аьше, не болган барганы ман?!

Муслимат. Кайтип не болган?! Ол ялгыз турган «сис киргирге» неге бармага керек?! Яде ногай аьдети мутылганым?!

Муратхан. Аьше, сен оьзинъ коьзлеринъ мен не зат коьргенсинъ?

Муслимат (*ютынып*). Сен тынъла... Кардашынъ, аксам намазын этип болып, орамдагы картлар ман муьйисте олтыратаган. Бизим авыздан олтырганлары коьринеди. Мен де, сол хабарды эситип, соларга карап турдым. Картлар шашырадылар. Бизики де, уьйине кетеектей болып, корамызга етти. Кас каралганда, карайман, бу, ян-ягына караньп, орам ман кетти. Мен артыннан шыктым. Сол, ана «сис киргирдинъ» уьйининъ касында токталды, баягы ян-ягына карады, эм, тувра туьлкидей, карадысына атылып, кирип койды. Адаладым, састым, не этеегимди билмеймен, зувылдап уьйге кайттым. Ма йыладым, ма йыладым! Бир узак заманнан эситемен, ол да кайтты. Аракы ишкен эркеклердей йьрлап кайткан. Йьрлайды, Эркехан?!

Муратхан. Ол йьрламага суьбетаган да?

Муслимат. Ога аьрувь! Коьнъили ток! Мен йылайман, ол йьрлайды! Сав кеше уйкамай шыктым.

Кайгылы ань эситиледи.

Муратхан. Сен алдырып соьйлейсинъ! Оьзинънинъ ойланьп шыгарганынъа ынанадынъ! Соьйтип болатан.

Пишелердинъ созлериннен сенинъ акылынъ саскан, козгалган?!

Муслимат. Йок, йок! Тынъла... Соннан сонъ бир неше куън мен оны ман сойлемей турдым. Карайман, кеште, аксам намаздан сонъ, бу янъгы кийим кийип, уйден шыкпага абзирленген. Касына барып, соравлы ымайман. «Бир авылдасым авырган, сонынъ касында олтыра-йым, дува окыйым», — деп юлдырады. Уъндемеймен, басымды ийип, анълаганымды коьрсетемен. А озим акырын артыннан бардым. Баягы каранъа болганда. Куъндиз ол онда бармас, уят экенин бек те аруув биледи. «Сис киргирдинъ» авызына еткенде, мен етип бакырдым: «Токта! Аятынъды басаяк тувысынъ!» — деп. Ол токталды. Бурылып: «Астопиралла! Сенсинъме?!» — дейди. «Мен! Эгер уйине кирсенъ, мене колымда тас, — деп тасты коьрсетемен, — уйининъ терезесин уватаман!» — дедим. Артка кайтты. Амалы барым?! Уыймизге еткенде, мени уйге киргистеек болады. Мени киргистип, тагы да сыпырылаяк бола болар? «Сенсиз кирмеймен! Эгер артка барсанъ, савлай терезелерин уватаякпан!» — дедим. Мине *(турып, кыскаяклы уъндириктен сумка алып, ишиннен шыгарып, шиберекке оралган тасты коьрсетеди, сахнадынъ алды бетине барып, залга коьрсетип.)* муна тасты озим мен юргистемен! Мен ногай пишемен де! Мен шиберекбас тувылман! Менде гордость, обкътемлик бар да!..

Муратхан. Токта, луч света в тёмном царстве! Каранъа коькте янган юлдыз! Сени кайда аькетейтыр?!

Муслимат *(таска карап, оны оббин)*. Сол «сис киргирдинъ» терезелерин уватаякпан!

Гимн эситиледи. Муслимат тас пан юреди,
Муратхан сукланып карайды.

Муратхан. Шалт болма, Муслимат!.. Соны ман кайттыма?

Муслимат *(эринлерин енби мен суьртип, тасты коьрсетип.)* Кайтты! Кайтпай бир карасын! Антсыз кораз!

Муратхан *(кыйшайып)*. А сен бетсиз тавык! Сен соьйтип бек йигитсиреме!

Муслимат. Билемен, сен аганъ ман бир як болаятынъды *(йыламсырап, сылкылдап)*, элбетте, аданасынъ...

Муратхан. Йылавынъды кой! Соны ман?!

Муслимат. Уьйге кирди. Туьн ортасына дейим урсыстык! Кайдай соьзлер айттык! Сен келесинъ де: «Ойла-нып шыгарасынъ» — дейсинъ?!

Муратхан. Кайдан билейим?! Билмеймен не зат ойланыптымы?

Муслимат. Соңдай аьллеримиз, кайынсинълим! Бу яз куьнинде бизде кайдай боран эседі! Бир юма уйкламайман, куьшим калмады. Балалар шалат кайтсалар экен.

Муратхан. Аьше, оьзи не зат айтады? Не зат уьшин барады?

Муслимат. Аьлемет аьдемсинъ! «Не зат уьшин барады?» — деген сорав да не затты ол?!

Муратхан. Аньлаткандай соьз тапшайым?

Муслимат. Табады! «Завалыды аяйман» — дейди.

Муратхан. Бир йыл аяйды, солма?!

Муслимат. Аьше, айтаягым сага эткен затын?!

Муратхан. Туьсиндиргендей соьзи де йок, солма?

Муслимат. Йок! Э-э-э! «Лото» ойнаймыз», — дейди.

Муратхан. «Лото», — дегени не затты?

Муслимат. Шахмат, шашкадай ойын.

Муратхан. Шахмат ойнап, бир йыл юбанады, солма?

Муслимат. Шахмат тувыл, «Сис киргир» мен «Лото» ойнайдылар.

Муратхан. Сейир! Сени мен «Лото» ойнамайым?

Муслимат. Кайынсинълим, кайтесин сосы сен? Кажавлап айтасынъма? Мен «Лото» не зат экенин янбы билдим. Улым мореден звонлаганда, «Лото» сатып аларсынъ деп, тиледим. «Аларман», — деди, язык.

Муратхан. Айып этпе, келин! Мен болган затты ашыктан-ашык билгим келеди?

Муслимат. Не затын онынъ ашып туражсынъ? Ашыктан-ашык юбанадылар!

Муратхан. Келин, кел, агамды шакырып, бирге оны ман соьйлесейик?

Муслимат. Йок! Мен оны ман соьйлеек тувылман! (*Аьлсизленип, йылап.*) Сен билген болгай эдинъ, ол мага не дегенин?!

Муратхан. Не деген?

Муслимат (*сылкылдавын коймай*). Уят болса да айтайым... «Сени коьрсем, коьзим авырайды!» — деген...

Муратхан (*куьлгенин ишинде тегаран ыслап*). Ол да не зат соьз?! Агамнынъ сеннен коьтере де иши шыккан экен!

Муслимат. Аьше! Шыккан!.

Муслимат обькириклеп йылайды. Муратхан безгеннен эки колы ман тизлерине согады, турагалып, терезеге карайды.

Муратхан. Токта! Болды йылаганынъ! Коьзяс пан бу аьлден коршаланып болмас! Болмас! (*Ойланьып*). Ана колындагы шыбык пан каралдыда не затлар этеди сол?

Муслимат (*йылавьын койьып*). Мени коркыстады! Мени тоьбелегенсийди!

Муратхан. Концерт! Коьрмегенинъди сизде коьрек экенсинъ!.. (*Терезеге карап*.) Насьисиз, агам! Тап балалардай, кайтеди-ав?!

Муслимат (*авьзын аясы ман ябып*). Аьше, суйте-таган ол! (*Сахнадынъ алдына шыгып, овзи овзин янбасларына соккандай этип*.) «Ма сага! Ма сага! Ма сага!» — деп бакырады!.. (*Авьыртканнан шыдалмагандай*.) Мен де: «Калай яман согасынъ?! Калай яман согасынъ?!» — деймен...

Муратхан. Э-эй! Болды! Тамам! Агам уьшини мен де сени сыдыртар!

Муслимат. Сыдырткан да болгай эди! Кайдан?! Азарлап та билмейди, караманълай!.. «Коьзим авьырьды» деп азар тапкан! Ол соьз азардан да яман!

Муратхан. Яман!.. Язык, агам!

Муслимат. Кайынсинълим, сен де оны аяйсынъ? Элбетте, кардашынъ!

Муратхан. Аьше, кимди аякпан?!

Муслимат (*сылкылдап*). Мени бирев де аямайды! Бирев де!..

Муратхан. Анадай абырайы болган карт, ордени де бар! Келеди де, шыбык пан ойнайды?!

Муслимат. Ол шыбыкты бир йыл юргистеди. Каранъада юреди де... Каранъада ийтлер шабар деп, коркады. Ийтлерден бек коркатаган, сонынъ уьшин де шыбык кереккени...

Муратхан. А мен сакаман аьдемге шыбык неге кереккен деп ойланган эдим?! Концерт! «Санта-Барбара» сиз экенсиз!

Муслимат (*селекелеп, басын ийзеп, овзи-овзине*). Сага концерт! Мага богырдакка еткен?! Мысыкка — ойын, пышканга — азап! (*Басын шайкап, Муратханга.*) Кайын-синьлим, сен коьп затты билмейсинь?!

Муратхан. Эситкенимнен де тамам тойдым!

Уьнсиз вакытлар. Муслимат басын ыслап олтырады. Муратхан юреди, энъкейип терезеге карайды, агасын эркелеп, колында шыбык бардай, колы ман авады соккышлайды.

Муратхан. Мен соны таныйманма? Ким экен сол?

Муслимат. «Сис киргир» онынъ аты! Сага сол керегим?

Муратхан. Яс аьдемме?

Муслимат. Йок. Меннен бир-эки яс кишкей. «Сис киргир» онынъ аты!

Муратхан (*басыннан аягына дейим карап, селекелеп*). Кеншек, сен бир де болмаса, кийинтагы?! Бу уьстинъ-деги не зат форма?! Аьдемлер кийинмеге акша тапшайдылар, а сизде акша толган! Ярасык кийиминъ йогым?!

Муслимат. Бар! Аллага шуькир, балалар келген сайын бир кийим аькеледилер. Шыбаларым да, костюмларым да, аяк кийимим де топша-толы!

Муратхан. Аьше, кийиминъди тузлап тургыстаяк-сынъма?!

Муслимат. Норка шубам да бар, эки-уьш боьрким бар, шонтык, йогар кийим де бар! Былтыр Аминат «Вай-фай» телефонунын аькелип берди!

Муратхан. Телефонынъ кайда?

Муслимат. Келинге, улымнынъ пишесине бердим. Мен оны не этеекпен? Эркек те кулланып билмейди.

Муратхан. Ол кеншекке коьрсетеекти коьрсетермен мен! Мунда кайынанасы сувга кетятыр, а ол биревдинъ аьруьв заты ман карыжланады, бетсиз!.. Мине, сен озинъ майга батып юргенинъди айтаяк боламан! Ким сага караяк экен? Сага карасам, меним де коьзим авырылды!

Муслимат. Вуа, сосы сен кайтесинь?! Эртениктен кешке дейим балалар ман тураман да..

Муратхан. Муна халатты отка як! Уьстинье энъ аьруьв шыбады кий де юр!

Муслимат. Аьруьв, кайынсиньлим! Халатты ягарман! Оьзимнинь де ишим шыккан онадан (*кийимин йьирткансыйды*)... Сары шешекейли йибек шыбам бар, соны киермен...

Муратхан. Кий! Авыдаслар кайтип ийги кийинедилер! Оларга кара! Яне сизге келеятырганда, орамда алдыма Тотамай шыкты. (*Муслимат ковзлерин батлатып карайды.*) Уьстинде кызыл кофта, коьк беддеме, басында йылтыравык шокана, аягында бийик оькшели баьпишлер...

Муслимат (*сахнадынъ алды бетине шыгып, залга каратып*). Мен аьвмедий экенмен! Аьше, кайтип акылыма келмейди: муналар киртлесип, бириккенлер экени. Баьри зат пишилген-тигилген экентагы... (*Кайтып, Муратханга каратып.*) Сен, кайынсиньлим, коьтере затты да билесинь де?! Меним басымды неге айландырасынь?!

Муратхан. Мен бирший де билмеймен! Сен не зат акында?

Муслимат. «Сис киргир» акында!

Муратхан (*сейирленип*). Мен кайдан билейим: «сис киргир» ким экенин?

Муслимат. Билесинь, билесинь! Сен мени сынап турдынъ! Собле-аьли атын айттынъ да?!

Муратхан. Койтага! Мен кайдан билейим Тотамай акында хабар баратаганын?! Э-ге, эндиги анъладым...

Муслимат (*эки колын силкип, белине тийгистип, йигерленип*). Тек ога бизикилер Тотамай демейдилер!

Муратхан. Кайтип айтадылар?

Муслимат. Бизикилер ога: «Тамуся» — дейдилер!

Муратхан. Таму-у-ся? Ол да не зат ат ты? Таму-у-ся! Таму-у-ся!

Муслимат. Тамуся оратылып олтырмасын деп, басы, нервалары авырмасын деп, дувалар окыйдылар. «Уф! УФ!» деп, кулагын ялап, уьскиредилер, дува язып, койнына саладылар! Тьфу! Кирик! Позор! Уят!

Муратхан. Кой, кой! Сен бек теренге кетесинь?

Муслимат. Бек теренге кирген, кайынсиньлим! Аьел, семья бузылаатыр!

Муратхан. Кел, шакырып бирге собйлейик?
Муслимат. Йок, йок! Мен сага хабарды айтканы-
ма ашувланмага болады. Ашувланса, сакламастай затты
этер.

Муратхан. Не зат этпеге болаяк экен?

Муслимат. Кырыннан шыкса, шайтанлы болар, тоь-
белемеге болады. Мени де, сени де уышинлей тоьбелер!

Муратхан. Дурыс, онынъ шыкыйына тийип болмас!
Мени де тоьбелемеге болады... Аьше, биз не зат этеек экен?

Муслимат. Ол кетпеге де болаяк. (*Йылап, токта-
лып*). Онынъ иманы ушыраган... (*Терезеге карап*). Карата-
гы, не болганын! Тиймесек колай.

Муратхан. Аьше, деп тураяксызба?

Муслимат. Токта, токта! Бир балалар йыйылса экен-
лер. Ана Севердеги кызлар келселер, олар биледилер не
зат этеегин. Кызлар, оны орындыкка байлап, орыс сора-
вын аларлар!

Муратхан. Ол да озин байлатама экен?!

Муслимат. Яс бизде сабыр, тынълавлы, а кызлар
атасындай, айтканыннан кайтпайтаганлар. Экеви эки як-
тан ябаласа, иманын орнына сол сабат салаяклар!

Муратхан (*терезеге карап*). Аьше, не ди бу? Уьй-
кен карт шыбык пан ойнап?!

Муслимат. Ол коьтересиннен бек, мен уьйден шы-
гып, «завилкийдинъ» терезелерин бузарман деп, яны шыга-
ды. Бир якка дувага кетсе, авызга кирт салып кетеди.

Муратхан. Кой! Аьше, карадыдан шыгып болмай-
ым?

Муслимат. Болады. Авладынъ эки ягыннан да конъ-
ысылардынъ каралдыларыннан шыкпага болады. Тек мен,
аьдемлерден уялмай, биревлердинъ карадыларыннан юре-
екпенме?

Муратхан. Аьше, неге собйтип этеди?

Муслимат. Мени коркыстады!

Муратхан. Концерт! Эске келмеген приёмлары-нъыз
бар экен! Аьше, не зат этпеге керек экен?

Муслимат. Бираз орынлассын, ога да енбил тувыл...

Муратхан (*акыйып карап, сораблы ымлап, куьлем-сиреп, овзи-овзине*). Агамды да аяп алады. Алла сокпасын сени!

Уьндемейдилер. Муслимат, колындагы тасты сумкасына салып, арыганын коьрсетип, олтырады. Муратхан, сумкасыннан телефонды шыгарып, заманды карайды. Муслимат туруп, газ пешке ювыклап, казаны ман аьрекетлеек болады.

Муратхан. Маршрутка келмеге он бес минут калган. Мен тез кирип, тез кетермен деп ойлаган эдим?

Муслимат. Ас ишип кет, соьле-аьле йылытайым.

Муратхан. Йок, ас ишемен десем, кешигермен.

Муслимат. Шай болса да, увырталатагы? Уьйге келип, деп кететаганма?

Муратхан. Сизде уьйкен кавга баратаганын кайдан билейим? Сага ярдамшы керек болса, мен калмага да бола-якпан?

Муслимат. Йок, ярдамшы керекпес. Мен сени кувмайман, сен, каламан десенъ, калмага боласынъ...

Муратхан. Мен кетейим. Тез арадан, Алибек де-нъизден кайтса, айланарман. А сен сабыр бол, шыда. Не этеексинъ? Яхшы ойлар келсе, мен айтарман. (*Турады, белдемесин туьзетеди.*) Ярдاملасалмаганыма оькинемен. Не этеек, не этеек?!

Муслимат. Коьрермиз, коьрермиз... Сени озгармага керек эди... Кой, мен шыкпай тураим...

Муратхан. Шыкпа, шыкпа! Сав кал! Яхшылыкка коьрисейик!

Муслимат. Йолынъ болсын, акылы!

Каралды. Казануьйден шыккан Муратхан адалап токталады. Кобыз аны акыртын эситиледи. Оьмирбек-агай ога арка бети мен турады. Ол колындагы шыбыгын дирижёрлардай этип, тартувга келистирип, ойнатады, аяктары ман юрип, бурнынынъ астыннан йырайды. (Йырап билмесе, бирев тыстан йырайды).

Оьмирбек-агай:

Орынга кирип ятканда,
Онъ ягыма авнайман,
Сен эсима туьскенде,

Япырактай каврайман.
Орайда-райда, орайда,
Орайда-райда, орайда.

Муратхан (*колын манълайына тийгистип, залга каратып*). Капец! Агамга уышини мен де бир зат болган экен!

Оьмирбек-агай (*Муратханды коьрмей, «Орайда шалып», шыбыгын ойнатып, олтыргыштынъ касына барып, коркысткандай соккышлап, тагы да ойнап юрип, йырлайды*):

Субемен деп субьдирдинъ,
Субьмеймен деп, куьйдирдинъ,
Алма берип каптырдынъ,
Юрек мараз таптырдынъ.
Орайда-райда, орайда,
Орайда-райда, орайда.

Муратхан (*залга каратып*). Кайтеекпен?! Кайтеек экенмен?! Бу не ди озьи?! (*Агасынынъ касына барып, аркасына тийип.*) Агам, мен кетпеге керекпен.

Оьмирбек-агай (*бурылып, коьнъилли болып*). Муратушка, яхшы йолга!

Муратхан. Аьше, бирший де айткынъ келмейим?!

Оьмирбек-агай. Йолынъ болсын! Уьйдегилерге салам айтарсынъ!

Муратхан. Агам?

Оьмирбек-агай. Не зат, яным?

Муратхан. Агам, сен неше ясына келгенсинъ?

Оьмирбек-агай (*сыпатын туурлендирип*). Сен билмейсинъме? Ол да не сорав?

Муратхан. Неше ясына келгенсинъ, деймен?

Оьмирбек-агай. Элиден артканман.

Муратхан. Ол мен элиден арткаман. А сен?.. Алпыстан ийги арткансынъ, етписке келеятырсынъ!

Оьмирбек-агай. Соны ман не болады?

Муратхан. «Соны ман не болады» дегенинъ не?.. Бир зат та тувыл!

Оьмирбек-агай (*сусланып*). Сен мени мен урсы-саяк боласынъма?

Муратхан. Ясынъа кара, деймен!

Оьмирбек-агай. Карай да бер... Караганым ман бир зат косылаягым, йыллар кемийигим?

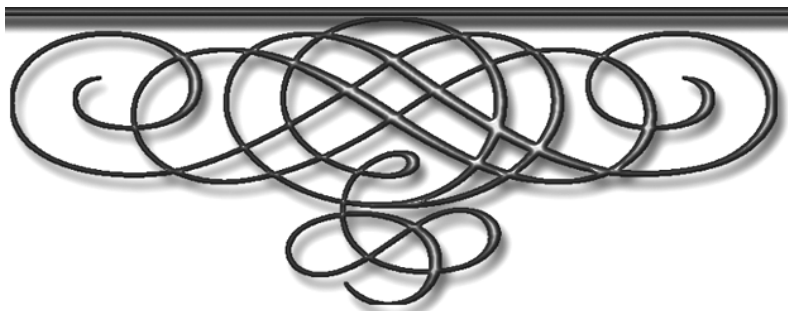

Муратхан. Балаларынь уйкен! Сен оларга кара!
Оьмирбек-агай. Мен оларды яшав бойы карайман..
Муратхан. Кызларынья кара!
Оьмирбек-агай. Олар мени карасынлар!
Муратхан. Келинди, Муслиматгы, корлама!
Оьмирбек-агай. Э-ге! Сен оны корларсынъ?! Сен билмейсинъ: онынъ акылы авысаятыр!
Муратхан. Акылы авыскандай, не зат эткен?
Оьмирбек-агай. Ол террорист болган, орамга шыгарып болмайды! Редикюлинде гранат юргистеди. Авыдасларымыздынъ терезелерин шашаяк болады! Ыйнанмасанъ, бар кара!
Муратхан. Корлама, деймен!
Оьмирбек-агай. Оны корларсынъ?! Корлагандай меңдей экев керек!
Муратхан. Кой, агам! Кеттим мен. Соьле-аьли маршрутка келеятыр, кешигемен..
Оьмирбек-агай (*кетятырган карындасын токтатып, коллары ман ыслан*). Муратушка, сага бир уйкен тилегим бар?
Муратхан. Айт, кайдай тилегинъ?
Оьмирбек-агай (*тартынып*). Ана Тамусядынъ касыннан озаятырсанъ: «Оьмирбек салам айтты», — дерсинъ, аьруьвме?
Муратхан (*уьндемей куьлемсиреп, басын энъкейтип, билмегенсип*). Тамусянъ ким ди?
Оьмирбек-агай. Тотамайды айтаман.
Муратхан. Э-э-э! Сенинъ саламынъ ога керегим?
Оьмирбек-агай. Бек керек, заваллыга! Бек керек!
Муратхан. Аьше, бар да озинъ айт... Мен сага, агам, почтаьон болган йокпан... Кеттим! (*Кетеди*).

Шымылдық ябылады.

Йыр эситиледи:

Айландырады басымды
Аскар-тавдынъ бийиги,
Янган оттан куьшли экен
Аданастынъ куьйиги.
Орайда-райда, орайда...

*Бетсизлер
яде маскара
ногайца*

Эки актлы пьеса

ОЙНАЙТАГАНЛАР:

Самат — 68 ясында.

Ибраим — 67 ясында.

Марием — 65 ясында.

Алибек, Бий Акбарс та ол — 47 ясында.

Зейнаб, Алибектинъ пишеси — 45 ясында.

Асан Мурзаевич эм Калю да ол — 48 ясында.

Анжела, Алибектинъ кызы эм

Джанике де ол — 25 ясында.

Мурат эм Эколог та ол, ваъзир Джамбай да ол —
35 ясында.

Бала, Мураттынъ улы да ол, сахнага шыкпайды, тек
давазы эситиледи.

Вайдат, конторадынъ йыйыстырувшысы — 55 ясында.

Актайшы — ойратлардынъ ханы.

Йоклавшылар эм саклавшылар да олар, эм сол-
датлар да олар.

БИРИНШИ КЕСЕК

Самат пан Ибраим уй алдында турадылар. Олар алдынгы картлардай кийингенлер, аякларында этиклер, басларында коьрпе боьрклер, колларында таяклар. Баскалыгы — бетлеринде кара маскалар бар. (Актёрлар противогаз орнына авызларына, коьзлерине тесиклер калдырылган маскалар ман кийип ойнайдылар).

Ибраим. Олагый, калай аьруув! Аьлемет! Шуваклы куун! Коьк те тап-таза!

Самат. Сага сейирим калады, Ибраим, кайдан да коьнбил табасын! Айлак яшавсуьер экенсинь!

Ибраим. Элбетте, калай коьнбилленмессинь, эгер эртенъликтен бери пишеннинь ийиси бурнымма согатаган болса.

Самат. Солма? Мен бирший де сезбеймен де? Кала мен де карайым? (Ол маскадынъ шетин ашаяк болады, ама сол сабатлей тынысы битеди, йоьткиреди.) Алла сокпасын сени! Неге мени мен ойнайсынъ?!

Ибраим. Ойнамайман! Меним шуьшим йок! Бу уьйреншикли зат! Бу куьнлерде биз пишеншалга шыгатаган эдик, сонынъ уьшин пишеннинь ийиси сезилетаганы.

Самат. Айтканынъ дуьрыс. Мине меним колларым да кышыдылар, шалгыды сагынганлар!

Ибраим (коллары ман ана якка, муна якка бургышлап, шалатаган кисиге усатады). Шал, шал, шалгым, шал, алатым! Оьлен-шоьпти кыргышла, ампаталар йьйнаккла!

Самат (досын эркелеп). Ах, сени ме! (Бирден туьрленип). Кой, болды! Аьдемлер, бу картлар алжыганлар дерлер... Уьшинин айтсань, акыллары авысканлардан не зат пан баскаланамыз?! Акылы яралыларга усадык, халкымыз дув-саскын болды.

Ибраим. Дуьрыс айтканынъ! Халк, не этеегин билмей, юргеннен коьтере де мьйайлан болды. Такатын таьвести! Тоьх сени!.. Бир-биримизге болмаса, кимге йыланаягымызды да билмеймиз. Аьше, не этеексинь?!.. Юр, Мариемге кирип, хабар билейик.

Самат. Юр киреек. Оларда болмаса, хабар каерден эситеекпиз? Юр, досым.

Уйдинъ боьлмеси. Ортада эски сыпыра, касында шатлар турадылар. Сыпырадынъ устынде — газеталар, журналлар, маска. Боьлмединъ тоьр бетинде, орындыкта, ак яюв устыне ябып, басын бийик улпа ястыкка салып, Марием ятады. Мариемнинъ басында кара шокана байланган, бети марлы ман ябылган. Боьлмединъ бир шетинде холодильник, комоуд устынде телевизор турады. Баска якларда да уйге керек-яраклар бар. Боьлмединъ ишинде, бала тетиктинъ тегершигин колында айландырып, машин сесине усатып увылдап, яс бала шабады (бала болмаса, баладынъ сеси тыстан эситиледи). Ибраим мен Самат, йьоткирип, таяклары ман полга согып, уйге киредилер.

Самат. Ассалам алейкум!

Ибраим. Уйинъызге яхшылык, Марием!

Марием (*куьрсинип, келгенлер бетке басын бурьип*).

Киригъиз, киригъиз! Яхшылыкты коьрингъиз! Баалы конактар, орынласыгъыз!

Самат, сыпырадынъ касына барып, шатка олтырады.

Ибраим (*орындыкка ювыклан*). Кайтесинъ, Марием? Колай болмайсынъма? Мен де, обзимнинъ сынъар ашыкярымды коьрейим деп, келдим. Шырайынъ бир аьрувь! Машалла!

Марием. Кайтесинъ сосы сен?! Марлы астыннан шырайым коьринем? Алла сокпасын сени! Мен сенинъ ашыкярынъ неге боламан экен?! Аьдемлер, арамызда бир зат болган деп, ойламага болаяктар. Не зат соьйлейсинъ?!

Ибраим (*ойнап*). Аьше, болган йокпа?!

Марием. Алжыйсынъма сосы сен?! Аьр соьздинъ де йорыгы болады. Меним уйкен-уйкен балаларым бар. Олар эситип калса, калай уят ты! Сонадай да кажавлама болама?

Ибраим. Йок, мен кажавламайман. Акка да сен мага ярайтаган эдинъ. Сен баьри тенълеримизге ярайтаган эдинъ, тек Мырза сырагалы болып шыкты. Не болса да, сен ога байга бардынъ. Мырзанънынъ яткан ери ярык болсын! (*Мариемнинъ колын ыслан*.) Ту, Машалла! Коьзим тиймесин! Яхшы болаятырсынъ. Бираз аьлленсенъ, биз экевимиз «узын» да ойнап алармыз! Аллах берсе, мине коьрерсинъ! Коьз тиймесин сага!.. Тек муна адавыс протогаздан коьз тиймеге болама?! Калай коьп соьйледим? Марием, обзинъ аьлинъди калай коьрерсинъ?

Мари ем. Сен олтыраш. Ибраим-яным, олтыр. Мени сорап не этесинь? Озьинь калайсинь?

Ибраим. Мага не боляк? Коьресинь де: бойым сол турмыста, шаркым, деним яхшы! (*Аяклары ман бийигендей шоршын, барын Саматтынъ касына олтырады*).

Самат (*сытырадан маскады коьтерип, Мариемге коьрсетип*). Киймейсинь? Кужырлы аьдемсинь сен, Марием?! Аьлемет пишесинь!

Ибраим. Озьин саклагысы келмейди. Бу авадынъ ийиси нервага да, юрекке де, бавырга да зарар келтиреди. Карт аьдемлерди айтпайман, яс аьдемлерди сакат этеди. Озьинънинъ ясынъа да карамайсынъ, Марием?!

Мари ем. Сол адавысты бетимге салсам, тегаран шыдайман! Ишим шыгады! Коьзим коьрмесе экен соны! Мен ашык юзим мен оьлсем экен. Аьдемше яшаганман, аьдемше оьлгим де келеди.

Ибраим. Ах, сениме сени! Сенде бир кылыплык бар: эште, сен, келеек маьлеклерди противогаз бан сескендирирмен деп, корка боларсынъ?

Мари ем. Аьдемнинъ басына келмеек затты кайтип ойланып шыгармага боляк? Не затлар айтасынъ сосы сен, Ибраим?

Ибраим. Мари ем, мен тувыл, аьдемлер айтадылар: биз ана авлага кадап салатаган кусларды уьрктиретаган куршакларга усагамыз деп. Элбетте, бизим сыпатымыз маьлеклерди де коркыстаяк.

Самат (*терен ойлы болын*). Кураңда айтылады: бизим бу дуньядагы аьлимиз, юрисимиз кир кийим деп. Сонынъ уьшин маьлеклер аьдемнинъ сыпатына карамайдылар, олар янды алмага келедилер.

Ибраим. Мунда коьрген азаптан бизде ян сакланганым? Бизим каьрип янымыз биревге керегер деп, мен бек шекленемен. Янымыз азган-тозган, биршийи калмаган.

Самат. Ян тозбайтаган. Ян оьмирли. Элбетте, аьлек болмага болады. Мине Мари емнинъ яны таза, ол биревге де бир зарарлык эткени йок.

Ибраим. «Ян-ман» деп кайдагы затларды соьйлейсинь. Мен колым тийип сезбеген акыңда соьйлемеге йигерим батпайды. Барым сол ян деген зат?

Самат. Ол белгили зат. Аыр бир аьдем де яны барын биледи. Сендей болып, тек бир динсиз бирев соьйлемеге болады.

Ибраим (*эрискиси келип*). Мен соны катырып айтпага кыйналаман. Мине коькирек (*бармагы ман коькирекке коьрсетип*), ишинде юрек согылады, яным каерде экенин билмеймен.

Самат. Билмейтаган болсань, тилинъди тый да, олтыр.

Ибраим. Айлак та, уьндемеймен. Аман да сен де бек копарсыма! Медреседе окыган йоксынъ, университет кутылмагансынъ, неге озинъди акылбалык этип коьрсетсинъ?!

Самат. Окымасам да, ян барын билемен! Бар яхшы дуния! Бар таза янлар! Бар!

Ибраим. Бек аруув! Сен айткан болсын! Сени мен яс замаьда эрисип болмайтаган эди. Ана меним катырымдай, тек бир йодды билесинъ. Ол тыртгысты ойпатка, кырга айдасанъ, орныннан козгалмайды.

Самат. Ким мен тенълестиресинъ? Сенде катыр болганым? Эшегинъ барын билемен. Сенде дайым эшек болган.

Ибраим (*куьлемсиреп*). Аьше, кайтип мен сени ол айван ман тенълестирейим?

Самат (*уьндемей досына карайды*)...

Ибраим. Кой соны! Соьзимиз баска якка кетип бараятыр. Противогаздан соьз шыкты... Уьшинин айтсанъ, мен ога уьйренгенмен. Тап меним бир муьшемдей. Шешип олтырсанъ — бирший етиспейди, туншыгасынъ, йоьткиресинъ.

Самат. Сенинъше, мен яраськка киеменме?

Ибраим (*куьлейди*). Ол сага бек келиседи. Коьркемми киси этип коьрсетеди! Марием, туврасын айтаманма?

Марием (*макуллаганын басы ман билдиреди*).

Самат. Калай коьп ыржанълап калдынъ! Мен сага ким болганман? Ясым да сеникиннен уьйкен!

Ибраим. Бир-эки йыл уьйкенсинъ. Уьйкен шал бас карт болсанъ, соьз де йок эди. Марием, дурыс айтаман да?

Мари ем. Дурьс, дурьс. Мени йоклаганынъызга сав болынъыз. Бир де болмаса, аьдемлер мен соьйлеймен. Бу уьйде биревден кырлы зат эситпессинъ. Баьриси де авызларына сув толтыргандай, аьдем мен соьйлемеге заьр боладылар. Белки, мени сонъы кере коьресиз? Ах сени, аьдемлердей болып, озьимнинъ уьйимде оьлсем экен, соны этпеге бирев коьмек этпеспе?

Ибра им. Сен соьйтип соьйлеме! Сонъы кере неге коьрисемиз экен? Биз сени мен энди де коьп коьрисеекпиз! Бу дуныяда да, ана дуныяда да. Коьрисип, авьдыды эске алармыз, яслыгьмызды эске тьусирермиз. Аллах берсе, «узын» да ойнап шыгармыз!

Мари ем. Сени соьйлетсень, бал керек тувьл, айтканынъ лаьжин болып янынъа тиеди. Аллах оьмиринъди узак этсин! Ибра им, мен не затка да разьман, тек мени уьйден шыгарса экенлер, аьдемше яназымды, эмиралламды этсе экенлер. Сиз озьинъыздинъ колларынъыз бан кабырга салсанъыз, мага озьге зат керек тувьл! Аллах мени кеширсин: еннетке, яханемге бараяк уьшин кьйналмайман, тек аьдемше оьлсем экен! Муьнда яханемди коьрдик, сондай эткен куьнамыз болмаса да.

Самат (*бармагы ман Ибра имге коьрсетип*). Мари ем, сен де муна кисиге иерип, кайдагы затларды соьйлейсинъ: яханем мен еннеттинъ баскалыгы уьйкен. Сен куьнасыз биревсинъ. Сенинъ йолынъ тувра еннетке. Яханем деген соьзди авьзынъа салма! Сага ол келиспейди, уйкаспайды!

Мари ем. Мен булай айттым. Мунадай яшавдан сонъ, бир заттан да коркпайтаганымды анълатаяк боламан.

Самат. Мари ем, сен яшавды суьесинъ, а булай болганга сенинъ шуьшинъ йок. Сен авьлынъды таслап кеткинъ келмейди, сонынъ уьшин деп соьйлейтаганынъ.

Мари ем. Дурьс, кетким келмейди. Авьл коьшеегин билип, оьлгим келеди.

Самат. Биз де авьлымызды тасламаймыз. Коьшеекти ойлансанъ, тирилей мезарга кирсем экен деп, ойлайсынъ. Мине, аьли де коьшув акьнда кайдай хабар барын билеек уьшин келдик.

Марием. Уйкен улым каладан энди де келмеген. Оьзим, сиздей болып, термилип оннан хабар саклайман.

Ибраим, сыпырадан журнал алып, карап баслайды. Самат та баска журналды алып, дурбатларын карайды эм окувга коьмиледи. Ботьмеге Зейнаб киреди. Ол оньайсыз кийинген: уьстинде шыт шыба туткышы ман, басына шокана байланган, бетинде кара маска, колында пластмасс савыт. Ол картларга басын ийеди.

Зейнаб. Куьн яхшы болсын, ясы уйкенлер!

Ибраим. Сага да яхшылык, келин! Сен де, балаларынь да коьп яшасынлар! Мариемди аьруув карайтаганыньа бек разымыз!

Зейнаб. Оны карагандай коьп куьш керек тувыл. Оьзи-оьзин карайды. Ога бир аяк шай этсень, тамам болады. Оьзге ас емейди. Сав куьн ятады да, орыннан турмайды.

Ибраим. Сен оьзиньди кемситпе. Биз карт аьдемди карав кайдай болатаганын бек аьруув билемиз. Картларын карамайтаганларды да яхшы билемиз. Сеңдей болып, баьри кеншеклер карасалар, баскаларга кайдай коьрим бола-як эди.

Зейнаб. Мага биревдинь де мактавы керек тувыл, тек, эне, авырмай турса экен. Уьшинин айтсань, кайына-нам оьзи-оьзин ятак этти. Ол кайдай берк эди, ана туншыктыратаган ийис авада басланганда, бир де противогазды бетине салмады. А мунадай сасыкты шыдамага, ден темирден ясалганма? Сонынь уьшин эне куьннен-куьнге осалланып бараятыр, аяклары коьтере де сакат болды. Эндиги болса, муна сувлы шиберекти де салгысы келмейди *(ол, элекенди йылыстырып, туткыштынь кисесиннен куры марльды шыгарып, савыттагы сувга сувлап, курткадынь бетин суьртеди)*, мине меним каравым! Тек мунавын этемен.

Марием. Савбол, шыракшым, бек аьруув эттинь. Сол сабат салкын келди... Зейнаб, конакларга шай салаш!

Самат *(колына алган журналдан карамын бурьп)*. Зейнаб, кыйналма! Бизде заман йок, Асан Мурзаевич кай-заман келеек, соны билмеге келгенмиз.

Зейнаб. Кайынагам туьнегуьн кызыма тел соккан эди. Буьгуьн кайтарман деген.

Самат. Янбы хабар йогым? Не зат этеек боладылар экен?

Зейнаб. Мен де сиздей, обзим де соны билгим келеди. Савлай авылдың белгисизликтен каны ишилди. Бир кайта авылды коыширедилер, дедилер, бир кайта коыширмейдилер, дедилер. Эндиги кайда коыширееклерин билмеймиз, дейдилер. Бирев бир зат билмейди.

Ибраим. Былтыр коньысы республикага, аьскер полигонына коышиньыз дегенде, биз бос унамадык. Баска республика болса да, ногайлар ман бир ерде яшаяк эдик.

Самат. Эндиги сол ерлерди мафия сатып алган, дейдилер, янбы колхоз курганлар, куллыкшыларды аькелгенлер, быйыл карбыз, соган шашып баслаганлар. Сол обстирген карбызлары да кырлы болса экен. Ога химия семирткишлер салып обстиредилер, аьдемлерди увайдылар. Мафияга тек акша болсын, халкты ойланаякларым, обкиметти де тонайдылар.

Марием. Самат, курманын болайым, сол мафия дегенин кимлер ди? Миллетлери ким ди?

Самат. Мафиядама? Олардын миллети йок. Ян-яктан кырсызлар йыйылганлар. Акша, алдав — олардын дини де, миллети де. Олар савлай базарларды колга алганлар, басларында тек карыжланув...

Зейнаб. Савлай кырал олардыкы. Олардан ерди алып болаягым?! Тобх сени, ногайлар турган ерде яшасак экен...

Самат. Айтканын дурыс. Мафиядан ерди алып болмас, олар кимди де ерсиз калдырарлар. Обзиндикин бермек уьшин, олар пулемётлардан аткышлаяклар. Олар Москвады да колга алганлар.

Ибраим. Басында айтканда, коышпей, бек обтирик эттик. Полигоннын ерлери, аьдемлердин айтканына коьре, бек колайлы ерлер эдилер: бийдай да, арпа да обседи, пишенлик те бек ийги. Мен бир йыл сонда пишен шалмага барган эдим. Бетегели пишен... (Саматке каратып.) Сен де сонда барган эдин де?

Самат. Сен энди патша заманын эске алсань... Полигоннын ерлери битти-кетти. Оны эске алып не этесинь? Ногайдын соньгы акылы менде болсын деп, босына айтылмайды... Сейир, биз биревге де керексиз! Кайда бизди коыширмете болаяклар?

Зейнаб. Калага коьширмеге болаяклар, дейдилер?

Ибраим. Бек шекленемен ога. Каладагылар оьзлери квартирасыз кыйналадылар, мынълаган аьдем йыллап шеретте турады, а оларга биз де косылсак... Калада яшаганлар бизди алдыга шыгармага унамаслар. А бизим авылда кайгадер аьдем яшайды!

Зейнаб. Яртысы кашып кеткен де.

Ибраим. Кашып кетселер де, олар мекансыз калгылары келмеслер, олар мекан сорайдылар да. Кагытларда, баьриси де авылда турадылар деп, язылувлы...

Самат. Дурыс, дурыс (*тагы да окувына коьмиледи*).

Зейнаб. Бу хайырсыз зат йылдан артык созылып бараятыр. Эште, уйкен буршавлар бар боларлар: коьшируув деген зат енбил тувыл да.

Марием. Шыракшым, конакларга шай салтагы.

Зейнаб. Соьле-аьли.

Ибраим. Кыйналма, келин. Биз уйден янгы шыкканмыз.

Марием. Суьйтетаганлар муналар. Бираз шай ишсенъиз, не боляк экен?

Тыстан баладынъ машиндей увылдаткан сеси эситиледи.

Ибраим (*Зейнабка каратып*). Йиенинъиз йигит болып оьсеятыр! Машалла, шынты шофыр болаяк. Йигерли бала!

Зейнаб. Арслан, увылдама! Сенсиз де бас ярылады! Арслан — кызымнынъ баласы, турган бир шайтан! Бир такыйкага ялгыз калдырып болмайды! Баьрисин де бузаяк, авдараяк, сындыраяк, баьрисин де тоьнътерип салаяк!

Ибраим. Уйде калдырып дурыс эттинъиз. Эне, баскалар балаларын детдомга бергенлер, а эндиги оьзлери дувсаскын болып юредилер, орын таппайдылар. Мине бизим келин, кишкей улымнынъ пишеси, бу маскара басланганда, балаларын алып тоьркинине кетти. Улым уйде калган, оьзине тынышлык таппайды. Элбетте, балаларын ойланаяк. Мен айтаман кет деп, аьелинъ мен тур, деймен. Улым унамайды, мени ойланады, мени ялгыз калдыралмайды. Ол яшав болама? Аьли уйдегиси мен хат алысып баслаган. Бир-бирине хат язадылар, аьше, не затка яравлы

ол?! (*Ундемей турьп.*) Сага, келин, аьперим айтпага керек! Кайдай кыйын болса да, бала атасы, анасы ман бирге турмага керек. Ол туьз, балага зарарлык тийдирмеге керек тувьл.

Зейнаб. Аьдемлер де амалсыздан балаларыннан айырылганлар. Оьзимизге не де болсын, тек бала авырмасын деп, оларды детдомга бергенлер. Бир ана да баласыннан айырылгысы келмес. Сондай анады таппага кыйын. Мине, меним Анжелам муна Арсланды детдомга калдыраяк болган эди. Сол куьн кызым ман бирге меним алкаш байым да барды. Анжела документлерди толтырып болганда, врачлар Арслантайды карап баслайдылар, бала кенетен аьдемлер мен калганда, коркып кышкырык коьтереди, ана хайырысыз байым эдикти согып ашып, врачларды соьгип, балады кушагына кысып, уьйине кашады. Эне, алкаш дерсинь, а балады оьзиннен бек суьеди. Каладан аракысын да алмага муткан. Арслантайым уьйге кайтканына мен де суьйиндим. Язык бала атасыз оьседи де.

Ибраим. Атасы кайда ды? Мен олар кызынь ман бирге яшайдылар деп тураман да?

Зейнаб. Яшарлар сага! Уьйленгеннен бери урсысып турдылар. Меним канымды иштилер! А муна калабалык басланганда, межбин киевимиз калага кашты. Савлыгы уьшин яны шыгады! Уьшинин айтсань, кызымды калага шакырады, тек кызымнынь иши оннан шыккан, баргысы келмейди. Таслап кеткенине бек ашувьл. Яс аьдемлерди аньлаяксыньма?!

Ибраим. Дурыс айтканынь, оларды аньламага кыйын. Белки, кызынь тувра эткен?

Зейнаб. Билмеймен. Яс кыскаяклыга байсыз калув еньил болмас. Соьзге калады. Оьзи де бир туьрли болады, нава ташпай юреди.

Ибраим (*окьйитаган Саматка каратып*). Кайтарамнан окьп уьйренесиньме? Сол журналга калай бек каныктынь? Коьзиньнинь майын таьвесесинь, досым. Ал, аьше, не этеекпиз?

Самат (*басын коьтермей*). Билмеймен, билмеймен... Бир зат билмеймен.

Ибраим. Караш ога! Тувра аьлимдей болып окувга коьмилагенин!

Зейнаб (*авыр куърсинип*). Бездирди бу яшав, кай-такымга деп созылаяк экен? Муна адавыс та (*противогазды туьсирип, бетин ашады*) бетти еди, этинъди писиреди, елкеди авыртады. Еллер эссе, мен оны киймеймен. А еллер бизде тек куъз бен кыста боладылар. А соьлеги туншык куьнлерде авадынъ озин тегаран шыдайсынъ, а ога косылган сасык ийис такатты калдырмады. Яшав болама мунавы?!

Ибраим. Соьзинъди айлак та аьруьв анълайман. Яшав тувыл бу. Биревге де керексизбиз, бирев де бизим азап шеккенимизге кайгырмайды. Кайтип суьйсенъиз, соьйтип яшанъыз деп, бизди таслап койганлар. Не аьлемет ти!

Зейнаб. Энь кыйыны, алдыда бизди не саклайтаганын билмеймиз. Эгер коьшпей орында калдыраяк болсалар, биз де бир затлар ойлар эдик. А соьйтип токталсалар, муьнда калай яшамга болаяк. Оьлен-шоьп сап-сары болган, куслардынъ озьлери йогагганлар. Туьнегуьн бавымыздагы тереклерди карадым, бир бутакта шешек йок. Аьлбели де, куьреге де — куврайдай яланъаш. Алма теректе тувган бир-эки япырак савлай солып бараятыр. Балшыбын коьтере де ушпайды. Энь сейирлиси, булай шыбынлар топ-толы. Уьйдинъ эсигин ашык калдырып болмайды, уьйдинъ ишин бийлейдилер. Сейир тувылым?!

Ибраим. Белки, сол шыбынларда противогаздай бир муьшелери бар болар?

Зейнаб. Билмеймен, акай. Мине Арслантайым, тайымшагым, противогазсыз уйклаалмайды. Шешкенлей — тынысы битеди. Эне, онынъ савыгы уьшин юрегим кан басады, бир затка ушырамай турса экен.

Марием. Мени калдырынъыз да, кетинъиз. Соны сизге неше кере айтаман. Меним оьлгим келеди, оьзимнинъ уьйимде ян берсем экен.

Зейнаб. Биз эндиги коьтере де сымьрай тувылымыз да. Сендей курткады кайтип ялгыз калдырып кетеексинъ?! Сен эндиги бу аьлдинъ юзи. Сен бизди коьтеремизди де аяк уьстине салгансынъ? Ялгыз калаякпан дегенди басынъа салма! Оьмири сени мен турганман эм сонъына дейим сага алал болаякпан. Белки, биз сеннен аддын ян береек болар-

мыз, оны билип болама? Сынъар Аллахтынъ колындамыз, сонынъ уьшин Аллахты ыразы этип тураякпыз!

Уьйге, ушкан кустай елпилдеп, Анжела киреди. Онынъ уьстинде кыска беддеме, йолак туьсли кофта, басында шляпа, бетине де ак маска кийилген, бир ийнине сумка тагылган. Ол, ян-якка айланып, озине олтырганларды каратып, сонъ анасы бетке бурылып басын ийди.

Анжела. Баьринъизге физкульт-салам! Салам пополам!

Ибраим. Машалла! Машалла! Кобзимиз тиймесин! Противогазынъ да баска экен. Анжела-кызым, коьктен туьскен гуьл-шешекей, алтынтоп! *(Турагалып, кыздынъ товгериннен кыйканълап айланады.)*

Анжела. Сиз калай ойланасыз! Аьнше-минше тувылмыз! Кобктен туьскенмиз!

Самат *(окувдан басын алып)*. Басшынъ келдиме?

Анжела. Асан Мурзаевич тел сокты, бугуьн Кобксарга кайтаягын билдирди. Мага *(саватке каран)* мунда коьп турмага ярамайды *(сумкасын ашып, ишиннен кишкей бияла шыгарып, каранады)*.

Зейнаб. Бияланъда кимди коьресинъ?

Анжела. Бетсизди коьремен. Баска не коьреексинъ? *(Противогазды шешип, бетин карайды, сонъ пудра шыгарып, бетине ягады.)*

Ибраим *(баягыниша кыйканълап, кыздынъ товгериннен айланады)*. Кобзел! Кобзел!

Зейнаб. «Бетсиз» деп озьи-озьине айтатаганым? Алла сокпасын сени! Пудрады да не затынъа ягасынъ? Ким сенинъ бетинъди коьреди? Сен, бетсиз, бизге авылдынъ хабарын айт. Ясы уьйкенлер хабар билмеге келгенлер. Йогарда не зат эситиледи? Халк, кардашларынъ да белгисизликтен аье-куье болып юредилер.

Анжела. Анам, айтканынъ ак! Бетимизди йойдык, бетсиз болдык!

Зейнаб. Мен айттымма? Оьзинъ оьзинъе «бетсиз» дединъ де?

Анжела. Анам, тек мен тувыл, савлай авыл бетсиз болды. Мине, кала, сизде бет барым? Сиз юзинъизди йойганлар. Маскалар! Куьлеткилер!

Зейнаб. Ясы уйкенлер мен кайтип сойлейсинъ?!

Анжела. Кеширинъиз мени! Суъйсенъиз кеширменъиз! Мен бетсизлер мен сойлегим де келмейди. Тез болып бу тесиктен басымды алып кетсем экен. Директордынъ куллыгы акында эситким келмейди. Кайтип булгастырғанлар, сойттип тыныстырсынлар! Мага не? Мен кишкей аьдеммен. Совхоз авдарылаяк болса, авдарылса экен. Меним каьрим: ким тел соккан, ким келген, ким кеткен, соны билмеге, басшыдынъ буйрыкларын билдирмеге, машинкеде сокпага... Мен кишкей аьдеммен... ама мен сизге керекпен, сиз мага керек болмасанъыз да. Сиз меннен сорайсыз, тилейсиз. Мен сизге, биревинъизге де «йок» деп айткан йокпан. Тувра тувылым (*Ибраимге каратып*), аксакалымыз?

Ибраим. Эсимде тувыл. Дайым да коьнъилимизге етесинъ. Кызым, аьперим сага!

Анжела. Эситесинъме, анам, баьрисининъ коьнъилине еткенмен!.. Айтканлай, буьгуьн эколог келеди, аьли барып конторада сақлайым.

Ибраим. Эколог дейсинъме? Ол да ким ди? Самат (*карттынъ ийнине кагып*), эколог ким ди?

Самат (*окувын боьлип*). Эколог дейсинъме? Ол бизде эрте болган болса, бу келиспевликлер болаяк тувыл эди. Анжела, тувра айтаманма?

Анжела. Исине мукаят эколог болса, элбетте, келиспевликлер болмас эдилер. Бизим областьтеги экологлар, газоконденсаторный завод салынатаганда, карсы шыкпадылар. Заводты салдырдылар. Эне, сондай саткыншылар эдилер. А бу Москвадан келеятыр...

Ибраим. Ол бир затлар эттирер, авыдынъ аьлин енъиллетер, эште?

Самат. Энь яманы болганнан сонъ, не зат этеек экен?

Ибраим. Белки, болган зат акында кыралдынъ басшыларына еткерер, газеталарга язар.

Самат. Язар сага?! Пайда болаяктай коьресинъме?! Эне, авыл акында «Огонёк» журналда яздылар, заводты токтатпадылар да... Кыралга ушсыз бензин керек, а муна аьлек болган ава биревдинъ кылын кыйшайтпайды. Биз сол авадан мараз табатаганымыз биревге де керек тувыл.

Зейнаб. Бир затты аңламайман: кыралга пайда аькелеек уьшин, сол кыралда яшаганларга зарар этпеге керегим? (*Кызына тешкеруьвли каран*). Энь яманы болып биткенде, ол эколог та не затка келеди?

Анжела. Анам, сиз мунда хабарласа берингиз, а мага тез ас ишип кетпеге керек.

Зейнаб. Каратагы сен ога! Сен уьйингди бил. Биз мунда эртениктен кешке дейим сенинь балангды караймыз, а сенинь муьсиревинь бес каьпик. Сенде куьндиз де ис, кешелер мен де мероприятие! Деловойга каратагы!

Анжела. Аьше, анам, яшавым солай. Мен коьтересине де керекпен! Менсиз бу авылда бир зат та этилмейди. Экологты мен йолыкпага керекпен. Меним борышым. Биз ога совхоздынь конагуьйинде орын аьзирлегенмиз, мен оны орынластырмага керекпен. Асын-сувын каерде ишеегин аньлатпага, каьгылдарды коьрсетпеге керекпен. Бек уьйкен аьдем келеятыр.

Самат. Пайда аькелеек болса, бек аьруьв. А булай эригин язаяк уьшин келген болса, оны не этеексинь?! Бизим авылда врачлар да, аьлимлер де, корреспондентлер де болдылар, биревиннен зере кадер ярдам шыкпады...

Анжела. Сыйлы аксакалар! Барым пайда, йогым — билмеймен. Мен озимнинь исимди толтыраман, мага соннынь уьшин акша тоьлейдилер... (*Анасына каратып.*) Анам, мага ас керек.

Зейнаб. Оьзинь ал. Пыслак, юмыртка, тавык эт йылтыравык каьгылтка оралып холодильникте турады. Исси шай — термоста.

Анжела керегин алады, енбилиннен каьбынады, калган асты сумкасына салады. Боьлмеде олтырганлар ога карап турадылар. Анжела, басын коьтерип, колындагы шай шавшке мен баска боьлмеге шыгады.

Зейнаб. Доктор азык-туьликти йылтыравык каьгылтка орап тургыстпага керек деген. Ас ашык калса, аьлек болады. Аллага шуькир, малларымыз алыс фермаларда сакланатаганына. Мен фермадынь азбарында каймагымды да, майымды да, пыслагымды да эттиртемен, эттирип, уьйге аькелемен. Энь аьлемети, спекулянтлар келип, азык-туьликти аладылар. Авадынь зарары тиём-тиймейим, оларды кьйнамайды, бизден аькетип калашыларга сатадылар. Каладагы-

лар ас кайдан келгенин билмейдилер, аладылар. Спекулянтлар карыжланадылар. Мине, меним, ойсыз кызым эки кило тонъмайды шампунь мен ийисли сувга авыстырган. Мунадай сасык авада ийисли сув керегим? Ой-сой йок ол кызда!

Ибраим. Спекулянтлар дейсинъме? Мен биревди де коьрген йокпан.

Зейнаб. Кайтип коьреек экенсинъ? Эгер олар противогазлар кийип юретаган болсалар. Боьтен де олар мал кимде барын биледилер. Эште, авылда информаторлары бар?

Уьндемей турадылар. Орамнан бакырып йырлаган даваз шалынады.

Море шумит, чайка летит,
Шторм надвигается...

Д а в а з *(ногайшага коьширип айтады):*

Денъиз шувылдап турады,
Калбагай коькте ушады,
Давыл коьтерилип келеди...

Уьйдегилер эсик бетке карайдылар. Боьлме ишине эсирик Алибек киреди. Ол противогазсыз, колларын шайкап, йыр йырлайды:

Море шумит, чайка летит,
Шторм надвигается,
Кто-то и мне
Машет рукой и улыбається.

Д а в а з .

Денъиз шувылдап турады,
Калбагай коькте ушады,
Давыл коьтерилип келеди,
Бирев ягада кол шайкап,
Йылувын мага таслайды...

Алибек уьй ишинде юрип, баьрисине тешкерип карап шыгада. Самат, ол ювыклаганда, окувын боьлип, таягы ман полды акырын соккышлайды.

А л и б е к . Шпионлар, инопланетяндар! Сыйлы космонавтлар! Сизинъ кемеъизге, НЛО-нъызга минмеге болама? *(Ибраимнинъ касына барып, бетине карап.)*

Кто-то и мне
Прямо в глаза, молча, глядит.

Даваз.

Бирев меним коьзиме де
Уьндемей тувра карайды...

Ибраим. Ха-ха! Кайдай йырлар билесинъ, кардаш?!
Таза орыстай йырлайсынъ!

Алибек. Мен сага кардаш тувылман! Айтканынъ ду-
рыс: мен дуньядынъ аьдеми! Халклар ара соьйлейтаган тил-
ди билмеге керек, космонавт, аргонавт!

Зейнаб. Буга баьри зат делхайыр! Эртеникте аьдем-
дей болып, таза кийим кийип, противогаз салып шыккан
аьдем, кеште ким болганын каратага! Бети кызарып, силе-
кейи шыбырып, шошкадан баскалыгы йок. Коьзим коьрмесе
экен!

Алибек. Ол мен сени коьргим келмейди! Оьзинъе
кара, бетсиз, наьлет! Куьндиз мен сага карамайман, а
кеше... *(колын шайкайды эм эрек тайып йырлайды)*.

Кто-то и мне
Прямо в глаза, молча, глядит,
Словно забыть
Старый причал мне не велит.

Даваз.

Бирев меним коьзиме де
Уьндемей тувра карайды,
Таныс ягамды мутпа деп,
Эсима соны салады.

Ибраим. Алибек, кутлайман! Мунадай даваз бан сага
телевизордан йырламага керек. Кейфинъ де яхшы. Сол та-
кым каерде актаргансынъ?

Алибек. Сен кимсинъ? Алыс юддызлардан келген ко-
наксынъма? Бизим Коьксарга не буйым ман келгенсинъ?

Ибраим. Мени де таныялмайсынъма?

Алибек. Бетинъди коьрсетпесенъ, кайтип танымага
болаяк?

Зейнаб. Сен тезден тапкан ананъды таныак тувылсынъ. Тъфу, сага!

Алибек. Белдеме кийген шайтан, калай коьп мыртылдайсынъ!.. Анамды мен мутпайман. Эне ол (*анасына коьрсетеди*). Алыс юлдызлардан конакларды, уьшин, таныялмайман. (*Анасынынъ касына барып, ога бармагы ман ясканып.*) Анам, мен сеннен эрте оьлмеге керек тувылман! Оьлсем, эсинъе тувьсиреекпен, кеширеек тувылман!

Ибраим. Оьлгеннен сонъ, кайтип эсине тувьсиреек экенсинъ?

Алибек (*бирден бурьлып, картларга энъкейип каран*). Мезардан турып келеекпен!.. А сиз кимсиз? Бетинъизди коьрсетинъиз? Аьдем болсанъыз, атынъызды айтынъыз?

Зейнаб. Ясы уьйкенлерге неге каныгасынъ? Олар сага тенъ болганларым?

Алибек (*бармагы ман ясканып*). Йок, айтсынлар! Кимлер экенин билгим келеди?! Террористлерме, шпионларма? Шифрди, парольди, кайдай ниет пен бизим авьыга келгенлерин, ким мен авьыда байланыс тутатанларын? Тез болып айтсынлар! Акшаларынъызды сыпырага салынъыз!

Самат (*журнал ман булгаалакпан*). Истен шыккан, балакай! Ким деп оьзин ойлайды экен?! Не затлар мандыраклайды?!

Алибек. Аха! Мен билгенше, бу уьйкенлери! Алыс юлдызлардынъ разведкасыннъ резиденти! Акшады сыпырага тоьгинъиз! Акшады!..

Зейнаб. Авьызынъды тый, сапырыкбас! Ят, эсинъди йьй деймен!

Ибраим. Соьйлей берсин, бизди де яхшы завкландырады!.. (*Алибекке каратып.*) Алибек, эсинъде болса, биз сени мен токта куллык эткенде, бек шок болып юрген эдик те?

Зейнаб. Ол кашан... Сиз бирге токта куллык эткен заманлар мутылган. Ол Алибек йок! Эндиги ол шошкадай батпакта авнап, мандырак соьйлеп, бетти ашып юреди.

Алибек. Тын! Белдеме кийген хайырсыз шайтан! Мен оларды танымастай ойлайсынъма? Каратага бетлерин ясы-

рып юретаганларына! Тек яманлыкка соккан киси деп юреди. Белки, оларда сени мен бир затлары бар болса ша?!
(*Бармагы ман ясканады.*)

Зейнаб. Кой, онъмадым! Бирев эситип олтырмасын? Ондай зат тек сенинъ мыйайлан басынъа келмеге боляк! Берли! Аьвденсок!

Алибек. Сен юдырма! Мен сеземен... Муналар оз-лерининъ ислерин ясырып юрген биревлер. Олар террористлер болмас, эште, олар хатын-матын яктан кырсызлар, биздей булай аьдемлердинъ шаьмбелегин айландырып юретаганлар?!

Зейнаб. Аллам-ав! Бу мыйын ишкен аьдем не собйлейди?! Ананънан уялсанъ! Бу картлардан уялсанъ!

Самат (*бирден турьп, Алибекке янасын*). Наьлет экенсинъ! (*Алибекти таягы ман урады.*)

Алибек, авьртканнан ынъыранып, кашып, полга олтырады. Самат, орнына кайтып, ашувлы кепте журналды ашып, окувын бардырады.
Алибек олтырган еринде куьбирденеди.

Зейнаб. Алладынъ берген куьнинде муна затты коьремен! Заводка куллыкка туьскен бербетин бир куьн ишкисин токтатса экен! Басында аьруьв акша аькелетаган эди, тек не пайда сол акшадан?! Бир куьн куллыктан тили куьрмелемей келмейди. Эндиги йырлар йырлап баслаган. Мине олтырып тынълаймыз. Клубка да бармага керек тувыл, артистимиз уйимизде. Неге ишесинъ деп, сорайман? А ол: «Авыр истен сонъ рабочий класс тынъшаймага керек!» деп, китаптан оқыгандай, явап береди. Куьшим етпейди! Билмеймен не зат этпеге керегин? Эне, кардашынынъ да куьши етпейди!

Алибек (*басын коьтерип*). Мен рабочий класс! А сиз — колхоз! Каранъылар! Пролетариатты сиз анъламайсыз, анълап та боляк тувылсыз!

Зейнаб. Мине, озинъиз коьресиз! Аьше, аьдем деп собйлемеге керекпе? Мен ога: «Амалым, белки, сеьде мен билмеген кайгынъ барым?», деймен. А ол мага: «Рабочий класс ашамага да, ишпеге де керек!» — деп яваплайды..

Алибек. Ишпеге де керек! Закуска да керек!

Зейнаб. Закуска тамагынъда тутлыксын!

Мари ем. Келин, аьдемлердинъ касында бетинъди неге ашасынъ?! Кой соны! Авырыйды улым, не этесин онынъ акында соьйлеп? Сен конакларга шайынъды салаш!

Зейнаб. Мине, суйтетаган... Сиз шай ишпесенъиз, кайынанамнынъ юреги тыншаяк тувыл! (*Турып, картларга каратып*). Коьрсиз якласатаганын?

Ибраим. Элбетте, Зейнаб. Баласы да. Сен онынъ касында Алибек акында аз соьйле!

Зейнаб. Сиз йокта оьзи урсыс деп тилейди. Сиз турып, токтатады! Бар анъла оны? (*Шай аькелмеге кетеди*).

Уьнсиз вақытлар. Колларына термос, аяклар, йылтыравык кагытка оралган азыкты ыслап, Зейнаб пан Анжела кайтадылар, сыпырады тизедилер. Самат, окувын койып, журнады кисесине салып, сыпырага йылысып олтырады. Ибраим де йылысады. Картлар, бетлери алдына колларын тутып, дува этедилер, сонъ шай ишедилер. Анжела киреди.

Анжела (*белдемесин туьзетип, атасынынъ касына барып, энъкейип*). Батя, тагы да ярылгышай аткасынъ! (*Атасынынъ басын сыйпап*). Уьй иемиздинъ противогазы кайда ды?

Зейнаб. Кайдан билейим, йойган болар?

Анжела. Ах, анам, биз оны замансыз ана дуныяга ийтеймиз.

Зейнаб. Аьше, мен кайдан билейим ол кайда болатанын? Эне, кайынанамдыкын ал (*орындыктан противогазды алып, созып*). Тек ол бос зат, ол киймес. Оьзи айткандай: аьдем сыпатын йоймага керек тувыл, ашык бети мен оьлгиси келеди.

Анжела атасына противогазды кийгистеек болады, Алибек унамайды. Анжела маскады турган ерине салады. Сол вақытта орамнан сызгырык сеси эситиледи. Анжела сеске бурылады. Зейнаб шекленип кызына карайды. Анжела, ишиндегин сездирмей, сумкасын алып, басына шляпа киеди.

Зейнаб. Уьйимиздинъ касында бирев сызгырады? Ким экен?

Анжела. Мен кайдан билейим? Эште, бала-бака болар? (*Сумкасыннан бияла шыгарып, каранып, маскасыннынъ*

уьстине пудра ягып, сонъ помадады шыгарып, эрнине яккысы келип, ойланып, баври затты артка сумкасына салады). Мен барайым. Эколог саклайды.

Зейнаб. Сен онынъ келгенин-келмегенин билмейсинъ де? Ол калай саклайды экен?

Анжела. Саклай болар, дедим мен.

Зейнаб. Мен энди де алжыган йокпан! Сен «саклайды» дединъ. Онынъ саклайтаганын кайтип билдинъ?

Анжела. Сызлериме неге каптырыласынъ? Эколог келмеге керек. Сонынъ уьшин мен тез кетейим.

Зейнаб. Сен, яным-ав, басымды авыртпа! Баланъды каратагы! Баланъ сени юмалап коьрмейди. Уялтагы бираз!

Анжела. Уялгандай не эттим?! Меним шуушим йок! Мен аттай болып ислеймен. Совхозда мендей ислеген де таппасыз! (Атасынынъ касына барып). Батя, дурыспа?

Алибек (коьзлерин ашып, тигилип каран). Таныдым! Кызым! Меним каным! (Йырлайды).

Кто-то и мне
Прямо в глаза, молча, глядит,
Словно забыть,
Старый причал мне не велит.

Эсикке кагадылар. Анжела эсик бетке атылады. Уьстине галстук тагылган ак коьйлек, йолак тьусли костюм кийген, бетине маска салган Мурат киреди.

Анжела (обзининъ бетиндеги маскасын шешип, Муратты кевдеси мен явып). Мине эколог, обзи келди. (Муратка каран). Бизим уьйди кайтип таптынъыз? Йолды бирев коьрсеттима? Элбетте, сиз аьдемлерден сорастырдынъыз, эм олар сизге Имановлардынъ уьйин коьрсеттилер. Солайма, дурыспа?

Мурат (маскасын тьуьзетип). Сизинъ уьйди таппай болама?

Анжела (акыйып карайды).

Мурат. Кайттым-састым! Элбетте, аьдемлер айттылар, коьрсеттилер...

Анжела. Юринъиз! Мен сизди конагуьйге аькетейим, орынластырайым.

Ибраим. Эколог биз бен сойлесинтагы, онынъ ойларын билгимиз келеди.

Анжела. Элбетте, билерсиз. Тек, эне, ол йоддан арыган, тыншаймага керек болады. Эртен баъри зат акында сойлесерсиз, ол баъри сораваарынъызга явап берер, а буъгуьн ол тыншаймага керек, кагытлар ман да танысаяк, командировка кагытларына кол да салмага керек, куллыклары айлак коьп. Сыйлы конагымыз, дурыс айтаманма?

Мурат. Дурыс, дурыс. Бек тувра айтасынъ! Кагытлар ман таныспага керек.

Алибек (*Муратка каран*). Бу кисиди мен таныйман.

Ибраим. Баска яктан келген аьдемди сен кайтип танымага боласынъ?

Алибек. Суьйтип... (*Ибраимге.*) Сени таныгандай. Сиз де, ол да босына юрмейсиз. Диверсантлар, шпионлар, террористлер! Сиз босына юрмейсиз? Мен баъри затты да билемен!

Анжела. Атам дурысын айтады. Ол коьп затты биледи. (*Ибраимге.*) Сизинъ акынъызда да биледи.

Ибраим. А бизим акымызда не зат билмеге болады?

Алибек. Оьзинъ билесинъ не зат!

Анжела (*бетине маскады салып*). Юринъиз, юринъиз! Муьнда коьп турмага ярамайды.

Анжела Муратты тартып уьйден шыгарады.

Самат. Зейнаб, кызынъды коьтере де анъламадым? Калдырмага корккандай, конакты суьйреп шыгарды?

Зейнаб. Алла сокпасын оны!

Ибраим. Мени эколог шеклендирди?..

Зейнаб. Мен де шекленемен. Оьзин бек билдиргиси келмейди?.. (*Залга каратып*). Мен ол ким экенин сеземен. Токта, токта, ыбырыс кыз, мен сага керекти этермен! Бир де болмаса, муна атасы аьдем болса не эди?! (*Барып, Алибекти иштейди*).

Алибек (*куьбирденеди, сонъ йырлайды*).

Море шумит, чайка летит,
Шторм надвигается...

Зейнаб. Тобх, сени! Бассапырык! Айттынъ не, айтпа-
дынъ не! Мунадай аьдем баласын тербиялав ман каьр шеге-
егим?

Самат. Ишки этеди. Анасыннан да, баласыннан да
тартынмайды.

Марием. Ишките ол уйренген. Эндигиси ишкисиз
туралмайды. Савлыгын сакламайды, язык!

Зейнаб. Кайдай савлык акында соьйлемеге боляк?!
Коптен бери озьзи-озьзин сакат этти! Бир де болмаса, На-
зир-ясымыз армиядан кайтканына ятак болмаса экен. Ба-
ламыз аьр хатында тек атасын сорайды. Онынъ уьшин кай-
гырады. А бу авьмедий баьрмиздинъ бетин ашады!

Алибек (*ковзин ашын*). Авызынъды тый, беддеме
кийген шайтан!

Самат. Ибраим, кой соны, кетейик!

Ибраим. Дурыс, кетсек яхшы!

Марием. Олтырынъыз, Ибраим! Олтырынъыз, Самат!
Ога эс этпенъиз. Онынъ тили соьйлейди, а озьзи сабыр аьдем...
Олтырынъыз, тилеймен! Белки, сонъгы кере коьрисемиз?
Олтырынъыз!

Уьнсиз вакыт.

Ибраим. Марием, сен кыйналма. Биз энди де сени
мен бирге баланънынъ баласы аьскерден кайтканын коь-
рермиз!

Марием. Иншалла! Айнанып кеткенимди коьрсем
экен!

Ибраим. Коьрермиз, йолыгьрмыз Назирди. А сени
мен, Марием, яс замагдагындай, тоьгерек ойнармыз, карс-
курс этип айланармыз. Ансамбльде бирге бийигенмиз де,
эсинъдеме?

Марием. Алла сокпасын сени! Кайдагы затларды эске
туьсиресинъ!

Самат. Неге кайдагы болады? Ол бизим яшав, кав-
гадан алдынгы йылларда болган. Сизинъ ансамбльди мен
арба ман калага аькететаган эдим. Смотрларга, фести-
вальлерге...

Ибраим. Тувра айтасынъ: смотрларга... Эсинъдеме, Марием?

Марием. Эске де алалмайман... Сав болынъыз, сондай ярык затлар эсинъызге келетаганьна!

Ибраим. Биз тек сени ойлап юргенмиз. Сен озинънинъ тенълеринънинъ ишинде энъ коьримли, энъ ярасык кыз эдинъ!

Алибек (*коьзлерин ашып, картларга шекленуьвли каран*). Шпионлар, террористлер! Сиз меним анамды ким деп санайсыз? Ол меним анам!

Марием. Олар бир терис зат айтпадылар!

Самат. Ибраим, юр кеттик! (*Турып*). Бала ман тенъ болып олтырсанъ, соьккенин билмей каларсынъ. Юр, куьнасына калмаяк. Бу аьдемде ьрыз-бет барма?!

Алибек. Сен турган бир пайхамбар деп озинъди ойлайсынъма?! Ама бетинъди ясырып юретаган сенсинъ! Ясырасынъ? Бар ясыргандай затынъ? Бетинъди коьрсетпеге уяласынъ?!

Самат (*турып, Алибектинъ касына барып, эки бармагы ман бурныннан ыслап, азар соьзлер сыбырдап*). Анъладынъма, шошка! (*Сонъ Мариемге бурылып*). Марием, сен бизди кешир, тагы да киреек ерлеримиз бар. Сенинъ уйкен улынъ ман хабарласаяк деп, сага кеддик. Элбетте, сени де коьреек болдык. Сен сав-саламат экенинъе Аллага бек разымыз. Белки, энди де кайтармыз.

Картлар шыгадылар.

Алибек (*адалап*). Ол картка караш! Эситпеген азарды айтты! Коьптен бери сондай соьзлерди эситкен йокпан!

Каранъа туьседи, шымыдык ябылады. Самат пан Ибраим шымыдыктынъ шетиннен шыгадылар. Сахна беттен оларга шатлар аькеледилер.

Картлар, маскаларын шешип, олтырадылар.

Ибраим. Сен Алибекке не зат айттынъ?

Самат. Баьленшакай азарды! Кавгадан бери сондай соьзлерди айтпайтаган эдим. Айтпастай ойланатаган эдим. Аман да, шошка яс, айттырды.

Ибраим. Аьше, кырынънан шыгарды! Самат, сен уйде кызыксынып, не зат окып турдынъ?

Самат (*кисесиннен журналды шыгарып*). Бу бизим ногай тилде шыгатаган «Тувган ер» деген альманах, йы-йынтык. Сонда бизим Кобксар акында бир сейирли макала баспаланган. Эсинъдеме: заводты салып баслаганда, ерден уйкен таслар казып шыгарганлары?

Ибраим. Аьше, коьк сыр ман боялган оьрнекли таслар...

Самат. Сол заманда ерден темир сандык та табылды?

Ибраим. Аьше... Милиция келип, биревди де ювытпай турды. Сонъ темир сандыкты, машинге тиеп, алып кеттилер.

Самат. Дурсы! А сол сандыктынъ ишинде ногай тилинде бурынгы кагытлар сакланган экен. (*Журналды ашып*). Сол колязбада Кобксарда болган затлар акында язылган экен.

Ибраим. Атта-ат сени! Бизим Кобксар акында дейсинъме?

Самат. Аьше. Тек буьгунлерде айтылады: газоконденсаторный завод салынган ерди тийип болган йок экен, неге десенъ сол ерде уйкен кала турган. Ол тарихли ер. Аман да сол заманда ким ога караган? Алганлар да салганлар. А бурынгыда сол ерде, бизим ерде, уйкен эм бай кала орынласкан. Сувдынъ эки йылгасы арасындагы калады бир яв да алалмаган...

Ибраим. Бизим ата-бабалар билип бу ерди сайлаган экенлер. Мен соны бир зат окымасам да, балап билген эдим, сога сейирим калмай болмайтаган эди. Яшамага онъ айлы ер. Табиат оьзи явдан коршалайтаган ер. Самат, айып этпе боьлгенимге, айт.

Самат. Макалада язатаган киси уйкен маьселелерди коьтереди. Бириншилей, сол заводты мунда салмага яраган йок экени акында. Экиншилей, бу ерди археологлар казбага кереги акында, сонда табылган затларды аьлимлер тергеп болып, заводты бу ерде салып болама яде болмайма, токтас алынмага кереги акында. Макалада энъ сейирлиси: сандыктынъ ишинде табылган кагытлар, сонда Кобксардынъ тарихи язылган. Мине, тынъла, аьвелгиде Кобксарда не зат

болганын... Коксардынъ иеси эсапсыз бай эм куватлы Акбарс бий эди. Ол бийликти колга алганда, эрис-суьристи койдырып, баьри ногай мырзалардынъ басларын бириктирип, оларды оьзине тынълавлы этти. Кенетен яваар оннан корктылар, шапкынлыкларын койдылар. Ога керуьвде-кубылада, куьнтуварда-куьнбатарда яшаган халклар бойсындылар, ясак тоьледилер. Теннен, Кобаннан, Турадан, Эртыштан, Тободан мырзалар келип, ярдам тиледилер. Акбарс оларга ярдам этти, керек ерде оларга якласты, бирге явга шыкты. Ол каты, суслы бий эди. Тынълавсызларды тынълатты, байына, ярлысына карамай, шуьшлилерди язалдады. «Тек тынълавлык пан тувралык маьмлекетке берекет береди», — деген соьзлер энъ маьнели болдылар онынъ ордасында. Акбарстынъ ордасы Коксардагы Коксарайда орынласкан эди. Сол сарайдынъ ярасыклыгын бир соьз бен айтып болмаган. Оны бир кере коьргенлер дайым муталмаганлар. Савлай дунияга данъклы хабарлар яйганлар. Сарайдынъ иргелери коьк таслардан каланган, ишинде ахыр-туьрли муьлк турган, алтын-куьмистен ясалган керек яраклары коьп болган, ярасык куьйизлер, Кытайдан аькелинген шинъ аяк-савыт келген конакларды сукландырган. Сарайдынъ азбарында аьлемет бав-бакша болган, сонынъ ортасында ак мермер тастан ясалган шар-шар сувы шашыраган курылыс болган, сол курылыс тоьгерегинде конакларга деп, термелер куралганлар. Конаклар токтамай Коксарга келдилер. Акбарска сый эттилер, савкатлар аькелдилер. Акбарстынъ халкы ток яшады, аьскери, ыргатлары бийин мактадылар, артык коьрдилер. Акбарс дуниядынъ тегершигин мукаят айландыратаган патшалардынъ санына киретаган басшы болганына бирев де шекленмейтаган эди...

Ибраим мен Самат сахнадан таядылар. Шақырувлы музыка ангы заньырайды. Шымылдык ашылады. Коксарайдынъ тоьре залы. Бийик так тоьре залдынъ аямаган ерин алады. Такка байраklar тагылганлар, бир ерине узьн таякка байланган елкаккыш тирелип салынган. Тактынъ басында Акбарс бий олтырады. Онынъ басында алтын туьсли таж боьрк, уьстинде алтын ока ман тигилген шепкен. Онъ колына алтын сапалы камышы ыслайды, сол колында дудик этилип буькленген кагытты тургыстады.

Акбарс. Камышысы барда — басы бар. Биревге тагылып юргеннен эсе де, мага тагымлы болсынлар! Тобемизде бир Алла, еримизде — бий. Бий деген Мен! Меним соьзим оьлмесин! (*Кагытты коьрсетеди.*)

Колларында найза ыслап, эки савытлы яндавыр, бийдинь кызы
Джанике, ваьзир Джамбай асыкпай киредилер.

Биринши яндавыр. Бийдинь соьзи оьлмесин!
Экинши яндавыр. Бийдинь соьзи оьлмесин!

Джанике. Мен бийдинь кызы. Атамнынь соьзи оьлмесин! Мен онынь соьзиннен шыкпайман (*Тактынь басына минип, бийдинь сол бетинде олтырады.*)

Джамбай. Бийдинь соьзи оьлмесин! Мен онынь ваьзири! Мен сав болсам, бийдинь соьзи де сав! Халкты тынълататаган мен. Заман туьлки болса, бол онынь куйрыгы — ол меним токтасым! (*Акбарска каран.*) Уллы, куватлы бийимиз! Атаклы Коксар юртынынь алаал иеси! Буйыр!

Акбарс. Айт, ваьзир! (*Камышысын коьрсетип.*)
Соьйле, куйрыгым!

Джамбай. Оьрметли Уллы Бий! Шынъыз-ханнынъ кара тувын колынъда берк ыслап келген, савлай дуньяга куватынъды билдирген йигитимиз! Такта олтырып, халкка ийгилик аькелген басшымыз! Навсибли халкынъ, басын ийип, сага карайды. Кокте бир Алламыз, ерде сы-нъар сен, атаклы бийимиз! Соьзинъди ерге туьсирмей, халкынъа еткерген ваьзиринь сенинъ буйрыкларынъды толтырмага келген.

Акбарс (*бетин кыйшайтып*). Бос соьзли болма! Мен унамайман соьзгирлерди! Яде сен болмасань, элимде сеннен баска аьдем табылмас деп ойлайсынъма?!

Джамбай. Уллы бийимиз! Сени авыстырмастай, мени де авыстырып болмас! Мендей болып сенинъ соьзинъди берк юргисткен киси бизим элимизде эш табылмас! Мен, тек соьзинъизди тувыл сав тургысткан, сиз айтпаган ойларынъызды да толтырып юремен!..

Акбарс. Калай коьп айландырып соьйлейсинь! Басымды авыртпай, не болатанын хабарлаш, туьлкидинь куйрыгы!

Д ж а м б а й. Айлақ та. Бу куьнлерде бийимизге бойсынган ерлерден ясақты алып кутылдык. Сыбырдан кундыз терилерин, Казаннан юз боекше бады эм кызыл сактыяннан тигилген аяк кийимди, Азавдан йырма боекше мылтык отын, Ургеништен бес керван куьйизлерди, Бес-тавдан кылышлар ман куьбелерди, Кобаннан элли арба асылык еткердилер. Байтак ерлердинь иелери сага салам айтадылар, яхшылык, савлык йорайдылар!

А к б а р с. Тамам! Эндигиси кыскасыннан!

Д ж а м б а й. Костеклердинь мырзасы Саламат, ясақ тоьлегиси келмей, халкын коьтереек болган...

А к б а р с. Баягы солар! Агашлыкларын шабып, йоллар салмага, авылларын якпага. Балаларын тартып алып, базарларда сатпага керек! Саламатты есирлеп, мага еткериньиз!

Д ж а м б а й. Уллы бийимиз! Бек акылы соьзлер! Айт-каныньыз этилип басланган. Коьксардынь аьскери туьнегуьн йолланган, буйыргыньызды толтырмага.

А к б а р с. Тагы да не?

Д ж а м б а й. Коьксарда эки уры ысланган.

А к б а р с. Колларын кеспеге!

Д ж а м б а й. Айтканыньыз толтырылган! Саьвдегердинь улы моьмадынь кызы ман зийна эткенлер.

А к б а р с. Наьлетлерди арбага олтыртып, халк, тас сыбалап, язаласын!

Д ж а м б а й. Толтырылган. Оларды бир-бирине байлап, арбага олтыртып, орам-орамда юргисткенлер, аьдемлер тас сыбалап оьлтиргенлер! Наьлетлердинь илеслери ювыкларына берилмей, майданда турадылар. Халк билсин деп, тургыстыладылар.

А к б а р с. Дурыс! Тагы да не?

Д ж а м б а й. Базарда бакшыды ысладык. Бизим Крымдагы яварымызды мактап, сизинь асылды яманлап, келис-пеген йырлар йырлаган.

А к б а р с. Аьвмедийди тутнакка олтыртып, ас-сув бермей тургыстпага керек! Абызлар кайда карайдылар?! Олар халкка тувралыкты аньлатпага кереклер.

Д ж а м б а й. Бакшы олтыртылган. Абызлар халкты йьйып, туврасын аньлатканлар.

А к б а р с. Увак затлар ман басымды авыртпанъыз! Бакшыдыңъ хабары да мага керегим?! Маънеди зат айт!

Д ж а м б а й. Атаклы Уллы Бийимиз! Сизинъ кызы-нъыз Джанике тоъре залга келген.

А к б а р с (*коъзлери мен излеп*). Кайда ды? Коърмеймен? Ога не зат керек экен?

Д ж а н и к е. Атам, мине алдыңъда тураман да?

А к б а р с. Мунда оькимет маъселелери караладылар. Сен мунда не этесинъ?

Д ж а н и к е. Атам! Кызлар турган боьмелерден тамам безгенмен. Мен де оькимет ислери мен кызыксынгым келеди. Белки, мен де Коьксарга бир пайда аькелермен. Бу ерде сиз бен бирге турсам экен?

А к б а р с. Сага мунда орын йок! Куршак ойна, байга барувды ойла! Хатын-кызлар оькимет исине кирисселер, эрис-суьрислер, кыянатлык тувады. Туьз орнынъды тап, кызым!

Д ж а м б а й (*залга каран*). Бийимиз акылы ман коькте ушатаган болса да, айтканы дурьс, кыскаяклыды тактынъ касына ювытып болмас, олар кирискен ерде бассапырык аьллер яйыладылар.

А к б а р с. Джамбай, сен кызымды кара, бас-коьз бол ога! Сенсиз бир абыт этпесин! Кыскаяклы, тувган кызынъ болса да, орда исине кириссе, коьп терислик этетаган. Аьвелгиде олар уьшин кайдай уьйкен патшалыклар куьл болганлар. Мунда булгандырып юрмесин! (*Коьзлери бир ашылып, бир юмылып, уйклап кетеди.*)

Д ж а м б а й. Эьбетте! Кызынъды карарман, менсиз бир абыт эттирмеспен, Уллы Бийимиз! (*Суьйинип, Джаникиге ювыклайды, кыздынъ колларынан ыслап, так алдына туьсиреди эм саз аньына келистирип, оны ман айланалды.*) Эьбетте, карарман! Сакларман! (*Кыз соравлы карайды*). Мен айтпадым, атанъ айтты! Коьзелим, сынъарым! Мен айтпадым, атанъ айтты!

Д ж а н и к е (*ваьзирдинъ колларынан босанмага шалысып*). Джамбай, атам эситер, коьрер?!

Д ж а м б а й. Коркпа! Сенинъ атанъ ерде юргенлерди коьптен бербетин коьрмейди, эситпейди. Мен онынъ коь-

злери эм кулаклары. Ол болса, ойлары ман коькте. Онынъ яшавы йогарда, бек йогарда!

Джанике. Мен коркаман! Яндавырлар еткермеге боладылар... Атам эситсе, аямас сени де, мени де.

Джамбай. Сабыр бол, аявлым! Мен коьтермеймен каравымды бийге, тап соьйтип яндавырлар мени де коьрмейдилер. Амаллар солай туьзилгенлер. Мен Коьксарайдагы йорыкты яхшы билемен эм оьзимше ислерди юргистиремен. Бий — такта, йогарда ие, мен — ерде, тоьменде.

Джанике. Мен кайдаман?

Джамбай. Сен, аявлым, коьк пен ер арасында. Мен сени ерге туьсирермен.

Джанике. Мен коркаман. Бизим наьсибимиз бек наьзик, оны бузбага атамга коьп куьш керекпес. Атамга хабар еткенлей, ол бизди шашыратып йибереек.

Джамбай. Айтканынъ дурыс! Сонынъ уьшин мени тынъла, колымнан берк ысла.

Джанике. Сен, аьзизим, бир зат ойла. Бизди айырмаган зат этпеге керек?

Джамбай. Этермен. Кеше-куьндиз соны ойлап тураман. Мен сенинъ яндавырынъ, мен сенинъ коьлеткинъ. Сеннен айырылсам, мага яшав йок.

Джанике. Мага сенсиз яшав йок! Атам буьгуьн бир зат айтады, эртен не зат айтаягын билмеймен. Эгер мага бай таптым десе, не этеекпиз?!

Джамбай. Билемен, аявлым. Мен ол терисликлерди эттирмеспен. Мен атанънынъ бир деген таянувы. Ол мени биледи. Эм йигеримди йыкпас.

Джанике. Аьше, неге турасынъ?! Мен бу аьде яшалаймаман...

Акбарс (*коьзлерин ашып, тоьменге карайды*). Э-э, сиз биргесиз. Ол аьруьв! Кызыма бир келисли киев таппага керек? Ваьзир, сен ойлан сол затты!

Джамбай (*шырайы кашып, унамай бийге каран*). Мен кызынънынъ касындаман. Табармыз киев ога.

Акбарс (*макул коьрмей*). Ваьзир, туншыгаман, елемик керек!

Д ж а м б а й . С о ъ л е - а ъ л е , б и й и м ! (*Т а к к а т и р е л и п т у р - г а н е л к а к к ы ш т ы а л ы п , б а с а м а к к а к о ъ т е р и л и п , е л к а к т ы - р а д ы .*)

А к б а р с (*я н - я к к а б у р ы л ы п*) . О н ь б е т т е н , с о л б е т т е н ! С о л б е т т е н , о н ь б е т т е н ! К у њ н д и я п п а м а г а , к у л ! Т о ъ м е н т у њ ! Т о ъ м е н !

Д ж а м б а й , б а с а м а к т а н т у њ с и п ,
т о ъ м е н н е н й о г а р г а е л к а к к ы ш п а н б у л г а л а к л а й д ы .

А к б а р с (*з а л г а к а р а т ы п*) . К у л л а р ы м о њ з л е р и н е т и - й и с л и е р д и б и л м е г е к е р е к л е р . О л а р д ы н ь й о г а р г а к о ъ т е р и л - г е н и м а г а к е р е к т у в ы л ! (*Д ж а м б а й г а .*) Б о л д ы , б о л д ы , к у м ы р - с к а ! (*М ы з г а п к е т е д и .*)

Д ж а м б а й , е л к а к к ы ш т ы о р н ы н а с а л ы п , Д ж а н и к е г е б а р ы п ,
к о л л а р ы н н а н ы с л а й д ы .

Д ж а м б а й (*э с и н й ы й ы п*) . С у њ и т е т а г а н , я р а т п а с а , ш е к - л е н с е .

Д ж а н и к е . О л с а г а — м а г а б а й и з л е , д е д и . М е н и с а г а б е р е е г и о н ы н ь о й ы н д а д а й о к . А т а м б о л с а д а , а ш у в ы м и ш и м е с ы й м а й д ы . О л м а г а , т а п б и р т а ѡ в к е г е к а р а г а н д а й , к а р а й д ы . К ы з ы н д а д а ю р е г и б а р ы н о й л а н с ы н т а г ы . Й о к , б и р к ы л ы к ы й ш а й м а й д ы . Б и р к ы й н а л м а й , б е с п и ш е а л г а н б и р м ы р - з а г а а ѡ к е т и п б е р е е к . О г ы р с ы з !

Д ж а м б а й (*з а л г а к а р а т ы п*) . Д у р ы с — о г ы р с ы з ! А м а л т а п п а г а к е р е к . А м а л с ы з а ѡ л б о л м а й т а г а н . О н ы о њ з и м е т ы н ь - л а т п а г а к е р е к . А к ы л ы н ь д ы й ы й , в а ѡ з и р ! (*Д ж а н и к е г е б у р ы - л ы п .*) А т а н ь а а ш у в а л ы м а н д е п , с е н у ѡ ш и н л е й д е а й т а с ы н ь - м а ? У ѡ ш и н л е й м е ?

Д ж а н и к е . Д ж а м б а й , а ѡ л е м е т э к е н с и н ь ? М е н с а г а а л д а п к а й з а м а н с о њ л е г е н м е н ? А т а м м а г а д е л х а й ы р б о л ы п т у р с а , м е н о г а я н ы м д ы б е р и п к а р а я к п а н м а ? ! М е н д е д е ю р е - г и м , я н ы м б а р . А о л т е к о њ з и н о й л а й д ы . Я т к и с и д е й ю р г и - с т е д и . . .

Д ж а м б а й Д ж а н и к е д и к о л ы н н а н е т и п ш ы г а р а д ы . К а р а н ь а л ы к т у њ - с е д и . Ш ы м ы д д ы к я б ы л а д ы . Я р ы к л а н г а н д а , ш ы м ы д д ы к а д ы н д а С а м а т п а н И б р а и м ш а т л а р д а о л т ы р а д ы л а р .

Самат (*окыйды*). Акбарс бийдинъ Калю деген кардашы болган. Сол кардашы акылы яралы киси эди. Ол яс заманда, явдынъ колына туьсип, есирликте де болган. Акбарс, кардашы уьшин агын берип, есирликтен босатып, элининъ алыс ерлерине яшамага йиберген. Калю сонда бакшылар ман, дербишлер мен заманын озгарып, коьп келиспевликлер этип турган. Калю балалай куьлтоьбелерде куьл мен ойнамага суьйген эм сол кылыгын эсейгенде де коймаган. Халк оны сол зат уьшин селекелеген. Акбарс сондай кардашы барына уялып, онынъ акында бир зат эситкиси келген йок, оны мутпага каьрлеген. Джамбай, обьзининъ мырадына етер уьшин, Калюды Коьксарайга шаькырган.

Шаькырувалы саз ангы заньырайды, даьыл согылады, коьбиз тартылады. Шымылдук ашылады. Акбарс такта мызгап олтырады. Джамбай ман Калю киредилер. Джамбай, такка юьвклап, басын ийип, бийди уянтаяк болып йобькиринеди. Акбарс коьзин ашканда, ваьзир Калюга колы ман коьрсетеди. Акбарс сораьыл карайды.

Джамбай. О-о-о! Нур шашып юрген бийимиз! Атаклы мангыт бийлердинъ туьвдыгы, сизинъ аданасынъыз Калюмырза Коьксарайга келген!

Акбарс. Оны бирев де мунда шаькырмаган! Не уьшин келген? Меннен ога не зат керек? Киргистпенъиз! Аягын баспасын ордага!

Джамбай. Капыдагы саклавшылар сенинъ кардашынъды киргистпей болама? Эм ол мунда!

Акбарс (*куьрсинип*). Ваьзир, мен туншыгаман, ава етпейди! Шыгарынъыз муннан Калюды!

Джамбай, елкаккышты коьтерип, басамакка минип, ел кактырады. Акбарс, камышысы ман ясканып, «туьс» дегенди коьрсетеди. Ваьзир, тоьмен туьсип, ел кактырады.

Акбарс (*Калюга коркыншылы каран*). Сага да не зат керек экен?!

Шаькырувалы саз эситиледи, даьыл согылады. Калюдынъ бетине куье ягылган, бир колында коньырав бар, ол бир залга, бир Акбарска ка-

рап, адымлайды. Акбарсымлавы ман ваъзирди токтатады. Д ж а м б а й елкаккышты орнына салады. Калю каргып басамакка минеди эм, доёртаяклап такка коьтерилип, бийдинь аякларын кушаклайды.

Калю. Кардашым!

Акбарс (*куьлемсиреп, камышы ман тартаяк болады*). Наьсипсиз, кайда минесинь?! Кимге келгениньди ань-ламайсынъма?!

Калю. Анълайман! Бу атамнынъ уьйи, бу бизим уьйимиз! Мен келисли ерге олтырдым. Йорык пан мен сенинь онъ колынъ болмага керекпен, эдинъ аьскерине де мен басшы болмага тийисли, кардашым? Дурыспа?!

Акбарс (*селекелеп*). Не дединъ?! Ким сени сол затларга уьйреткен? (*Камышысы ман авага кагып тарсылда тып.*) Такка ювыма, акмак! Туь! Акбарстынь соьзин йоьпле! Соьзимнен шыкпа!

Калю (*сескенип, туьсип*). Сен Эдигеден калган йорыкты бузба, кардашым! Биз бир атадан тувганмыз! Сен де мени тынъламага керексинъ!

Акбарс. Бу не дейди?! Басын уздиреек экен!

Калю. Терис соьйлеме, кардашым. (*Конъыравды коьтерип, шанъ согады.*) Эситесинъме, шайтанкулак та соны айтады. Бала шагынъда (*конъыравды коьрсетип*) сен мунадан шайтан сеси шыгады деп, бек коркатаган эдинъ! Эсинъ-деме? Аьли коркпайсынъма?

Акбарс. Мен? Мен бир заттан да коркпайман! Аьвмедий, акмак! (*Яндавырларга каратып.*) Акбарстынь соьзи оьлмейди, ол оьзи де оьлмейди!

Яндавырлар (*бир даваз бан*). Акбарстынь соьзи оьлмейди, ол оьзи де оьлмейди!

Джанбай. Акбарстынь соьзи оьлмейди, ол оьзи де оьлмейди! Ваьзир онынъ дайым диреге! (*Калюга каратып, сыбырдап.*) Сен де бу соьзлерди кайтарып айт! От дегеннен авызынь куьймес. Айт!

Акбарс (*Калюга*). Олар айтканды кайтарып айт!

Калю (*конъыравды соьип*). Бала болып сен коркатаган эдинъ! Эндиги неге коркпайсынъ?!

Акбарс. Яндавырлар, ысланъыз муны! Ыслап, дуьм-бижленъиз!

Яндавырлар, К а л ю д ы ыслап, тоьбелеек боладылар.

К а л ю. Акбарстынь соьзи оьлмейди, ол оьзи де оьлмейди! (*Залга каратып.*) Тек ол неге шайтанкулактан корпайды экен? Э-э-э, ол коьптен бери оьлген экентагы. Оьлген эшек боьриден корпайды деп, халк босына айтпайды. (*Завкланып, коньырав согады.*) Эшек боьриден коркпайды!

А к б а р с (*колын силкип*). Мен де аьвмедий, К а л ю д инь соьзине эс беретаган... Мине тек онынь мунда келгени босына тувьл? Караш ога, йигерленип юргенине?! Меним уьйимде сага не бар?!

К а л ю. Сенинь уьйинь неге болады экен? Бу, сеникиндей, меним де уьйим. Ол атамьздан калган асаба! (*Коньырав согып.*) Мен де бираз такка минип олтырсам экен! Мага аьскер берсень, мен де оьзиме бир ханлык этер эдим.

А к б а р с. Кайдай ханлык акында соьйлейсинь?! Кайдай сага аьскер?! Куьлтоьбе сага керек! Куьл мен ойнап олтыр!

К а л ю. Аьше! Бойсынган халкым, аьскерим болса, ол дурыс! Биз тень болсак, куьлтоьбеде бирге ойнар эдик. Эсинь-деме, бала заманда бирге ойнаганымыз?!

А к б а р с (*ашувь ишине сыймай*). Бу не затлар соьйлейди?! Ким оны мунда шакырган? Коьзлеримнен йок бол аьли! Тас бол!

К а л ю (*ашувга эс бермей*). А мен сенинь тувган кардашынь, сонынь уьшин такта олтырув мага да тийисли.

А к б а р с. Ким сага оны айтты?!

К а л ю. Халк айтады.

А к б а р с. Халк айтады?.. Ол да не соьз?! Йок, сени бирев аьзирлеп мунда аькелген. Халк, эки кемеге каптырылган сувга кететаганын, бек ийги биледи. Халк ондай затты айтпас! Халкка бир бас керек! Сендей аьвмедийди такка ювытып болама?

К а л ю. Неге экен-ав? Кел, кардашым, такты эки боьлеек те, бирге олтыраяк. Эне, мунда кайгадер орын бар: бирге олтыраяк та, куьл мен ойнап баслаяк... (*Коньыравды согып.*) Коркасыньма? Бирге олтырсак, коркаяк тувьлсынь. Халк та разы болаяк. Неге десень мен сенинь кардашынь. Халк соны макул коьреек.

Акбарс (*куърсинип, сонъ овзи-овзин тыншайтып*).
Тох сени! Акмак пан не соьйлединъ, не соьйлемединъ...
Яхшы. Юмсаклыгымды коьрсетейим. Коьксарайга пайдалы
болгынъ келсе, елкаккышты алып, мага ел кактыр!

Джамбай (*куваньип, Калюдынъ касына барып*). Разы
бол! Сага Коьксарайда болув, такка ювык турув керек! Бу
биринши абыт! Унамайман деп, айтып олтырма!

Калю. Солай да болсын. Мен разыман!

Акбарс. Разы болмай бир кара?! Аьше, мага туншык
болады, бираз салкын береш!

Калю, елкаккышты алып, басамаклар ман коьтерилип баслаганда,
Акбарс камышысы ман авады тарсыдатып, кардашын токтатады.

Акбарс. Ювык келме! Эректен как!

Калю (*елкаккышты Акбарстынъ коькирегине туй-
шилтип*). Мен сага кагарман, тек сен мага кагаяксынъма?
Мен де туншыгаман...

Акбарс (*амалсыз колын силкип*). Акмак, яртыян!

Акбарс, тактан туйсип, шыгып кетеди. Онынъ артыннан яндавырлар
да шыгадылар. Калю артыннан коьгыравын согады, завкланып айланады,
сонъ, каргып-шоршып басамакларга минип, такка олтырады.

Джамбай. Кызык! Бек кызык! Эки кардаш! Экеви
де бий! Уьшини де сол! Муна акылсыздан ана кардашы-
нынъ не баскасы бар? Уьйкен баскалыкты коьрмеймен.
Бобтен де экеви де бир атадан, бир анадан тувганлар. Мага
коьре Калю колай. Бир де болмаса, айтканынъды эттирме-
ге болаяк. (*Калюга куьлемсиреп карап.*) Эне, хан турмысы
да бар, мени де овзине ювык алады...

Калю (*коьгыравын согып*). Ваьзир, сен не зат ойла-
насынъ? Кайдай ниет пен сен мени мунда шакырғансынъ?
Мен мунда неге керегимди бир де анълалмайман?

Джамбай. Мен шакырғанман сага якласып. Тувра-
лыкты излеймен. Оьзинъ коьресинъ: ол сага калай карайта-
ганын, мисет этпейтаганын...

Калю. Коьремен. А не зат этеекпен? Дуныяды айлан-
дыратаган тегершик онынъ колында!

Джамбай. Ама сол тегершик сенинъ колынъда да болмага болады. Бий болып, сен де такка олтырмага тийислисинъ!

Калю. Сонынъ уышин не этпеге керек? Такка олтырмага болаяк? Мен не зат этпеге боламан? Неге яравлыман, э?

Джамбай. О-о-о, сен коып затка яравлысынъ! Сен болмасанъ, бу исти толтырмага баска биревди тавып болмас. Мени тынъласанъ, сен ханлыкта биринши аъдем болаяксынъ! Халкты басшыламага мен сени уыртермен... Мен ога устаман!

Калю. Бир затты анъламайман: сага не пайда мен хан болганнан?

Джамбай. Сен кыйналып яшагансынъ, коып кы-йынлык коьргенсинъ... Кыйынлык коьрген киси баскаларга да не керегин биледи, баскалардынъ да юреклерине ашкыш табады... Сен халкка керексинъ...

Калю тактан туседи. Джамбай ман Калю бир-бирининъ колларыннан ыслап, так алдында юредилер.

Калю. Сага не пайда болаятын анълатсанъ, ваьзир?

Джамбай. Эгер сен Коьксардынъ бийи болсанъ, мага сенинъ коьмегинъ керек болаяк...

Калю. Кайдай? Калай бек созасынъ?

Джамбай. Мага Акбарстынъ кызы Джанике керек болады.

Калю. Джанике сага бармага разыма?

Джамбай. Элбетте.

Калю. Сол затка мен ыхтыярымды бермеге боламан, кыз разы болса... Тек, ваьзир, мен бий кайтип болаякпан? Кардашымды аьскери де тынълайды? Халк та онынъ ягы болмага болаяк?

Джамбай. Кайгырмас. Коьксардынъ аьскери коьте-риген костеклерди тындырмага кеткен. Язга дейим мунда кайтпас. Куьнтуварда ойратлар кыслайдылар. Олардынъ басшысы Актайшы бизден хабар карайды. Сен оны ынандырмага керексинъ. Коьксарда онынъ яклары барын айта-яксынъ. Мен сага аъдем берермен. Йол коьрсетерсиз.

Калю. Биз тувган эдди сатпаймызба? Тувганларга зарарлык тийдирмеймизбе?

Джамбай. Кайдай зарарлык?! Сени куъл мен ойна-татаган кардашынъа зарар болаяк! Аьше, ел кагып турганынъ ийгиме?! Бий баласы бий болмага керек!

Калю. Бий баласы бий болмага керек — ол дурыс! Кардашым мага ел кагаяк тувыл! Мен оннан уйкен болсам да?

Джамбай. Ол сага бир каыпик акша да береек тувыл. Биз болсак, Акбарстынъ казнасын ушевимизге боь-лермиз. Мундагы байлык сага да, мага да, Актайшыга да артыгы ман етеек. Байлыгынъ болса, сен шынты хансынъ!

Калю. Кенем де мен шекленемен. Келиспевли зат этемиз деп, ойлайман. А сен, Джамбай, бек арам экенсинъ иенъе. Бек зыкы шеккенсинъме меним кардашымнан? Ол яман аьдем!

Джамбай. Дурыс, Калю! Мага Джанике керек! А сага так керек! Басынъа таж боьрк киеексинъ, хан болаяксынъ. Сен тувралыкты суйген аьдемсинъ, ханлыкта тувралыкты туьзерсинъ!

Калю. Мен тувралыкты суйемен! Мен такка олтырсам, халкымга пайда аькелеекпен!

Джамбай. Аьше, Актайшыга йоьне! Аьле сувлар бузлаган. Коьксарга йол ашык, аьскерге буршавлар йок, капыларды мен аштырарман.

Калю. Мен Алладан коркаман! Биз халкымызга зарарлык этемиз де?

Джамбай. Коркпа! Сен энди де халкынъа пайда аькелерсинъ. Халк мени тынълагандай, сени де тынълар... (*Тешкеруьвли Калюга каран.*) Сен, карайман да, тактынъ туьбинде Акбарска дайым ел кагып тураяк боласынъ?

Калю. Йок, йок!.. Ким кимге ел какканын, энди де коьрермиз! Бий баласы бий болмага керек! Солайма, ваьзир?

Джамбай. Дурыс айтканынъ! Атлан, Калю! Тез айланув керек! Наьсибинъди ушырма! Тез!

Шымылдьк ябылады.

Мунълы анъ эситиледи. Шымылдық ашылады. Контордынъ тыншаюв боьлмеси. Боьлмеде диван, стол, олтыргышлар, шкаф, сейф, телевизор турады. Боьлмеге Мурат пан Анжела киредилер.

Мурат. Сен, атанъ сизинъ кара ислеринъизди биллип айтады деп, неге айттынъ?

Анжела. Мага неге каныгасынъ? Оьзим ойланаман: атам бир затлар биле болар деп.

Мурат. Ол заманда, сен де билесинъ. Билгенинъ не зат экен?

Анжела. Мен бир затлар билсем де, биревге бир зат айтпайман. Меним исим солай. Соьз еткерип юрген болсам, мен бир куьн секретарь болып ислемес эдим. Мен аз зат билмеймен. Сонынъ уьшин басымды билетаганлар!

Мурат. Сени мен юрмеге кавыфлы экен.

Анжела. Тек сен басымды ушсыз коьретаган...

Боьлмеге завкланып Вайдат киреди.

Вайдат. Вай-вай, конак келген! Хош келдинъиз, бес келдинъиз!

Анжела. Калай бек бакырасынъ?! Бу конак Москвадан келген! Кулагын ярасын! Ол эколог!

Вайдат (*бетиндеги маскады бир шешип, бир ки-йип*). Билемен, яным! Билемен: эколог! Тек эне танылмадым. Кайтип ол, Москвадагы конак, бетине противогаз кийген?! Оларда, Москвада, биздегиндей аьл болмастагы?

Анжела. Вайфай, Москвада болатан аьлге сенинъ не ишинъ бар?

Вайдат. Бир де болмаса, бетин коьрсеткен болса? Мага туьрли-туьрли ойлар келедилер. Мени кеширсин сыйлы экологымыз! Ол конторга келгенде, мен оны бизим авылдынъ бир эл-копыйы деп, ойладым. Бетиндегин шешпейди, оьзи де ким экенин аньлатпайды. Давазын да туьрлендирип, орысша соьйлейди. Мен оны бир аьдемге усаттым? Бетиндегин шешип, коьрсетсе экен?

Анжела. Вайфай, алжыган экенсинъ! Мен эндиги Москвадан келгенге масканъды шеш деп, кайтип айтпага боламан?!

В а й д а т. Кеширинъиз мени, каранъа аьдемди! Анжела, сенинъ артынънан ким юрмейди, сен коьп аьдемге керексинъ, боьтен де яс аьдемлерге...

А н ж е л а. Авызынъды яп, йьртарман!

В а й д а т. Уьшини де сол да! Сен эне масканъды шеш-песенъ де, ярасыксынъ! Эркеклер балдетъ этедилер!..

А н ж е л а. Тилинъди тый!

В а й д а т. Аьруувъ соьзим ярамайды. Мен эсли пише, мага бирев де карамайды...

А н ж е л а. Сосы сен соьзди кайда аькетесинъ? Конагымызды оьзинъе каратаяк боласынъма?!

В а й д а т. Йок. Мен онынъ бетин коьрсем экен?

А н ж е л а. Болды, деймен сага! Бу эколог! Москвадан келген!

В а й д а т. Аьше, яным! Кеширинъиз каранъа пишеди! Бир саьат артта эсик алдында турып: «Мени Анжела карамага керек эди», — дегенде, боьтен де давазын туьрлендирип, мен не зат ойламага керек эдим? Оьзи атын, ким экенин де айтпай, коькке карап турады...

А н ж е л а. Тувра, сыйлы конагымыз, ким экенинъди айтпага керек эди. Этикет солай...

М у р а т. Мен биринши кере коьрген аьдемнен тартынып турдым.

А н ж е л а. Тартынгандай не болган экен? Не этеексинъ, интеллигент аьдемлер суьйтетаганлар.

М у р а т. Оьзимди культурно юргисттим.

А н ж е л а (*Вайдатка*). Бу бек уьйкен аьдем, онынъ колыннан коьп зат келеди. Ол бизим кайгыларымызды шешеек уьшин, турган еримизди оьзининъ коьзлери мен коьреек болады. Авылдамларымызга кайдай ярдам этпеге болаягын билеек уьшин, аьллерин енъилетеек уьшин, командировкага йиберилген. Белки, бизге ава тазалайтаган оборудование аькелдиртеек болар. Аьлди орнында ашыктан-ашык билуув керек. Москва сонынъ уьшин аьдем йиберген.

В а й д а т. Вай-вай, яным! Эколог, яным-коьзим! Сенсинъ де бизге керегинъ! Сен мырадынъа етсенъ, биз бир якка да коьшпей, оьзимиздинъ еримизде вахахай деп турмага боламыз да! Калай аьлемет ти! А мен тувган еримизди

таслап кетпеге кереги акында кеше-куьндиз ойланып, юрек мараз таппага аз калдым да... Кеше-куьндиз кайгыраман, йылайман. Мен ялгыз, бир ювык кардашым йок. Мен тувган ерден кайтип кетпеге боламан? Кайда кетекпен? Авылсыз, ямагатсыз кимге мен керекпен?! Оьзим эсли ясыма келгемен, маразлар ян-яктан кемиредилер, мен де кимге керекпен?! Савбол, эколог-яным! Оьмиринь узак болсын!

Анжела. Вайфай-Вайдат, сен бир зат та анъламадынь. Эколог бизге таныспага келген, кетуьв-калув акында соьз юрмейди. Ол зат белгисиз. Ол соравды йогарда кара-яклар.

Вайдат. Мен анълайман. А коьп зат мине, онынъ колында... Ол кайтип коьрсетсе, солай боляк. Тувра айтаманма, амалым?

Мурат (*коькирексин*). Элбетте! Мен, онъайыннан болсын деп, шалысарман!

Вайдат. Бек акылы аьдемсинь! Бек суьйиндирдинь! (*Анжеладынъ янбасына ийтен.*) Анжела, сен де акылы кыскаяклысынъ, сен бу экологтан айырылма, онынъ коьнъилине ет, эситесинъме, суьйген затын эт! А мен авыдасларыма барып мактанайым, авылымызга анадай яхшылык сагынып келген аьдем акында хабарлайым.

Анжела. Алжыгасынъма сосы сен! Биревге де бир зат айтып болмайды. Бу соьз бизим арамьзда калмага керек. Мунадай затты айтып болама?!

Вайдат. Аьруьв, аьруьв! Тек арамьзда калсын. Тек эколог авыдынь орнында калаяктынъ эбин тапсын. Соьз арамьзда калады! Меннен бир уьн шыкпас! Анжела, сен билесинъ: менде авызым муна директордынъ сейфиндей киртли. Ашкыссыз бирев ашалмас. (*Авызына бармагын тийгистин.*) Биревге бир соьз айтылмас! Анжела, мен коьтере затты да яхшы анълайман... Кайтип унайсыз, соьйтип орынласынъыз: суьйсенъиз — ятынъыз, суьйсенъиз — турынъыз! Кимнинъ иши бар сиз эткен затка?! Меннен соьз шыкпас!

Анжела. Вайфай-Вайдат, сен бир зат та анъламадынь: мен мунда ятпага келген йокпан! Сумкам кагытларга толган, соларды эколог карамага керек...

В а й д а т. Аьше, аьше! Ятпага келген йоксынъ! Кагытларды карамага кайгадер заман керек, мен билемен. Алжыган пишеди кеширинъыз! Соьз бен басынъызды систирдим. Кетемен. Мен сейф, авызым кирт!.. Эне, тоьсеме яовлар, бетявлык, кастрюде сув бар, муьйисте элекен турады. Мусылманлардай ювынып, тыншайынъыз... Сувьсенъыз — оматака атпага боласыз! Мен кетемен. Биревге бир соьз айтпаспан!

В а й д а т, бармагын авызына тийгесте берип, кетеди.
М у р а т п а н А н ж е л а, адалап, адымларын тынълайдылар.

М у р а т. Вайдатымызга не бодды сол? Мусылманлардай ювынып, тыншайынъыз дегени ой тувдырады.

Анжела. Ол сен алабуркасын тувдыратаган. Шувсыз юралмайсынъ. Айттым да: орамда саклап тур деп. Йок, Вайдат пан да соьйлемеге, уьйге де кирмеге керек эди.

М у р а т. Обзинъ айткасынъ да — мени табарсынъ деп. Орамда бир канъгымадай айланып турмага бездим, сонынъ уьшин уьйинъе бардым. Эколог акында ойланып сосы не зат шыгардынъ? Маьнесине келалмайман: экологынъ ким ди?

Анжела (*куьлит*). Сен конторга келмей, куьндиз бизге бир киси келген эди. Ол келеектен алдын, бизге эколог келеек деп, тел соккан эдилер. Сонынъ уьшин мен Вайдатка тыншаюв боьлмеди йьйыстырсын, ятаяк орнын аьзирлесин деген эдим. А конагымыз машин мен келди, противогазсыз, бизим ава мунадай болаягын коьтере де билген йок, машиннен шыкканда, коьзлери ясланадылар, бурны шыбырып, платок пан суьрте-суьрте токталмайды, тыныс алалмайды, коьп бизде туралмаспан деп, командировочныйга кол бастырды да, бираз турып, кетпеге асыкты. Аьше муна аьзирленген мекан бос калмага керегим? Биз баратаган шанълы складтан колай болар, эште? Онда каравылшы да шекенъе конады, ана кабакай ийт янынъды алады...

М у р а т (*бетиннен маскасын шешип*). Кабакай ийт буьгуьн обзи ян берген. Складты карамага барганда, косынынъ касында йыгылып ятыр.

Анжела. Ыбырыс каравылшы ша? Савым?

Мурат. Сав. Сен савлай авылды оьлтиреек бола-сынъма?

Анжела. Йок. Наьсипке бетти явып юремен. Ол соьзгир аьдем. Мага бир кылыпшыша карайды... Мени танып, мен уыш балаалы эркек пен какам-текем болып юргенимди билсе, савлай районга хабарды як. Мага сондай реклама керек тувыл!

Мурат (*Анжелады кушакляк болып, ийинлериннен ыслап*). Оьтиригим, аьше? Мен, уыш баладынъ атасы, сени, бир баладынъ анасын, яратаман. Сен де мени яратасынъ деп, ойлайман?

Анжела. Уыш баладынъ атасынынъ сав пишеси уьйинде турады. А бир баладынъ анасы ялгыз яшайды, бир дирексиз баласын карайды. (*Мураттынъ колларыннан босанып.*) Токта! Бираз эсимди йьбяйым.

Мурат (*коллары ман белиннен ыслап*). Сен явап бермединъ? Яратасынъма мени?

Анжела (*куьлеп*). Бек яратаман! (*Колларыннан босанып.*) Болган сага! Каныкпа!

Мурат. Вайдат айтты, сага эркеклер коьз атады деп. Баскаларга яраяк боласынъма?

Анжела. Токта, токта! Ол шوماка коьтли Вайдатка этеекти этермен! Ким кимге карайтаганын коьрмей, озине карасынтагы!..

Мурат (*тагы да кушакляк болып*). Ашувланма, аявлым! Сенинъ ярасык бетинъе сондай зат келиспейди. (*Колыннан ыслап, озине тартып.*) Кел, аьруввим!

Анжела (*ашувлы ийтеп, эрек олтырып, бетине маскады кийип*). Мен туншыгаман, муна адавысты киймеге керек болады.

Мурат (*касына олтырып, Анжеладынъ ийнине колын салып*). Аявлым, бетинъди коьргим келеди. (*Колы ман маскасын сыйтап.*) Бу онъайсыз зат!

Анжела (*колын соьгип*). Сага не?! А мен бетимди йойгым келмейди, муна авадан бетим тыртайып баслаган. Мен туншыгаман мунавын киймесем. Басым да авырып баслайды...

Мурат (*куълемсиреп, Анжеладынъ басыннан овбин*).
Ол заманда мен де кийим. (*Маскады кийип.*) Бизди бирев
коьрмесин! Деп суьйиспеге келетаганларым? Караклардай?

Анжела. Биз онсыз да караклар! Аьдемлерден ясы-
рынып юремиз...

Тыстан адымлар эситиледилер. Мурат Анжеладан эрек олтырады.
Эсик ашылып, боьлмеге басына спорт боьрк кийген, бетине маска салган киси
киреди.

Биринши йоклавшы. Анжела, кызым! Баалы ко-
нагымыз! Куьн яхшы болсын! Яхшымысыз?

Анжела. Эсикти кагып кирмеге керек! Алла бил-
син каерде тербиялангасыз?

Мурат. Дурыс! Эсикти кагып кирмеге керек! Эгер
биз яланъаш олтырган болсак, кайтеринъ, колхоз?!

Анжела. Сен де артыклатпа?.. Яланъашланмага
мунда бирев де аьзир тувыл! Муна ярты-янга не зат ке-
рек экен?!

Биринши йоклавшы. Айтканынъыз дурыс!
Эсикти какпага керек эди, мен аньлайман. Кеширинъ-
из, бирший билмеген крестьянды. Мен каранъа авыл
аьдемимен! Туьзелермен! Ант этемен туьзелермен деп!
Яланъашланмага бирев де еткен йок!..

Анжела. Яланъашланувга неге калдынъыз?! Баска
соьз курыганым?! Кыскасыннан айт керегин?!

Биринши йоклавшы. Кыскасыннан? Кыскасын-
нан! Савбол, Анжела-кызым! (*Тутлыгады, йоьткиреди,
маскасын шешеек болады, эсин йыйып, артына киеди,
овзи овзине.*) Бетти коьрсетпеге ярамайды...

Анжела. Сенинъ юзинъ биревге де керек тувыл!
Экологта заман йок! Кыскасыннан!

Биринши йоклавшы. Кыскасыннан!.. Мен эсит-
тим, Коьксар бир якка да коьшпейди деп. Орнында ка-
лады деп. Аньлатынъыз: ол не зат овзи ди?! Меним ба-
сым саскан! Муна болатан затлар акылымды авысты-
раяклар!

Мурат. Сенинъ коьшкинъ келеме?

Биринши йоклавшы. Меним коьшким келген
йок эди.

Мурат. Аьше? Кобшпе!

Биринши йоклавшы. Хабарымды басыннан айтпасам болмайды. Басында, авыл коьшеек деп айтылганда, мен анадай уьйимди, казануьйим мен, котанлар ман, гараж бан, авласы ман уьш мынь маьнетке саттым. Ол уьйим энъ азы йьрма бес мыньга кетпеге керек эди. Авыл бу ерде тураяк тувыл деген хабар юргенде, уьйлер коьтере де ушшыз болдылар... Эндиги не болады? Мен ол уьйимди саткан акшага артка алалмаспан. А мен авылдан кетким келмейди, э?!

Мурат. Аьше, кетпе!

Биринши йоклавшы. Каерде тураякпан?! Мага меним уьйимди уьш мыньга ким береек экен? Бу алдав тувылым?! Капиталист биржадагы ойынга усайды болган зат!

Мурат. Сатпага керек тувыл эди.

Биринши йоклавшы. Алсудырлык деп айтылады бу затка!

Мурат. Мен не этейим? Мен тоьреши, прокуратура исте турмайман. Меним не ишим бар сен алданганда?!

Биринши йоклавшы. Кайтип ол?! Сав йыл авыл коьшеди деп, хабар кыздырылып турды. А эндиги, тап коьктен ясынок соккандай, авыл орныннан коьгалмайды деген хабар кулакты ярды. Хабарды сиз аькелгесиз де?

Мурат. Меним не шуьшим бар ога? Авыл энди де орнында. Муьнда турып болмайды деген токтас алынган йок!

Биринши йоклавшы. Ма сага керек болса?! Турып болмайтаганын билип, уьйлерин сатадылар. А сиз келесиз де, ава тазалайтаган оборудование аькелмеге боладылар, дейсиз. Мени тирилей мезарга салаятырсыз да! Мен каерде яшаяк экенмен?!

Мурат. Эрисувиньгизди аньламайман? Туьсиндириньиз?

Биринши йоклавшы. Хабарды басыннан айтайым... Мен озимнинъ уьйимди тек былтыр салып кутылдым. Кайтип Коьксарда уьй салынатаганын сиз билесиз.

Мурат. Мен не зат билмеге боламан? Мен баска яктан келген аьдеммен. Уьй салмага аьр ерде де енъил тувыл...

Биринши йоклавшы. Мен соны айткым келеди. Бизде — боьтен де! Кербишти — Ставрополь крайдан,

цементти — Черкессктен, телетиңди — Шешен-Ингуш Республикадан, агашты — Астраханнан аькелдим. Наьсибиме баьри ерде йолдасларым, ногайларым яшайдылар, олар ярдамластылар. Сол затларга юрмеге керек эди де, алмага, аькелмеге, курылыс этпеге акша керек эди де... Эндиги сол такым яньы затлар зыян кетти... Бир канъгыма бирев сол затлар ман пайдаланды. Суьйсень — йыла, суьйсень — ерди тырна!

Мурат. Сеңдей болып, уйлерин сататаганлар коьппе?

Биринши йоклавшы. Коьп. Баска авыллардан келип, ушшыз баасына алып, уйлерди бузып, материалын аькетедилер.

Мурат. Белки, сататаганлар тагы да бар болсаларша?

Биринши йоклавшы (*ойланып, сонъ аясы ман манълайына соьип*). Бу акы! Кеш болмай, бир аьруув уйди сатып алмага керек!

Биринши йоклавшы уйден тез шыгып кетеди.

Анжела. Мурат, сосы сен акылыньды ишкесинъме?!

Мурат. Мен не дедим? Ол мага каныгады? Мен ога бир зат та... Мен ога уйинъди сат деген ме? Соьле-аьле де сатып ал демедим... Ол оьзи сол ойга келди!

Анжела. Аьше, токтатпага керек эди. Биревди састырып болама?! Ол зат кавгага айланмага болады да! Авыл орнында калаягы меним коьзиме коьринеди. Бек шекли зат...

Мурат. Сонадай аьдемди токтатып болама? Ол мага авызымды да аштырмады... (*Кушаклаяк болып*.) Анжела, аявлым, бизге оьзимиздинъ каьримизди битирмеге керек. Заман кете береди. Муткасыньма, не уьшин келгенимизди?

Анжела (*оьзиннен ийтен*). Алла сокпасын сени! Ваа, сосы сен савлай авыады аяк уьстине тургыстаятырсынъ да... Соьле-аьле мунда тизилип савлай авыл келеек. Йок! Мен онынъ артыннан етейим!

Анжела боьмеден шавып шыгады, биразлай кайтады.

Анжела. Тас болгыр йок болган! Калабалык коьтердинъ сен!

Мурат. Мен бир зат та айтпадым. Сен озинь эситип турдын да? Ол оззи куьйгелеклеп, атылып кетти?

Анжела. Куьйгелеклемей бир кара! Анадай давдырамадай уьйди сатаман деп, сана, бослай берген!.. Тек бир зат ты аньламай турыман? Ол сени шуьшлетеди, сага неге каныгады?

Мурат. Ол мунда билип келген... Хабар экологтан шыккан деп келген... Сейф?! Сейф бузылаган?!

Анжела. Тувра! Вайфай-Вайдат булгастырып юреди! Сени ме сени! Шомака артлы соьзгир пише! Тызтын пише! Ол токтамас!

Мурат. Ойсыз экен! Калай тез хабарды айтты?! Онынь кеткени янъы ды да?..

Анжела. Ол да ол! А муна соьле бизден шыккан барып уьй алса, а эртен авыл коьшеди деселер? Ол заманда уьшинлей кавга болаяк! Экологты излеп баслаяклар. Сен бир де болмаса, давазынъды туьрлендиртагы! Сен не?! Мага каныгаяклар!

Мурат. Эколог кеткен, ким экенин билмеймен, билгим де келмейди, деп айтаяксынъ! Битти-кетти! Этееклери барым?!

Анжела. Аьдем эки кере уьйсиз каляатыр, сен соны анълайсынъма?! Ол эколог ким экенин билсе, басынъды шалгы ман шалып алар!

Мурат. Калай бек завкландынъ?! Мен сага басымды шаддыратаганлардан болгаманма?!

Анжела. Тилинънен ким тарткан сени?! Неге ойламай соьйлейсинъ?!

Мурат. Сен шуьшлисинъ: мен неге эколог болмага керек эдим? Профсоюздынъ басшысын артист эттинъ!

Адымлар эситиледилер. Боймеге экинши йоклавшы киреди.
Онынъ басында фуражка, бетин маска ябады.

Экинши йоклавшы. Куьн яхшы болсын, Анжела! (Муратка бурылып.) Сизге де, куьн яхшы болсын! Бизге Москвадан конак келген деп айтадылар?

Анжела. Келген! Тек бас деп эсикке сокпага керек! Кирмеге болама, болмайма?.. Сорамага керек? Ким сизди мунда йибереди? Сол аьдемнинъ атын билсем экен?

Экинши йоклавышы. Мени бирев де йибургени йок. Озим, бир янғы хабар билейим деп, келгемен. Соравларым коьп, кенъеским келеди?

Мурат (*коькирексин*). Тез бер соравынъды! Кенъесин олтырмага заман йок!

Экинши йоклавышы. Бизим авыл коьшпейди, аьдемлер уйлеринде калады, деп эситтим. Заводтан шыгатаган ийисти тазаламага эп табылган деп хабарлайдылар, сол зат уьшинме?

Анжела. Эбин излейдилер, тез арадан ава колай болаягы белгисиз.

Экинши йоклавышы. Йок! Авады тазалайтаган эби табылган, оборудование аькелинеек, авылымыз экология катастрофадан куткарылган, баьри казаларымыз тавесилген деп, хабарлайдылар.

Анжела. Сейф хабарлайым?.. (*Явап саклап, эситпегенде.*) Тамаша! Ким сизге сондай маьнесиз затларды айтпага болаяк? Сол аьдемнинъ аты керек?

Экинши йоклавышы. Мен бир аьдемнинъ атын билмеймен. Мага явап керек: авылымыз казалардан басын алдыма, алмадыма?

Мурат. Авыды казадан саклап болмайды. Яман зат болган. Аманда тагы да каза болмага болады.

Экинши йоклавышы. Анъламадым, ашык соьйленъиз. Халк арасында баратаган соьз оьтирикпе? Коьксардынъ яшавшылары тувган ерлерин таслап кетпеге кереклерме?

Мурат. Ога бир шек йок! Мунда калув — яшав амалларга уйкаспайды. Тез арадан аьдемлер кырылмага боладылар.

Экинши йоклавышы. Баьриси де?

Мурат. Карты да, бала-шагасы да!

Экинши йоклавышы. Савлай?

Мурат. Савлай! Бу экология казасы энди де туваяк балаларда да билинеек. Оларга да зарарлык тийгистеек. Сакат болып туваяклар.

Экинши йоклавышы. Атат сени! Сакатлар туваяклар?! Ол заманда авыл коьшпеге керек. Орнында каляк

деген хабарды бирев каър этип яды? Кимге сондай хабар кереккен экен?

А н ж е л а . Ким яйганын да, кимге сол зат керегин де билмеймиз! Билгимиз де келмейди! Бизде хабарласып олтырмага заман йок! Эколог йоддан арыган, ол тыншаймага керек болады. Тамам соьйлегенинъиз! Авылды коьширееклер! Битти-кетти!

Э к и н ш и й о к л а в ш ы . Мен оьмир яшавы энъ яманга аьзир болып яшагаман, тек мундай зат болар деп бир ойламагаман! Мине аьли де уьйимди акырын бузып баслагаман, агашты, кербишти, шиферди айырым этип йыяман...

М у р а т . Уьйтип неге этесинъ?

Э к и н ш и й о к л а в ш ы . Кайтип неге? Коьшкен еримизде уьй салмага керек тувылым?..

М у р а т . Уьйге тиймеге ярамайды! Чернобыльди эситкен боларсынъ — кирленген зонадан бир затты да шыгарткан йоклар. Мунда да бир затты шыгарып болаяк тувыл, ол затларды аьлимлер тергееклер. Энди де врачлар савлай яшавшыларды да караяклар. Белки, кийимлерди де ягаяк боларлар, аьдемлердинъ ишлерин дарман берип тазалайклар. Тек соннан сонъ коьширееклер яшавшыларды.

Э к и н ш и й о к л а в ш ы . А мене авылды эрте таслап кеткенлерге сол затлар этилген йок та?

М у р а т . Янъылыс болган! Оларды излеп тавып, кереклише дезинфекция этилеек. Мен сонынъ уьшин мунда келгемен.

Э к и н ш и й о к л а в ш ы . Ма сага керек болса! Чернобыльде радиация яйылган, а бизде не затты? Онадан да бесбетерме?

М у р а т . Бесбетер болмага болаяк! Биз излеймиз! Бу секрет ис! Сен биревге бирший айтпа! Явапка келтирмеге болаяклар!

Э к и н ш и й о к л а в ш ы . Аьруьв, аьруьв! Мен анълайман. Э-э-э, сонынъ уьшин болар совхоздынъ малын, техникасын тиеп-тиеп аькеткенлери?! А мен сыйыр тургыстанман? *(Айтканьына оькинип.)*

М у р а т . Сизге мал уьшин, уьй, муьак уьшин компенсация этилеек. Тек ол компенсациялар тувра этилсе?..

Экинши йоклавышы. Тувралык барым бу дуньяда? (*Давазын тоьмен этип.*) Мине авылдынъ бир аьдеми заводтынъ исшилерине суьт сатады...

Мурат. Тез болып тукымын айт! Анжела, тукымын билип, мага соьле-аьле айтынъыз! Тек бир сол зат уьшин мага Коьксарга келмеге керек эди. Ер астыннан табув керек сол аьдемди!

Экинши йоклавышы, сабыр болып, акыртын йылысып, боьмеден шыгып кетеди. Мурат, енъял куьрсинип, Анжелага ювык барып, колын белине салады. Кыз колын алып таслайды.

Анжела. Мурат, аьперим сага! Калай бек кандырдынъ! Эки-меки келгенин коьрейим! Эште, эндиги муьнда юруув-кетуув койылар?! Барып, тыста карайым (*кетип, кайтады.*) Аллага шуькир, бирев де коьринмейди!

Мурат. Бу йоклавышылар уьшин биз оьзимиздинъ каьримизди муттык. (*Анжелады кушакалап, диванга тартып.*) Аявалым меним, аьруввим меним!..

Анжела. Токта, мен эсикти карайым. Токта!

Мурат (*кызды йибергиси келмей*). Меним ялгызым, сынъарым!

Анжела (*босанып эсикке барып*). Муны киртлемеге керек те? Ашкыш кайда экен? (*Ашкышты таптай, уьйдинъ ишинде излеп баслайды.*)

Мурат (*уьстиннен пиджагын шешип, галстугын шешип*). Аьдемди манекен, такта куршак эттинъиз!

Анжела. Ашкышты табалмайман. Вайфай-Вайдат кайда йок эткен экен?

Мурат (*баьтишлерининъ бавларын шешип, шыдамсыз даваз бан*). Эне, терезе туьпте ятыр! Калай коьп излединъ?!

Анжела (*Терезе алдына барып, сескенип артка абыт этип*). Аллам-ав, противогаз кийген кишкенекей шайтан болар деп, юрегим ярымага аз калды! А бу яс бала экен...

Мурат (*яланъаяк барып, Анжеладынъ артыннан басын шыгарып*). Терезеди аш, ога бир зат керек, ол бос келгени йок... Яде анъылыды. Биз де, бала заманда, яс пан кыз агашлык ишине барсалар, артларыннан ясырынып анъылытаган эдик...

Анжела. Сонынъ ушин сондай огырсыз болып оскенинъиз! *(Терезеди ашып, тыска каратып.)* Не керек? Булайда неге айланасынъ? Анғылысынъма?

Даваз *(уыйкенсиреп)*. Мен, мг-мг, ондай увак затлар ман кызыксынмайман!

Анжела. Караш, копыйга?! Кимнинъ баласы экен?

Мурат *(Анжеладынъ аркасына ясырынып, давазын катырып)*. Тукымынъды айт?!

Даваз. Айталмайман! Давай без фамильярности! Босына сораманъыз! Менде сизге бир сырым бар?

Мурат. Сенде де кайдай сырынъ болмага болады? Тез айт, заман йок! *(Колы ман Анжеладынъ белин сыйпайды!)*

Даваз *(тамагын кырып)*. Ис булай: мен уйленеек боламан!

Анжела *(куулеп)*. Концерт алдыда экен!

Мурат *(Анжелады алдыннан ийтеп)*. Бек сейир! Сен неше ясындасынъ?

Даваз. Мен он алтыдаман.

Мурат. Алаяк кызынъ неше ясында?

Даваз. Биз бир класста окыймыз.

Мурат. Нешинши класста?

Даваз. Тогызыншыда.

Мурат. Тогызыншыда болсанъыз, сиз он сегизге толган йоксыз. А бизим кырада сизинъ ясынъызда ЗАГС-ке туъсип болмайды. Уйленуув акында хабар йок! Биттикетти!

Даваз. Биз амалсыздан уйленмеге керекпиз, бизде бала тувмага керек...

Мурат *(куулеп)*. Не дединъ?! Акырзаман ювык экен! *(Терезеден тайып, барып диванга йыгылып, куулеп, турагалады, сораवлы Анжелага карайды.)*

Анжела *(куулкисин токтатмай)*. Бу каза бала экен! Школа кайда карайды экен?! *(Балага каратып.)* Школада сиздейлер тагы да барым?

Даваз. Мен кайдан билейим?! Бизим озимиздинъ басымыз кайгылы!

Мурат *(коькирексип)*. Мага исимнен себеп сенинъ тукумынъды билмеге керек эди?

Ан ж е л а. Бизим сыйлы эколог конагымыз биревге де айтпас.

Да в а з. Йок, болмайды! Кыздынъ атасы билсе, онынъ янын шыгараяк! Бек ашувлы атасы бар. Онсыз да шекленип баслаган, кызынынъ канын ишеди.

Му р а т. А сенинъ атанъ ашувлы тувлым?

Да в а з. Онынъ обзининъ маьселелери толган. Мени мен не болатанын билгиси де келмейди.

Му р а т. Ясыр-ясырма, тогыз айдан ол да билеек. Басынънан сыйпар дейсинъме?

Да в а з. Сыйпамас! Мен эркекпен де, кайтип болса да, шыдарман. Эндиги алты ай калады. Мен сизге сонынъ уьшин келгемен?

Му р а т (*сейири калып*). Мен сага киммен? Мен сага керекпеспен. Сага, акыллы яс, гинекологка яде акушерге барув керек. Мине бу (*Анжеладь ийинлериннен кушаклан.*) кимге тусиртпеге болаягын айтпага болады? Мен ол заттан эркекпен!

Ан ж е л а (*унамай*). Алжыгасынъма сосы сен! Мен де сол затка карыскым келмейди!

Да в а з. Эколог-акай, сиз мени тувра анъламадынъыз. Биз бала тусирувди ойламаймыз. Биз карсы, бала тувганды унаймыз, бала тувганлай, биз уьйленмеге боламыз. Бизде бала тувса, ЗАГС-ке де тез тусирееклер. Ата-аналар да бизим кавысканларымызга разы болаяклар..

Му р а т. Бек акыллы окувшылар бар Кокксарда! Сизди школа партасыннан аькетип аспирантурага олтыртпага керек!

Ан ж е л а. Токташ! Айтаягын айтсынтагы!

Да в а з. Биз кызымыз бан дерислерди олардынъ уьйлеринде этемиз. Булайда, ювык ерде. Биз дерислерди этип турганда, онынъ атасы, эколог-акай, сизден кайтты. Ол бизим экология аьлимиз Чернобыльден де яман болган деп, келди. Бизим кирленген ава, тек бизге тувыл, бизим тувдыкларга да зарар этеек, деди. Сакат балалар тувмага болаяклар, деди. Меники уьйде йылап баслады. Сонъ сизге барып сонынъ туврасын бил деп, мени сизге йиберди. Мен де кайгыраман. Белки, атасы оьзи шыгарып, коркыстаяк уьшин айткан деп, шекленемен. Мага сол заттынъ туврасын билуьв керек эди?!

Мурат, саяспеклеп, ян-ягына каранады. Анжела да адалап,
не айтаягын билмейди. Уьнсизлик турады.

Даваз (*сенимсиз*). Анълайман... Баъри зат та анъ-
лавлы!

Анжела (*терезеге асылып*). Токта, яс, кетпе!.. Тап-
пага болады! Болады!

Даваз. Болам?.. А ава ша? Бузылган экология ша?

Анжела. Ол эрте авырганларга болмайды! Баска ма-
разлар бар болса, болмайды. Гинекологка барсын, ол ога
дарманлар берер! Туьсирип олтырмасын! Бир зат та болмас!

Даваз. Ол заманда аьрувь! Сав болыньбыз!

Уьнсизлик.

Анжела. Язык, суьйинип кетти!

Мурат (*бетиннен маскады шешип юреди, сонъ са-
быр давазы ман*). Мм-да, бизим Кокксарда кужырлы зат-
лар боладылар! Караш, школада окувшылар не этетаганын?!
(*Анжеллага каратып.*) Сен де аьлеметсинь! Окувшыларды
яманлыкка ийтейсинь... Тогызыншы класстынь окувшыла-
рына бала тавып болама?! Эколог болсань, коьп сырларды
билеек экенсинь?!

Анжела (*маскады шешип*). Сол кыздынъ орнында
баска бирев болмасын! Алла сакласын! Биринши балады
пышаклатпага болмайды! Оннан сонъ ол коьтере де тап-
паска болаяк. Кыскаяклы баласыз — ол бек терис зат!
Бала — ол яшавдынъ диреги!

Мурат (*селекелеп*). Диреги! А экинши балады пы-
шаклатпага болама?

Анжела. Ол амалларга коьре. Эркек карап болатоган
болса, бес бала да тапсын. Сиз, эркеклер, шуьшлисиз, кыс-
каяклы баласын туьсиретаганына.

Мурат. Мен не? Мен балаларымды карайман. Эне,
уьйкен улым тогызыншы класста окыйды...

Анжела. Токта! Ана келетаган бала да тогызыншы
класста окыйды да. Олар бир класста окыйдыларым?

Мурат. Токта! Тогызыншы класста? Аьх, сени ме сени!
(*Аясы ман манълайына согады.*) Ийттен тувган!

Анжела. Сага не болды?!

Мурат. Он алты ясындаман деп алдап айтты. Ол он бес яска толган.

Анжела. Бир зат анъламадым? Ашык сойле?

Мурат. Алдайды. Ол апрельде он беске толган. Мен тувган куьнинде озиме шампанский, оларга ситро куйдым. Караш ога! Давазын туьрлендирип сойлейди...

Анжела. Сен озинънинъ баланъды танымадынъма? Кобтере де сейир?!

Мурат. Аьше, сейир! Мен, озимди танымасалар экен деп, озиме карайман, аьдемлерди алдаяк боламан, а тувган баланъ озимнинъ шаьмбелегимди айланьдырды!.. (*Ойлы болып.*) Караш ол алсудыгра!.. Менимше, олар кыз бан сол тувган куьнде ювыкласканлар... Аьше, аьше... Кара буйра шашлы, алатлы кыз, батлак коьз, меним улымнан уйкен болып коьринеди... Аьше! Айлары да келиседи. Аьли шилле айы, уьш ай болады! Ма сага керек болса!

Анжела. Кайтип сен озинънинъ улынъды танымадынъ?! Ол да сени танымаган?

Мурат. Аьше, ол да мени эколог деп ойлаган. Анъкыдак пан токыдак болдык... Басында, ол болар деген ой менде тувды, тек ана уьйленемен дегенде, мен састым, меним балам сондай зат этер деп, басыма алгым да келмеди. Тобх, сениме сени!.. Муна аьлимиз! Муна противогаз, муна сасык ава! Сен де касымдасынъ. Ишим кызык, баска зат акында ойлаганым... Озинъди ойланаяксынъма, улынъды таныйыксынъма?! Аьше, сол куьн подвалымнан бир сисе шагыр йок болган эди. Мен сол заманда сездим, шагырды ол алган болар деп. Неге десенъ бираз олтырып, яслардынъ коьзлери йылтырайтаган эди. Бола берсин деп, олардынъ араларына кирискен йокпан... Аьше, соьз де йок! Сол кеше экевлери бирге болганлар. Ислерин битиргендер! Мине арасы уьш ай кеткен! Кайтип акылы да еткен сога?!

Анжела. Бойы кишкенекей!

Мурат. Сол затты этеек уьшин бой керек тувы! Акылы да аз керек!

Анжела. Кайдан билейим?

Мурат (*юрин*). Аьруьв — ол яс! А кыз ша? Ол да аьзир болып турган. Кобзлери былат-былат этип турганы аьли де эсимде.

Ан ж е л а. Сен кызга авдарма! Кобрдик те улынъ йигитсиреп келгенин! Шекеси каткан тамада! Атасыннан эрек кетеегим?!

М у р а т. Кужыр! Меним касымда тап шуышсиз улактай айланады. А соьле-аьли тувра яс бобридей айтпаганы калмады! «Обзимнинъ атамнан коркпайман, кайынатамнан коркаман», — дейтаганы ша?! Кувыгына тептиреек экен, наьлет! «Атамнынъ маьселелери толган», — дегени ша?! Караш ога! Арамызда болатаганын да биледи, зийнадан тувган!

А н ж е л а (*Мураттынъ касына олтырып, аянышлы даваз бан*). Обзи сондай кишкенекей, сондай зат эткенине ыйнанып та болмайды?!

М у р а т. «Кишкенекей, кишкенекей», — деп, оннан баска соьзлер табалмайсынъма?! Бугадай коьптирген кыздынъ курсагын, ийттен тувган!

А н ж е л а (*Муратты сыйпан*). Бугадай сага усаган!

М у р а т (*адалан*). Мага усаган?! Мен он тогызда той этип, неке кыйдырып, аьдемлердей, бала таптыргаман.

А н ж е л а (*сыйпай берип*). Мурат, ашувланматагы. Белки, кыз баскадан аягы авыр болган? Мен сонынъ уьшин ога кишкенекей дейтаганым!

М у р а т (*сасып*). Кимнен баскадан?! Тек сенинъ басынъа сондай ой келмеге болаяк! Олар балалар! Сен билген яманлыкты олар билмейдилер!

А н ж е л а. Сеники болсын! Онадан болсын!.. Тек мен онадай кишкей аьдемнен бала таппага болаягына шекленемен!

М у р а т. Обзиндикин бардырады!.. Онадан, меним улымнан коьтерген! Мен шекленмеймен. Наьлеттен! Ыбырыстан! Ийттен! Шошкадан! Ерде тесик болса, эне, сонда атылып кетер эдим! (*Ястыкты алып, басына салады.*) Билген болсам, мен онынъ уьстиннен юрканды куьн сайын, аьр эртеке сайын юлкып турар эдим! Ана иши кайнаганын токтатаяк уьшин бир ерине шелек пен сув куяр эдим! Ана уьйдеги уьйтык бас кайда караган экен?! Токта, токта, мен онынъ канын ишермен!..

А н ж е л а. Сен ким акында? Кызды айтасынъма?

М у р а т. Меним ыбырыс улымнынъ анасы акында айтаман. Мине аьли уьйге барып, тоьпеш егистермен! (*Туф-*

ляларын кийип, галстугын тагып, ойлы болып.) Караш ога: «Ата-ана автоматически разы болаяклар», — дегенин. Бабри затты санаган! «Автоматически»?! Токта сени, «автоматически» коьниньди сыдырарман мен сенинь!

Ан ж е л а. Ашувланма, токта, асыкпа...

М у р а т. Не зат уьшин келгенимизди де муттырды, ыбырыс бала.

Ан ж е л а (*коькирегиннен сыйтап*). Асыкпа... Билесиньме, Мурат? Меним Арсланчигим калай бек сага усайды?

М у р а т. Аньламадым?

Ан ж е л а. Акка да!.. Бурыны да, каслары да, битими де сеннен алынып, ога салынган.

М у р а т. Ойлап соьйлетагы! Сен Арсланчигиньди байынньнан тапкасын, сен оны табатаганда, мени мен энтте билескен йок эдинь. Ол бала мага кайтип усамага боаяк экен?! Онда меним не ишим бар?!

Ан ж е л а (*бирден турагалып*). Таныс болмаган аьдемлер де бир бирине усайтаганлар! Сенинь ишинь йок солма?! Ишинь йок болса, биз неге коьрисемиз?!

М у р а т. Токта! Сен бир затты айтасынь, мен баска затты айтаман! Магомедтынь баласы меним балам болалмайды!

Ан ж е л а. Ол заманда биз неге коьрисемиз?! Бизде байланыс болганнан сонь, бир ниет болмага керек! Бир ой ман турмага керекпиз! Меним баламды сен озиньдикиндей коьрмеге керексинь, тувра тувылым?!

М у р а т. Тувра! Мен баланьды исси коьремен, тек Арсланчик мага усап болмайтаганы акында айтаман. Ол Магомедтики! (*Залга каратып*.) Маньлайынъа кара сыя ман язбага керек, кимдики экенин.

Ан ж е л а. Аьше, сендей ойланып юрген мен, кайтип бас коспага боаяк?! Эгер бизде ортак бала болса, сен ога да бир сылтав табарсынь?!

М у р а т. Бас деп тувсын?!

Ан ж е л а (*коькирегин эки колы ман коьтерип*). Еньил!

М у р а т. Токта! Ол заманда улымнынь баласы, меним баламнан уьйкен боаягым?!

Ан ж е л а. Уьйкен болса, не болды?

Мурат. Да-а-а! Маьселе!..

Анжела. Мен куьн сайьн Арсланчикке сенинь каьртиньди коьрсетемен, сен онынь атасы болаягынъа уьйретемен.

Мурат. А ол, аьруьв яс, не дейди?

Анжела. Ол ма? Ол не демеге болаяк? Энди де кишкей, оьссе, уьйренер...

Мурат (*бетине маскасын салып*). Кужыр! Сейир! Аьлемет! Ол да мага атам десе?.. Тобгерегимизде тек балалар... Менде уьшев, сеники мен добртев, улымда тувса — бесев, сен тапсань — алтав! Аллага шувькир! Коьп балалы ата боламан!.. Муна экологиясы бузылган аьлде тек балалар акында ойланаяксынъ. Баска кайгымыз болма-сын!..

Анжела (*бетине маскасын салып*). Мине, биз керде яшаяк экенмиз? Бизди городта, оьжежитиелерде орынластыраяклар деген хабар юреди. Суьйгенлерин этсинлер, мен оьжежитиеге яшамага бармаспан! Мага квартира керек! Айырым квартира! Атам ман, анам ман да тургым келмейди. Эсирик атамды коьруьвден тамам безгемен! Яслыгым бузылып бараятыр... Айырым квартира алсам, сен биз бен яшар эдинъ. Сен, Мурат, меним квартирам болгандай, шалыс!

Мураттынъ ойлари баска якта. Уьнсизлик тувады.

Мурат. Ана басына фуражка кийип келген экинши йоклавышы басымнан кетпейди.

Анжела (*завкланып*). Сенинь куданъ! Уьйин бузып баслаган. Сыйыр ыслайман деген. Колайлы аьдем коьринеди...

Мурат. Суьт сататаган киси ол оьзи. Тукымын сораганда, бек коркты. Тек, эне, кызын оьстирип билген йок. Колайлыгынъды баьленшакай этейим! Акылыман деп, мактанаяк болады, а кызынынъ артына боьридинъ баласы боьлтирик каптырылган. Сениме сени! Яшав!

Анжела. Улынъ, язык, бала сакат тувмага болаяк деп кайгырады... Дурьс кайгырув!

Мурат. Дурьс кайгырув! Яшавдынъ маьнеси!

Шымылдык ябылады.

ЭКИНШИ КЕСЕК

Шымылдық алдында сахнада
Ибраим ман Самат шатларда олтырадылар.

Ибраим. Окы, окы, Самат. Бек кызык! Сонгысы не мен кутылаяк экен?

Самат (*журналды ашып*). Такка олтырып карайым деген Калю, атларды авыстырып, уыш куын, уыш туын бир ерде токтамай, ойратларга асыгып барды. Дортинши куын ол Актайшыдынъ ордасына етти. Ойратлардынъ ханы аскер басшыларын йыйып, Кокксарга карсы шыкпага керек акында хабарлады, кайтип этеегин маслагат этти. Йы-йылганлар Кокксарга шапкынлык этуув бек келисли шак экенин макул коьрдилер. Ойратлардынъ эллерине атбылар йиберилди. Орда турган ерге аскер йыйылды. Давыллар согылдылар, зурналар сарнадылар. Тувлар, байраklar коьтерилип, сансыз савытлы аскер Кокксарга йол алды. Бузлаган сувларды бир буршавсыз оьтип, тез арадан калага еттилер. Карап турган Джамбай да капыларды аштырды. Яв, калага кирип, халкты оьлтирип, уйлерди тонап, ягып, кыйыр-шыйыр эттилер. Кыргыз салдылар. Ак карды кызартып, шокрыактай кан тоьгилди. Ойратлар бойсынмаган яшавшыларды баьрин оьлтирдилер. Балаларды, кызларды есирге алдылар. Кокксарайды буздылар. Акбарсты тактан суьйреп туьсирип, койды соьгандай соьйп, кийимин шешип, илесин орамга ийтлерге тасладылар.

Ибраим мен Самат шатларын алып кетдилер. Кайгылы анъ домбырада соьглады. Шымылдық ашылады. Тоьре зал Калю, доьртаяклап, такка минеди. Йогарда таьж боьркти тавып, коьлына алады, баска коьлындагы коььырав ман заньырдатады.

Калю. Мен тактаман! Калай аьлемет ти! Бий баласы бий болмага керек! Мунавы таьж боьрк! Эндиги мен Кокксардынъ иесимен! Аьлемет! Мен — куьл мен ойнап юрген Калю — биймен! Тек, йолдаслар, мен уйкен баскалыкты коьрмеймен! Кайдай пайда мунда олтырганнан?! Бу боьрк те не зат оьзи?! Оны басынъа кийсенъ, муьйиз битеме?! Онадан да булай коьрпе боьрк колай! Бу бийик так не

заты ман аьрув?! Куьл тоьбеде олтырганынъ кайда онъ-айлы! Онда олтырмага юмсак, минмеге де енбил... Баскалар болмаса, мага бу так керек эдиме?! Меним мунда олтырганым Джамбайга керекти. Кужыр аьдем! Бир зат анъламайды!

Шакырувлы анъ занъырайды. Тоьре залга Актайшы эки яндавыры ман бирге киредилер. Олардынъ артларыннан кунысып ваьзир Джамбай киреди. Ол Актайшыдан коркып турады. Актайшы секирип такка минеди эм, колындагы камышысы ман ясканып, шеги катып куьлейди.

Калю, завкланып, конъыравы ман шанъ согады.

Актайшы. Ий, аьвмедий, мырадынъа еттинъме? Бий болдынъма?! Элинъ куьл болды, бар, ойна! *(Калюды ягасыннан ыслап, ушырып туьсиреди.)* Сен меннен тоьмен турмага керексинъ! *(Залга каратып.)* Так Актайшы хандыкы! Куларым! Тизге шоьнъкинъиз! *(Тактан туьсип, тизге шоьнъккен Калю ман Джамбайга барып, олардынъ коьзлерине карап, коркыстып, камышысы авага соьып.)* Мен сиздинъ иеси! Оны билинъиз! *(Камышыдынъ сабы ман Калю ман Джамбайды туьрттип.)* Суьйсем — яшатаман, суьймесем — оьлтиремен! *(Калюге.)* Кобксардынъ куьлине тоьбе этип, сонда талгышай ойна! *(Джамбайды туьрттип.)* Сага, Акбарс бийдинъ ваьзири, не керек?!

Джамбай. Кобктей бийик Актайшы-ханым, сенинъ энъ сенимли куьым болгым келеди!

Актайшы. Соьйтип айтканынъ не затты?! Мага да ваьзир болгынъ келеме?!

Джамбай. Тувра анълайсыз! Ыхтыяр сизики! Энъ сенимли аьдеминъ боларман!

Актайшы. Бийдинъ омырткасын кайырган атка улын олтыртпайтаганлар! Сендей огырсыз, атка тек оьзине яв болган киси олтырмага болаяк!

Джамбай. Мен Кобксардынъ агын-коьгин билемен, халкын тынълатып юргеме! Мен ханга пайда аькелеекпен!

Актайшы. Сен алдынъы иенъе пайда аькелдинъ! Сени тынълаган халк бийин аьдемше коьммеге де шыкпады... Меним сенсиз сенимли аьдемлерим бар. Тек мен сизге берген соьзимди толтыратаган ханман. Сага не керек, айт?

Джамбай (*Калюге колы ман коьрсетип*). Ол айткан мага не керегин...

Актайшы. Акбарстынь кызыма?

Джамбай. Аьше! Сонынъ уьшин мен муна абытты эткеним!

Актайшы (*залга каратып*). Бу кисидинъ акылы барым-йогым, билмеймен? Атасын оьлтирип, халкын тонагып, эдинъ мыстакайын шыгарып, патшадынъ кызы ман яшаяк болады, наьсипли болгысы келеди?! Яндавырлар! Акбарстынь кызын аькелинъиз!

Яндавырлар шыгадылар эм Джаникеди алып кайтадылар. Джаникединъ уьстиндеги кийими йьртылган, йьлаганнан бети сискен. Джамбай тизиннен турады.

Джанике (*Актайшыга коьрсетип*). Канишкир! Иблис! (*Джамбайга атылып, кушаклап.*) Яклас мага! Яклас! Мени коршала! Ол зорлаган мени! Яшагым келмейди!

Джамбай оьзиннен кызды ийтейди, бек ойлы болып карайды. Яндавырлар найзаларын Джамбай ман Джаникеге бурадылар.

Джамбай. Кайтип ол? Биз соьйлескемиз де?

Актайшы. Бу кавга! Ким кимнинъ кызы экенин ким караяк экен? Ойрат аьдет пен, кала алынса, есирге туьскен аьдемлери аьскерге уьлестириледилер, энъ сыйлы затлар ханга бериледилер. Бобтен де кызлар биринши кешесин хан ман аткармага керек болады. Джанике де олжага туьскен кызлар ман бирге болган. Кеше, ким кимдики экенин, ким олардан сораган? Аьдет солай!

Джамбай. Биз соьйлескемиз де, кыз мага буйырады деп? Эндиги не?!

Актайшы. Эндиги не болган?! Буйыртатаган тек йогардагы Таьнъири! Меним энъ йигит баьтирлерим хансарайды алганлар! Энъ ярасык он кызды кеше меним ордамга аькелгенлер! Кавгадынъ аьдети солай! Каранъада, кызлардынъ аталары ким деп, ким сораган экен?!

Джамбай. Уллы хан, сен соьйлесуьвды бузгасынъ! Джанике меники деп соьйленген эди де?!

Актайшы. Ал! Ол сеники?!

Джамбай. Сен оны алек эткесинь?!

Актайшы. Сен меннен шийкенесиньме?! Яндавырлар! (*Яндавырлар найзалары ман Джамбайды тууртдилер.*) Язаланъыз!

Джамбай. Уллы хан! (*Тизине шовънъкип.*) Кешир мени!

Джанике. Аллам-ав! Сиз сойлескенсиз? (*Акылы авыспага аз калган шырайы ман тоьгерекке карап, сонъ карамын Джамбайда токтатып.*) Сен эткесинь бу корлыкты! Сен арамсынъ!

Джамбай (*йыламага етип*). Мен кайдан билейим мунадай огырсызлык болаягын?! Сен обзинъ айттынъ да, не затка да разыман деп?!

Джанике. Корлык боаяк деп мен ойламаганман?! (*Йылап.*) Сен мени корлатаяксынъ деп, мен ойламаганман! Тирилей янсыз эттинъ!

Уьнсизлик.

Актайшы. Эки буга алысса, араларындагы шыбынлар оледилер! Кавга болса, коьп шуьшсиз аьдем кырылады. Болган зат болган. (*Язаламага аькетеек болган яндавырларды токтатып.*) Токтанъыз! Белки, ваьзир, ойларын туурлендирген?

Джамбай (*тизиннен туруп, унавлы даваз бан*). Боаяк зат болган, уллы ханым!

Актайшы (*куьлемсиреп, карамы ман Калюды табып*). Акбарстынь кардашы бий болмага коьп куьш салган. Бий Калю! Бар, мин такка! Мен такты сага деп босаткаман. Мин!

Калю (*басамакта олтырган ериннен доьртаяклап козгалып*). Бир кере миндим боаяк... Экинши кере ми-намайман, аягымды авырткаман. Минмеге де аваслыгым йок. (*Конъыравы ман шанъ согып.*) Мингим келмейди, тамам кангаман!

Актайшы (*басын шайкап*). Токал муьйиз сьйыр суьзбеге шапкандай, кайда алгасагасынь, авьмедий?! Такка минувь уьшин де юрек керек!.. Тоьх, тоьх! Ногайлар, обзинъиз билмейсиз сизге не керегин? Орданъыз туруп, таластынъыз! Сизди енъеек аьдем йок эди, тек сиз обзинъиз обзинъизди

шайнадынъыз, кемирдинъыз! Басынъызга керегинъ озинъиз таптынъыз! Бий Калю, сага бир зат керек болар? Айт, этейим?!

Калю. Мага керек мен ойнаган куъл тоъбе...

Актайшы. Савлай Ногай эл — куъл тоъбе! Ойна! Ол сеники!

Калю (*завкланып, шанъ согып*). Куъл тоъбе меники! Меники! Меники!

Актайшы. Акбарстынъ кызы, сага ша? Ваъзирге эрге барасынъма?

Джанике (*йылап*). Оъмири кыска болсын! Биревинъиз де мырадынъызга етпенъиз!

Актайшы (*куулеп*). Сен мага ярайсынъ! Яндавырлар, Акбарстынъ кызын меним термеме аъкетинъиз! (*Джамбайга каратып.*) А сен, ваъзир, яшагынъ келеме? Не зат сайлайсынъ?

Джамбай. Яшавды! Яшавымды атаклы Актайшы-хан уьшин бергим келеди! Сенинъ ваъзиринъ болсам экен!

Актайшы. Уьшинимен де, сен аттан туьскинъ келмейди экен... Айлакта, коьрип алармыз...

Яндавырлар Джаникеди колларыннан ыслап шыгарадылар.
Сонъ олар Джаникесиз кайтадылар.

Актайшы (*камышы ман авады тарсылдатып*). Солай болсын, ваъзир, сен атлысынъ, яша! (*Довртаяклап турган Калюдинъ касына келип.*) А бу сенинъ атынъ! (*Яндавырларга.*) Иер мен нокта беринъиз! (*Яндавырлар тактынъ артыннан иер мен ноктады шыгарадылар.*) Иер салынъыз! Нокта кийдиригиз! (*Яндавырлар Калюдинъ аркасына иер саладылар, басына нокта кийгистедилер.*) Ваъзир, атынъа олтыр! (*Джамбай Калю уьстине мингенде.*) Эндиги айданъыз майданга карап! Халк билсин кимнинъ колына калганын! Чу! Чу! Чу! Айда, айда, айда!

Давыллар согыладылар, журналар сарнайдылар. Шымыдык ябылады.
Сахнадынъ бир шетинде Ибраим ман Самат.

Самат (*журналды окып*). Соннан бербетин бузылган Коксар аяк уьстине туралмады. Опырап барган Кокса-

рай кангыыма ийтлердинъ эм караклардынъ яшаган ери болды. Соңда оьлгишей ваъзир Джамбай ие болып турды. Оны ман бирге акылы яралы Калю да оьмир суьрди. Бу болган затты куьналарын кешпирмеге тилеген Алладынъ кулы Джамбай язган... Мине соьбитип кутылады сол колязба...

Мунълы анъ эситиледи.

Ибраим. Караш сен ога! Бурынгыда болган затларды кайтарамбастан коьремиз. Сол колязба аьли табылатаганы сейир тувьлым? Кырылаяктан алдын бирев каьр этип таптыргандай оны! Сейир экен!

Самат. Айтканынъ тувра! Аьдемге кайгы келсе, ол баьри затты ойланып шыгады. Бобтен де ким шуьшли экенин билмесе, мынъ зат акында ойлап шыгады... Биз де сога усадык. Шуьшли аьдемлерди табамыз деп, ойланмаганымыз калмады. А онынъ себеби бек терен болар деп, ойлайман. Биз туврашыл болмай яшаганмыз. Бир биримизге сенмей, кардаш кардашын унамай, бир бирин алдап, маьнесин ясырып яшаганы уьшин бу язалав болар?

Ибраим. Кайда аькететаганынъды анъламадым?

Самат. Бизим авылда не кадер яманлыклар этилдилер, а биз баьримиз де тилимизди тыйып турдык. Бирев туврасын айтпады. Керек болса, баска бирев айтсын, мага баскалардан артык керегим деп, коьп яманлык эттирдик. «Не видалым сав болсын!» деп, Сталин заманда, Хрущев заманда атларды, туьелерди кырганда, бир биримиздинъ коьзлерине каралмай, юзимизди ясырып юрдик. Аьше сондай халк онъаягтым?!

Ибраим. Терен, бек терен казасынъ, йоддасым! Халкынъ сокыр болса, бир коьзинъди юм, деген бизим картлар.

Самат. Сол! Дуры! Биз кайда да эки коьзимизди де юмгамыз! Сол тувьлым?! Авылдарымызды бир шуьшсиз олтырттылар — биз уьндемедик, бизим ерди тартып алып баска районга бергенде — биз уьндемедик, куллык эткен аьдемнинъ кыйын агын тоьлемедилер — биз уьндемедик, активист-болтунларга трудодень косып бердилер — биз уьндемедик, директорлар, бухгалтерлер, бригадирлер урладылар — биз уьндемедик. Ол аз болса, оьзимиз де, яманларга

иерип, оларга ялынып, келиспевликлер эттик. Яшавымызды яманлыкка толтырдык! Сонынъ уьшин эрте-кеш бизге язалав болмага керек эди!

Ибраим (*куърсинип*). Бек терен аькеттинъ! Савлай дуньямыз сондай келиспевликлерден туьзилген! Калай оны туьзетеек эдинъ?!

Машиннинъ гуьридев сеси эситиледи. Картлар турагаладылар.

Ибраим. Караш, Асан кайтады.. Асан Мурзаевич уьйине бараятыр.

Самат. Анасынынъ уьйине бараятыр.

Ибраим. Алгасайды, калтанълайды. Бек акылы аьдем!

Самат. Акылы аьдем обзининъ ерине анадай заводты саддыртатаганым?!

Ибраим. Эбетте, кыстаганлар. Басшылыктынъ йорыклары сондай эди. Йогардан айтканларын этпей бир кара, орамбаста калдырмага боляк эдилер де.

Самат. Менимше, бу затты каър этип эткенлер. Халкты турган ериннен куваяк уьшин эткенлер!

Ибраим. О-о-о! Кавыфлы аьдем экенсинъ! Сени мен обзинъди сак болып юргистпеге керек! Мен коркаман сени тынъламага...

Самат. Мен коркпайман. Тек муна авылымыз бан болатаган заттынъ бир шешип болмайтаган юмагы бар...

Ибраим. Бар да болар? Аьше, амалынъ барым? Тилинъди ют та, юр!

Самат. Обзимиз обзимиздинъ авызымызды ябамыз! Не затка яравлымыз?!

Ибраим. Кара, Асан Мурзаевич шыкты.. Эне, машинага олтырды.. Совхоз караддысына келди.. Конторга киреятыр.. Кара, Алибек те уьйиннен шыгаятыр..

Орамнан Алибектинъ йырлаганы эситиледи:

Море шумит, чайка летит,
Шторм надвигается.

Самат. Бу аъдемге болган зат делхайыр, баъри бир. Аман да мен ога ваълий деп айталмайман... Сандыграк соьйле-винде маьнели затлар аз тувыл...

Ибраим. Кой! Бир маьнели зат коьрмеймен. Аракы соьйлейди. Непсин тыйса экен...

Самат. Тобх, эне мен ишалмайман. Бармайды сол адавыс. Мен бир ярылсам экен сога, мен коьп затты айтар эдим...

Ибраим. Ишсенъ, соьйлемеге енбил. Тек бизге ишпей айтпага керек. Ишип соьйлегенди бирев де тынъламайды. Бу ишкен деп, коядылар. Сондай болатаны аьр аъдем де сол ойлар ман юреди, тек оьзинде ыслап юреди. Сонынъ ушин аракы ишип соьйлегенди, коркувын йойган деп, мисетсинмейдилер. Аракы властьтен коркувды кетиреди.

Самат. Мен властьтен коркпайман. Окында мага дурыс соьзлер табылмайдылар.

Ибраим. Бизде власть сынъар бир аъдем. Ол Асан Мурзаевич! Совет басшысы да, партком да, баъри ишпилер де онынъ авызына карайды. Акша да, бокша да, камышы да онда! Ол аъдемлерди де аьрув таныйды, не ойланатагандарын да биледи, не айтпага болаякларын да ийги биледи. Ога не айттынъ, не айтпадынъ?!

Самат. Ол да тувра!.. Бу болган зат бизим куьналарымыз ушин Алладынъ язалавы болар, э?!

Ибраим (*ийинлерин куныстырып, уьндемей турьп*). Билмеймен?.. Дос, мага Асан Мурзаевичке кирип шыкпага керек эди?

Самат. Хайырым? Сав куьн меннен айырылмай юрдинъ, а эндиги Асанга ягыз киреек боласынъма?!

Ибраим. Сен де кир! Бас деп сен, мен оннан сонъ кирейим?..

Самат (*унамай каран*). Юр, бирге бараяк!

Ибраим. Ол уьйилисип келгенлерди суьймейтаган...

Картлар кетедилер.

Шымылдық ябылады.

Шымылдық ашылады. Контордагы тыншаов боьлме. Ан же ла стол алдын да олтырады. Мурат юреди. Адымлар эситилгенде, Мурат та, Ан же ла да маскаларды киедилер. Асан Мурзаевич киреди, йобк киреди, коькирксип, ян-ягына каранады.

Асан Мурзаевич. Куьн яхшы болсын! Конагымыз ба? Эколог па?

Анжела. Яхшылыкты коьрингыз! Бу ол тувыл. Эколог кеткен. Бираз турды да, кетти.

Асан Мурзаевич. Кеткени аьруьв болган. Халкты тынышсызландырып мунда юреек эди... А бу ким?

Анжела. Кайтип ким?

Мурат. Мен.

Асан Мурзаевич. Таньялмаймаман?

Анжела. Асан Мурзаевич, бу янгыларда профкомнынъ секретари этилип сайланган Мурат Рамазанович, сизинъ ярдамшынгыз.

Асан Мурзаевич. Каратага оны! Байрамга аьзирленгендей кийинген! Оьзимнинъ инженер-мелиораторымды танып болмадым. Тап эне тыс кырадан келгендей кийинген?! Мунадай халктан баскаланув керек тувыл! Эндиги сен халк пан ислеексинъ, сонынъ уьшин аьдемлердей болып, бирдей кийин. Халктынъ коьнгилине етип юрмеге керек!

Мурат (*шайтаксын маскады шешип, белиндеги белбавын сыгып, басын ийип, бетин коьрсетип*). Мине! Туншыктыратаган аьл уьшин халктан бетимизди ясырамыз.

Асан Мурзаевич (*маскады шешип*). Мен де бетимди ашайым. Экевингыз мунда не зат этип олтырасыз?! Бу меним тыншаюв боьлмем де?!

Мурат. Биз?.. Биз экологты коьрмеге суйьген эдик.

Анжела. Мурат экологты коьрмеге келген эди, а эколог эрте кетип койган.

Асан Мурзаевич. Солай да болсын, кеширемен. Сиз меним аьдемлерим, тек соны билмеге керексиз. Бирге биз каяларды йыгаякпыз! Анжела, кайдай янгылыклар бар? Авыл калай?

Анжела. Авылымыздынъ аьли баягыша кырлы тувыл, былкын-сылкын болып турады. Аьдемлер оьзлерине орын тапшай юредилер.

Мурат. Авылда бек кавыфлы! Атылып, ярылмага болаяк!

Асан Мурзаевич. Йодаслар, сиз басынгызды йоймангыз! Берк, сабыр болынгыз! Сабыр туйьби — сары алтын! Тек бизде тувыл, савлай кырада сондай аьл!

Мурат (*залга каратып*). Коммунист экени беп-белгили! Савлай кырадды алып шабатаганлар!

Асан Мурзаевич. Бизге активти йыюв керек. Алимиз акында бир-эки каты токтаслар алмага керек! Парторг кайда?

Анжела. Сoble-аьле ме?

Асан Мурзаевич. Сoble-аьле!

Анжела. Сoble-аьле тавып болмас... Парторг бир юмага городтагы квартирасына кеткен. Мени тилеген, биревге де айтпассынъ деп.

Асан Мурзаевич. Мунадай заманда городта ога анасынынъ биршемекейи барым?

Анжела. Акылы аьдемлер ислерин эртерек битиредилер. Аьелин ол сол сабатлей квартира алып коьширди, эмиграцияга йиберди. Карлыгашларына уя тапты. Акылы аьдемлер алдын-артын ойланадылар. Ол биз — аьелимиз бен не болаятын билмей юрген караманълайлар!

Асан Мурзаевич. Эмиграцияга йиберди деп, калай яман айттынъ?! Сондай зат бизим сыйлы парткомнынъ секретарининъ абырайына кара тат салады. Сен партияга мин такпа! Ойлап соьйле! Мен, кардашымнынъ кызысынъ деп, карамаспан!

Анжела. Асан Мурзаевич, мен кардаш болатанымды тек урсысяк болсанъыз эске аласыз! Эрте, куьн сайын, кардашынъыздынъ кызына эс беруьв керек! Сол заманда ол кардашлык болады!

Асан Мурзаевич. Болды, болды! Кардашлык, ювык байланыслар исимизге зарар келтирмеге керек тувыллар!

Анжела. Куллык, ис не зат экенин мен билемен. Меним исимди мен уьшин бирев де этпейди, оьзим толтыраман. Тек, эне, сиз де, парторг та, бирший ясырмага керек болса, мени эске аласыз, кардашлыкты алып шабасыз?!

Асан Мурзаевич. Анжела! (*Мурат якка коьрсе-тип.*) Кенетенлердинъ касында ойлап соьйле! Тызтын болма!

Анжела. Ол бизге кенетен тувыл.

Асан Мурзаевич. Элбетте! Кенетен тувыл! Аман да бизим исимизде яйылмайтаган затлар да бар?! Сабыр бол!... Коьксардынъ аьлине кайтайык. Олтырынъыз, орынла-сынъыз! Йыьынымызды басламага болады. (*Анжела ман Мурат олтыргышларды йылыстырып олтырадылар.*) Бизге,

совхоздынъ активине, бу аьдди кодда каты ысламасак бол-
мас. Дурыста, профком секретари?

Мурат. Кайтип колга алаяксынъ, эгер баъри зат та
бырык-шырык болса? Анархия басланган. Бирев кеткиси
келеди, бирев калгысы келеди, йорык бузувшылардынъ саны
обсип бараятыр, яс обспирлер коьтере де истен шыккан-
лар.

Асан Мурзаевич. Туппа-туввра! Туьппе-туьз айта-
сынъ! Анархия! Обкиметти шайкайдылар, йорыкларды бу-
задылар. Бу бузгын аьлде совхоздынъ басшылыгы алдыга
шыгып, ноктады берк ыслап, обзлерининъ йигитлигин коьр-
сетпеге керек. Йорык бузув ман куьреспеге керек. Яс обс-
пир де, ясы уьйкенлер де бир терислик этпес уьшин, куьш
салып шалысув керек!

Мурат. Ясы уьйкенлер, эслилер соьзди энди де анълай-
дылар, а мине яс-явка коьтере де истен шыккан!

Терезеден Самат пан Ибраимнынъ боьрк кийген баслары
коьринеди. Олар, обзлерин коьрсетпеек болып, тынълайдылар.

Асан Мурзаевич. Бу куьнлерде мен савлай кыралды
айландым. Совет министровта да болып, министрлер мен
йолыгысып келдим. Коьксардынъ аьлин ясырмай айттым.
Олар да анълагандай болдылар, коьмек этермиз, дедилер.
Сабырлык керек. Сабыр туьби — сары алтын. Эндиги биз
аьдемлердинъ яшавларына, маьселелерине бурылып кара-
мага керекпиз. Сен, Мурат, демократ каравлар ман яша-
ган аьдемсинъ. Обзинъ де яссынъ. Сени профком секрета-
ри эткенде, биз сенде ашыктан-ашык соьйлевинъди, тув-
рашылыкты суьйгенинъди яратып, сен биз бен, коммуни-
стлер мен, бир тил табаягынъды билип, сага ярдамластык,
сени сайладык. Бизде сага уьйкен уьмитимиз бар.

Мурат (*соьзлерин яратпай*). Унамай турганынъыз-
ды мен мутпайман. Айлак та, сиз айткан болсын. Тек ме-
ним колымнан аз зат келеди. Авылдынъ аьли ашыктан-
ашык коьримли. Не этпеге керегин мен билмеймен. Коьк-
сарда аьдемлер яшап болмайдылар. Бу аьлде аьдемлер
туралмайдылар. Халкка таза ава ман тынысланмага керек.
Авылшыларды зор ман тургыстаяксынъма?!

Асан Мурзаевич (*кыйшайып*). Не зат керек экенин баъримиз де анълаймыз. Ама авылда тынълав болганды, тынышлык саклавды койып болмас! Оьзинъ айттынъ да, анархия коьнбиллер оьсе беретанын...

Мурат. Сол коьнбил барганнан-барган сайын куьш-ленип бараяк. Аьдемлер олар ман эртен не болаягын билмейдилер. Яде коьшпееклерин, яде коьшпееклерин олар билмейдилер. Эм оларга соны бирев де туьсиндиралмайды. Соьндай аьдемлер не затка да бармага боладылар!

Асан Мурзаевич. Дурыс, сыйлы Мурат...

Анжела. Мурат Рамазанович.

Асан Мурзаевич (*макуллан*). Мурат Рамазанович, Коьксардынъ онъ болувы уьшин биз бирикпеге керекпиз. Сиз, демократлар, эм биз, коммунистлер, бир исти этемиз. Аькислик, терислик ойланатаганларга буршав салмага керекпиз. Бизим наьсибимиз — бизим колымызда!

Мурат. Кайдай наьсип акында соьйлемеге болаяк, эгер биз эртен уянмага болаягымызды билмесек?!

Асан Мурзаевич. Михаил Сергеевич Горбачев айткандай, бизим халк социализм йолын сайлаган, эм биз сол йолдан тайып болмаймыз!

Мурат. Алжытаяк экенсинъ?! Социализм йолы акында хабар бармайды. Авылымыз, Коьксарымыз коьшпеегим? Яде йокпа?! Аьдемлердинъ турмыс сорагы кайтип шешилеек?

Асан Мурзаевич. Мен де юлдыртувды, демагогияды унамайман! Сога эркинлик берилсе, Коьксар оьтирик йолга ушыраяк...

Мурат. (*Анжелага*). Каратага сен ога?! Мине деп оьмир яшавы басты айландырып турган. Мен йыйында да айттым да, деп этетанын! Ясырмавык ойнап уьйренген...

Анжела. Сен аз билесинъ?! Савлай юмаклары (*басына бармагы ман коьрсетип.*) мунда, тек мен уьндемеймен... Оьзи айткандай, сабыр боламан...

Асан Мурзаевич. Кызым! Сабыр бол!

Мурат. Онынъ юмаклары мага керексиз. Асан Мурзаевич, Коьксар коьшпеекпе? Коьшсе, каерге?

Асан Мурзаевич. Коьшпеге керек.

Мурат. Кайзаман? Каерге?

Асан Мурзаевич. Партия кайзаман десе, сол заман! Каерге десе, сол ерге! Мен Коксарга иемен, аьри якка (*йогарга бармагы ман коьрсетип*) ие тувылман!

Мурат. Муны орныннан козгап болмайды экен! Асан Мурзаевич, бу ерде аьдем яшап болмайды!

Уьнсизлик.

Асан Мурзаевич. Мурат Рамазанович, яшав токтамайды, алдыга шыкпай, аьлиги аьдди ойламага керек!

Мурат. Кайтип аьлиги затты ойланаяксынъ, эгер эртен не болаягын билмесень?! Кобшуувге акша шыгарылганым? Аьдемлер коьшселер, сонда куллык тавып яшамага болаягым?

Асан Мурзаевич. Бос соравларды кой. Кобшуувге шыгарылаяк акша бар. Тек каерге коьширилеегин билмеймиз. Ерди табув керек. Биз буюгуьнги авыр аьл акында ойламага керекпиз. Эгер Коксарда бир зат болса, баьри ис опырамага болады.

Мурат. Буюгуьн турган аьде халк сизди, Асан Мурзаевич, кесек-кесекке йьртаяк, шайнап баслаяк! Аьдемлер балта, сенек, мылтык алып шыгаяклар! Кан тоьгилеек!

Асан Мурзаевич. А сен ойлайсынъ, сен сав кала-яксынъ деп пе?! Анжела сав калаякпа? Сол савытлардынъ ушы сизге де тиеек. Мен айтпага кыйналып турган затты обзинъ айттынъ. Кан тоьгилмеге болаяк деп, обзинъ айттынъ? Мен де соны сеземен, баска аьдемлер де соны айтадылар. Областьте де, йогарда да, солдатларды йибермеге боламыз, дейдилер.

Анжела. Солдатларды?!

Мурат. Олар не уьшин мунда кереклер?!

Асан Мурзаевич. Анъламайсызба?! Туьсиндире-йим! Комендант савагин туьзеек уьшин! Орамларда каравыл шыгармага! (*Турып, колларын белине тиреп.*) Авылдаслардан савытты алмага керек!

Анжела. Бек аьлемет ислер!

Мурат. Бу зат басыма да келмеген?! (*Анжелага бурьылып.*) Мунадай хабар босыннан шыкпайтаган! Бу зат анда

(бармагы ман йогарга коьрсетип) ойланылган, пишилген, тек тикпеге калган...

Ан жала. Антсызды! Самолётларды да шақырсынлар! Мага политика делхайыр! Мага городта квартира керек!

Мурат. (Асан Мурзаевичке). Ойланып соьйленъиз! Эгер Коьксар коьшетаган болса, солдатлар мунда не этееклер?

Асан Мурзаевич. Коьшеегине соьз йок! Кайгадер заманга бу зат соьзылаяк? Бирев де билмейди? Аьдемлер истен шыкпага боладылар да...

Мурат. Сиз совхоздынъ басшысы, сиз билмеге керексиз. Совхоздынъ ерин завод салмага беретаганда, ойламага керек эди.

Асан Мурзаевич. Йыгылаяк еринъди билсенъ, тобан тоьсер эдинъ. Деп болаятын ким билген?!

Мурат. Совхоздынъ ерлерин бермеге керек тувыл эди!

Асан Мурзаевич. Сыйлы Мурат Рамазанович, ол заманда ким бизден не зат сораган? Кыралдынъ басшыларынан, обкомнан бир топ кагытларды, токтасларды аькелип аддынъа салсалар, этпей болаяк эдинъме?! Биз басында завод салынатаганына калай да бек суьйиндик! Неге десенъ завод салынув ман бизге йоллар, коьпир салынаяк, газ, водопровод аькелинеек, сондай авыр курылыслар оьзи-оьзи мен этилгенине суьйинмей болама?! Оннан баска уьйкен акшалар бизим аьжетлеримизге шыгарылды. Туькен де, медпункт та, амам да, балаларга бав да салып басладык. Сондай хайырдан басымыз айланды. Экология ман мунадай зат болаятын ким билген? Заводты тувра авылдынъ касына курдырдык... Эндиги кыралда энъ уьйкен бензин шыгаратаган заводты бузып болама?.. Ким сага оны буздыраяк?! Авылды коьширмеге керек, тек каерге? Тоьгеректе, авылды коьширип болатаган бир бос ер йок. Баска ерлерде бар. Коньысы республикаларда. А ким сага коьширтеди? Партия куьшли заманда болган. А эндиги? Оьзинъиз демократияды ойланып шыгаргансыз! Баска халкты ким унайды? Яшаган халктан сорамага керек! Эне, партия куьшли заманда, бизим ерлерге ким тек келмеди. Тавлы халклардынъ аьдемлери бийледилер де. Эндиги болса, оларды ким унайды? Бир ерде

де озлеринынъ ерлерин бергилери келмейдилер. Оларда да мал бакпага ер йок, оларда да экология бузык...

Мурат. Меним эсимде: министр келгенде, авыддасларга ер табарман дегени? Неге онынъ соьзи юрмейди?

Асан Мурзаевич. Айтаман да сага: анъламайсынъма? Бармаган ерим калмады. Эне, коьп болмай, Каракалпак республикасына да бардым. Каракалпаклар ман ногайлар кардаш халклар. Олар яшаган ер — биздегиндей тегис шоьл, табияты да бирдей. Олар меним айтканыма, халкымыздынъ кыйын аьлине янлары авырды. Аман да озлеринде Арал курыйтаганы ман баьленше казалар басларына авдарылган: аьдемлерининъ савлыгы осалланган, тувган балалар маразлылар, эгин шашып болмайдылар, мал багалмайдылар. Озлери, биздей, кайда коьшееклерин ойлайдылар... Северге де бардым. Сонда ногайлар куллык этпеге куьплесип барадылар да. Белки ер, яшамага тураклар болса, бизим Коьксар коьшип олтырар деп, сенип бардым...

Мурат. Северге яшамага ким бараяк экен? Сонда бизикилер куллык этпеге барадылар.

Асан Мурзаевич. Сен тынъла! Бизикилер сонда йьрма-отыз йыл яшайдылар да... Белки, авыл коьшип олтырар деп, сенип бардым. Салехардка да, Уренгойга да бардым. Бармаганман деп, айтпанъыз деп, бардым. Ер оларда толган. Яшамага боляк ерлер бар. Тек сол ерлери алдын министерстволар ие болган болса, эндиги олар ерли советлердики. Кишкей халклардынъ депутатлары ман бир тил таппадык...

Мурат. Не дейдилер?

Асан Мурзаевич. Не десинлер? Олар ногайларды биледилер. Биремлеп коьшкен ногайлардынъ саны олардынъ саныннан озып бараятырганын айттылар, а куьплесип коьшселер, коьтере де яшав бермеслер деп, коркадылар. Ассимиляция боляк, дейдилер.

Мурат. Мунадай уйкен кырада бизим авыддынъ аьдемлерине ер табылмайтаганы аьлемет тувылым?!

Асан Мурзаевич. Орыслардынъ тасланган деревняларына бардым. Олар да, коьп болмай, месхет туьрклерге ерлерин бермеек уьшин алысканлар. Олар бизге, ногай-

ларга, карсы шыкпайдылар. Ер де, мекан да берермиз, куллык та болар дейдилер, тек аяр деревняга бир-эки аьел орынлассын дейдилер. Айырым авылга, янгы хозяйство ашпага ер бералмаймыз, дейдилер.

Мурат. Экисер-уьшер аьелди биз мундагы ногай авылларга да орынластырмага боламыз...

Асан Мурзаевич. Тувра! Тек сол затты этеек уьшин, заман керек... Биз совхоздынъ малын сакладык, койларды да, кара маады да кавыфсыз ерлерге бердик. Совхозда куллык токтатылган. Аьдемлерге пособие тоьленеди. Унайтаганлар балаларын детдомларга бердилер. Ким баска ерде куллык тапса, уьй салмага акша шыгарылады. Аьдемлер акыртын кетедилер, коьшедилер. Городтынъ шетинде де уьй салмага участоклар бериледилер. Тыпак болып яшамага сьземиз дейтаганлар бар. Олар кы-йынлык шыгарадылар. Олар бас авыртув тувдырадылар. Олардан сакынмага керек. Олардынъ ишинде йорык бузувшылар аз тувылаар. Буьгуьнги аьлге коьре, оларды етекшиликсиз калдырып болмайды. Аьскер солар уьшин, заводты коршалав уьшин керек болады. Коьксардынъ ишинде савытлы патруль юрсе, боьтен де кешелер мен каравылланса, тыныш болар эди.

Анжела. Аьдемлердинъ яшавы онсыз да шыдамсыз, орамларда патруль юрсе, ол не болаякты?

Мурат. Ол да дурыс. Биревлерге кешелер мен де йолыгыспага керек?..

Эсикке кагадылар. Самат пан Ибраим киредилер.
Мурат асыгыслы маскасын киеди.

Ибраим. Салам алейкум, Асан Мурзаевич!
Самат. Куьн яхшы болсын, Асан Мурзаевич!
Мурат. Биз бен саламласпайсызба?

Ибраим. Сени мен, эколог Мурат, биз буьгуьн саламласканмыз.

Мурат. Тагы да бир саламлассак, зарары йок (*картлардынъ колларын эки колы ман алып*), мен сизге яв тувыман.

Ибраим. Яв тувылсынъ, дос, бетин коьрсетип, соьйлейтаган.

Мурат (*маскасын шешип, куьлемсирейди*). Кеширинъиз акылсызды!

Самат. (*Мурат бетке колын шайкап*). Биз, Асан, сага келген эдик, аман да аьдемлер барын билип, терезе туьште карайык деп, сакладык. Сиз соьйлегенинъизди бир аз эситип калдык. Айып этпе солай болганына?

Асан Мурзаевич. Бир зат та тувыл, айт.

Самат. Сенинъ соьзинъе коьре, бизим халкка бир ерде де орын йок, солма?

Асан Мурзаевич (*суслы болып*). Аьше, йок. Орын табаяк уьшин халк оьзин коьрсетип билмеге керек. Халк, оьзин коьрсетип, сыйын йоймай турмага керек эди.

Самат. Сыйсыз халкпыз дегинъ келеме?

Ибраим. Биз баска халклардан кем яшаган йокпыз!

Асан Мурзаевич. Кем яшаганмыз деп мен де айталмайман. Аман да халк арасында татымлык болган десем, оьтирикши болаякпан. Аьдемлер бир-бирин суьймей, куьнлеп, шагып, козып, бетлеп яшаганлар! Дурыспа?! Насыпли, сыйлы халк бир бас болатан. А бизикилер, мени яманлап, айтканымды этпей, артымнан соьйлеп турдылар да. Эгер мен каты болмай турган болсам, савлай малды да урлаяк эдилер, бар затты тым-тыракай этеек эдилер, тонаык эдилер, бир-бирин оьлтиреек эдилер. Мине соьле-аьли оьзинъиз коьресиз не болатанын? Акыллы халк кыйынлыкта биригеди, бирге амаллар излейди, кенъес этеди, оьзининъ етекшилерин сыйлайды. А сиз ша? Етекшинъизге балта алып шабаяксыз да!

Самат. Савлайымыз да сондай тувылмыз! Бизди туншыктыргандай, биз не эткенмиз?! Себеби кайдай?

Асан Мурзаевич. Себеби бар. Аьр аьдемнинъ де яшав-турмысы оьзининъ эткенине коьре кепленеди.

Самат. Аньламайман. Халктынъ кайдай шуьши бар? Бизим аьдемлер эртениктен кешке дейим ислеп юргенлер, терлерин тоьккенлер, аслык, ясылша оьстирген, мал асыраган, тавык, юмыртка оькиметке бергенлер. Оьзлери емеге ас таппасалар да, оькиметке бергенлер. Биз, ясы уьйкенлер, кавгада да болганмыз, канымызды тоьккенмиз, коьплер янларын берип оьлгенлер, явдан кыраады коршала-

ганмыз. Сол затлар ушын бизим халкка онъайлы яшав тийисли болмайым?

Асан Мурзаевич. Мен сага бир зат айтаман, а сен мага баска зат акында собйлейсинъ. Тап эне газетадан окый-тагандай, собйлейсинъ.

Самат. Мен болган зат акында собйлеймен.

Асан Мурзаевич. Болган зат болган. Давдырама-дай заводты ушшыз бензин шыгараяк ушын салганлар. Кыралга, савлай дуныягадай, бензин керек.

Самат. Авыддынъ, бизим бактымыз не болаяк? Басымызга каза табаяк ушын, биз сол давдырамадай заводты салдыртканмызба?

Асан Мурзаевич. Неге салдыртканмыз деп, менен сорайсынъма? Кала, баьринъиз де шыгынъыз. А сен, Самат, кетпей тур!

Мурат, Анжела, Ибраим шыгадылар.

Самат. Деп яшап болмайды. Мен белгили затты айтаман да.

Асан Мурзаевич. Мен билмейтагандай, сен соны мага аньлатаяк боласынъма? Дурыс, деп яшап болмайды. Заводты салувга миллионлаган акша шыктажланган. Бизим совхоздынъ баасы сол шыгарылган акшадан он кабат ушшыз.

Самат. Аьдемлер ша? Неге олардынъ яшавлары бузылмага керек болады?

Асан Мурзаевич. Шешеш бетинъди япкан масканъды! Мен шырайынъды да мутканман.

Самат (*маскады шешип*). Оьзим де оьзимнинъ сыпатымды мутаятырман.

Асан Мурзаевич (*селекелен*). Мутаятырсынъ? Муткансынъ десек, оьтирик болмас. Эсинъди йый! Эсинъди йыйдырайым! Заводтынъ салынувын токтатаяк ушын, аьризе-хатка кол бастырып юргенинъ эсинъдеме?

Самат. Сиз де карсы болмадынъыз да...

Асан Мурзаевич. Мен де халктан баска болгым келмеди... Мага да халктынъ ойы керек эди. Тек сен сол хат пан юргенсинъме?

Самат. Юргенмен.

Асан Мурзаевич. Авыддасларга кол бастырганда, мен сеннен хатты тиледим. Сен мага бердинъ.

Самат. Дурыс. Мен сага бердим.

Асан Мурзаевич. Не ушин сен оны мага бердинъ?

Самат. Тилегенинъ ушин...

Асан Мурзаевич. Сен сол хатты мага булай берген йоксынъ. ОБХСС сенинъ улынъ Ахмед Казаевке уголовы ис ашкан эди, а мен, сенинъ тилегинъ мен, сол исти яптырдым. Сонынъ ушин сен мага халк кол баскан кагытты бердинъ.

Самат. Тек уйкен пайда болмады. Соннан сонъ улым авыддан кетти эм соьлеге дейим бир де келгени йок.

Асан Мурзаевич. Пайда болганын, болмаганын мен сеннен сорамайман! *(Турып, барып сейфти ашкышы ман ашып, ишиннен кагытларды шыгарып, Самат алдына салып)*. Мине сол хат, мине аьдемлердинъ кол басканлары!

Самат. Сен оларды бир якка да йиберген йогынъды мен сол заманда да сездим.

Асан Мурзаевич. Элбетте! Мен не ушин тилегенимди сен сезгенсин! Дурыс! Мен сонынъ ушин кагытларды сеннен тилегенмен. Тек сен ойлама, сол хат Москвага туьсуьви мен, завод салынувы токталайк эди деп. Сол заманда проектине де, онынъ экономикалык кереклигин аьзирлевге де кайгадер куьш салынган, кайгадер акша шыгарылган. Бирев де оны токтатпас эди. Сонынъ ушин мен халкыма яв болганман деп, ойланма. Сол хат сизден кеткен болса, оны артка кайтараяк эдилер, мунда каралайк эди. Мени обкомга шакырып, стоьлге партбилетти сал дер эдилер, куьльктан шыгараяк эдилер, а меним орныма аьдем сол сабат табылып, сога баьри исти эттиреек эдилер. Сонынъ ушин мен аддыга карап, сеннен хатты тиледим. Мен директор орнымнан кетсем, киммен мен? Сол орында тураяк ушин, мен савлай яшавымды бергенмен. Мага да кызыклы, колайлы яшав керек. Мен де, сиздей болып, кишкей-уйкен суьййинишлерге каптырылысаман. Уьйде-

гилерге, балаларга, кардашларга, ювыкларга яхшылык сагынаман, ийгилик этемен. А мен орынсыз, иссиз ювыкларымга тек кыйынлык келтиреекпен де. Эне, сен де улынъ уышин ялбарып тилеп, не зат керек болса, соны этпеге разы болдынъ да?

Самат. Дурыс, тиледим. Тилемеген де болгай эдим. Улым тас болгандай йогалды. Язбайды, келмейди.

Асан Мурзаевич. Сенинъ улынъ — сенинъ кайгынъ! Сөзвимизге кайтайык. Сен мага бу хатты обзинъ бердинъ де?

Самат. Мен, сен оны керек ерге йиберерсинъ деп, ойланган эдим.

Асан Мурзаевич (*басын шайкан*). Йок, йок! Эсинъ-деме: мен бу кагытларды алганда, сага сен оларды обзинънинъ коллары ман Москвага йибергенсинъ деп, аьдемлерге айтарсынъ дедим де? Сондай сөзлерди айтканымда, сен мен оларды бир ерге де йибермеегимди бек те ийги анълагансынъ. Аман да авылдасларга да обзинъ йибергенмен деп айткасынъ. Дурыспа?

Самат. Оькинемен сөбитип эткениме. Сен бу кагытларды керекли ерге коьрсеткенсинъ деп, турганман.

Асан Мурзаевич. Авылдаслар сенинъ обтирикши экенинъди билселер, бетинънен алып сөйлегенди сен энди де эситерсинъ! Мага шапшага устасынъ! Самат...

Асан Мурзаевич. Сыйлы Самат Казаев, мен хатты керек ерге коьрсеткенмен! Биринши секретарьдинъ стоьлине салдым! Муна затта кылыплык бар. Эгер бу хат сизинъ атынъыз бан йиберилген болса, мага сөз тиеек эди. Неге халк меннен сорамай язады деп, мага каныгаяк эдилер. Бу кырал, оькимет. Йогардагы да, ериндеги де етекшилер халктынъ ниетин эртерек билип турмага кереклер. Эгер мен оларды еткерсем, мага сый этиледи. Мен орнымды аклайман деп, ойлайдылар. Биринши секретарь хатты окып, мага кайтарды. «Ясыр эм биревге коьрсетпе!» деди. Сондай ислер, йоддас Казаев! Сен ойлама: сенинъ хатынънан баска, шагынувлар болган йок деп. Эне, тувган кардашым Алибек ЦК КПСС-ке де язган. Оьзи Москвага аькетип, колы ман берген. Бек маьнели хат язган. Мунадай сөзлер соьле де кулагыма шалынадылар: «Аьдемлерге этилген терислик ызын калдырмай болмас. Олардынъ унамаган коьнъиллерининъ

ушкыны савлай кыралга яйылмага болаяк. Оькиметке карсылыкты тутандырып кетеек. А Кобксардан тек куьл тоьбелер калсалар, аьдемлердинь яшавын бузганнан кимге пайда болаяк?» — деп.

Самат. Караш ога?! Сенинь алкаш кардашынь соьйтип язганым?!

Асан Мурзаевич. Сол заманда ол ишпейтаган эди. Язган затында оннан да яман соьзлер бар. Тек не маьне? Хатты обкомга кайтардылар, мени шакырдылар. Мени истен шыгараяк болдылар. Сонь мага ининьди тындыр, дедилер. Тындырмасань, куьллыктан тай, дедилер. Инимге яньгылыс эткенмен деп, тагы да хат яз, дедим, ол унамады, соннан сонь исиннен шыгармага керек болдым. Алибек бираз куьллыксыз юрди, сонь заводка ислемеге барды, сонда ишип баслады, эндиги савлайымыз да азап шегемиз.

Самат. Мен онынь сондай зат эткенин билмеймен. «Кобксардан тек куьлтоьбелер калаяк», — деп, калай тувра айткан.

Асан Мурзаевич. Аьше, биз не этпеге боламыз?! Куьл тоьбелер мен де ойнармыз... Бар кет, Самат Казаев. Эм коьп акылятаксыма!

Самат. Мен не? Мен озим уьшин тувыл, аьдемлер уьшин кайгыраман. Бизден сонь яшаяклар уьшин яным авырыйды. Олардынь коьзлерине кайтип караякпыз?! (*Маскасын киеди.*)

Асан Мурзаевич. Уят болаяк. Уяттан эндиги ким коркады?! Бирев де корпайды! Маскаларымыз бар!.. Ибраимге кир деш.

Самат шыгады. Бираздай Ибраим киреди. Эки колын алдына салып, бармакларын сайлыбастырып, эсиктинь касында токталады.

Асан Мурзаевич. Кирип олтыр, Ибраим Шагакаев.

Ибраим. Кайтесинь сосы сен, Асан Мурзаевич?! Меним тукумым Шамакаев те?..

Асан Мурзаевич. Шамакаев экениньди билемен. Тек баскаша сага айтсам экен. Пенсияга кетпей, сен каерде куьлык эткенсинь?

Ибраим. Оьзинъ билесин де. Завток болып исленмен.

Асан Мурзаевич. Бизим токта тек каравылшылар куллык этпеге керек деп, саналган, а мен сенинъ трудовой книжканъа заведующий деген должностьти яздыргаман. Баскалыгы барым?

Ибраим. Элбетте, бар. Сыйымды коьтергенсинъ. Халк баскаша карайтаган эди. Мен сага, Асан Мурзаевич, оьмири муьсиревлимен.

Асан Мурзаевич. Муьсиревли экенинъди коьрмеймен? Пишен, аслык, эт мен сага бослай беретаган эдимме?

Ибраим. Беретаган эдинъ. Аьли де бересинъ. Тек анъламайман, неге орыс сорадын алатаганынъды?

Асан Мурзаевич. Менде бес юз куллыкшы ислейди, оннан баска уьш юзге ювык пенсионер бар. Аьше, мен баьрисине де бослай беремен деп, ойлайсынъма? Бослай берип басласам, ана такым аьдемге пишен, аслык, эт етер деп, ойлайсынъма? Сага не зат уьшин сол затлар бериледилер?

Ибраим. Сизге бек разыман! Сиз болмасанъыз, сондай ярдамды мага ким этер эди?

Асан Мурзаевич. А сен соьле-аьле Саматтынъ соьзин йоплеп турмадынъма?

Ибраим. Авыл, халк акынъда соьйленеди де? Аьше, деп яшап болмайды да?

Асан Мурзаевич турып, сейфке барып, ашып,
ишиннен папка шыгарады.

Асан Мурзаевич (*папкады ашып, ишиннен кагьтлар шыгарып коьрсетип*). Сен язган хатлар, коьрсинъме?

Ибраим (*бетиннен маскады шешип*). Баягы письмолар! Асан Мурзаевич, олар сенинъ айтканынъ ман язылганлар да...

Асан Мурзаевич. Эки экземпляр болып язылганлар. Биринши экземлярлар милицияга, обкомга, баска керек ерлерге йиберилгенлер. Бу письмолар бизим аьдемлер акынъда. Неше бир аьдем шуьшке келтирилген. Бирев куллыктан шыгарылган, бирев тутнакка олтыртылган, аскакка

асылганлар да бар. Авыл, халк бу зат акында билмейди. Аыр язылган письмодан сонъ этилген исти экевимиз ийги юва-таган эдик. Бу затты авылдастар билселер, сага калай кара-жак эдилер? Э?

Ибраим. Сенинъ айтканынъ ман язылган да, Асан Мурзаевич?

Асан Мурзаевич. А сен, язбайман деп, карсы шык-тынъма?

Ибраим. Сизге карсы шыгып болама? Сизинъ созынъиз ок этилмеге керек те!

Асан Мурзаевич. Соны билетаганынъ да аьруув!.. Шагакаев, сен Шагакаев! *(Кагьитларды коьрсетип.)* Деп яшап болама?.. Осал яшайсынъма? Биршийге разы тувыл-сынъма?

Ибраим. Аллага шуькир, коьтере зат та етеди, балаларды аяк уьстине салдым, окьиттым. Аллага шуькир!

Асан Мурзаевич. Алладынъ атын коьп айтпа, ассы болма!

Ибраим. Мен булай...

Асан Мурзаевич *(разы болмай колын булгалак-лан)*. Сонъгы кере сага кайдай буйырык бергенмен?

Ибраим. Саматты анъылып, аьр абытын билип айт, дегенсиз. Анъылыман, касыннан таймайман. Уьйинде де боламан, орамда да бирге юремен.

Асан Мурзаевич. Эндиги кыскасыннан энъ маь-нели затларын айтасынъ?

Ибраим. Авылдынъ аьлине разы тувыл, оьзинъиз де эситтинъиз. Совет властин коьтере унамайды, коьп куьбир-денеди. Ашуву ишине сыймайды... Сонъгы заманда Коьксардынъ историясы ман кызыксынады...

Асан Мурзаевич. История ман дейсинъме? Исто-рия ога неге керекти экен? Сейир, сейир? Онынъ атасы отызыншы йылларда этип юргени де Коьксардынъ истори-ясы. Билгинъ келсе... Отызыншы йылларда онынъ атасын-дайлар бизим авылды кырмага аз калганлар. Атасы Дже-мал Казаев совет басшысы болып та турды. Ол комсомол-шылар ман уьй-уьйден айланып юрип, аш авылдастары-нынъ сонъгы асын тартып алып, авылдынъ яртысын аштан оьлтирдилер. Алты балалы авырган пишеден балаларына саклаган бир аяк унын тартып алганлар. Сол пише де, ба-

лалары да аштан оьддилер. Соңдай неше аьедди корлаганлар. Джемалдайлар халкты кыйнаганын авыл коьпке дейим мутып болмады. Сенинъ атанъ Апош ярлылардан эди. А ога не этти, не этпеди? Сен соны билесинъме, билмейсинъме?

Ибраим. Эситкенмен. Орамларда батпак болса, атам, Джемалды уьстине миндирип, конторга дейим аькеткен, дейдилер.

Асан Мурзаевич. Не конторга дейим? Кырга да шыгарып, бригад-бригадтан аркасына миндирип юргисткен. Джемалдынъ этиклерин батырмайк уьшин...

Ибраим. Соңдай заманлар болганлар.

Асан Мурзаевич. Соңдай заманлар тувыл, соңдай басшыларымыз болганлар. О-о-о, бизим аьдемди властьке салып болама? Басшылыкка етсе, бир зат коьрмейди... Етекшилик бек таьтли зат. Джемал, сельсоветтинъ печатин коьтерип, поезд токтатпага шабатаган эди. Событип бир неше кере поездти токтаткан! Аьлемет, авыл Джемал Казаевти де мутып бараятыр. Эне, онынъ улына кара! Сол историяды ол айтпай болар? А халк сол заманда бек кыйналган. Онынъ атасындайлар савлай халктынъ канын ишкенлер. Соны айтсынтагы?

Ибраим. Йок. Ол бек бурынгы заманлар акында колязба табылганын соьйлейди. Ханлар, бийлер акында, саткыншы ваьзирлер акында. Уьшинин айтсанъ, бек кызыклы колязба!

Асан Мурзаевич. Эге, милетшилик историяда таянув излейди. Халкты коьтереек уьшин, олар тарихтен боляк-болмаяк таварыхларды, энъгимелерди излеп юредилер. Ах сени, заманлар туьрленмеген болса, биз Саматка керегин табар эдик! Кетти сол заманлар. Аьруьв, Шагакаев, Саматтан бир абыт калма! Савлай хабар мага! Ога эркинликти берип болмайды!

Ибраим. Кыйналма, Асан Мурзаевич! Сен айткандай... сувытпай хабарды сага еткерермен... Тек мен сорагым келеди: авыл деп коьпке дейим турайкпа?

Асан Мурзаевич. Аттат сени! Кайдай аьдемсинъ сен?! Буькирди талкы ман да туьзетпеслер деп, босына айтылмайды. Мен билмеймен, Шагакаев! Басымды авырткым

келмейди, сен де авыртпа! Яша! Яша да тербе! Бизден кайда акыллы аьдемлер бар.

Ибраим. Туьз айтасынь! Яшамага керек! (*Маскады коврсетип.*) Тек, энэ, яшап болмайды! Туьз яшав керек эди!

Асан Мурзаевич. А туьз яшав уьшин авылда нызам, тыньлаав турмага керек. Авылда туьз йорыклар болув уьшин мен яваплы, мага етекшилик берилген. Сен мени тыньла!

Ибраим. Тыньлаякпан.. Эгер Кокксардын аьдемлерин туьрли якларга коьширселер, сен кимге етекши болаяксынъ? Народ калмайды да?

Асан Мурзаевич (*ашувланып*). Опять двадцать пять! Народ болмаса, сенде соьз йогым?! Халктынъ яртысын олтырткансынъ! Народ деп бардырасынъ соьзинъди?!

Ибраим. Сиз айткан ман этилген.

Уьнсизлик.

Асан Мурзаевич (*эсин йыйып*). Басынь сав болса, кимге етекши болаягынъ табылар. Биздейлер дайым керек! Партия, власть куьлатоьбеге етекши бол десе, амалынъ барым, болаяксынъ. Бар кет, Шагакаев, айтканымнан тайма, Саматты бак... Энь кызык аддыда! Бар, яс-явка кирсин!

Ибраим кетеди. Мурат пан Анжела киредилер.

Мурат (*бетиннен маскады шешип*). Мен тувра анълаган болсам: агентлеринъме, Асан Мурзаевич? Булай карасанъ, бир намыслы, таза картлар?!

Асан Мурзаевич (*кыйшайып, йоьтकिринип*). Бек тазалар! Оларсыз болмайды. Халкты тыньлаттыраяк уьшин, ишиндеги баьри коьнбилерди билмеге керек...

Мурат. Дурыс, тамада. Эндиги биз не зат этеекпиз? Кайдай буйырыклар бар?

Асан Мурзаевич. Сизге, Мурат Рамазанович, эм сага, Анжела-кызым, бек сенемен. Биз соьйлейтаган затлар яйылып кетпеге керек тувыл. Аьдемлерге керегин мен озим айтарман. Тек сиз тувыл! Сак болынъыз! Аьдемлерге коьп билуьв зарар аккеледи, састырады, туьрли келиспевликлер тувдырады.

Ан ж е л а . Сейир тувылым?! Айт деп, озьининъ соьзин бардырады. Олар — ол да, парторг та каладагы квартираларына кетееклер, а мен мунда олардынъ сырларын яймай юреек экенмен?!

А с а н М у р з а е в и ч . Анжелика Алибековна, неге канзепирсийсиз?! Ашыктан-ашык айтынъыз, не затка разы тувылсыз?

А н ж е л а . Мен сизге куьн сайын айтаман, а сиз тувра явап бермейсиз. Мага эм меним улыма городта эки пешли квартира керек! Мен яс аьдеммен, мага турмысымды туьзетуьв керек!

А с а н М у р з а е в и ч . Сага бирев: «Огай!» дегенме? Амаллар излеекпиз, дегенмен де. Тек сага тувыл, эне, профкомга да онъайлы мекан керек. Тек мен сол затгы савлай Кобксар билсин деп, айталмайман. Сиз де соны анъла-нъыз. Баьри халкка бирден яшамага мекан бирев де бералмайды. Сонынъ уьшин озьинъизди сабыр юргистинъиз.

А н ж е л а . Калганлар мага калганы йок, Мурат та асыкпасын, мен оннан эрте соравды салганман.

М у р а т (*унамай*). Мен неге асыкпага керек тувылман? Меьде де аьелим, балаларым бар?

А с а н М у р з а е в и ч . Мине коьресинъме, кызым?

А н ж е л а . Онынъ аьелин, суьйсенъиз, Сахалинге орынластырынъыз! Мага не?

М у р а т . Аьелим сондай алыска кеткенине мен разы тувылман. Балаларым терис йолга кетеектерлар, олар меним коьз алдымда турмага кереклер.

А с а н М у р з а е в и ч . Мине коьресиз. Баьрининъ коьнъилине етип болама? Мине, сиз экевинъиз бир тил таппайсыз? Биревге бир зат береекпен деп, айтаяк тувылман. Бассапырык болады! Уьйкен соьзге каласынъ.

А н ж е л а . Соьйтип соьйлесенъиз, мен сиз атамнынъ кардашы деп, карамаспан. Мага квартира керек! Аьдемлерге ялганды соьйлеп безгенмен, арыганман. Меьде балам бар, онынъ келеегин ойламага керек!

А с а н М у р з а е в и ч . Балаларды детдомга орынластырмага амал бар ды да?

Анжела. Анасы сав балады детдомга неге бермеге керекпен?! Сиз озинъиздинъ балаларынъызды детдомга неге бермейсиз? Неге?!

Асан Мурзаевич. Менде аелиме яшагандай ер бар. Анжелика Алибековна, мен городта квартирады Кобксарда калабалыклар басланмай алганман.

Анжела. Аьше, сиз алдыга карап яшайсыз! Бизге, караманълайларга, кайда сизге етпеге?! Тамам безгенмен! Бир сырынъызды ясырсам, коьрерсиз! Керекли ерлерге де билдиреекпен! Уьндемей турмаспан! Мине коьрерсиз!

Асан Мурзаевич (*эки колын яйын*). Сыйлы Мурат Рамазанович, меним куьшим етпейди! Белки, сизинъ соьзинъиз юрер? Айтсанъыз бир зат?

Мурат. Мен ме? Мен не демеге болаяпан? Мен Анжела айтканды да дурыс коьремен.

Асан Мурзаевич. Караш ога?! Э-э, мен сизинъ аранъызда келисуб барын да мутканман. Элбетте, дурыс коьреексинъ!

Мурат. Оны ман не айткынъыз келеди?

Асан Мурзаевич. Уят затты айттырасыз. Сенде, Мурат Рамазанович, аелинъ, уьш баланъ бар. Аьелге бет бермей юргенинъ акынъда халк биледи. Мага да, Анжеладынъ атасына да хабар етеди. Парткомдагылар сенинъ озинъди соьйтип юргисткенинъди йыйында тергемеге керек, дейдилер.

Анжела. Халк биледи, халк соьйлейди?! Халк сизинъ акынъызда аз зат соьйлемеим?! Аьр соьзге кулак салмай, коьзинъиз бен коьрген зат акынъда айтынъыз. Яман пише-лердей, хабар етеди деп!..

Асан Мурзаевич. Фотографиялар йок болса да, аьдемлердинъ соьзлерине ийнанмай болмайды. Баска шаатлыклар да излемеге болаяк?..

Анжела. Каякка аькетесиз? Мине, шаатлыклар излесем, кеше коьзлеринъизди юмалмассыз! Бухгалтерияды кайда да айтпайман... ишине кирилсе, ишиннен шыгып болмас! Бирев туьртип басласа: «Анжела-кызым, кардашпыз!» деп, артымнан калмассыз!.. Муратты да сиз парткомга шақырып болмассыз, неге десенъ ол партияга туь-

скени йок! Мен аз зат билмеймен: сатув-алуварды да, счётарды да...

Асан Мурзаевич (*турагалып*). Кайтеди, бу берли?! Мен сенинъ акайынъ! Халктан уялып сойле! Аьдет-йорыкларды бұзып, энди де, акыл уйретеек болады. Коркыстаяк болатаганын караш?! Мен, профкомнынъ уйине барып, пишесининъ, балаларынынъ аддында доклад этсем, коьрерсиз, бетсизлер?!

Мурат. Этпеге боласыз, тек керекпе?! (*Анжелага*.)
Сен не дединъ? Акайынъды кырыннан неге шыгарасынъ?
Анжела. Бир зат та айткан йокпан да?

УЬНСИЗЛИК.

Асан Мурзаевич. Болды эндиги! Мен сизинъ исинъизге кириспеймен, а сиз меникине кириспенъиз! Мен анълаганша, бизде янъы ювыклар шыкпага болаяк? Сен де, йигит, кайтип яшаягынъызды белгиле. Халк сойлейди, а мен бир зат билмеймен?

Анжела (*йыламсыран*). Савлай яшавым бырыкшырык болып бараятыр. Атам анадай! Муна адавыс противогазды да таслап болмайды. Бетинъди ясырып юрген, ол да не зат яшав?!

Мурат. Мине Анжела Сахалин акында айтып адды. Уьшинимен де... Мен Сахалинде аьскерде боддым. Бек бай ярасык ерлер! Эгер нап, газ министерство бизим Кокксарды сонда коьширсе, калай коьресиз, Асан Мурзаевич?

Асан Мурзаевич. Сонда эркин экономикалык зона болаяк. Тыс кыраллардынъ компаниялары, бизнесменлери келееклер. Бизди, онъмаган ногайларды, ким сонда орынластыраман дейди? Уьйкен политика! Солай этпеслер!

Тыстан Алибектинъ йыраганы эситиледи.

Асан Мурзаевич терезеге янасып карайды, басын шайкайды.

Анжела. Кокксардынъ операсы!

Асан Мурзаевич. Кызы муңда яшамага муьйис тапшай, азап шегеди, а атасына делхайыр. Тап эне, Кокксардынъ ханындай авылды басына кийип юреди!

Анжела. Куышимиз етпейди! Анам айткандай, деп куыйик болып юргенше, наьсипсиз, мезарга кирсе экен. Алла мени кеширсин, соьйтип атам акында соьйлейтаганыма.

Асан Мурзаевич. Аьше, бетти ашып юреди. Сиз мага онынъ уьшин кайдай соьз тиетаганын билип те билмейсиз! АТП-га йибермеге керек оны!

Бобьмеге аяк уьстинде туралмаган Алибек киреди.
Мурат та, Асан Мурзаевич те маскаларын киедилер.

Алибек. Бетсизлер, йыйылгансызба?!

Асан Мурзаевич. Бу учреждение! Мунда эсириклер кирмейтаган!

Алибек. Учреждениенъе бомба таслап, атпага керек! А сен, директор, аьдемлер мен не затлар эттинъ?! (*Келип, кардашын ковкирегиннен ыслап.*) Наьлет!

Асан Мурзаевич (*коллардан босанып*). Сен колынъды неге ковтересинъ?! Соьле-аьли милицияды шақыраякпан! Кардаш экенинъе карамаспан!

Алибек (*коркыстып, тагы да ювыклар*). Кардашлык эсинъе кеш туьскен! Кардашынъды тирилей мезарга киргистиц, бирший болмагандай тамадасып, кайтип юрмеге болаяксынъ?! Кайтип бу дуныа обзининъ еринде сени тургыстады экен?!

Асан Мурзаевич. Соьле-аьле милиция шақыраман! Мурат Рамазанович, бу алкашты ковзим коврмесин, булайдан йок этинъиз!

Анжела. Бирев неге йок этпеге керек?! Сенинъ тувган кардашынъ, обзинъиздинъ сораваарынъызды обзинъиз шешинъиз!

Алибек. Мен сонынъ уьшин келгенмен! Наьлет! Халкты туншыктырып, бир зат билмегендей юретаганын каратагы?! Сен бетинъди яппа, аьдемлердинъ ковзлерине кара (*шапып, директордынъ бетиннен маскады шешип, Анжеллага ыслатып*) сен биялага кара, юзинъди ковр! Тукымымызды кирлеп юргенинъ болган!

Асан Мурзаевич (*Анжеладан маскасын тартып, бетине салып*). Ким туькымды кирлейтаганы беп-белгили!

Мен сени ЛТП-га йибереекпен, тутнакка да олтыртпага болаякпан! Мен сага коьрсетеекти коьрсетермен!

Алибек. Тутнакка дейсиньме?! Бизим яшав тутнактагы яшавдан колайма?! Савлай халк тутнакта! Балалар, курткалар, картлар — баьриси де тутнакта! Ийт, наьлет, падла!

Асан Мурзаевич (*телефонга шавьып, трубкады коьтерип, бармаклары ман номерлерин айландырып*). Мен сага этеекти этермен! Алло! Милиция?

Анжела (*Асан Мурзаевичтинь колыннан трубкады тартып алып, аппарат уьштине салып*). Кой, Асан Мурзаевич! Од эсирик! Уйклап алса, эткен затларын эске туйсиралайак тувыл! Бетимизди ашпаяк (*барып атасын кушаклап, меканнан шыгараяк болып*). Юр, батя! Уьйге бараяк!

Алибек. Муна ийтти коьргишей, мен тутнакта да олтырган болгай эдим!

Анжела (*атасын суьйрен*). Батя, кой! Тутнак не заты ман аруув?! Муьнда сен бир де болмаса юз граммыньды табасынь, а анда соны ким берер экен?

Алибек (*кызынынь колларынан босанып, агасына шапшып*). Эгер кардаш болсань, кардашлыгыньды коьрсет! Сал соьле-аьле компенсацияды!

Асан Мурзаевич (*тайып, сейфтен толы сисе коьнякты шыгарып эм созып*). Ал да кет! Аягыньды меним кабинетиме баспа, аньладыньма?!

Алибек (*атылып сиседи алып, сабырланып*). Екиринме. Халктынь байлыгын бересинь, халк пан юмсак соьйле!

Анжела атасын шыгарады.

Асан Мурзаевич. Кардаш кардашты коьрип унамаган не зат яшав ды?!

Мурат. Тек кардаш кардашты болса экен? Атасы улын танымайды, улы атасын тыньламайды.

Уьнсизлик.

Асан Мурзаевич. Меканды бомба ман атаман дегени эсинъдеме?

Мурат. Аьше.

Асан Мурзаевич. Сондай коьнъили мен ол заводка да бомба атаяк!

Мурат. Ах, сол заводты ма...

Асан Мурзаевич. Сен озинъ эситтинъ: заводты бомба ман атаман дегенин?

Мурат. Йок, ол завод акында айтпады.

Асан Мурзаевич. Йок, айтты. Заводты атаякпан, шашаякпан деди. Сен эситтинъ. Завод сага совхоздынъ меканы тувыл, авыл да тувыл. Бу кырадынъ байыр курылысы. Государство саклап туратаган курылыс!

Мурат. Соны ман не болады? Авылда аыр ким де, сен де, мен де оны бузбага аьзирмиз.

Асан Мурзаевич. Сен, Мурат Рамазанович, мени де, озинъди де бу затка карыстырма. (*Уьндемей турып.*) Сен, яс, квартира алгынъ келеди. Мен сага колласарман. Соьз беремен.

Мурат. Анъламадым?

Асан Мурзаевич. Алибек бомба салып, заводты атаяк болган. Соьле-аьле сол соьзлер авызыннан шыктылар. А мен сени мен, етекшиликте юрген аьдемлер, сол затты эттирге керек тувылмыз. Халктынъ байыр курылысына зьян келтиреек аьдемлерге карсы шыкпага керекпиз. Йорык бузувшылар ман куьреспеге керекпиз. Кардаш-мардаш деп карамага керек тувылмыз. Мен, сен бир зат та айткан йокпыз, а онынъ авызыннан соьзлер шыкканлар. Яваплыкты да оз басына алсын!

Мурат. Асан Мурзаевич, мен сизди анъламай турыман?

Асан Мурзаевич. Анълайсынъ, бек те аьрув анълайсынъ! Тек сен мага дирек бол! Эм тилинъди тыйып юр.

Мурат. Не уьшин?

Асан Мурзаевич. Боляк сага квартира! Мен соьз беремен!

Мурат. Эгер квартира болса, ол баска зат...

Асан Мурзаевич (*турып, сейфке барып, ишиннен граната шыгарып*). Муна граната ман атаяк болган.

Анълайсынъма? Тек сен эм мен бу граната акында билемиз.

Мурат (*гранатады коьрин, коркып, эки колын коьтерип*). Уьшинлей де гранатама?!

Асан Мурзаевич (*стоьл алдына олтырып, ящигин ашып, гранатады ишине салып*). Бу Алибектинъ гранатасы. Оныкы! Анжеладынъ оьзи граната акында билмеге керек тувы! Анъладынъма?

Мурат. Кайтип ол оьзи? Алибек кардашынъыз да?

Асан Мурзаевич. Кардашым бугындырмага шапканын оьзинъ коьрдинъ! Сонынъ уьшин бу затты мен онынъ пайдасына этемен. Оны аьдемлерден эрек тургыстпага керек болады.

Мурат. Тутнакка олтыртаяклар да?

Асан Мурзаевич. Баскалай ога куьш етпейди. Бир де болмаса, олтырганда, ишкисин кояр. Уьйдегилердинъ оьзлери ол мезарга киргенин сагынатаганларын оьзинъ эситтинъ. Мен де темирден ясалган йокпан. Меним шыдап юргеним болаяк! Нерваларымды таьвести!.. А сен коркпа! Бирев де бирший билмес. Соьз экевимиздинъ арасында. Тек сен Анжеллага айтып олтырма! (*Ящиктен граната ман маскады шыгарып, гранатады маскага оран.*) Уьш боьлмели квартира городта! Квартирады кайтип алганынъды бирев де, пишенънинъ оьзи де, билеек тувыл. Эгер мен айтканды этсенъ, савлай авыл ман, ортак шерет пен, аьелинъе де квартира болаяк. Соьйтип сага эки квартира тиеди. Ярайым?

Мурат. Сорайсынъ?! Тагы да не этпеге керек? Буьырык беринъиз!

Асан Мурзаевич (*макуллан*). Бизде йигерли яс аьдемлер оьсетаганын мен бир де шекленмегенмен. Аьперим сага!.. А бу картларды анъламага кыйын. Саьспеклеп-куьбирденип анда-мунда юредилер, соьйлегенлерин де туьсинмейсинъ, оларга не керегин де билмеге кыйын болады. Тамам манъырап юрген койлардай! (*Маскага оранган гранатады Муратка созып.*) Мунавын бизим уьйге еткерип, биревге де коьрсетпей, саларсынъ.

Мурат (*алып, тиджак астына ясырып*). А уьйи-нъызге мен кайтип кирермен?

Асан Мурзаевич. Экевимиз бирге барамыз. Уйде мен анам ман эм кеншек пен сойлеген арасында салып коярсынъ. Противогаз Алибектики, мен уйден алып келгенмен.

Мурат (*колы ман ясырган гранатага тийип*). Граната акында ойлансам, дирилдемей болмайман. Мен сондай затты бир де эткен йокпан.

Асан Мурзаевич. Коркпа! Мен сенинъ касынъда! Сен буюгуьн атлы йигитсинъ! Кайдай айгыр атынъ бар! Квартира, уй, аьелинъе мекан — аьнше-минше затлар тувы! А сенде эки квартира болаяк!

Анжела кайтады.

Анжела. Уйге баргысы келмеди. Завод бетке бараман деп, кетти. Ога сонда не керекти экен? Оьзи де яшамайды, бизди де яшатпайды.

Асан Мурзаевич (*Муратка*). Эситтинъме: биревге де яшамага бермейди... (*Анжелага*.) Завод бетте не керек деп, сорайсынъма? Эште, келисли орын излеиди?

Анжела. Кайдай орын?

Мурат. Бомба салып, заводты атпага!

Анжела. Алжыгансынъма сосы сен?! Сондай ой басынъа кайтип келмеге болады?!

Асан Мурзаевич. Шалт болманъыз! Атанъ келип, болаяк-болмаякты куйганы уьшин Мурат Рамазанович соьйтип айтады.

Анжела. Ол заманда аньлавлы.

Асан Мурзаевич. Бизим аддымызда бек уйкен, кыйын шешилетаган борышлар турадылар. Совхоздынъ басшылыгыннан эм авыл ямагатшылыгыннан бизге аьскер йиберсинлер деп, шакырув этпеге керек болады.

Мурат. Керек болса, этуьв керек...Тек, мине, солдатлар Коьксардынъ бу яман ийислерин ийискилемеге унаякпа экенлер?

Анжела (*Муратка акыйып*). Мага кешелер мен комендант саьатлери туьзилеги ярамайды.

Асан Мурзаевич. Соддатларда да противогазлар болаяклар. Йорыкты саклав, туьзетуьв олардынъ борышы...

А сага, Анжела Алибековна, эм сага да, Мурат Рамазанович, биз пропусклар берермиз. Кайдай заманда да дружинник-лердей юрерсиз. Бирев де орав этпес. Битти-кетти! Бир ойга келген болсак, айтайым: шақырув эртерек этилген эм керек ерге берилген. Бугуьн аьли солдатлар Кобксарда бола-яклар!

Шымылдық ябылады.

Шымылдық ашылады. Солдат ангы эситиледи. Марием яткан бобаме. Ибраим мен Самат шатларда олтырадылар. Зейнаб уьйди йьйыстырады.

Зейнаб. Сиз турганда, уьйди йьйыстырганымга айып этпенъиз. Бугуьн коьплер кирип шыктылар. Кирленгенди унамайман... *(Полды швабра ман суьртти.)* Ка-йынагам: «Баъри зат та орнында калады. Тек сабыр болынъыз, даянынъыз», — деди. Мен ога: «Кайгадер даянмага болаяк, бу противогазлардан бездик», — дедим. Ол: «Шыданъыз», — деди. «Кобшеегимизди-коьшпеегимизди билсек экен?» — дедим. «Билмеймен, билмеймен», — деп машинине олтырып йобнеди. Ол да явап болама?

Самат. Кайда асыгады? Мен оны анъламайман? Бу калабалыкты бирев туьзетпеге керек те? Аьдемлер мал болган йок та?

Зейнаб. Йок. Мал акында эртерек ойланганлар. Мине ярым йылдан коьп заман кетти малды коьширгенлери.

Ибраим. Аьше, койларга, сыйырларга противогазлар туьтпес деп, коркканлар, сонынъ уьшин асыкканлар коьширмеге... Самат, мага анълаташ: сол биз оьстирген мал кимдики болады?

Самат. Кимдики болаяк? Аьлемет сорав? Оькиметтики, госуударстводыкы!

Ибраим. Аьжейип, сейир! Бизге дайым халктынъ байлыгын сакланъыз, оьстиринъиз, деп турган эдилер. Эндиги малымыз кайда йок болганын да билмеймиз. А оны саткан болсак, биз сол акшага янгы авылды салаяк эдик.

Зейнаб. Аьше, халктынъ байлыгы дейтаган эдилер. Кайсы халктыкы?! Тек бизим халктыкы тувыл!

Самат. Сиз тагы да терен алынъыз. Энь уйкен байлыгымыз — ол ер! Ол халктынъ биринши байлыгы! Тек калай ол халктыкы болады, эгер сорамай, не зат суйселер, соны салдыратаган болсалар?!

Ибраим. Бизде боьлинген йок, баьриси де совет халкы болган.

Самат. Савлай кылыпкы сонда болган. Бизге йыл сайын баска яктынъ аьдемлери келип, энь аьруьв ерлерди сайлап, карбыз, соган, ясылша обьстирдилер, байыдылар. Малшылар, койшылар келип, кошарларды алдылар, мынълаган мал, койлар обьстирип, кутырып юрдилер. Ол ерлер бизики болганы йок. Ногайлар тувган ерлеринде куллык табалмадылар, Северге кеттилер. Ол ерлер бизики болган йок. Бизим ер эрте, энтте завод салынмай да, бизики болганы йок. Бизди эрте алдап турганлар. Бизди тонаганлар. Эндиги заводты салып, кувгын келтиреятырлар. Бизим уьстимизде бир эксперимент этилгенге усайды. Бас деп Хрущев ногай шобьин боьлип, туьрли администрацияларга берди. Ногайлар яшаган ерлерде колхозлардынъ орнына совхозлар этилдилер. Баьри совхозларга кенетен яклардан директорлар салындылар. Директорлар суйген затларын эттилер. Едилер, байыдылар, озлерининъ аьдемлерин де байыттылар. Олар байып, курорт ерлерде уйкен уйлер салдылар. Олар кетсе, олардынъ орнына янъыларды йибердилер. Олар да байып кеттилер. Халк пан калай усташа куллык эттилер. Бузгынлык, эрис-суьрис эндирдилер. Ногайлар бир затка яравсызлар, бир зат этип билмейдилер, бир-бирин унамайды дегенди аьр ерде коьндирдилер.

Ибраим. Менимше, сол затларды обьзимиз коьндирдик.

Самат. Йок! Ол ис бек усташа ясалган. Аьдемге кыйшыксынъ, кыйшыксынъ деселер, ол обьзин кыйшык деп, ойлайды. Халк ишинде ис юргистилген.

Ибраим. Билмеймен? Асан Мурзаевич ногай директор да?

Самат. Дурыс. Завод курылаяктан бир йыл алдын директор этип Асанды салдылар. Сол заманда халк коьнъилленди, ногай аьдемин басшы эткенлер деп, куванмай да

болмадылар. Тек эндиги биз коьремиз, Асан завод курдыртаяк кагытларга кол салайак уьшин кереккенин. Завод курылса, аьдемлерге куллык болайак, кыйын агы ийги болайак, йоллар салынаяклар деп, хабарлар яйдылар. Халк та сога ынанды. Ол тап заготовительлер авылдан эт сатып алаяктан алдын: «Эт ушсыз болайак», деген хабарды яйсалар, аьдемлер асыгып-асыгып малларын заготовительлерге бергенлер де. Бу да сондай болды. Бизим аьдемлер алданып салдырдылар бу курылысты. Сен, завод экологияды бузатаганын салатаганлар билген йоклар деп, ойлайсынъма? Бек те аьруьв билгенлер. Бу кыралда салынатаган биринши завод тувыл.

Ибраим. Заготовитель болып мен озим де юргенмен. Эсимде, соьтип сен айткандай эткенмиз... Самат, айттагы, бизим халк пан солай неге эткенлер?

Самат. Маьнеси бир. Бизим халкты ериннен куваяк уьшин.

Ибраим. Бизим шуьшимиз барым?

Самат. Билмеймен. Туврасын билмеймен. Тек балайман. Яде бизим еримиз оькимет стратегиясына керек болады яде мунда тагы да бир зат курайак боладылар? Белки, атомлы электростанциядай бир зат? Яде биз, ногайлар, сенимсиз халк болган уьшин булайда яшамага керек тувылмыз? Туврасын айтсанъ: себеби кайдай экенин айталмайман?

Ибраим. Да-а-а... Кандырдынъ власти!.. Бизим ерлерде, ногайлардан баска болып, озге халклар да коьп яшайдылар да? Олар ман не болайак?

Самат. Бириншилей, олар турган ерлер бизикилерден эсе де, заводтан эрек турадылар. Оларга бу каза еткени йок. Экиншилей, олар баска яклардан келген аьдемлер. Оларга: «Кетинъиз!» деп бир бакырсалар, амал барым, кетеклер. Энь кыйыны биз! Бизге кеткендей ер йок. Биз мунда тувганмыз!

Ибраим. Оькимет стратегиялы ер деп, айтканынъ не болмага болайак экен? Менимше, кыралда болатан терисликлер етекшилердинъ янъылысыннан боладылар. Айтпага, Чернобыльде болган зат электростанцияды салатаганлардынъ янъылыс эткениннен болган.

Самат. Йок, кардаш, салынатаганда янъылыс этилгенине мен шекленемен. Меним ойымша, станцияды боьлаалмаганнан болган ол каза. Оьзинъ ойлан, атомный электростанцияды савлай СССР салган, а шыгаратаган ток уьш республикага барган. Белоруссияга, Украинага, Россияга. Ким ие болаягына талас болып, биревге тиймесин деп, каза эткенлер. Оннан баска! Халк радиация ман увланганларды да коьреек болганлар. Тири аьдемлердинъ уьстиннен эксперимент этилген. Белки, халклардынъ эсин политикадан айыраяк уьшин хавтеди шыгарганлар. Суьйтип кавгаларды, ашыкларды да тувдырадылар.

Ибраим. О-о-о, Самат, сен акка да кавыфлы аьдем экенсинь! Бек опасный аьдемсинъ!

Самат. Аьше, мен не зат ойланмага керекпен? Бизим авыл ман болганы акында ойланып маьнесине шыгалмайман...

Зейнаб. Мен де шыгалмайман. Коьз тийген болар? Бас деп, асфальт йолын, оннан сонъ муна уьйкен коьпирди салганда, калай бек суьйиндик. Бизди уьйкен дунья ман байланыстырдылар, городка барармыз деп, балалар окувга туьсерлер деп, бек кувандык. Баска авыллардагылар бизге куьнлеп баслаган эдилер. Солардынъ коьзлери тийди. Бу каза бакыл этип этилген.

Самат. Туьз айтасынь! Каза бизге аькелинген! Ерсиз, тувган-кардашсыз, тамырсыз халкта наьсип болаяк тувыл. Аьдемлерди ян-якка шашыратса, халк йок. Ерин йойган аьдемлер халк болмайды. Бизге заводты яптырмага керек!

Ибраим. Заводка миллионланган акша шыктажанган?

Зейнаб. Бизим ерде салмаган болгай эдилер! Бизге бензин керегим? Бензин уьшин аьдемлерди туншыктыратаганларма? Бомба болса, таслар эдим сол хайырсыз заводка!

Самат. Заводты бир зат этип токтатпага керек! Бизим авылга алысув, куьрес керек!

Ибраим. Эште, кеш?

Самат. Баьримизге де анъламага керек: Коьксарсыз биз йокпыз! Бизим ата-бабаларымыз муьнда яшаганлар, муьнда

коьмилгенлер, биз мунда оьскенмиз, бизим балаларымыз мунда тувьп оьскенлер. Коьксар — ол биз!

Ибраим. Тувдыкларга биз яшагандай ер калдырмага керекпиз де...

Самат. Тувра. Аьдем тувдыгына юртын калдырады. А бизде ол болмаса, не зат калдыраяксынъ? Балаларымыз, оьксизлердей, анда-мунда согылып, юреегим?! Тувган ерин муткан тез арада атасын-анасын да мутады, тербиясыз, кенетен аьдем болып оьседи... Ят ерлерде бизди ким эсине алаяк? Бизге коьтерилип, баьримизге бирге заводты бузбага бармага керек! Баска амал коьринмейди.

Ибраим (*залга каратып*). Бу кавгага шакырув! Анадай курылысты ким буздырады экен?!

Марием. Ибраим, амалым, Коьксарды коьширселер, авьлдынъ мезары ман не зат болаяк экен?

Ибраим. Калдырып кетеекпиз. Кабырларды оьзинъ мен алып кетеек тувьлсынъ да? Коьшкен ерде янъы мезарга ер берилеек болар?

Марием. Ят ерде коьмилген айып ты. Мен атаманам, кардашларым яткан ерде ятсам экен?

Ибраим. Мен де балаларыма сондай оьсиет эткенмен. Коьммеге мундагы мезарга аькелерсиз, дегенмен. Мен оьзиме сынтас та аьзирлегемен... Марием, кел сондай зат акында ойламаяк. Энтте биз экевимиз йиенинънинъ тойында завкланармыз, «узын» ойнап шыгармыз. Ойнармыз, бийирмиз!

Ибраим турады, ойын абытлар этеди. Самат телевизорды ашады, соннан миллет анъы эситиледи.

Самат (*карс согып*). Ойна, ойна! Зейнаб, шык!

Ибраим. Кел, келин! (*Зейнабты колыннан тартып шыгарып, ойнап.*) Э-эх, шанъ шыгаратаган шагымыз кайда?! Кайтарма экен?! Карс сок, Самат!

Самат карс согады. Анъ таьвесиледи. Зейнаб, уялганнан коллары ман бетин ябып, ортадан кетеди. Ибраим, мактанып, алдыга-артка юреди.

Самат. Олагый, Ибраим, калай енъил коьнъилинъ! Сол сабат кадап шыктынъ!

Мари ем. Ойнап, мага да ян битирдингыз! Алла мырадынгызды битирсинг!

Зейнаб. Мен ойын-куьлки барын кайзаман мутканман... Уыйимде коьлеткидей юремен. Савбол, Ибраим, бу уйге куваныш тувдырдыг!

Ибраим. Кызым, калай тувра айтасынг, тек коьлеткимиз калды деп. Биз, коьшпей туруп, озьимиздинг тувган еримизди ят ер деп, коьрип баслаганмыз!

Самат. Ят ер! Бек дурыс айтылган! Тувган еринг ят болса — оннан уйкен кыйынлык, уйкен кайгы барма?!

Уьнсизлик.

Мари ем. Оьлсек — ол бизики! Биз ога ябысып калсак — ол оьмир бизики! Сол оьзимнинг еримде, улпа тоьсегимде ятсам экен! Амалларым, мен муннан кеталмайман! Мага ят ер — ят уйдей, тилеймен, мени мунда калдырып кетингиз!

Зейнаб. Не затлар соьйлейди? Сосы абай сандыраклайым?!

Эректен солдатлар юргенде йьрланатаган анг шалынады.
Уйге шавып Вайдат киреди.

Вайдат. Вай-вай! Аявлылар, кавга басланаятыр! Коьксарга солдатлар келгенлер! Коьп келгенлер! Баьриси де противогазлар кийгенлер, колларында савытлар! (*Шавып, артка кетеди.*)

Самат (*турагалып*). Соьйлей-соьйлей, басымызга каза шакырдык болгай?!

Мари емнен калганлар, баьриси де маскалар кийип, уйден шыгадылар. Мари ем, орыннан туруп, аякларынынг ушлары ман басып, эсик бетке барады.

Мари ем. Аллаам-ав! Не бодды экен сосы? Мен ятып тургышай, кавга да басландыма? Не зат пан Кудайымызга ярамадык? Мунадай уйкен каза келгенде де, мен неге ятып калдым?.. Аман да сондай бек ятак маразлы тувылман, ятып тургандай. Балаларымды иманга салаяк ушин, оьзимди тоьсек мараз этип коьрсететаганым... Ах, не этейим?! Оьл-

гим келеди, аьжел де келмейди. Меним не шуьшим ога?
Оьлсем, мага еп-енъил болаяк эди... Кайтаятырлар.

Мари ем асыгып, барып орынга ятады. Уьйге картлар киредилер. Олардынъ артларыннан Асан Мурзаевич, Мурат, Зейнаб, Вайдат киредилер. Мурат акырын орындык бетке йылысып барады. Асан Мурзаевич, маскады шешип, юмырыкларын алдында юмып йобткиринеди, соьйлемеге азир болып, кисесиннен конъгырав шыгарады.

Асан Мурзаевич (*шанъ согьп*). Баалы йоддаслар, сабырлык керек! Сабыр туьби — сары алтын! Кокксарда согыслар болаякка усамайды. Авылга аьскер ярдам этпеге, тынышлык туьзбеге шақырылган. Солдатлар йорык бузувшылар ман, кырсызлык пан куьресееклер. Аьскер бизим ягымызда. Сонынъ уьшин, йоддаслар, армияга демев этинъиз, дирек болынъыз!

Уьнсизлик. Мурат, энъкейип, койныннан маскага оралган гранатады орындыкбастынъ туягы турган ерге билдирмей салады.

Зейнаб. Мен билистен, армия бирев мен кавга этетаган? Ким мен кавга этеек экен?

Самат (*Асан Мурзаевичке*). Туврасын соьйле? Кобъ байлавыш ойнама?! (*Ибраимге бурьлып.*) Мине деп мышыгызлар суьргинге йиберилгенлер. Кеше солдатлар келип, авылларды курсап алып, танъ атканда, уьйлерден шыгарып, кувып поездлдерге айдаганлар.

Ибраим (*Асан Мурзаевичке*). Солдатлар авьлда коьп тураягым?

Асан Мурзаевич. Бизим аьллер туьзилгенше, йорык бузувшыларды тыныстырганша, аьскер бизде тураяк. Алдамага амалым йок. Солдатлар авьлда тураяклар. Олар палаткаларын алып келгенлер.

Мари ем. Кавга йок экентагы, а меним яным шыкпага аз калып туры эди. Аллага шуькир! Мынъ кере шуькир! Не де болсын, тек кавга болмасын!

Асан Мурзаевич. Кавга болаяк тувь! Биз тынышлык уьшин куьресемиз! Савлай дунья кавга болмасын деп, куьреседи! Бизге де тынышлык керек, тек тынышлык!

Уьнсизлик. Тыстан Алибектинъ бакырыгы эситиледи: «Кобксарды яв алган! Тийменъиз мага! Мен сизге керегин коьрсетермен!» — деп. Баска давазлар шыгадылар: «Уьйинъ кайда?! Уьйинъди коьрсет! Каерде?! Кала туратаган уьйинъ?!». Эки солдат Алибекти, ийтеп, уьйге киргистедилер.

Биринши солдат. Бу сизикиме? Мунда турама?

Баьриси де, уьндемей, бас иедилер.

Экинши солдат. Йорыкты бузады! Аьдемлерге шапшыьды! Тыньламай юреди. Противогазын йойган. Уьйде тувылма?

Алибек (*солдатлардынъ колларыннан сувьырылып*). Противогаз мага керек тувыл! Мен бетимди йойгым келмейди! (*Ортага шыгып йьйрлайды*.)

Море шумит, чайка летит,
Шторм надвигается,
Кто-то и мне
Машет рукой и улыбается...

Зейнаб (*противогазды излеп, орындыктынъ туягы касьнда тавьып, коьтерип*). Ой-бай, не бек авьырды?! (*Маскадынъ ишиннен гранатады шыгарьып*.) Бу не зат экен? Аллаам-ав!

Уьнсизлик. Баьриси, аьжейипсинип, Зейнабка карайдылар.

Ибраим. Туьсирип олтырма! Туьсирсень, бизден де, уьйден де бирший калмас! Атылаяк!

Биринши солдат (*сак болып, Зейнабка янасып, асыкпай кыскажкльдынъ колыннан граната ман маскады алып, Алибекке коьрсетип*). Бу кимдики? Сеникиме?

Зейнаб (*Алибекке каран*). Аьше, противогаз оныкы.

Экинши солдат (*Алибекке ювыклар*). Бу затлар сеникиме?!

Алибек. Аьше, меники болса, не болган?!

Асан Мурзаевич. Кайтип не зат болган? Граната сага неге керек экен?!

Алибек. Кайдай граната? Мен кайдан билейим?

Асан Мурзаевич. Кайдан билейим деген соьз не ди оьзи?! Сол эькентагы сен меним куллыгыма бомба атарман дегенинь?! Мен оны, эсирик соьз деп, ойланган эдим? Эсирик соьз тувыл экен.

Экинши солдат (*Алибекке*). Авылдас, саклап болмайтаган савытты юргисткениньиз уьшин эм терроршылык акт этпеге аьзир кыянатшыдай сиз ысланасыз. Биз бен тутнакка бармага керексиз! (*Темир кол бугавлар шыгарып, Алибектинь колына кийгистип.*) Юриньиз!

Зейнаб. Астопиралла, савыт ога кайдан келмеге болаяк?! Оьмири колымда граната ыслаган аьдем тувылман!

Ибраим (*залга каратып*). Сол эькентагы Алибек бизге террористлер деп, мин тагатаганы?! Пишеси де бомба атпага керек дегенин коьп болмай айтты?! Аьлемет?! Сейир?!

Анжела. Фантастика! Коьксар, танымайман сени!

Биринши солдат (*Алибекти ийтеп*). Юриньиз!

Алибек. Ол меники тувыл!

Самат. Бирший де аьлаамайман? Алибекке аьскер савыт, боьтен де граната, кайтип колына туьспеге болаяк?!

Асан Мурзаевич. Кардашым кайдай да бир эьпке келмеген зат этеегине мен шекленген йок эдим! Бу зат уьшин бир йьрма йыл суд кеспеге болаяклар?

Ибраим. Яде оьмир яшав зонадан шыкпастай этерлер?

Солдатлар, Алибекти ийтеп, уььден шыгарадылар. Баьриси де, маскала-рын шешип, бир бирлерине карайдылар. Сахнадынь тысыннан Алибектинь бакырыгы эситиледи: «Авылды инопланетян явлар алганлар! Коьксар душпан колында!». (*Давазы тоьменленип.*) Инопланетянлар! Туншыктырадылар аьдемлерди...

Марием (*тыска каран*). Шикаьрим, тыншайтагы. Тамагыньды йьртаятырсынь да... Калай коьп бакырасынь?! Атасы да сондай эди...

Уьнсизлик.

Асан Мурзаевич. Атамызды неге мунадай кир затка карыстырасынь?! Атамыз аракы ишпейтаган эди!

Мари ем. Сиз бир атадан, бир анадан тувгансыз! (Асан Мурзаевич, акыйып, анасына карайды.)

Зейнаб. Йок! Бу граната оныкы тувыл! Мен оны тувра билемен. Яне абли уыйди йыйыстырганда, онынъ противогазы орындык астында да, уыйде де йок эди. Анадай коьримли ерде (орындыктынъ туягына коьрсетип.) мен оны табаяк эдим. Савлай авьмедий болган йокпан да?!

Асан Мурзаевич. Сага тынъласанъ, шайтан оны аькелип салганым орындык астына?! Гранатады сен обзинънинъ колынъ ман шыгарып коьрсеттинъ де?

Зейнаб. Кайдан билейим?!

Анжела. Оны бирев аькелип салган мунда? Тек ким экенин билсем экен?

Зейнаб. Бизде эртениктен кешке дейим аьдемлер ызыгысып юредилер? Бар бил ким экенин?

Вайдат (коркып). Ийги аьдемлер юрсе, кыйын тувыл эди. Бизим авылда кара ниетли ыбырыслар да толган да? (Колларын йыйп коьрсетип). А мен сизге бос колым ман киргенмен!

Баьриси де, анъламагансып, Вайдатка карайдылар.

Анжела. Биз, муна ыбырыслык бизге этилгендей, яманлык биревге эткен йокпыз! Токтанъыз! Ол, Асан Мурзаевич, сиз ушин муны бизге этпеге болганлар! Сизди халк суыймейди!

Асан Мурзаевич. Йок! Аьдемлер мага яман карамайдылар, сыйлайтаганлар коьп. Мен бизим аьдемлер арасында сондай зат этпеге болаякларды билмеймен. Сейир! Алибек сол гранатты каерден сатып алган экен?

Мари ем, орныннан турагалып, обзине кеншекти, Муратты, Вайдатты эм картларды шаптырады. Олар тоьгерегинде айланадылар. Мари ем орталарында юреди. Олар Анжела ман Асан Мурзаевич соьйлегенди эситпейдилер.

Анжела (Асан Мурзаевичти колыннан ыслап, сахнадынъ алдына шыгарып). Сиз, акай, авылымызды бек уый-

кен акшага саткасынъ деген хабар юреди. А ана Москвадан, главктан келетеган эркек сизге Швейцар банкында счѣт ашылган деп айтканын, озим де билмей, капилестен эситип калдым. Тукумы да, кайдай орында туратаганы да эм онадан баска кагытлар да менде ясырынып тургыстылады. (*Увндемей турып.*) Эгер атамды босатпасалар, менде де прокуратурага да, халкка да айтаяк затларым бар? Э, Асан Мурзаевич?

Асан Мурзаевич (*Бир кылы кыйшаймай, Анжелады ийинлериннен кушаклап*). Коркпа, кызым, Алибекти бирев де олтыртаяк тувыл! Оны психбольницага салаяклар, ишкиден эмлеп карарлар, ишките аваслыгын койдырып, уйге кайтарарлар... Сага городта квартира болаяк! Тынышынъа юр, шапшыма!

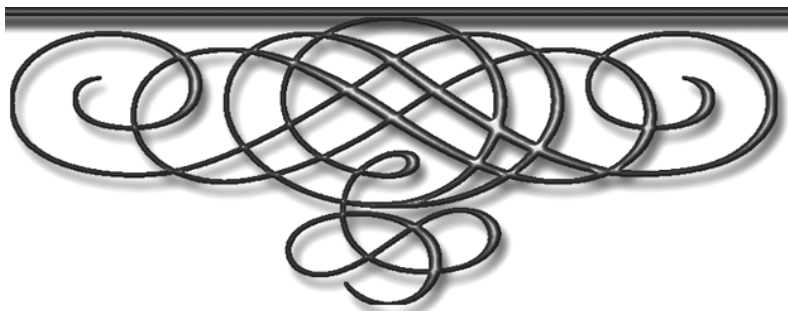
Анжела. Ол заманда муна савлай спектакль не ушин ойналады?

Асан Мурзаевич. Бирев де туып маьнесине шыкпасын деп, ойналады. Аьдемлердинъ акылын баска якка бурдыраяк болып.

Анжела. Анъламадым. Туып маьнеси не?! Халк пан болган зат ойын тувыл да?! Халк шашырады да... Кобксардынъ орнында тек куьлтобелер калаатыр да... Ол каза да...

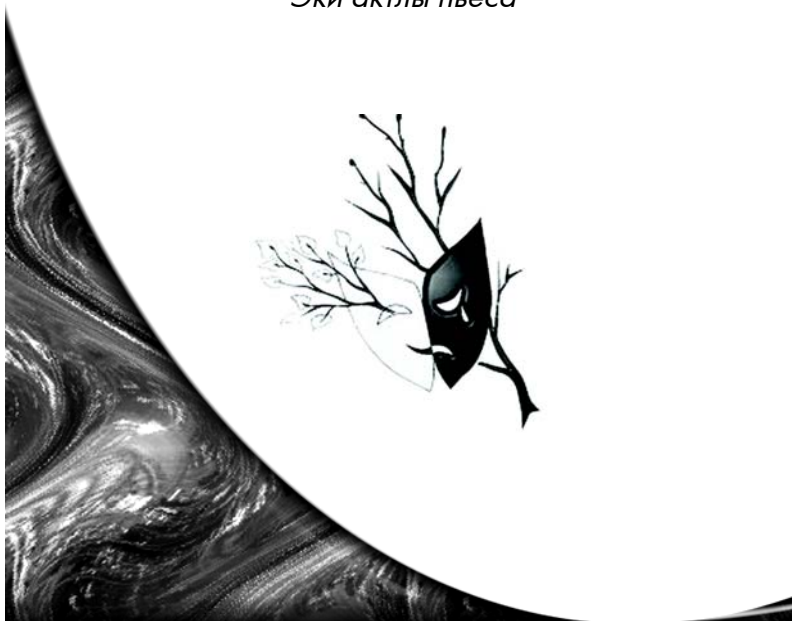
Асан Мурзаевич (*ковъилленип*). Сен, кызым, сол куьлтобелердинъ астында не барын билсенъ экен! Ногайлар яшаган ерлердинъ астында газ бан нап толы коьллер. (*Залга каратып.*) Нап ушин кавга янъы басланаятыр. Экономикады юргистетаган зат буьгуьн газ бан нап болады. Онынъ иеси боламан деп энди де кыраллар согысяклар. Миллионлаган аьдемлердинъ янларын берееклери алдыда. Бир кесек аьдемлер эпсиз байып кетееклер... Аьр аьдем де — озининъ наьсибининъ иеси. Эртен бир дазувдан бир кере шет элге бармаган ногайынъ, ол мен, ялгыз озим самолѣтка олтырып, тыс кыралга ушаман... Яхшы йол денъиз мага! (*Кисесиннен конъыравды шыгарып, шанъ согып.*) Мен онъсам, сен де, кызым, ярлы калмассынъ!

Шымылдық ябылады.

*Операция
«Амгагьл»*

Эки акты пьеса

ОЙНАЙТАГАНЛАР:

Рашид – 28 ясында.

Альберт – 27 ясында.

Маржан – 50 ясында.

БИРИНШИ АКТ

Уйде боьлме. Боьлмединъ терезеси темир мен решеткаланган. Ишинде телевизор, холодильник, маштак тоьгерек такта стоьл, олтыргышлар, орындык бар. Рашид пен Альберт кийизге оралган Маржанды киргистедилер. Юклери авыр, тегаран коьтередилер, боьлмединъ ортасына шыгарып, полга саладылар. Рашид ийинине тагылган кыскаяклы сумкады такта стоьлге таслайды.

Альберт. Тегаран аькеддик. Карасанъ, уйкен пише тувыл, коьтермеге авыр.

Рашид. Исимизди эттик. Керек еримизге еткердик!

Альберт, аясы ман манълайын суьртип, орындыкка ятады.
Рашид, олтыргыш алып, олтырады.

Альберт. Рашид, бу кимнинъ уйи? Калай уйкен ди? Иши де ийги ярастырылган, аятуьйге ярасык плитка тоьселген, яхшы муьлк те бар...

Рашид. Бу уйди йоддасым Алик бизге бир айга турмага берди. Тек бир айдынъ ишинде уйди арендага алгандай аьдем таппага керек. Оьзи Алик тыс кыралга, Африкага, ислемерге кеткен.

Альберт. Коркпай, мунадай уйди арендага берем? Ишинде байлык аз тувыл!

Рашид. О-о-о! Мунда бассейн де, сауна да бар. Бай аьдемлерге не?! Коркпайдылар. Мунадай уйди тек бай киси арендага алаяк. Биздей ярлыларга ярамас. Басында элли мынъ айына деген эди. Сондай акшага киси табылмас дегенде, тоьлевин отыз мынъга туьсирди. Бир куьни мынъ маьнет болады.

Альберт. Бек баа экен! Биз сондай акшады каерден табаякпыз? Бизге яшамага мунадай уй керек те тувыл.

Рашид. Муна исимизге бек онъ ер. Оьзинъ коьрдинъ, уй авлак ерде, корасынынъ бийиклиги эки метр...

Альберт. Айтканлай, туьнегуьн Аьжигерейди анъылып юргенде, ол банктан алган бес миллион кызыл акшады дипломатка тыгып, касстен тайганда, онынъ телефон ман соьйлегенин эситтим. «Сиз тек бес миллион йибергенсиз! А биз соьйлескенмиз — биринши тоьлев онав болаяк деп.

Калган акша кайда?» — дейди. Телдинъ ары ягында бир затлар айттылар. Ол яратпай: «Калган акша кайда?! Сойлескендей этпеге керек! Эндиги мен сиз тамыстып йибергенинъизди караякпанма?!» — деп баркылдады. Ана яктан тагы да бир затлар айттылар. Аьжигерей болса: «Деп ислер этилмейдилер! Сизге айтылган биринши тоьлев он миллион деп, йиберинъиз онавын! «Кеширинъиз-меширинъиз» дегенинъиз мага керексиз! Айдынъ сонъында меним счѣтыма савлай акша тувьсин!» — деп акырды да, дипломатты яндавырдынъ колына ыслатып, кетип машинага олтырды. Кобресинъме, онынъ акшасы бар. Сонынъ уьшин биз пишесине он миллион берсин деп, тилемеге боламыз. Асыкпай соьйлеспеге керек. Заман бар. Уьй де бизге бир айга бослай берилген.

Рашид. Альберт, кызганшак болма! Экевимиз бесев деп соьйлескенмиз, сол бизге тамам болады.

Альберт (*баладай куванып*). Элбетте, бесев де болак! Экисер ярым миллион аьр биримизге! Калай ийги ди! (*Мыратланып*.) «Бѣха» алып, савлай досларымды кыдыраякпан! Ростовка да, Махачкалага да, Ногай шоьлге де айланарман!

Рашид. Анъламадым: «Бѣха» дегенинъ не зат?

Альберт. «БМВ»-га «Бѣха» дейдилер. Ак тувьсли «Бѣха» алаякпан. Сенинъ тойынъда таьвкешеде меним машиним бас коьлик болак. Сени Альмиранъ ман «ЗАГС»-ка аькети, неке кыйдырып, сонъ «ИМПЕРАТОР» ресторанына бараякпыз!.. Кыдыраякпыз!

Рашид. Юрегиме тийгистип соьйлейсинъ. Кайтип той этеегимнинъ маьнесине шыгалмай турган эдим. Менде акша йок, а Альмирадынъ атасы-анасы окымаган яска кызымызды бермеге разы тувьлмыз деп, канды иштилер. «Тойды кайтип суьйсенъиз, суьйтип этинъиз» деп, артын бурган эдилер. Мен де куллыксыз, Альмира да куллыксыз, калай яман аьлде эдик!..

Альберт. Эндиги сен де байыдынъ, мен де ярлы тувьлман! Кел, Рашид, он миллион тилейик! Ажигерейге не?! Онынъ акшасы коьп! Пишеси уьшин берип те олтырыр?

Рашид. Бесевди берсе де, болак эди.

Альберт (*турып, терезеге барып, тыска каран*). Булайы ийги, тоьгеректе бир уй де коьринмейди. Караддысы да ийги. Уйкен пристройкалар салынган, тереклер де коьп, Кобан да касында агады. Алигинь де акшалы аьдем экен. Ол ким болып ислейди?

Рашид. Аньшы, егерь. Африкадагы йолдаслары шаькьрганлар. Арсланларды, биллерди, крокодилларды туристлер мен атып юреек. Ийги акша тоьлейдилер. Онынь айтканына коьре, бир куьн аньшылавга бес мынь доллар бередиер!

Альберт. Йолдасынь сырагалы! Бизге сондай наьсип кайдан келген?! Мен Северде шофёр болып та ислеялмадым, уьш айдынь кыйын агын ыбырыс начальник тоьлемей, истен шыгарды. Этеегинь барым, кимге айтаяксынь?! (*Кайтып, кийизге колын тийгистеди.*) Уьндемейди? Кайтип мен оны йыктым, э?!

Рашид. Аьше, тап кинодадай! Платок пан бурнына бастынь да, аьвликтирип салдынь! Сол хлороформ даьри коьп заманга дейим куьшин билдирем?

Альберт. Эндиги эси келмеге керек.

Рашид. Аьше, ашып караяктагы?

Альберт пен Рашид кийизди бургышлап ашадылар.
Маржан кыймылдамай ятады.

Альберт (*куваньшын ишинде ясыралмай*). Бизим наьсибимиз, бизим байлыгымыз! (*Оьктемли болып, юрип, йогардан каран.*) Он миллион алдымызда ятыр! Тек колыньды созасынь эм сага он миллион кызыл акша!

Рашид яткан кыскааяккыдынь маньлайына, бетине колы ман тиеди, сонь энькейип тынълайды.

Рашид. Бу тыныс алмайды?!

Альберт (*энькейип, кыскааяккыдынь аягына ти-йип*). Аягы да сувык!

Рашид. Ма сага, керек болса! Келдик!

Альберт (*кыскааяккыдынь басына энькейип, тынълап, сонь колын алып, пульсин билеек болып*). «Приехали» деген бу экен! Айттым да сага, бир байдынь баласын акашаяк деп?!

Рашид. Бала ман алысув коьп. Ол уйкен огырсыз-лык деп саналады. Язалавы да уйкен! Он бес йыл тутнак сага ойын тувыл!

Альберт. Бу этилген затка да он йылдан аз берил-мес! Ога косып Аьжигерей де яндавырлары ман тоьбелесе, сав калармызба-калмаспызба, белгисиз?!

Рашид (*турагалып, кайгырып*). Аьше, кайтеекпиз?! Мен тутнакка олтыргым келмейди! Альмирадынъ юреги шыдалмас!

Альберт. Альмирады алып шаппа да, бизди ойлан! Бизим юрегимиз шыдарма?!

Рашид. Шуьш сенде? Кыскаяклыды хлороформ оьл-тирген!

Альберт. Хлороформ оьлтирмейтаган! Пишединъ сав-лыгы осал болган! Кийизге орамага керек тувыл эди. А шуьш акында айтатаган болсанъ, шуьш сенде де бар, аз тувыл! Сен оны ювелир туькеннен шыкканда: «Бриллиант юзигим бар сатпага», — деп алдап, уй артына аькелдинъ де...

Рашид. Аьше, шуьш экевимизде де бар. Тек оьлтире-таган сен! Хлороформ ман сувланган платокты сен авызына бастынъ, басын да ийги этип бурдынъ!

Альберт. Сен мага авдарма! Шуьш экевимизде де бирдей!

Рашид. Бирдей, бирдей... Бу аьлден кайтип шыгаяк-пыз? Кайтип?!

Альберт (*барып, терезеден карап*). Бу авлага аьке-тип коьмсек, калай коьресинъ?

Рашид. Табаяклар! Табалмай болмайтаган...

Альберт. Ол заманда, машинге салып, Кобанга аьке-тип, сувга атаяк! Баска якта табарлар...

Рашид (*ковзясланып*). Табатаганлар!

Экеви де, олтыргышларга олтырып, яткан кыскаяклыга карайдылар. Басла-рын тоьмен салып, коллары ман ыслап, кайгырадылар. Уьнсиз вакытлар.

Маржан (*ковзин аштай*). Ф-фу! Ф-фу!

Альберт (*басын коьтермей*). Фуфылдап неге кал-дынъ?

Рашид (*басын коьтерип, ян-ягына каранып*). Ол мен тувыл.

Маржан (*йөвтकिрип*). Ф-фу! Ф-фу!
Рашид (*акырын Альбертке колы ман тийип*).
Караш?
Маржан (*коьзин ашып*). Ф-фу! Не яман ийис ти?!
Альберт (*басын коьтерип*). Аьлемет экен мунавы?!
Оьлип, тирилип?!
Рашид. Ол сав!
Маржан (*бетин уйкалан*). Бу не ийис ти?
Альберт. Бу пише бизге савкат этеятыр! (*Эньке-йип.*)
Абай, тынысынъ келдиме?
Рашид. Альберт, ол сав!

Альберт пен Рашид турагалып, куванып, яткан Маржаннынъ тоьгерегинде айланадылар.

Рашид (*токталып, яткан Маржанга каран*). Мадам, сиз аман-эсенсизбе?
Альберт (*эркелен*). Тыныс аласызба?
Маржан (*олтырып, куванган ясларга каран*). Савман! Савман! Меним ян бергенимди саклай-саклай, оьзинъиз тастай катарсыз!

Яслар, токталып, кыскаяклыга тешкеруьвви карайдылар.

Рашид. Мадам, бу акашув!
Альберт. Абай, бу похищение!
Маржан. Мен сага «абайды» коьрсетермен! Карак!
Не зат пан мени туншыктыргансынъ?!
Альберт. Абай, оны сорап не этесинъ?! Бизге сизинъ савлыгынъыз керек.
Маржан. Мен сага «абайды» коьрсетермен! Мага «абай» демеге, сага да сондай бек ювык тувылман!
Рашид. Мадам, ол соьйитип сизди сыйлайтаганын коьрсетеди.
Маржан. Аьжигирей оны бир ийги сыйлар! Басын тесип, коьзин шыгарып, дуьмбижин куйып (*юмырьклары ман бурьгышлап, тислерин кьришылдатын*), шайнап ер!
Рашид. Мадам, ашувланманъыз! Бетинъизге тыртыклар тувдырасыз!

Маржан (*Рашидке йылы карап*). Сен, аьруув яс, «Мадам» демеге боласынъ, сенде амал бар. А бу (*бармагы ман ясканып*). Маржан Асанбиевна десин! Никакой абай!

Альберт (*селекелеп*). Маржан Асанбиевна?! Тувра окытувшыга айткандай!

Маржан. Яде ногайша: Асанбийдинъ кызы Маржан деп.

Альберт. Болсын, Асанбийдинъ кызы Маржан... Асанбийдинъ кызы Маржан, Аьжигерей сиз уьшин акша бермеге керек. Акша берилсе, сиз уьйге кайтасыз.

Маржан. Байым сенинъ басынъды тесер!

Альберт. Сиз тувра анъламадынъыз! Асанбийдинъ кызы Маржан, эгер байынъыз акша бермесе, биз куьн сайын бир бармагынъызды кесип, ога послыка этип йибереек-пиз!

Маржан. Не?! Не дединъ?! Бир кесип кара?! Мен сенинъ бир еринъди кесермен?! Атынъ ким ди, огырсыз?!

Альберт. Мага бакырманъыз!

Маржан. Сен меним бармагымды кесеексинъ де, а мен уьндемей тураякпанма?! Атынъды айт!

Рашид. Онынъ аты Альберт.

Альберт. Атымды неге айтасынъ?! Ол заманда, оззинънинъ атынъды да айт.

Рашид. Сорайды да, а меникин сорамайды.

Маржан. Альберт, савлай тутнак: «Альбертино бизге кайзаман туьсер?» — деп сылкылдап йылайды. Сонда коразлар йьйылатаган кедеште сени бек сагынганлар!

Альберт (*адалап, артка тайып, оззи озине*). Бу яман пише коразлар кедешти акында да биледи экен?

Рашид. «Коразлар кедешти» дегенинъиз не зат ты?

Маржан. Уят болса да, билмегенлерге анълатайым. Коразларды тавыксыз кедеште бирге капасанъ, олар озлери не юбанув табадылар. Эркек тутнакларда да солай... Альбертино биледи соны.

Рашид. А мен билген йокпан?.. Мадам, меним атым Рашид. Аьжигерей-мырза сиз уьшин кайгадер акша бермеге болады?

Маржан. Сизге кайгадер керек, аьруув яс?

Альберт (*ютыннып*). Аьруув яс?..

Рашид (*Альбертти бошлип*). Бес миллион маннет!
Маржан (*сызгырып*). Аз тувулым? Көп сорасаньыз,
көп аларсыз.

Альберт. Айттым да, онав алмага керек деп!

Маржан. А сен авызынъды яп! Муна кесеек болатан
ган бармаклар ман батлак көзлеринъди тесермен!

Маржан турып, сумкасын көрип, алып,
терезеге ювыклап токталады.

Альберт. Алемет пише!

Маржан. Алемет! Тек сен, огырсыз, мага комплимент
айтпасанъ экен.

Альберт. Рашид аруув яс та, а мен огырсыз...

Рашид (*Альбертке*). Каптырылыспатагы... Кел, кулыгьымызды көрөөк. (*Маржанга.*) Онав тилесек ша?

Маржан. Тилесенъиз, ол бермес! Кыстап алмага керек!
Йырма миллион денъиз!

Рашид. Мадам, йырма көп?

Маржан. Мен сизге ушсыз шиберекбас болган йокпан!

Альберт. Айттым да! Маржан Асанбиевна билип айтады.

Рашид. Йырма миллион бизге бек көп.

Маржан. Сизге көп болса, онавын мага берерсиз.

Альберт. Караш ога?! Бизим акша ман боылисеек болады?!

Маржан. Сенинъ акшанъ сонда көбтере де йок!

Альберт. Сизде талап салгандай амал йок! Биз сизди акашканмыз!

Маржан (*селекелен*). Акашканмыз?! Акашканда, көзинъ кайда караган?! Көзинъ тесилгир! (*сумкасыннынъ, ишин карап*). Ашкасызба?

Рашид. Йок, мадам.

Маржан. Йок, биршийге де тийилмеген. Аруув... (*Меканды тагы да карап.*) Яшап болады. Ванний барым?

Рашид. Бар, мадам. Бассейн де бар.

Маржан. Бассейн — ол аруув! Ас ша?

Рашид. Холодильник толы, мадам. Бетявлыклар, простыньлер шкафта турады.

Маржан. Аьрувь, яным! Сенинь атынъ Рашид. Мен сага Раша дермен.

Рашид. Раша болса, Рашаман.

Маржан. Сени, Раша, мен яратаман!

Альберт (*куьлен*). Ол сени яратады?

Маржан. Яратаман. Сени, огырсыз бандит, яратпайман!

Альберт. Ол да бандит! Биз бирге акашканмыз?

Маржан. Рашады мен коьргенлей яраттым!

Уьнсиз вакыт.

Рашид. Мадам, менде кызым бар, тез арадан уйленек боламыз.

Маржан. Раша, шалт болма! Сен яссинъ, алдыда уйкен ислер бар.

Рашид (*соравлы каран*). Кызыма соьз бергенмен.

Маржан. Соьзди артка да алмага болады. Яслык пан не айтарсынъ, не айтпассынъ! Яшавда бир затты ойланысынъ, а болады баскаша. Соьз бергенинъе бек кайгырма... (*Телевизорга каран*.) Мен мунадан тек «След» деген детективти карайман... Сизде дисклер барым?

Рашид. Кайдай дисклер?

Маржан. Кино дисклер?

Рашид. Мунда: «Великолепный век», «Рим», «Кочевник», «Чингиз-хан», «Поющие в терновнике» деген дисклер бар. Яраягым?

Маржан. Бек аьрувь! Мен тарих акында киноларды суьемен. Сиз мени мунда тургысткынъыз келеме?

Рашид. Аьше.

Маржан. Аска мага эртеникте: иримшик, кара увылдык, куьреге, шай; уйлеге: кайнатылган козы яде бузав эти, окында коькис эти; кешликке: ярмалардан каша, ювырт, айран; емислер, емислерден ишимлик сав куьн турсын.

Альберт (*сейири калып*). Кара увылдык — ол кара икрама?!

Маржан. Икра, икра, бандит!

Альберт. Мага яман ат такпасанъыз экен!

Маржан. Арууьв атты сага излеп-излеп табалмайман... (*Рашидке.*) Арууьв яс, бассейнге сен мени аькетерсинь... Эртеникте де, арууьв яс, бавда бирге шабармыз. Оннан сонъ (*ойланып*) мен демев беретанган гимнастика да этетанганман. Мага ишки кийим керек.

Рашид. Мунда шкафларда кийим толган...

Маржан. Биревдинъ кийимин мен киймеекпен! Сагып алып аькелинъыз!

Альберт. Сага, мадам, деп акша да туьтпес! Бизде акша йок!

Маржан. Сен аьдетти билмейсинь. Акашкан кызларды карайтанганлар. Ойын этип юбантатаган. Кийимин, асын аьпме-аьзир этип беретанган.

Альберт. Сиз акашылган кыз тувьлсыз да?!

Маржан (*колын силкип*). Ким биледи?.. Мени уьшкере акашканлар. Эки кере яратпай уьйге кайттым, уьшинши кере Аьжигереидинъ кармагына туьстим... Ах, яшав, яшав!

Альберт. Сиз энди де Алтын ордадагы заманындагы яшавды эске алсанъыз?

Маржан. Сен сес шыгармасанъ экен!

Рашид. Мадам, акашылганларды бассейнге юргистпейдилер.

Маржан. Исключение из правил болатанган. Яшавга коьре, аьдетлер де туьзетилетанганлар. (*Рашидке йьлы каран.*) Пляжда эркеклер мен кыскаяклылар яланъашланып бирге дем аладылар да... (*Йьлы куьлемсиреп.*) Раша, сен «Покер» ойнайсынъма?

Рашид. Каьрт ойынын айтасызба?

Маржан. Аьше, яным!

Рашид. Ойнайман.

Маржан. Уьйледен сонъ каьрт ойнармыз!

Рашид. Меним заманым болмас.

Маржан. Заман табылар. Тек кызык болсын! Меним эригимди бирев язбага керек те?

Альберт. Кирген сага, Раша!

Маржан. Молчать, Альбертино! Сен бизим арамызга кирме! Ногайда: «Арашыга таяк тиер!» деп босына айтылмайды!

Альберт. Сувйгенинъди эт, аруув пише! Тек бизде сенинъ эригинъди язгандай акша йок!

Маржан (*эситпегенсин, Рашидке йылы каран*). Раша, сен мага ванныйды коьрсетсенъ?

Рашид (*адалан*). Мадам, мен сиз бен ванныйга сувга туьсеек тувылман!

Маржан. Раша, авьмедий экенсинъ! Мен сага: «Коьрсет», — деймен. Сувды йылыт, шампунъ бер. Сувга бирге туьспеге, элбетте, эрте. Юр, акыллы, ванныйга, коркпа...

Уьнсиз вакыт.

Альберт. Маржан Асанбиевна, сосы сиз неге сумканъызга каптырылгасыз? Ишинде уьйкен баалык бардай? Берешинъиз, карайым?!

Маржан. Сонда сенинъ ишинъ йок! Кыскаякылардынъ затлары мунда... Айтканлай, меним телефонум кайда? Туькенде ол меним колымда эди?

Рашид. Биз оны сизди акашатаган каралдыда таслагамыз. Альберт таслады.

Альберт. Полиция тавып олтырмасынъ деп, мен тасладым!

Маржан. Сен таслаяксынъ! Сен этеексинъ! Айлак та... (*Уьйде айланып, каранып, сумкасыннынъ ишиннен бокшасын шыгарып.*) Э-э! Акшанъыз йок дейсизбе?

Альберт. Бизде акша йок! Бобтен де, сага кара увылдык, козы этин, кийимлер алгандай!

Маржан (*олтыргышты стоьлдинъ касына йылыстырып, олтырып, бармагы ман ясларды шакырып*). Келинъиз булайга, олтырынъыз! (*Яслар, олтыргышларды йылыстырып, олтырадылар.*) Мине! (*Бокшадан акша шыгарып, стоьлге таслап, Альбертке каратып.*) Сана!

Альберт (*акша санап, коьнбилли болып*). Уьш мынъ доллар, кызыл акша ман да элли мынъ бар!

Рашид. Бу сизинъ акшама?

Маржан. Эндиги бизики-сизики барым?!

Альберт. Бизики-сизики йок болса, бизге бирер мынь доллар яде эллисер мынь бизим акша ман тийсе, ийги эди?!

Маржан. Бандит! Бу ортак истинь акшасы! Мунда мен яшамага керекпен де!

Альберт. Маржан Асанбиевна, мага яман соьз айт-пасаңыз экен! Тек сизге бу коьп акша?!

Маржан (*Альберттинь колыннан акшады тартып алып*). Азым-коьбим, сенинь не ишинь бар?! Соьлегишей бу меним акшам эди. Эндиги ортак. Истинь ортак акшасы, куьнделик шыктажга... Кара увылдыкты базарда Сакинат деген пишеден аларсыз. Козы этин де, бузав этин де базардан — карашай киси Джагафардан. Ясылшады да, иримшикти де, ювьртты да — базардан. Каладынь ортасында «Кыскаяклы кийими» деген туькеннен лосиналар, ишки коьйлек, уьй шарык аларсыз. Облшемди кагытка язып берермен. Соннан туькеннен энъ баа косметикады, мынь долларга олтырган кутыклар бар, соны аларсыз...

Альберт. Мынь долларга косметика?! Алжымага болаяк! Мен сондай акшады колымда да ысламаганман?!

Маржан. Сен коьп затты колынъда ысламагансынъ! Соьнынъ уьшин биз талып йьгыламага керекпизбе?!

Рашид. Сиз бизге акшады кереккенде берерсиз, биз, билмей, шыгарып олтырырмыз.

Маржан. Мен тураякпанма оны санап?! Раша, акша сенде турсын!

Альберт (*колын созып*). Йок! Менде турсын!

Маржан. Йок, сага сенмеймен! (*Рашидтинь колына акшады берип*.) Эндиги, яслар, бес «Смартфон» алынъыз.

Рашид. Бес «Смартфон» да не уьшин керек?

Маржан. Яслар, мен телевизордан «След» деген киноды карайман. Сонда да телефоннынъ заньыннан тел ашкан аьдем каерде экенин полиция сол сабат биледи. Сонынъ уьшин Аьжигерей мен соьйлегенлей, телефонды тасламага керек болады.

Альберт. Бесер мынь «Смартфон» алмай, бирер мынь булай телефон алып болмайма?

Маржан. Бир акылы соьз сеннен эситтик. Оьзи-нъиз каранъыз. Бирер мыньга да болады. Бу уьй уьшин нешев тоьлейсиз?

Рашид. Бир ай тоьлемей турмага боламыз.
Альберт (*боьлип*). Борьшкага алып, бир айга отыз
мынь тоьлегенмиз.

Рашид акыйып досына карайды. Альберт, тынышландырып,
йолдасын сыйпайды.

Рашид. Мадам, сиз биз бен бирге Аьжигерейди то-
наяк боласызба?

Маржан. Аьжигерейдинь бизнеси меним акшамга
этилген. Язык атам, совет заманында йыйган акшасын ога
берген, а ол оны эске алмайды. Биз онынь эсине туьсирер-
миз!

Рашид. Сизде бала йогым?

Маржан. Кызымыз бар. Ол байы ман турады, Аме-
рикада яшайды, кайткысы келмейди. Бир сектага туьскен,
дейдилер. Ата-ана дегенди билгиси келмейди...

Альберт. Байларда озьлерининь котырлары болады.
Яде наркотик пен алысадылар, яде секталарга туьсип, бас-
ларын айландырадылар.

Рашид. Сиз атаньыздынь акшасын кайтарганыньыз
келеме?

Маржан. Дурыс, акылы! Мага карыжланувдынь яр-
тысы керек!

Альберт. Ол бизди тонав болады!

Маржан. Раша, бу йолдасыньды оьлтирип якпага
керек! Мен караддыда машинадынь тегершиклерин коьр-
дим, резин ийги янатаган.

Альберт. Маржан Асанбиевна, неге сол саьатлей
якпага керек?! Коьп акша алаяк боласыз?! Мен соны айта-
ман.

Рашид. Токта сен! (*Маржанга.*) Аьжигерей де бизге
сол кадер акша бермесе ша?

Маржан. Йьрма миллионды кызганмага болаяк. Бер-
син он сегиз миллион!

Альберт. Сонадан тогызы сизики солма?

Маржан. Аьше, Альбертино! Тогыз миллион меники!

Альберт. Рашид, сен ога каратагы?! Ол тогыз милли-
он алады да, а бизге доьрт миллион ярым тиеди? Тувралык

кайда?! Ога эки кере коьп! Маржан Асанбиевна опан туву-
лым?!

Маржан. Альбертино, сен биревдинъ акшасын са-
нап неге калдынъ?

Альберт. Ол бизим акша! Неге десенъ ол бизим опе-
рация! Бизим идея! Идеяга коьп акша тоьленеди!

Маржан. Сиз операциядынъ баасын озинъиз айт-
тынъыз. Ол бес миллион. Сиз бесев боаяк дединъиз де?! А
мен сизге энтте доьртев косаман!

Рашид. Аьжигерей эгер тек бесев берсе?

Маржан. Бесев берсе, савлайы да сизики!

Рашид. Биз сога разымыз. А сизге ша?

Маржан. Меңдей кыскаяклыга онавдан да коьп тий-
исли! Бес миллион уьшин мен колымды да кирлегим кел-
мейди! Мен эбин озим табарман!

Рашид. Альберт пен экевимизге бес миллион етеек
эди. Ана калганы сизге болсын.

Альберт. Берлисинъме сосы сен?! Он сегиз миллион
алсак, тогызы бизге, ана калганы Маржан Асанбиевнага
тиеме?!

Рашид. Аьше.

Маржан (*турагалып*). Сойлестик! Яслар, сувдан
ысланмаган балыкты боьлменъиз! (*Рашидке.*) Юр, акыллы,
ванныйды коьрсет! Юр, коркпа!..

Рашид артка тая береди.

Маржан Рашидти колыннан ыслап кетеди.

ЭКИНШИ АКТ

Даваз. Бир юма кеткеннен сонъ...

Шалт музыка занъырайды. Маржан, аныга келистирип, гимнастика этеди. Альберт пен Рашид, олтырып, ога карайдылар. Музыкадынъ сеси азыланады.

Альберт. Аьперим сага, Маржан Асанбиевна! Калай коьп куьши бар!

Рашид. Сен онынъ сувга туьскенин коьрсенъ экен?! Эркеклердей ялдап туьседиди! Йьрма минут токтамай ялдап турады!

Альберт. Элбетте, кара увьдык еп турсанъ, не де этеексинъ!

Рашид. Сен де увьдыкты каськляп единъ де?!

Альберт. Мен онынъ даьмин анъламадым. Уьйкен пайдасын да коьрмеймен.

Рашид. Аьр кимге де оьзи еп турган ас ярасады. Мен ногай шай ишсем, тойып каламан!

Альберт. Мен шашлыкты яратаман!

Музыка токталады. Маржан, гимнастикасын койып, бетин явлык пан суьртеди, стоьздеги саьатке карайды.

Маржан. Яслар, мен ювынып келейим. Оннан сонъ хабарласармыз. *(Маржан шыгады.)*

Рашид. Бир юма кетти, а куллыгымыз турган еринде токталып турады.

Альберт. Асанбийдинъ кызы Маржаннынъ акшасы да таьвесилеятыр.

Рашид. Кайтип таьвесилеятыр?! Тек туьнегуьн, ясырып тур деп, мен сага мынъ доллар бердим де?

Альберт. Сен де мынъ долларды ясыраяксынъ деп, соьйлестик те. Боьлистик те.

Рашид. Кой! Мен ясырмайман. Ол зат урланган боьлып коьринеек. Муна Аьжигерей акша береек кисиге усамайды.

Альберт. Сени билмеймен, а мен кайтараяк тувьлман. Мен бир де болмаса, эски «Шестьрка» алайым. Яв

юргим келмейди. Сенинъ машинанъга сенуъв йок. Сени абайка еккен, айткан затларына токтамай юресин.

Рашид. Аьше, акшады ога айтпага керек, урлаймыз деп ойламасын... Айтканынъ тувра: бир такыйкага бос калдырмайды. Туънегуън косметикасын сатып-алып аькелдим, эндиги кремди елкесине як деп каныккан! Коллары етпейди...

Альберт (*куьлен*). Раша, ягаяксынъ, коллары етпеген ерлерине, амалынъ барым, якпай!

Рашид (*кайгылы*). Бир юма Альмирады да коьрмеймен. Ол да обькелеп баслаган. Исимиз де толмайды...

Альберт. Муна куллыгымыз болаягына шекленемен...

Рашид. Мен де. Ол Аьжигерей бек сейирли аьдем!

Альберт. Сымырай бирев! Пишесиндей: «Кораз кедешке туьсирермен!» деп, коркыстады.

Рашид. Ана биринши СМС йибергенде, ога офистинъ терезесине уьйкен буквалар ман: «Аьше яде Йок» деп язылувлы кагытты ябыстырарсыз дегенде, явап та бермеді. Эки СМС йибердик. Мен оқымаган деп, ойлаганман. А ол оқыган экен. Бир кылы да кыйшаймайды.

Альберт. Сол СМС-лер уьшин эки телефонды сувга тасладык. Оннан сонъ да эки телефонды йок эттик. Эндиги бир телефон калган. Баска телефон алаяк тувылмыз! Ога акша туьтпес!

Рашид. Акша! Акша!.. Мадам: «Казан асканнан бездим!» — дейди. «Казаншы аькелинъиз!» — дейди.

Альберт. Ол мунда оьмир яшавы тураяктай, кайтеди, огырсыз пише?! Биз ога казаншы кайдан табаякпыз?! Казаншыга да акша тоьлемеге керек те? Аштан обьсин, огырсыз абайка!

Рашид. «Абайка, абай», — деп сен ога айтпа. Ол соьбитип курткаларга айтылады деп, ашувланады. Ол сага этеекти этер!

Альберт. Не зат этеек экен?!

Рашид. Сен меним касымда йигитсинъ?! «Кораз кедешти» мутпа!

Альберт. Онынъ байын сонда туьсирмеге керек! Мага ие болып неге шыгадылар? Табылды меним басыма!

Рашид. Кужырлы пише! Мен де оннан коркып баслаганман!

Маржан, баска кийим кийип, колыңда емис ишимлик пен бокал ыслап кайтады. Олтыргышка олтырып, ишимликтен увыртлайды.

Маржан. Сиз ас ишкенсизбе?

Рашид. Ишкенмиз.

Маржан (*бармакларына карап*). Маникюрым кетирилип бараятыр. Сен, Раша, буьгуьн мени маникюр этетаган Люсяга аькетерсинь!

Рашид. Айтканынъызша этермен, мадам.

Альберт. «Этермен» деп неге айтасынъ? Ойланып соьйле! (*Кыскаяклыга каратып.*) Маржан Асанбиевна, бирев городта коьрсе, бизге кирген де!

Маржан. Ол заманда Люсяды мунда аькелинъыз!

Альберт. Кайтип аькелеекпиз?! Ушырып салаякпиз-ба?

Маржан. Неге? Мени аькелгендей, кийизге орап. Яде коьзлерин байлап. Ога акша берсенъ, ол каерге де баратаган.

Альберт. Акша коьп керегим?

Маржан. Бес мынъ берилсе, болады.

Альберт. Бес мынъ коьп! Сол маникюрсыз юрип болмайым? Сизди мунда бирев коьреме?

Маржан. Кыскаяклы дайым да ярасык болып турамага керек! Аьдемлер ишинде де, уьйде де! Раша, сен мени коьресинъме, мага карайсынъма?

Рашид. Карайман, мадам.

Маржан. Альбертино, сен айтасынъ да, бирев де коьрмейди деп. Мага Раша карайды. Сонынъ уьшин де мен ийги болып коьринмеге керекпен!

Альберт. Аьше, Рашанъыз аькелсин!

Рашид. Мен оныкы неге боламан?!

Маржан. Шалт болма, акыллы! Биз эндиги баьримиз де бир аркан ман байланганмыз. Бизики-сизики йок!

Рашид. Оны кайтип анъламага керек?

Альберт. Маржан Асанбиевна, аркан уьзилеятыр. «Маникюр» деп айтканда, Аьжигерейдинъ айтканы эсиме туьсти. Энь басында: «Йьрма, он сегиз миллион» деп мен

тоблевди айтканда, ол: «Менде сондай акша йок эм болаяк тувыл!» деди, катырып айтты. Ол заманда: «Онав!» дедим. Ол трубкага: «Мен ярлы аьдеммен. Миллионлар мага кайдан келген?» — деп языксынды. Мен: «Пишеньди коьргинь келмейим?!» деп сорадым. «Ол: «Мен коьптен бери бойдак болып яшайман, менде пишем йок!» — деди.

Маржан (*бармагы ман кабагын сыйтап*). Ол да не зат соьзди: «Пишем йок» деген? Ну, погоди, заяц?! Суьйтип ол айтпага болаяк, билемен. Тек ол мага, коьзиме карап, бир айтып карасын?! Мен оны ман суьтлеским келмейди! Басымды авырткым келмейди!

Альберт. Маржан Асанбиевна, айтты! Соны ман мен сизинь маникюрынъызды ойлап: «Эгер акша бермесень, куьн сайын пишеньнинь бирер кесилген бармагын послыка этип йибереекпиз», — дедим.

Маржан. Сымырай экенсинь! Меним бармакларымга неге калдынь?! Буькирди мезар да туьзетпес!

Альберт. Токтанъыз! Ол, билесизбе, не дегенин?!

Маржан. Кала, сейиримди калдыраш, огырсыз?!

Альберт. «Аягын кесип йиберсенъиз, ол оныкы экенин кайтип билмеге болаяк, сондай затка акша берилетанма?!» — деди.

Маржан. Суьйтип те айтаяк! Ийт! (*Альбертке.*) Сага айтаяк! (*Рашидке бурлыл.*) Раша, сен соьйле дегенмен де?

Рашид. Мен де буьгуьн, яне Кобан ягасыннан соьйледим.

Маржан. Аьше, не дейди?

Рашид. Мага ол коьп яман соьз айтпайды. Альбертке сиздей болып, тутнактагылар акында айтады...

Альберт (*боьлип*). Сол тутнак пан мага неге кадалгансыз?!

Маржан (*Рашидке*). Сага не дейди?

Рашид. Мага: «Аьруув яс», — деп айтады. Тек акша акында эситкиси де келмейди. Мен ога: «Бес миллион», — дедим. Ол: «Мен сизге акша уьлестиретанан благотворительный фонд болганманма?!» — деп явап берди. «Эки миллион», — дегенде, ол: «Мен, Хоттабыч карттай, шыракты уйкалап, байлык тапшайман!» — деп, телефонды соьндирди.

Маржан. Наьлет сага! Аьвмедийлер! Мени коьтере де ушсызлаттынъыз! Мен неше бир кере айттым, тоьмен

туьспенъиз деп! А сиз оьзинъизди босяк этип коьрсеттинъиз! Билмеймен тувра?! Бу затты, баслаганнан сонъ, йигитлерше сонъына еткермеге керек!

Рашид. Аьше, бир зат та бергиси келмейтаган болса, не этеекпиз?! Бизге акша керек!

Альберт. А ол сиз уьшин бир каьпик те бергиси келмейди. Доьрт телефонды сувга тасладык! Соларды оьзимизге калдырган да болгай эдик... (*Маржанга бармагы ман коьрсетип, селекелен.*) Сизди бирев де, акша тоьлеп, кайтаргысы келмейди. Ушсыз баа акында соьз де юрмейди! Бир сокыр каьпикти де бермейдилер! Асанбийдинъ кызы Маржан, сизге уьйге кайтув акында ойлав керек!

Маржан туруп юреди, колы ман олтыргышлардынъ аркаларына соккышлайды, ойланады.

Маржан. Мен де не уьшин сизге басымды байлаганман? Яравсыз аьдемлер экенинъизди коьрдим де?

Альберт. О-о! Каратага ога?! Сиз неге яравлысыз?! Сизге уьйге кайтпага керек!

Маржан (*Альберттинъ касына келип, колын ийнине салып*). Меним уьйге кайткым келмейди!

Рашид. Байынъыз ша? Байынъыз бар да?

Маржан (*Рашидтынъ касына келип, колын ийнине салып*). Аьрув яс, сиз болмасанъыз, менде бир ювык киси йок!

Альберт. Раша, сен болмасанъ!

Маржан (*Рашидке*). Кала, Аьжигерейге тел аш! Телефоннынъ давысын йогар этип, звонла!

Рашид. Бу саьат, мадам! (*Телефонды кисесиннен шыгарып, телефоннынъ давысын йогар этип, номерлерге басып.*) Аллэ! Аьжигерей Солтанбекович?!

Давыс. Да! Не болган?!

Рашид. Бу биз! Маржан Асанбиевнага кайгадер акша береек боласыз?

Давыс. Аьрув яс, бос соьзлер мен кандырдынъ! Болды деймен! Точка!

Рашид. Сиз аьрув ойлангансызба?!

Давыс. Аруув яс! Болган звонлаганынъыз! Обьген мысыктынъ куйрыгын да береек тувылман!

Альберт шеги катып кувейди. Маржан Рашидтинъ колындагы телефонын аясы ман ябады, ойланады.

Маржан (*Рашидке*). Секретарша акашылса, акша береекпе, ийт? (*Рашид акыйып карайды.*) «Секретарша уьшин кайгадер акша береексинъ?» — деп айт! Мен айтканды айт!

Рашид. Биз Маржан Асанбиевнады кайтарамыз. Секретаршанынъызга кайтакым акша береексиз?

Давыс. Не дединъ? Секретарша сиздеме?!

Рашид (*Маржанга сораулы карап, сонъ телефонга*). Мен акшады сораيمان?

Давыс. Мен сизди баьленшакай этейим! Эгер секретаршага тийсенъиз, мен сизинъ басларынынъызды кесип, Кантемир-мырза, гетманнынъ басын Феодосиядынъ иргесине кадап салгандай, кадап саларман! (*Собйлев узиледи.*)

Альберт. Кантемир-мырза да ким ди?

Рашид. Ногай тарихта сондай бабтир бар эди. Ол, Запорож казаклары ман согысканда, гетманларын обьтирип, басын кесип, Феодосия каласынынъ иргесининъ уьстине кадап салган.

Альберт. Собйтип неге эткен?

Рашид. Запорожларды коркыстаяк уьшин эткен!

Маржан (*ашувлы болып*). Сол эртегилерди коьынъыз!

Альберт. Маржан Асанбиевна, обьзинъыз эситти-нъыз, обьген мысыктынъ куйрыгын бергиси келмейди. Куллыгымыз ялпайды!

Маржан бир ерде токтамай юреди. Рашид пен Альберт ога сынавалы карайдылар. Уьнсиз вакыт.

Маржан. Сиз, яслар, басыннан обьтирик эткенсиз. Бизим халкта ногай пишеди акашып болмайды. Биз Америкада турмаймыз да. Бизде пише акашылса, аьр эркек те обьзин корланган деп санаяк. Соннынъ уьшин акашылган ногай пише уьшин, кайсы эркек акша береек?! Соны ойланмага керек эди?!

Альберт. Сиз, Асанбийдинъ кызы Маржан, савлай ногай пишелердинъ аты ман сойлеменъиз. Кайдай аруув ногай пишелер бар! Эсли болсалар да, озлери наъзик, бетлери нурланып турады. Олар ушшин акша да бермеге боладылар. Сиз де аруувсиз, тек, эне, кылыгынъыз кырлы тувыл.

Маржан. Аъдем кылыкларын билген Бегимакайдай, сен меним кылыгымга неге кадынъ?!

Альберт. Аъжигерей сиз ушшин акша бергиси келмейтаганы ушшин айтаман. Ана секретаршасы ушшин калай бек ашувланды?!

Рашид. Секретаршасы ким ди? Яс кыскайклым?

Маржан. Онъмаган бирев! Яс аъдем. Алмагуул оннынъ аты. Сизге соны акашпага керек эди!

Альберт. Оны биз таныймаймыз. Бас деп биз Аъжигерейге шыктык, оннан сонъ сиз пишеси болатаганынъызды билдик. Бобтен де сиз эркин юресиз, саклавышлар да йок сизде. Акашпага енбил болаягын коьрдик.

Маржан. Эгер эсимди ув ман аъвликтирмеген болсанъыз, коьрер эдим кайтип сиз мени акашаягынъызды?! (Эки бармактынъ арасыннан бас бармакты коьрсетип.)
Мине сизге!

Телефоннан гудок келеди. Рашид телефонды алып,
Альбертке коьрсетеди.

Альберт. Бу телефон таза, бирев де мунда звонламага керек тувыл эди? Алма! Бу полиция болса ша?

Рашид. Анъладым: бу Аъжигерей Солтанбекович! Алсак ша?

Маржан. Алынъыз! Секретаршады айтканынъызда, оннынъ эси йыйылган. Коьреек не зат айтаягын? Раша, сен сойле.

Рашид (телефонды ашады). Да? Аъжигерей Солтанбекович, сизсизбе?

Давыс. Мен, мен! Аруув яс, сиз секретаршага ювысанъыз яде оны анъылып юрсенъиз, мен озим сизди табарман. Этеек затымды озинъиз билесиз! Басынъызды ушырып салаякпан! Полицияга айтпай! Анъладынъма?!

Рашид. Бек анъламайман?

Д а в ы с. Анъла деймен! Секретаршады мутынъыз!
Онынъ бир туьги де туьспеге керек тувыл!

Р а ш и д. Сиз бизди коркыстаяк уьшин соьйлейсизбе?

Д а в ы с. Мени тынъла! Акашылган пишеди кайтарган
керек тувыл! Ол сизде калсын!

Р а ш и д. Маржан Асанбиевна бизде калып болмайды.
Бу айдынъ сонъында биз турган уьйди босатпага керекпиз.
Оннан сонъ аренда тоьлевин этпеге керек...

Д а в ы с. Аьруьв яс! Мен сизге акша берейим, тек ол
уьйине кайтпага керек тувыл! Нешев дединъ сен? Бес мил-
лионма?

Рашид, явап бермей, Альберт пен Маржанга сораваы карайды. Альберт,
бармакларын яйып, онав коьрсетеди. Маржан, яйылган бармакларын эки
кере юмып ашып, йьрма деп, анълатады.

Д а в ы с. Неге уьндемейсинъ? Онав берейим?

Р а ш и д, явап бермей, Альберт пен Маржанга карайды. Олар
адын коьрсеткенлерин коьрсетедилер.

Д а в ы с. Азба? Он сегиз болсын?!

М а р ж а н басын шайкайды.

Р а ш и д. Бизге йьрма керек! Биз сол акшадынъ ярты-
сын Маржан Асанбиевнага береекпиз.

Д а в ы с. Ойланганым дурыс! Бу иске сол албаслы ка-
рысканына мен шекленген йогым! Болсын йьрма! Соьйле-
стикпе?!

Р а ш и д, уьндемей, Альберт пен Маржанга карайды.

Альберт суьйинип шоршыйды.

М а р ж а н (*телефонды аясы ман ябыт*). Сен меним
атымды айтарсынъ деп ойламаганман?! Машина да берсин
деп айт! (*Колын алады*.)

Р а ш и д. Бизге машина да керек. Маржан Асанбиев-
нага городка барып-келип юргеге керек.

Д а в ы с. Машина да болар. «Бэха» ярарма?

Альберт (*суйингеннен шоршып*). Ярар!
Рашид (*телефонга*). Ярар!
Давыс. Ана албаслы касынъыздама?

Рашид Маржанга карайды. Маржан колы ман шайкайды.

Рашид. Йок. Ол подвалда байлы болып турады.
Давыс. Бек аруув! Сизге акша албаслыды уйге кайтармас ушин бериледи! Анъладынъма?! Сойлестикпе?

Рашид. Сойлестик! Тек биз акшады кайтип сизден алаякпыз?

Давыс. Нейтральный ерге меним адемлерим сумка ман акелип берерлер.

Рашид. Этер бирев де билеек болмаса, биз бу телефонды тасламаймыз?

Давыс. Тасламай тур! Акшады ййыстырсак, сага звонлармыз. Бирев билгени мага да керек тувыл. Сиз ана албаслыга сак болынъыз! Сизсиз бир абыт этпесин! Акша сонынъ ушин толенеди, анъладынъма?!

Рашид. Анъладым! (*Телефонды соьндирип, савспеклен.*) Мунавы не зат болды? Кулагым дурыс эсайтеме?!

Альберт. Дурыс! Акшамыз колымызга оьзи келди! Мага «Бэха» да оьзи тыгырып келди!

Маржан. Сага «БМВ» мени анда-мунда тыгыртып юргистеек ушин бериледи!

Альберт. Бола берсин! Маржан Асанбиевна, каерге суйсенъиз, сонда аькетермен! Мага кеше юргеним де болады. Сиз кешелер мен бир якка да бармассыз да?!

Маржан. Ким биледи? Кешелер мен де юрмеге керек болар?

Рашид. Мадам, Аьжигерей Солтанбекович сизден бек коркып алады? Неге экен?

Маржан (*селекелен*). Неге десенъ албаслыман! Аруув билсенъиз, сиз де коркаяксыз!.. (*Орындыкка барып, ястык астыннан сумкасын алып, кайтып.*) Керегимди эситтим! (*Сумкасыннынъ ишиннен пистолет шыгарып.*) Алмагуьл ушин яны шыгады, секретаршасы ушин!

Альберт (*пистолетке коьрсетип*). Караш ога!.. Тыгырып келдик!

Рашид. Сизде пистолет?! Уьндемей тургансыз да? Оны кайдан тапкансыз?

Маржан. Сатып алганман. Уьйде подвалдагы тири-мизде атып та уьйрендим. Алмагуьлди атпага керек! Соны излеп юрдим. Офиске киргистпейдилер, уьйине саклавышлар акетедилер, сонынъ уьшин ювелир туькенге барган эдим. Сонда Алмагуьл тез-тез келеди. Сонда, тувра туькеннинъ ишинде атаяк эдим. Яде ыстанын сувлаткышай коркыстып, янын шыгараяк эдим! Ама ол да келмей калды. Сонынъ уьстине сиз де расып келдинъиз. Исимди сонъына дейим толтыралмадым.

Уьнсиз вакыт.

Альберт. Ма сага! Алла бизди кайдай пише мен растырганын! «Крутой» дегенде, «крутой»!

Рашид. Соьйтип эткен болсанъыз, олтыртпага бола-як эдилер де? Коркпайсызба?

Маржан. Мен коркып яшап уьйренген йокпан! Бир кере яшайсынъ!

Рашид. Сондай бек байынъызды суьесизбе?!

Маржан. Суьек болсын! Атам айткандай, ахырет азабыннан намыс куьшли! Мен озимди оларга корлатпаспан! Мен олардынъ завкланып юргенлерине ашувлыман! Мен оларды булай калдырмаспан!

Рашид. Эндиги ол затты мутпага керек. Биз соьз бердик те, секретаршага тиймеймиз деп!

Маржан. Ол сиз бергенсиз, а мен соьз бермегенмен!

Альберт. Бизге Аьжигерей Солтанбекович пен алысув керек тувыл!

Маржан (*колындагы пистолет пен ойнап*). Бас деп акшады алаяк. Сол акша да бизге кайгадерге етеегин мен билмеймен?! «Акша байлык — куьн байлык», — деп халк босына айтпайды. Оннан сонъ коьрермиз?!

Альберт. Не зат коьррексиз?! Маржан Асанбиевна, онсыз да акшадынъ ийги кесеги сизге тиеди. Сизге тийген он миллион маьнетке он йыл кыйнамай яшамага болады...

(Рашидке.) Биз дурыс боьлиспегенмиз?! Бизге бесер миллион, а онынъ ялгыз басына он миллион — ол оьтирик. Бирдей этип боьлиспеге керекпиз?!

Маржан (*пистолет пен уьшинлей тускалап*). Мен билген эдим: коьлем акша тегин берилмейтаганын, кан тоьгилмей болмайтаганын! Раша, калай ойланасынъ — биз экевимизге хайырды боьлсек? Сен аьрувь яссынъ, мен де бизге акша туьссин деп, аз эткен йокпан. А бу (*Альбертке пистолетти тускалап созып*) бир пайдасыз эм тагы да орав этип юреек, кел, булайда атып салайым да, суьегин Кобанга атайык! Бирев де билип билмес!

Рашид. Мадам, сиз сол затты этпессиз?!

Маржан. Йок! Этеекпен! Бездим мен оннан!

Альберт (*эки коьын коьтерип*). Мадам, мен сизге керегермен?! (Рашидке.) Мине коьерсинъ, ол экевимизди де оьлтиреек!

Маржан (*селекелен*). Керегерсинъ?! Не затынъ ман? Тек орав этип юресинъ! Биз Раша ман калган исти оьзимиз де битирермиз!

Рашид. Мадам, Альбертти оьлтирменъиз! Ол кылык-сызланып соьйлейди, ол бизге керегер. Оьлтирсенъиз, сизге эрте-кеш сонынъ уьшин язалав келеек?!

Маржан. Мен айттым да, мен бир заттан да коркпайман деп! Атаман да саламан!

Альберт. Мадам, мен сизди тынъларман. Айтканынъызды туьсирмей этеекпен! Сиз бизим бандадынъ паханы боларсыз!

Альберт, турып, тизине шоьнькеди. Маржан, касына барып, пистолетти манълайына каратады.

Маржан. Бандадынъ тувыл! Общество с ограниченной ответственностьюдинъ! Ямагатшылык куьптинъ! Агентстводынъ! Аньладынъма?!

Рашид. Аньладык! Тек сиз Альбертти атпанъыз! Ол да, мен де разымыз! Биз сизди тынълаякпыз!

Альберт. Мадам, мен де разыман! (*Турып, эрек тайып, йылмайып.*) Агентстводынъ регистрациясын да этеекпизбе?

Маржан. Этеекпиз! Баъри зат та закон ман келисли этилеек!

Рашид. Закон ман келисли болса, ийги! Мадам, сиз бизге агентстводынъ ис тармакларын туъсиндирсенъиз?

Маржан. Сол агентство аьел коршалав ман каър шегеек. Ногай аьелди коршалав ман!

Рашид. Тек ногайлар неге боладылар?

Маржан. Баска халкларга тиймей тураяк. Баскалар кириссе, миллетлер ара буздырысув шыгар. Исимиз тек ногайлар ишинде юргистилеек. Оны да айбырып айтып болмас. Акылятаклар, миллетшилик этемиз деп, яла ягарлар. Исимизди бакырыксыз бардырамыз. Кешликлер, лекциялар, консультациялар озгарамыз. Соны аьдемлер коьредилер. Ясыртын куллыкты биревге айтпаймыз. Бизим эткенде биревдинъ иши йок. Энь бас тармагы — ол аьел коршалав ниет. Аьелди саклав. Язык пишелердинъ яшавын енъиллендируув. Алмагуьлдейлерди язалав. Аьжигерейдей огырсyzларга, зийна эткенлери уьшин, оз коллары ман акша тоьлетуув. Зийналыкты йок этемиз, пишелердинъ яшавларын енъиллетемиз, огырсyzлардынъ акшаларын аламыз!

Рашид. О-о-о! Бу таза куллык, огырлы ниет! Биз Альберт пен ис табалмай юргенмиз, бир де болмаса, зарплата да алып баслармыз! Агентстводынъ аты да болмага керек те?

Маржан. Токта! Оны да ойланармыз...

Альберт. Коьп ойланмай, «Маржан эм компания» десек ийги!

Маржан. Йок! Меним атымды сиз аддыга коьрсетип шыгарманъыз! Мен сизинъ мыйынъызбан, акылынъызбан. Мен билинмей турмага керекпен.

Альберт. Сиз бек акыллы аьдемсиз! Сизге республикада министр болып ислемеге керек эди!

Маржан. Политикага биз кириспеймиз! Заман келер, эм сиз озинъызге производство ашарсыз! Биревинъызде суьт завод, биревинъызде муьлк ясайтаган фабрика болар. Сиз яс аьдемлерсиз, сизге оьспеге керек!

Альберт пен Рашид бир бирине сукланып карайдылар.

Альберт коькирегин аддыга шыгарады.

Рашид. Бир ярасык ат керек, менимше?
Маржан. Ана уйреншик болган: «Юлдыз», «Саав-
ле», «Аьрекет», «Берекет» деген атлар келиспес. «Енбил ты-
ныс» деп агентстводы атасак, калай коьресиз?

Рашид. Болсын! Бек кышкырыксыз аталув.

Альберт. Мага «Калкан ман кылыш» деген аталув
ярайды. Маржан Асанбиевна, сизинь айтканынъызга коь-
ре, бизде правоохранительли агентство болаякпа?!

Маржан. Альбертино! Ана кадер мен сени таный-
ман, биринши кере акылы соьз айттын! Эьбетте! Детек-
тив агентство — ол бизим ясыртын исимиз! Ол исти яйып
болмас. Оны аьдемлерге билдирсек, эриккен-эриккен
аьдемлер исимизге кирисееклер. Полиция артымыздан кал-
мас. Аньылув исти биз юргистеекпиз. Сен бизде детектив
болып юреексинь. Сага пистолет те регистрациялап ысла-
тырмыз. Ясыртын камералар, фотоаппарат, тынълайтаган
аппаратура, жучоклар сатып алып берермиз. Тек айлан!
Акша эт! Исинь оньыннан кетсе, сага квартира алармыз,
юристтинь дипломын сатып алармыз. Бара-бара депутат
та этермиз!

Рашид (*куьлен*). Альберттен кайдай депутат бола-
як?! Сиз оны бек коьтердинъиз!

Альберт. Йок! Мен депутат болмаспан. Мен школа-
да уроклардан кашатаган эдим. Билимим етпес депутатка?!
(*Бирден куваньт.*) Мен пистолет пен юреекпенме?! Кала,
мадам? Мен колымда ыслап карайым? (*Маржаннынъ ко-
лындагы пистолетке колын создады.*)

Маржан. Колынъды созба, аягынъды созарсын! Ор-
нынъа тур! Мен сени энди де кеширген йокпан!

Уьнсиз вакыт.

Альберт. Сен озинь бизге сенмейсинь?

Маржан. Сизге тувы! Сага сенмеймен! Сен экин-
ши Аьжигерей! Аьжигерейди тек мезар туьзетеек, а сени
яслай тербиялап, аьдем этпеге болар деп сенемен! (*Пис-
толетин тускалап.*) Яде яньыламанма?

Альберт (*колларын коьтерип*). Яньылмайсыз!

Рашид. Йок, йок! Ол туьзелер! Тек атпанъыз!.. А сиз
айткан затлар — тынълайтаган аппаратура, ясыртын каме-
ралар — эркин сатылмайды да?

Маржан. Кызганмай акша тоблесенъ, собле не зат та алмага болаяк. Сонынъ ушшин бизге акша керек!

Рашид. Мадам, меним исим кайдай болаяк?

Маржан. Раша, сен бизде тамада менеджер болаяксынъ. Сага ярасык костюмлар, ак кобылеклер, импорт баъпишлер мен сайлап аларман, баа сигаралар ишеексинъ, баа планшет те алармыз, сенде де пистолет болар, визитка эттирермиз, дипломат пан юреексинъ. Сен клиентлерди излеексинъ. Альберт пен бирге клиентлердинъ альлерин, байлыкларын тергеексинъ. Бизге бай аъдемлер кереклер. Байлар кутыртып яшайдылар, оларда ашыкяры болмай болмас!

Рашид. Ногайларда сондай байлар аз. Ийги хайыр аькелген фирмалар табылмас.

Маржан. Бар! Мен ювелир туькенде айланып турганда, коьрдим. Шекетоклар, кылпысып, яс кызлар ман келедилер. Бизикилер! А биревди сиз де таныйсyz. Оны телевизордан шалт-шалт коьрсететаганлар. Атын айтпайман. Ол коррупция ман куьресши деп белгили. Йыйынларда басын тоьмен салып олтыратаган, аъдемлерге каптырылып соьйлейтаган. Мен оны кыска заманнынъ ишинде бир неше кере ювелир туькенде коьрдим. Уьстине йылытыравык баа кийимлер кийген, бетине ягынган, тап эне алтын топтай яйнаган, келген сайын баска кызлар ман келеди. Кызлар алтын затлар сайлайдылар, а бу баасын да сорамай, сол саьат акшасын портмонеден шыгарып таслайды...

Рашид. Белки, озьининъ тувган кызлары болсалар ша?

Маржан. Тувган балаларынынъ беллериннен ысламайтаганлар, шыдамсыз суьйкелмейтаганлар... Бар байлар, бар...

Альберт. Бар да боларлар. Савлай халкты билмеге кыйын, коьп ишинде кимлер де бар? Айтпага, мен сиздей кыскааяклы бизим халкта барын ойлап та ойланмаганман?!

Рашид. Сен аьйлежи соьзинъди кой! Баска якка бурма!

Маржан. Коррупция ман алысатаган миллионерден баска да бар шекетоклар. Озьинъыз ойланынъыз: олар йыр-

ма-отыз мынъга ашыуувейлер аладылар. Эгер олар ашыкярына сондай акшага туйкеннен зат сатып алатаган болса, олардынъ уйлеринде энъ азы ярым миллион акша бар. А ол аз акшама?! Ойланынъыз басларынъыз бан?! Ишките, кызларга шыгараяктынъ орнына бизге берсинлер! Таза исимизди бардырмага коьмек этсинлер! Дурыспа?!

Альберт (*ойлы болып*). Акшады ногайлардан алмага кыйын! Акшады булай бермеслер, алмага сулып керек!

Рашид. Сен тувра депутатлардай терен ойланып басладынъ?!

Маржан. Бай акшалы аьдем болса, толысынша шуйши де белгиленсе, акша алуw сулып сага да келер.

Альберт. Балаларын акашпага керек!

Маржан. Альбертино!.. Кайтесинъ сосы сен?! Биз озимизди йырткышлардай юргистеек тувылмыз, аьдем йорыкларына келисли зат этеек Агентство болаякпыз.

Рашид. Ол тутнактагыларга асыгады! «Бала акашаяк! Бала акашаяк!» — деп канымды кайзаманнан бери ишеди.

Маржан. Мен исимизди бираз анълатайым. Мысалыга, бизим биринши операция Алмагуьл болаяк. Сиз экевинъиз савлай информацияды онынъ акында йыясыз. Олардынъ юргенлерин фотога, камерага туйсиресиз. Келилип келсе, курортка да, баска калаларга да барарсыз. Алмагуьлдинъ байынынъ акында да коьтере затты билмеге керек. Алмагуьлдинъ байы Баьтир ярлылардан тувыл. Ол да кыдырады. Мен онынъ артыннан бир куьн такси мен анъылып юрдим. Бир квартирага барадылар. Сол квартирадынъ иеси болган куртка ман таныстым. Куртка акша уьшин коьп хабар мага айтты. Баьтирди де багып, юргенлерин язып аласыз. Материал йыйылса, мен Алмагуьл мен де, Баьтир мен де соьйлеп баслайман. Басында компромат! Алмагуьл, Аьжигерей мен айкасуw барын, байына билдирмеге корка-як, Баьтир де ашыкяры барын пишесине билдирмес. Билдиргиси келмегенлер, тоьлесинлер. Экеви де тоьлесин. Соны ман биз артларыннан калмаймыз. Кайтам-кайтам тоьлетекпиз. Эгер акша тоьлемей басласалар, экинши вариант — акашув болаяк. Аьжигерей Алмагуьл уьшин акша тоьлеек!

Ийт: «Меним куьнимсинъ!» деп телефон ман Алмагуьлге айтканын эситкенмен. Бир тоьлемей карасын! Куьн тувдырармыз биз ога!

Альберт. Оннан сонъ баскаларды кетеремиз!

Маржан. Дурьыс, Альбертино!

Альберт (*завкланып*). Биз де, кызларды алып, ресторанга, саунага бараякпыз! Аьлемет, мадам!

Маржан. Мен сага барарман! Мунавы коьтере мас-кара экен! Биз сондайлар ман алысаякпыз! А сен озинъ сондай болгынъ келем?! Йок! Сен бизге коьтере де келиспейсинъ!

Альберт. Мен ойнап айттым! Кеширинъыз!

Рашид. Альберт, биз озимизди культурно юргист-пеге керекпиз!

Маржан. Дурьыс, Раша! Культурно! Биз намыс, таза-лык, эдаплык уьшин куьресетаган Агентство! Эндиги, яслар! Бизде бас болмага керек! Онсыз болмайды!

Рашид. Элбетте, мадам, басымыз, мыгъымыз, намысымыз сиз боласыз. Мен яратаман сизинъ ниетинъызди, эткенинъызди!

Альберт. Маржан Асанбиевна, сиз бизге Карл Маркстей болаяксыз!

Маржан (*куьлемсиреп*). Сен, Альберт, коммунист болсанъ да, билмеймиз? (*Шырайын туьрлендирип, сусланып.*) Ол заманда, мени тынълап юреегинъызге ант этинъыз?!

Рашид. Этемиз! Мен этемен!

Альберт. Мен де ант этемен!

Маржан (*тешкеруьвли каран*). Муна затка тек соьз беруьв аз?!

Альберт. Аньламадым? Сиз кан ман ант эттиреек боласызба?

Маржан (*пистолетин коьрсетип*). Керек болса, кан да тоьгермен...

Телефон занъгырайды.

Рашид (*телефонга каран*). Бу Аьжигерей! Не айта-якпан?

Маржан. Ол сага объзи айтаяк, акшады каерге аькелеегин. Тынъла!

Альберт (*Рашидке, тамадасын*). Тынъла!

Рашид телефоннынъ кнопкасын басады.

Давыс. Стадионга киретаган ерге келинъиз. Меним аьдемим кара сумка ман тураяк! (*Телефон соьнеди.*)

Уьнсиз вакыт.

Маржан. Акшады мен алаякпан!

Альберт. Сиз неге боласыз?!

Рашид. Сиз бассыз! Сизге келиспес сонда бармага?!

Маржан. Меним бу затка кирискенимди айткансыз, олар да мени таныйды, а мине сизге сонда коьринип болмас, неге десенъ коьп ясыртын исти сиз юргистеексиз...

Альберт. Маржан Асанбиевна, акшады алып, сиз бизден кашаяксыз!

Маржан. Кайтеди мунавы?! Ойлап соьйле!.. Мен Раша ман бирге машина ман бараякпан. Онсыз мен кашып болмаспан! Ол бириншилей! Экиншилей! Алай да, булай да, мен сизинъ колларынынъызга акшады ыслатаяк тувылман!

Альберт. Ол кайтип болады? Ол бизим кыйын агымыздынъ акшасы!

Маржан. Ол сизинъ акшанъыз тувыл! Ол мени уьшин, кайтармаяк уьшин берилген!

Рашид. Яртысы бизики де?

Альберт. Мен «Бэха» алаякпан! Раша да уьйленеек, той этеек?!

Маржан. Сизинъ пайынъыз банкта сьётта тураяк! Заманы келсе — аларсыз. «Бэхады» бизге берейтырлар! Сонынъ уьшин кыйналмаска болаяк. (*Альбертке.*) Акшады сага колга ыслатсам, сен оны баспакларга шыгараяксынъ! Оьтирик айтаманма?! Тойларды койып тураяк! Мине, биринши исимизди битирсек, тойлармыз. Раша, мен сени Сочиге аькетип, той эттирермен!

Альберт (*эситпей*). Бер акшамызды!

Рашид (*Альбертке*). Ойланып соьйле!

Маржан (*пистолет пен тускалап*). Раша, мен айттым да: бу аьдем бизге керекпес! Тек яне соьле ант этип турды, атаяк та коййык соны!

Рашид. Мадам, сиз биз сакламаган зат этеятырсыз!

Альберт (*турагалып*). Раша, каштык! Машинге олтырып, обзимиз акшага бараяк! Тураякпызба ога карап!

Альберт эсик бетке кашады. Маржан атады. Альберт йыгылады. Рашид, Альбертке шавып, касында тизлерине шоьнькеди, кушаклап ятады.

Рашид. Сиз оны обьлтирдиньиз! Обьлтирдиньиз! (*Альбертти силкип, сыйпап.*) Обьлтирдиньиз!

Маржан. Мен баска якка тускалап аткаман!

Рашид. Тийгенсиз! Обьлтиргенсиз! Язык, Альбертино! (*Ядыра тийген ерди излеп, йылап.*) Альбертино, сен савсынъма?! Досым, досым! Яшавымда сынъар меним досым! (*Альберт, кыймылдамай, ятады. Маржан, касына барып, аягы ман тебеди.*)

Рашид. Сиз, мадам, аяп билмейтаган аьдем экенсиз!

Маржан. Мен ога каратып аткан йокпан! (*Тагы да аягы ман тевип.*) Тур! Тур! (*Альберт олтырады. Рашид оны кушаклайды. Экевлери де йылайдылар.*)

Рашид (*сылкылдап йылап*). Ол мага да атаяк!

Альберт. Аьше, обьлитиреек! Ол сымырай, фашисттен де яман!

Экевлери де йылайдылар.

Маржан (*селекелеп*). Сиз мени акашкансыз?! Сиз аьдемди акашкансыз! Аьдем акашканлар йыламайтаганлар! (*Пистолетти экевлерине де тийгистип алып.*) Йигит болынъыз! Турынъыз деймен! (*Альберт пен Рашид турадылар, йылавларын токтатпайдылар.*)

Маржан (*сынап карап*). Мунадай йылавыкларга акшады коьтере де бермеске керек! (*Альберт пен Рашид, йылавларын токтатып, бетлерин юмырыклар ман суьрттип, Маржанга адалап карайдылар.*)

Уьнсиз вакыт.

Рашид. Акша болмаягын мен басыннан билдим! Йырда айтылгандай: «Таспа кайда, биз кайда? Биз кабрипке кыз кайда?!»

Альберт. Мен де акша акында муттым. Эндиги сав калсак, ийги!

Маржан (*пистолетти басына тийгистип*). Сен бармакларды, йылап, обзинъди аятып, кесеек болгансынъма?! Мени тынълаамасанъ, оьлтиреекпен! Тынълааксынъма?!

Альберт. Асанбийдинъ кызы Маржан, сизди тынълаакпан!

Маржан. Бириншилей, не этилеек?!

Альберт. Сиз, Маржан Асанбиевна, бизим акшады алып, банкка салаяксыз!

Маржан. «Сизинъ» тувул! Ортак акшады!

Альберт. Бизим «Общакты» банкка «Енъил тыныс» агентстводынъ счётына салаяксыз.

Маржан. Дурыс! Оннан сонъ? Экиншилей?!

Альберт. Мен, Рашид, сиз, Аьжигерейдинъ пишеси Маржан, «Алмагуьл» операцияды этемиз. Тузик ийт резин грелкады йырткандай, шая Алмагуьлди йыртамыз! Сизди корлаак болган айван Аьжигерейди корлаймыз! Акшады тартып аламыз, сизинъ-бизим счётка саламыз!

Маржан. Дурыс! (*Рашидке сораулы карап*). Дурыспа?!

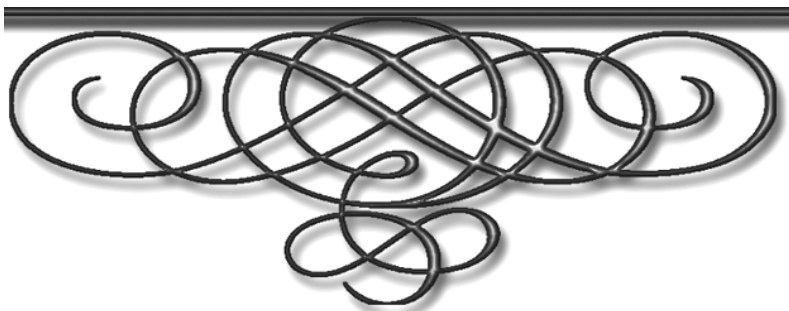
Рашид. Дурыс. «Енъил тыныс» пан «Алмагуьл» операцияды этемиз! Кыдырувке Алмагуьлди йыртамыз! Антсыз Аьжигерейди корлаймыз! Акшады тартып аламыз, сизинъ-бизим счётка саламыз!

Маржан. Аьше, енъил тыныс алынъыз! Енъил!

Енъил саз эситиледи.

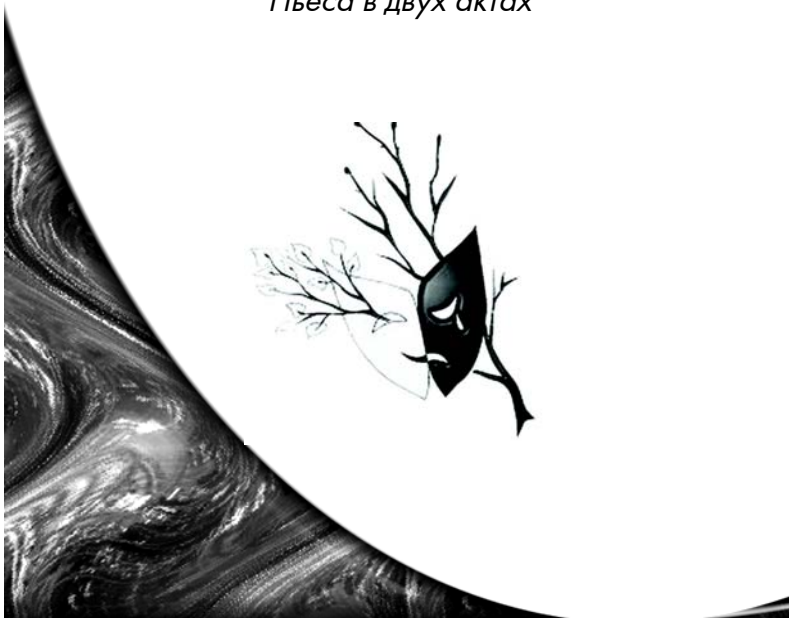
Шымылдық ябылады.

2010 й.

Операция
«Алмагуть»

Пьеса в двух актах

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА:

Рашид – 28 лет.

Альберт – 27 лет.

Маржан – 50 лет.

ПЕРВЫЙ АКТ

Комната в частном доме. Окно комнаты зарешечено. Внутри телевизор, холодильник, низкий круглый столик, стулья, кровать. Рашид и Альберт, согнувшись от тяжести, заносят завернутую в войлочный ковер Маржан и кладут ношу посреди комнаты на пол.

Альберт. Наконец-то! Донесли! Посмотришь на неё, вроде хрупкая женщина, а нести очень тяжело!

Рашид (*ложит на столик висевшую на плече женскую сумку*). Дело исполнили! Донесли до цели!

Альберт, стирая со лба пот ладонью, падает на кровать. Рашид, пододвинув стул, садится на него.

Альберт. Рашид, чей это дом? Такой большой! Внутри всё хорошо устроено, мебель дорогая, утвари всякой много!

Рашид. Мой друг Алик оставил присмотреть на месяц, только в течение месяца надо арендаторов найти. Сам Алик за границей, в Африке работает.

Альберт. Нежалко ему такой дом сдавать в аренду? Тут немало ценностей!

Рашид. Ты всего не видел?! В нём и бассейн, и сауна, и спортзал со всеми принадлежностями для тренировок! А что богатым людям? Они не боятся! Такой дом в аренду только состоятельный человек возьмёт. Таким, как мы, беднякам, он не по карману. Сначала Алик говорил, чтобы я за пятьдесят тысяч сдал, но я его убедил, что за такую цену арендатора трудно будет найти, тогда он согласился сдать за тридцать тысяч, по тысяче рублей в день.

Альберт. Недешёвая аренда! Нам такие деньги и не снились! И вообще, зачем нам такой дом?

Рашид. В том-то и дело! Вот только для такого мероприятия, что ли? Сам видишь, дом в отдалении от поселения, да и забор выше двух метров, как настоящая крепость на берегу Кубани.

Альберт. Вчера, когда я «пас» Ажигирея, после того, как он взял из кассы пять лимонов красными банкнотами, отойдя в сторону, интересную беседу с кем-то по телефону вел. «Ты только пять миллионов переслал, а мы договорились, что ты перечислишь все десять. Где остальные?!» — говорит Ажигерей. С другой стороны связи ему что-то ответили. А он опять: «Где остальные деньги?! Надо поступать так, как мы условились! Что, я должен ждать, пока вы растелитесь?!» На той стороне связи ему что-то опять сказали. После он: «Так дела не делаются! Вам сказано, что первая плата десять — будьте добры исполнять! Мне ваши извинения не нужны! Не принимаются ваши извинения! Чтобы до конца месяца была перечислена остальная сумма!» Выпалил и, передав дипломат с деньгами телохранителю, пошёл в машину. Видишь, бабки у него есть! Пусть за жену десять лимонов нам даёт. Давай не будем торопиться, тем более у нас есть дом, где держать пленницу. Десять лимонов — это круто! Главная часть дела нами сделана!

Рашид. Альберт, не будь жадиной! Мы с тобой договорились, что нам достаточно пяти. В самом деле, достаточно же?

Альберт. Конечно, нам и пять лямов неплохо. По два с половиной на брата. Но есть возможность ещё поправить положение!

Рашид. Много захочешь — мало возьмёшь! Это народная поговорка. Умерь свой аппетит!

Альберт (*мечтательно*). Вот куплю «Бэxu», всех своих друзей навешу! И в Ростов, и в Махачкалу, и в Ногайскую степь смотаюсь!

Рашид. Не понял, что такое «Бэха»?!

Альберт. Так БМВ называют, самая крутая тачка! Я куплю белую, чтобы она на твоей свадьбе головной машиной была, тебя с Альмирой в ЗАГС отвезу, оттуда прямо в ресторан «Император»! Вот погуляем!

Рашид. А я голову ломал, где деньги найти, чтобы свадьбу сыграть. У меня денег нет, родители Альмиры наотрез отказались отдавать дочь за безработного жениха. Её отец сказал Альмире: «Как хотите, так и справляйте свадьбу сами».

Альберт. Теперь ты побогаче её родителей! Пусть локти кусают! И всё же, Рашид, давай десять лимонов требовать! У Ажигирея денег навалом! Что же он, за жену деньги пожалеет?!

Рашид. Не надо наглеть! Хотя бы пять дал. Нам же будет достаточно, и мы больше этим делом не занимаемся! Как договорились!

Альберт (*встав, глядя в окно*). Место отличное! В окрестностях ни одного дома! Двор добротный! Деревьев много, пристройки хорошие! Как твоего Алика угораздило в таком отдалении дом построить?! Видно, что он при больших деньгах! Где он работает?

Рашид. Он охотник, егерь. У него друзья в Африке, они его позвали обеспечивать экзотическую охоту на львов, леопардов, крокодилов. По его словам, за день охоты ему платят пять тысяч долларов. Ответственность большая! Отвечает за жизнь туристов. Но и деньги приличные.

Альберт. Повезло другу! Нам такое счастье не светит. Я на Севере толком и водителем не проработал. Гад хозяин, за три месяца деньги не заплатил, уволил. Он — хозяин, кому будешь жаловаться?! (*Подходит к ковру, трогает руками.*) Молчит? Как я её свалил?! Ловко, да?!

Рашид. Да, как в кино! Платок к носу, и она свалилась! Интересно, хлороформ долго действует?

Альберт. Более часа прошло, должна уже в себя прийти!

Рашид. Давай откроем, посмотрим?

Альберт. Это легко.

Альберт и Рашид разворачивают войлок. Маржан лежит, не двигаясь.

Альберт (*не скрывая радости, восторженно*). Наше счастье! Наше богатство! (*Гордо расхаживая*.) Десять миллионов! Только протянешь руки — и на тебе десять миллионов красными купюрами!

Рашид ошупывает женщину, трогает лоб, нагнувшись, слушает дыхание.

Рашид. Она, кажется, не дышит?!

Альберт (*наклонившись, слушает, трогает за ногу*).

Ноги холодные!

Рашид. На тебе! Сюрприз! Подарок фортуны!

Альберт (*щупает пульс*). Фортуна повернулась задом! Пульса нет! Говорил же тебе, надо было похищать детей у богачей!

Рашид. С ребёнком возни много! Как представляю их плач!.. Ничего не захочешь! Да и наказание нешуточное, пятнадцать лет за решёткой!

Альберт. И за это не меньше десяти лет дают. И хорошо, если от тумачков Ажигирея и его охранников живым останешься! (*Дёргает за ногу Маржан*.) Заснула навечно! Мы влипли!

Рашид. Ещё как! Я в тюрьму не хочу! Сердце Альмиры не выдержит!

Альберт. Что ты со своей Альмирой лезешь?! Наши сердца выдержат ли? Прощайте, наши денежки!

Рашид. Это ты всё виноват! Это твой хлороформ!

Альберт. Причём тут хлороформ?! От хлороформа не умирают. Просто у женщины слабое здоровье. Возможно, что придушили войлоком! Кстати, войлок твой, из твоего дома! Твоей вины в её гибели не меньше! Когда она вышла из ювелирного магазина, это же ты её обманул, завёл за дом, чтобы показать несуществующий бриллиант.

Рашид. Да! Оба проходим соучастниками убийства! Но убил её ты! Ты лишил её сознания, да ещё резко повернул ей голову! Я видел!

Альберт. Ты на меня не валяй! Вина у нас обоюдная! Это убийство по неосторожности.

Рашид. А за похищение мы должны отсидеть!

Альберт. Не беспокойся! Нас ещё должны найти!

Рашид. Найдут! Несомненно найдут!

Альберт (*подходя к окну и глядя наружу*). Закопаем в огороде?!

Рашид. Найдут, Альберт! Лучше идти с повинной, хоть срок сбавят.

Альберт. Ни в коем разе! Кладём в машину и везём на Кубань, кидаем в воду, а течение труп унесёт чёрт знает куда...

Рашид (*прослезившись*). И не таких находят! Я не хочу в тюрьму!

Альберт. А я что, хочу?! Нет тела — нет дела!

Оба садятся на стулья и смотрят на Маржан. Затем хватаются за головы и сидят, нагнувшись. Долгая пауза.

Маржан (*не открывая глаз*). Фу-фу!

Альберт (*не поднимая головы*). Чего это ты фукаешь?

Рашид (*подняв голову*). Это не я!

Маржан (*кашляя*). Фу-фу!

Рашид (*оглядываясь по сторонам и осторожно трогая рукой Альберта*). Ты посмотри!

АЛЬБЕРТ (*подняв голову*). Поразительно! Она тодохнет, то оживает!

Рашид. Она жива!

Маржан (*разглаживая руками лицо*). Что за запах?

Альберт. Кажется, эта женщина опять нам преподносит сюрприз?! (*Наклонившись к Маржан.*) Тётка, вы ожили?

Рашид. Она жива!

Альберт и Рашид вскакивают и радостно кружатся вокруг Маржан.

Рашид (*приостанавливаясь и наклоняясь над Маржан*). Мадам, вы в порядке?

Альберт (*повторяя движение Рашида*). Вы ожили?

Маржан (*сидясь на ковёр, с ненавистью смотрит на парней*). Жива, жива! Не дождётесь, чтобы я копыта откинула!

Парни опять кружатся, снова останавливаются и смотрят на Маржан.

Рашид. Мадам, это похищение!

Альберт. Тётушка, мы вас украли!

Маржан. Я тебе покажу тётушку! Разбойник! Чем это ты меня усыпил?!

Альберт. Тётя, чего об этом спрашивать? Нам ваша жизнь дорога!

Маржан. Какая я тебе тётя?! Протри глаза! Чем это вы меня усыпили?

Рашид. Хлороформом...

Маржан. Какая гадость!

Рашид. Это безопасно... А что касается тёти, так это он с уважением обращается.

Маржан. Мой муж Ажигирей его уважит! Мало не покажется! Голову пробьёт, глаз выколет, душу вытрясет (*трёт друг об друга кулаки и скрипит зубами*), сожрёт, проглотит и выплюнет!

Рашид. Мадам, не злитесь! Это морщины навлекает.

Маржан (*Рашиду*). Ты, молодой человек, можешь ко мне обращаться «мадам», а он (*угрожая пальцем Альберту*), только Маржан Асанбиевна! И никаких «тётушек»!

Альберт (*с насмешкой*). Маржан Асанбиевна?! Прямо как училку!

Маржан. Да, у меня образование педагогическое! Или называй по-ногайски: «Асанбия дочь Маржан».

Альберт. Согласен, Асанбия дочь Маржан... Скажите, пожалуйста, ваш муж Ажигирей сколько выкупа даст за вас? После передачи денег вы можете вернуться домой.

Маржан. Я же сказала, что муж, по всей вероятности, снесёт тебе голову!

Альберт. Вы неправильно меня поняли! Асанбия дочь Маржан, если муж не даст денег, то мы будем вынуждены каждый день ему отсылать отрезанный ваш пальчик!

Маржан. Что-о?! (*Смотрит на свои пальцы.*) Попробуй только! Я тебе одно место отрежу! Назови своё имя!

Альберт. Вы на меня не кричите!

Маржан. Ты мне будешь пальцы отрезать, а я буду молчать?! Как тебя зовут?

Рашид. Его зовут Альберт.

Альберт. Что ты ей моё имя называешь?! Тогда и своё назови!

Рашид. Ведь спрашивает! Что тут такого?!

Маржан. Слушай, Альберт! Я твоё имя не забуду, ты ещё пожалеешь о своих намерениях!

Альберт. А что ты можешь сделать?

Маржан. Я не я буду! А так вся тюрьма всхлипывает: «Когда же к нам Альбертино попадёт?» В петушатнике ждут не дождутся тебя!

Альберт (*отступая назад, самому себе*). Откуда эта тётка про петушатник знает? Сидела, что ли?

Рашид. Я не понял. Про какой петушатник идёт речь?

Маржан. Некрасиво мне об этом говорить, но для незнающих объясню. Если в курятник запереть одних петухов без кур, то они чудеса вытворяют! В мужских тюрьмах происходит то же самое... Наш Альбертино наслышан об этом или сам сидел?

Рашид. Он не сидел! А я про петушатник не знал!

Маржан. В скором будущем можете узнать.

Альберт. Не каркайте, Асанбия дочь Маржан!

Рашид. Хватит вам! Давайте к делу. Мадам, меня зовут Рашид. Нам интересно знать, сколько денег Ажигирей даст за возврат жены?

Маржан. А вам сколько надо, хороший парень?

Альберт (*с ухмылкой*). Он — хороший парень?

Рашид (*перебивая*). Нам — пять миллионов рублей.

Маржан (*посвистывая*). Не мало ли? Больше потребуешь, больше получишь!

Альберт. Я же сказал, что надо требовать десять?!

Маржан. А это не твоя тема! Лучше рот закрой, резальщик! Вот этими пальцами, которые ты собирался отрезать, выцарапаю твои наглые глаза!

Рашид. Да что вы сцепились?!

Маржан встает, осматривает помещение. На столе видит свою сумку, подходит и берёт, ощупывает, затем с сумкой идёт к окну и смотрит наружу.

Альберт. Она не чувствует, что в наших руках? Удивительная женщина!

Маржан. Удивительная! Но только обойдемся без твоих комплиментов, разбойник!

Альберт. Рашид — хороший парень, а я — разбойник?!

Рашид (*Альберту*). Чего ты цепляешься? Надо о деле... (*К Маржан.*) А если мы десять попросим?

Маржан. Будете просить — он не даст. Надо требовать! Требуйте двадцать миллионов!

Рашид. Мадам, двадцать — это слишком!

Маржан. А что я вам, дешёвка какая-то?

Альберт. Я же говорил! Маржан Асанбиевна лучше нас знает положение мужа.

Рашид. Двадцать — для нас очень много!

Маржан. Согласна, много. Десять отдадите мне.

Альберт. Ого! Она хочет отнять у нас часть денег.

Рашид. Это она к слову...

Маржан (*Альберту*). Это ещё не ваши деньги.

Альберт. Вам не следует распорядиться выкупом! Мы вас похитили!

Маржан (*передразнивая*). Похитили?! Когда похищал, куда твои глаза смотрели?! Чтобы ты ослеп! (*Раскрывает сумку и смотрит внутрь.*) Раскрывали?

Рашид. Нет, мадам.

Маржан. Вроде всё на месте. Хорошо... (*Оглядывая помещение.*) Тут можно жить. Ванная комната есть?

Рашид. Есть, мадам. Даже бассейн есть.

Маржан. Бассейн — это хорошо! Пища?

Рашид. Холодильник, полный еды, мадам. Полотенца, простыни в шкафу.

Маржан. Хорошо, душа моя. Тебя зовут Рашид. Я тебя буду называть Рашей.

Рашид. Раша, так Раша.

Маржан. Я так поняла, что ты старший?

Рашид. Я на год старше Альберта.

Маржан. Всё равно старше. Раша, ты мне нравишься!

Альберт (*хихикая*). Ты ей нравишься?

Маржан. Да, нравится! А ты, разбойник, мне противен!

Альберт. И он разбойник! Мы вместе похищали.

Маржан. Зато он не собирается никому отрезать пальцы... Раша мне сразу понравился.

Пауза.

Рашид. Мадам, у меня девушка есть. Скоро мы должны пожениться.

Маржан. Раша, не торопись, ты молод. А впереди столько дел.

Рашид (*недоумевая*). Я дал слово своей девушке.

Маржан. Слово можно и обратно взять. По молодости всякое бывает. В жизни думаешь об одном, а получается всё по-другому. Не переживай... (*Задумчиво посмотрев на телевизор.*) По нему я только детектив «След» смотрю... А у вас диски есть?

Рашид. Какие диски?

Маржан. Диски с кинофильмами?

Рашид. Да. Я тут видел «Великолепный век», «Рим», «Кочевник», «Чингиз-хан», «Поющие в терновнике» и другие.

Маржан. Прекрасно! Я люблю исторические фильмы. Итак, вы тут меня хотите поселить?

Рашид. Да.

Маржан. Приемлемо... Теперь детали... На завтрак мне обязательно творог со сметаной, чёрную икру, курагу, чай наилучшего качества. На обед: варёную ягнати́ну или

телятину, иногда можно мясо индейки. На ужин: кашу, кефир, айран. Овощи, фрукты постоянно. Фруктовые соки тоже в избытке должны быть.

Альберт (*удивляясь*). А где мы вам чёрную икру добудем?

Маржан. Добудете, разбойник!

Альберт. Что вы меня обзываете?

Маржан. Для тебя хороших слов не нахожу! (*Рашиду*). Милый юноша, будешь меня в бассейн водить, утром вместе будем бегать вокруг сада, затем я делаю оздоровительную гимнастику, завтракаю. Да, мне нужны ниже белье и спортивная одежда!

Рашид. В доме в шкафах полным-полно одежды, что-нибудь найдется...

Маржан (*сконфуженно*). Не буду же я в чужом белье ходить?! Купите и привезите.

Альберт. Мадам, у нас нет таких денег!

Маржан. А чем ты думал, когда похищал?! Когда похищают девушек, то по обычаю должны обеспечивать всем необходимым, должны развлекать, танцы устраивать...

Альберт. А вы не похищенная девушка!

Маржан (*отмахиваясь*). Какая пошлость! Пошлак ты, Альберт! Меня в жизни три раза похищали. Дважды я вернулась сама, кандидатуры были неподходящие, а третий раз Ажигирею на крючок попала, не отпустил! Ах, жизнь!

Альберт. Вы ещё про ордынское время вспомните!

Маржан. Заткнулся бы лучше!

Рашид. Мадам, похищенных по бассейнам не водят.

Маржан. Исключение из правил. Времена меняются, меняются и нравы.

Альберт. Похищенных в подвалах на голодном пайке держат.

Маржан. Это тебя надо в подвал посадить и кандалы на ноги нацепить. (*Рашиду*.) А мы цивилизованные люди...

Рашид. Зачем же мне вас водить в бассейн, вы как-нибудь сами там купайтесь. Как-то неловко смотреть на обнаженных незнакомых женщин!

Маржан (*с теплотой смотря на Рашида*). На пляжах же мужчины и женщины обнаженными отдыхают. Ничего страшного... Почему же нельзя? (*Изменив интонацию*.) Раша, а ты в покер играешь?

Рашид. Вы про карты?

Маржан. Да, душа моя!

Рашид. Да, играю.

Маржан. После обеда будем в карты играть.

Рашид. У меня не будет времени.

Маржан. Время найдём. Главное, чтобы было желание. Ну, кто-то должен занимать меня?

Альберт. Попался, Раша!

Маржан. Альбертино, молчать! Тебе никто не давал слова, и не встревай между нами. Тумаки всегда достаются посреднику. Так у нас в народе говорят.

Альберт (*отмахиваясь*). Да делайте что хотите! Но только у нас, распрекрасная аристократка, нет денег на ваши развлечения!

Маржан (*не обращая внимания на слова Альберта*). Раша, ты мне показал бы ванную?

Рашид (*растерявшись*). Мадам, я с вами не буду мыться в ванной!

Маржан. Ну, ты совсем, Раша! Я тебе сказала: «Покажи». Это значит: воду подогрей, шампунь подай. В одной ванной, конечно же, мы не будем купаться. Пойдём, умница! Не бойся...

Пауза.

Альберт. Маржан Асанбиевна, что вы так уцепились за сумку, как будто там большие ценности? Дайте я посмотрю?!

Маржан. Не твоё дело! В ней женские секреты... Кстати, а где мой телефон? В магазине он был у меня в руке!

Рашид. Чтобы по нему не нашли, Альберт выкинул его во дворе, где мы вас похитили.

Альберт. Это я выкинул!

Маржан. Ты можешь! Ты только на такое и способен. А телефон дорогой! Ну, ладно... *(Пройдясь по комнате, она возвращается к столу, открыв сумку, вытаскивает из неё портмоне.)* Да! Вы говорите, что нет денег?

Альберт. Да, у нас нет денег! Тем более на покупку икры, ягнятины, белья...

Маржан *(садится на стул и пальцем подзывает парней)*. Вот! *(Вытаскивает деньги и кидает на стол в сторону Альберта.)* Считай!

Альберт *(посчитав деньги, восторженно)*. Три тысячи долларов и пятьдесят тысяч наших красных!

Рашид. Это ваши деньги?!

Маржан. Наши, ваши — это разве имеет значение?!

Альберт. Если это общие деньги, то нам причитается по тысяче долларов и шестнадцать тысяч нашими!

Маржан. Прохиндей! Это общие деньги для дела! Я же тут буду жить?!

Альберт. Маржан Асанбиевна, вы бы меня не обзывали нехорошими словами! Но на вас одну это много денег!

Маржан *(выхватывая из рук Альберта деньги)*. Много или мало, это не твоего ума дело! Я их делаю общими для нашего общего дела, на повседневные расходы... На базаре у женщины по имени Сакинат купите чёрную икру. У неё она всегда качественная. Там же, на базаре, у мясника Джагафара — ягнятину и телятину. Там же, на базаре — творог, фрукты, овощи. В центре города есть магазин «Женская одежда», там приобретёте лосины, бельё, домашнюю и спортивную обувь. Я на бумажке напишу свой размер. Да, в том же магазине продаётся приличная косметика. Там всегда есть коробки за тысячу долларов, в этих коробках комплект всего необходимого. Купите эту коробку...

Альберт. Косметику за тысячу долларов? Обладеть можно! Я в руках не держал такие деньги!

Маржан. Ты много чего не держал в руках! И что мы должны, в обморок падать от этого?!

Рашид. Мадам, вы лучше деньги храните у себя, и давайте нам по мере предстоящих расходов. Мы нечаянно можем их потратить...

Маржан. Не буду я их постоянно пересчитывать! Раша, пусть деньги будут у тебя!

Альберт (*протягивая руку к деньгам*). Нет! Лучше у меня!

Маржан. Тебе доверия нет!.. (*Передаёт деньги Рашиду.*) И ещё... Теперь, джигиты, надо купить пять смартфонов.

Рашид. Пять смартфонов? Зачем?

Маржан. Я смотрю по телевизору детектив «След». Так там по звонку телефона полиция сразу находит того, кто звонил. Поэтому после каждого разговора с Ажигирем телефон надо выкидывать.

Альберт. Зачем покупать за пять тысяч смартфон, когда можно купить обычный телефон за тысячу рублей?

Маржан. За всё это время от тебя хоть одно дельное предложение. Сами смотрите, можно купить и за тысячу. Сколько вы платите за дом?

Рашид. Мы можем здесь месяц жить...

Альберт (*перебивая*). Взяв в долг, за месяц вперёд заплатили.

Рашид неодобрительно смотрит на друга. Альберт, успокаивая его, гладит по плечу.

Рашид. Мадам, так вы с нами заодно, вместе с нами хотите ограбить мужа?

Маржан. Бизнес Ажигирея сделан на моих деньгах. Бедный мой отец отдал ему все свои сбережения. Он на них разбогател, а теперь, подлец, об этом не хочет даже вспоминать. Я ему хочу напомнить, что к чему!

Рашид. Это для нас неожиданно! А вы одни живёте? У вас дети есть?

Маржан. Есть дочь. Только она с мужем живёт в Америке и возвращаться не хочет, и даже письма не пишет. Говорят, что попала в какую-то секту!

Альберт. У богатых свои причуды! То наркотики, то какие-то секты!

Рашид. Так вы, мадам, хотите вернуть отцовские деньги?

Маржан. Правильно, умница! Поэтому мне от выкупа нужна половина.

Альберт. Вы нас грабите!

Маржан. Раша, уймите своего друга! Мне думается, что его надо убить, а тело сжечь! Я из окна видела, что во дворе много автомобильных покрышек, они хорошо горят!

Альберт. Маржан Асанбиевна, чего это сразу сжечь?! Я за справедливость ратую, вы хотите много денег присвоить. Я об этом.

Рашид. Остановись ты! (К Маржан.) Ажигирей может такую сумму не дать!

Маржан. Если двадцать миллионов для него большая сумма, то пусть даёт восемнадцать.

Альберт. А из них девять ваши?

Маржан. Да, Альбертино! Девять миллионов мои!

Альберт. Вы посмотрите на неё! Она забирает себе девять миллионов рублей, а нам по четыре с половиной? Где справедливость?! Маржан Асанбиевна, это для вас слишком жирно!

Маржан. Вы свою цену сами назвали — а пять миллионов на двоих. В результате совместной операции я вам добавляю еще четыре миллиона, по два миллиона на брата.

Альберт. Она добавляет?! Это наша операция! Наша идея! А идея — это основное!

Рашид. А что, если Ажигирей только пять и даст? Тогда как?

Маржан. Если пять даст, то все они ваши. Мне чужого не нужно!

Рашид. Мы согласны!

Альберт. Ты за всех не отвечай!

Маржан. Мне будет стыдно, если он даст меньше десяти миллионов. Вы посмотрите на меня! Разве я какая-то дешёвка?! Не хочу мараться за пять миллионов!

Рашид. А нас эта сумма устраивает!

Альберт. Дурак ты! Если нам дадут восемнадцать миллионов, то что, мы ей должны отдать все девять?!

Рашид. Да! И хватит об этом!

Маржан. Значит, договорились. Не надо делить непойманную рыбу (*Рашиду.*) Пойдём, умница. Покажи мне ванную комнату!

Рашид отступает. Маржан берёт его за руку и выводит из комнаты.

АКТ ВТОРОЙ

Г о л о с . Прошла неделя.

Маржан под быструю музыку делает гимнастику. Музыка становится тише. Продолжает делать упражнения.

Альберт. Молодец, Маржан Асанбиевна! Сколько в ней энергии!

Рашид. Ты бы видел, как она купается в бассейне! Почти двадцать минут без остановки, как мужчина, кролем плавает!

Альберт. Конечно, если есть каждый день чёрную икру...

Рашид. В эти дни ты тоже ешь её столовыми ложками!

Альберт. Я ради любопытства, машинально ем... Я даже вкуса не чувствую. Она мне не идёт на пользу.

Рашид. Ты прав. Надо есть то, чем питался раньше. Я, например, если выпью ногайский чай, то сыт целый день.

Альберт. Я шашлык люблю!

Рашид. Я тоже люблю шашлык!

Музыка останавливается. Маржан вытирается полотенцем, смотрит на часы.

Маржан. Парни, я пойду помоюсь. После побеседуем. *(Маржан выходит.)*

Рашид. Прошла неделя, а дело наше с места не сдвигается.

Альберт. У Асанбия дочери Маржан деньги заканчиваются. Как нам дальше жить?

Рашид. Как это заканчиваются? Когда ты вчера попросил, чтобы часть денег у тебя хранилась, я же дал тебе тысячу долларов?

Альберт. Мы же договорились, чтобы и ты сохранил себе тысячу долларов. Таким образом, мы поделили деньги.

Рашид. Мы поделились на тот случай, если у нас не будет расходов. Не надо крысятничать!

Альберт. Это не крысятничество. Ей до лампочки эти деньги. Надо поубавить её аппетит. А я на эти деньги хотя бы «Шестёрку» куплю. Что мне, пешком ходить? На твою машину надеяться трудно, тебя тётушка капитально запрягла, по её бестолковым делам с утра до вечера ездишь.

Рашид. Что ты хочешь машину купить, надо ей сказать, а то подумает, что мы её обворовываем... Загоняла! Это точно! Ни минуты покоя! Вчера я купил её долбаную косметику, а теперь она пристала, чтобы я со спины шею мазал ей кремом, т.е. недотягаемые для её рук места.

Альберт (*смеётся*). Раша, придется мазать! А недотягаемых для её рук мест у неё немало.

Рашид (*с сожалением*). Целую неделю не могу с Альмирой встретиться. Она обижается, и наши дела с места не сдвигаются...

Альберт. Я стал сомневаться, что наше дело выгорит.

Рашид. Я тоже. Этот Ажигирей непонятный человек!

Альберт. Когда я позвонил, он мне сказал: «В местах не столь отдаленных есть заведение для петушков. Я переживаю за то, что вы там окажетесь». Странный ответ!.. Верно сказано, что муж и жена — одна сатана!

Рашид. В первом СМС мы ему сказали, чтобы на окне офиса сделал вывеску «Да» или «Нет». Он не ответил. Не ответил и на повторное СМС. Я думал, что он не видел нашего сообщения, но когда мы стали разговаривать, он сказал, что вы как дети, записки шлёте. Значит, читал.

Альберт. Из-за этих СМС два телефона в реку выбросили. Два телефона ещё выкинули из-за бесполезного трёпа. Теперь остался один телефон. И так денег нет.

Рашид. Деньги, деньги! Их всегда нет!.. Тут и мадам капризничает. «Не буду еду себе готовить! Привезите повара!» — требует.

Альберт. Я не пойму, что она, будто собралась в этом доме прожить всю оставшуюся жизнь? Где мы ей

повара найдём?! Во-первых, повару надо платить. Во-вторых, повара надо возить. Нас же сразу вычислят! А денег сколько надо?! Тут ей осталось день-два пожить, а она повара требует? Вреднющая тётка!

Рашид. Она и так злая на тебя, не говори ты ей: «Тётка». Она считает, что такое выражение не для её имиджа.

Альберт. Да пошла она! Пусть терпит!

Рашид. Ты передо мной герой! Про петушатник не забывай! Загонят они тебя в это заведение!

Альберт. Это я их загоню! Её мужу давно пора там быть!

Рашид. Вообще, она поразительная женщина! Я её побаиваюсь, чувствую, что она что-нибудь выкинет. Вот посмотришь!

Входит переодевшаяся Маржан с фужером, наполненным фруктовым соком. Она садится на стул и внимательно смотрит на парней.

Маржан. Позавтракали?

Рашид. Позавтракали.

Маржан (*разглядывая пальцы на руках*). Маникюр отходит. Ты, Раша, сегодня меня к маникюрше Люсе отвези!

Рашид. Как скажете, мадам.

Альберт. Чего это ты соглашаешься? Сначала подумал бы! (*К Маржан.*) Маржан Асанбиевна, нам нельзя в городе показываться! Нас увидят с вами, и сразу захомутают!

Маржан. Тогда Люсю к нам привезите!

Альберт. Как? На вертолёте доставим, что ли?!

Маржан. Как меня доставили! Заверните в ковёр — и вперёд! Или же глаза завяжите, чтобы она не знала, куда едет. Люся за деньги куда угодно поедет.

Альберт. И сколько ей денег понадобится?

Маржан. Думаю, что за пять тысяч она сразу согласится.

Альберт. Пять тысяч?! С ума можно сойти! Без этого маникюра нельзя обойтись? Кто на вас тут смотрит?!

Маржан. Женщина должна быть всегда ухоженной! И среди людей, и без них! Раша, ты же на меня смотришь?

Рашид. Да, смотрю, мадам.

Маржан. Видишь, Альбертино! На меня Раша смотрит!

Альберт. Тогда пусть ваш Раша и привозит!

Рашид. Почему это я её?!

Маржан. Не делайте скоропалительных выводов. Мы теперь все одной верёвкой повязаны. Наша, ваша — у нас различий нет. Все мы наши.

Рашид. Как это понимать?

Альберт. Маржан Асанбиевна, верёвка рвётся. Мы вам ещё не рассказали о разговоре с Ажигиреем. Вначале я ему про двадцать и восемнадцать миллионов сказал. Он ответил: «О чём вы?! У меня таких денег нет, и в ближайшее время не предвидится». «Тогда давайте десять миллионов», — я сказал. «Какие миллионы?! Я перебиваюсь с хлеба на воду!» Тогда я его спросил: «А вы что, по жене не скучаете»? Он говорит: «О какой жене идёт речь? Я много лет вдовец!». Представляете?! Вы же его супруга?

Маржан (*проведя пальцем по своей брови*). Да, супруга. Значит, отрётся?! Ну, погоди, заяц! Вообще-то это на него похоже! Он умеет за спиной притворяться! С глазу на глаз такое не произнесёт!

Альберт. А вот сказал, что нет у него жены! Кроме того, что касается маникюра, тогда я ему сказал, что если он не даст денег, тогда будем посылкой по одному вашему пальцу отправлять...

Маржан. Гад ты! Чего ты к моим пальцам пристал?! Я тебе ещё об этом напомню!

Альберт. Да не отвлекайтесь! Знаете, что он на это сказал?!

Маржан. Порази-ка нас своим красноречием, разбойник!

Альберт. «Если вы пришлёте мне отрезанную ногу, я же не смогу определить, чья она. За это деньги не даются!»

Маржан. Да, так скажет, это в его стиле. Сволочь! (Альберту.) Тебе скажет! (Рашиду.) Раша, я же сказала, чтобы с Ажигиреем ты разговаривал?

Рашид. Мадам, я сегодня тоже говорил.

Маржан. Ну, и что он?

Рашид. Со мной он не сквернословит, не угрожает. Альберту, как и вы, тюрьмой угрожает.

Альберт. Точно меня в тюрьму загоните! Зачем тебе тоже об этом напоминать?!

Маржан. Смотри, боится, что слова материализуются! Да ладно... (Рашиду.) Что он тебе сказал?

Рашид. Хотя учтиво, как и вы, назвал меня «хорошим парнем», но о деньгах слышать не хочет. Когда я предложил ему дать нам пять миллионов, он ответил: «Я вам не благотворительный фонд». Тогда я ему сказал, что мы согласны и на два миллиона, он ответил: «Я вам не старик Хоттабыч, который, потирая ладонью лампу, добывал деньги». Спокойно ответил и отключил телефон.

Маржан. Бессовестные! Вы оскорбили меня! Разве можно называть такую унижительную сумму выкупа?! Я же вас предупреждала, чтобы вы твёрдо стояли на своём! А вы шоу устроили! На миллион вы милостыню могли собрать за один день у мечети, а два миллиона — за два дня. С такими запросами вы показали себя босяками, ни на что не пригодными. Тьфу на вас!

Рашид. А что нам делать, если он не хочет раскошелиться? Нам деньги нужны!

Маржан. Деньги всем нужны, нельзя же из-за них терять достоинство?!

Альберт. А он за вас нам деньги не даёт! Четыре телефона в реку выбросили! Лучше бы их себе оставили. (Показывая пальцем на Маржан.) Вас не хотят возвращать за деньги. Ваш муж делает вид, что вас не знает. Асанбия дочь Маржан, вам придётся думать о возвращении домой!

Маржан встает и ходит по комнате, подходит и нервно бьёт ладонью по спинкам стульев.

Маржан. Чего ради я связалась с вами?! Видела же, что вы бестолковые!

Альберт. О-о! Посмотрите на неё толковую! Вам надо думать о возвращении домой!

Маржан (*подойдя к Альберту и положив руку на его плечо*). Мне домой что-то не хочется!

Рашид. Ажигирей же ваш муж?! Родной человек?!

Маржан (*подойдя к Рашиду и положив руку на его плечо*). Милый юноша, ближе тебя у меня нет родни!

Альберт (*насмехаясь*). Раша, ты самый родной!

Маржан (*Рашиду*). Ну-ка, позвони Ажигирею. Только, чтобы мы слышали, звук сделай громче!

Рашид. Будет сделано, мадам! (*Вытаскивает из кармана телефон, настраивает звук и набирает номер.*) Алле! Ажигирей Солтанбекович?

Голос. Что надо?!

Рашид. Это мы. Я по поводу Маржан Асанбиевны. Сколько денег вы дадите, чтобы её вернуть домой?

Голос. Милый юноша, я не понимаю: о чём вы говорите?

Рашид. О деньгах. Вы хорошо подумайте!

Голос. Милый юноша, что касается денег. От меня просто так, без весомых аргументов, никто даже хвост от мёртвой кошки не получит!

Альберт закатывается от смеха. Маржан, прикрывая ладонью телефон, быстро соображает.

Маржан (*подсказывает*). Спроси, сколько эта сволочь за секретаршу даст? (*Повторяет не понимающему её Рашиду.*) «Сколько денег вы за свою секретаршу дадите?»

Рашид. Мы Маржан Асанбиевну возвращаем... Сколько денег вы за свою секретаршу дадите?

Голос. Что?! Что ты говоришь? Моя секретарша у вас?!

Рашид. Я спрашиваю: сколько вы за неё денег дадите?!

Голос. Я вас на куски порву! Если что-нибудь произойдет с секретаршей, то я, как Кантемир-мурза голову гетмана выставил над стеной Феодосии, своей рукой отрежу ваши башки и выставлю напоказ в центре нашего города!

Разговор обрывается. Рашид дует в трубку и разводит руками, показывая, что разговор закончен.

Альберт. Кто такой Кантемир-мурза?

Рашид. В нашей истории был такой предводитель. Когда бился с запорожцами, он убил гетмана и отрезанную голову выставил на стене Феодосии.

Альберт. Зачем он это сделал?

Рашид. Для устрашения.

Маржан (*с трудом приходя в себя*). Хватит рассказывать сказки!

Альберт. Маржан Асанбиевна, сами слышали, что даже хвост от дохлой кошки не хотят за вас давать! Закончилась наша комедия!

Маржан, нервничая, ходит по комнате. Пауза.

Маржан. Мальчики, вы изначально неправильно сделали. Сама идея была бессмысленная! Разве можно похищать ногайскую женщину? Мы же не в Америке живём! У нас похищение жены — это унижение мужа. Это действие не должно иметь продолжения. Какой мужчина за возвращение похищенной жены даст денег?! Это двойное унижение!

Альберт. Вы, Асанбия дочь Маржан, от имени всех ногайских женщин не имеете права выступать. Есть прекрасные ногайские женщины! Есть и в возрасте очень нежные, прямо светящиеся красотой. За них можно и состояние отдать!

Маржан. Ты что хочешь сказать?!

Альберт. Вы неплохо выглядите, но характер у вас отвратительный!

Маржан. Тебе что до моего характера?! Нашёлся мне Антон Павлович Чехов, знаток женских сердец!

Альберт. Я не такой знаток. Я из-за того, что Ажигирей не даёт за вас и ломаного гроша! А вот за секретаршу он не на шутку испугался!

Рашид. А кто она такая? Молодая?

Маржан. Есть одна! Молодая! Зовут Алмагуль. Правда, замужняя. Вам надо было её похитить.

Рашид. Мы про неё и не слышали. Тем более, что замужняя! Вот нравы?!

Альберт. Мы сначала на Ажигирея вышли, а после про вас узнали. Подумали, что вы самый близкий ему человек. Тем более вы одна ходите, без охранников. Мы и подумали, что добыча лёгкая.

Маржан. Если бы вы меня ядом не отравили, то посмотрела бы я, как бы вы меня похитили! Вот вам! (Показывает дулю.) Не на ту напали!

Раздаётся гудок телефона. Рашид показывает высветившийся телефон Альберту.

Альберт. Это чистый телефон, по нему никто не должен звонить! Не бери! А вдруг полиция?!

Рашид. Это, кажется, Ажигирей Солтанбекович? Может, ответить?

Маржан. Отвечай! Когда сказали про секретаршу, у него в уме прояснилось. Посмотрим, что он скажет?

Рашид (*нажав на кнопку ответа*). Да? Ажигирей Солтанбекович, это вы?

Голос. Я, я! Хороший парень, если вы приблизитесь хоть на толику к моей секретарше, то я лично найду вас. Объяснять не надо, что я с вами сделаю? Полиция мне не понадобится! Понял?!

Рашид. Стараюсь понять...

Голос. Вбей в свою башку: про секретаршу надо забыть!

Рашид. Вы звоните, чтобы попугать?!

Голос. Слушай меня! Похищенную не возвращайте, держите у себя! Ей у вас лучше будет!

Рашид. Маржан Асанбиевна у нас не может оставаться! Скоро мы должны освободить дом, срок аренды заканчивается, а за аренду надо платить.

Голос. Хороший парень, я дам вам денег, только она не должна ускользнуть из ваших рук! Сколько ты там говорил? Пять миллионов?

Рашид вопросительно смотрит на Альберта и Маржан. Альберт показывает десять пальцев. Маржан дважды сжимает и разжимает пальцы обеих рук.

Г о л о с. Не слышу! Что за пауза? Мало? Ладно, десять дам!

Рашид опять смотрит на Маржан и Альберта. Они повторяют свои жесты.

Г о л о с. Что, не слышишь?!

Рашид. Слышу...

Г о л о с. Почему молчишь? Мало? Согласен дать восемнадцать, только на моих условиях.

Маржан отрицательно качает головой.

Рашид. Нам надо двадцать! Половину этих денег мы отдадим Маржан Асанбиевне.

Г о л о с. Конечно, она с вами в доле! А как же без неё?! Такая хитромудрая операция! Пусть зарубит себе на носу, что всё имущество записано на моё имя. И чтобы никаких лишних движений! Пусть будет двадцать! Только на моих условиях!

Рашид вопросительно смотрит на Маржан и Альберта.
Альберт от радости прыгает на месте.

Маржан (*ладонью прикрыв телефон*). Не думала, что ты меня назовёшь! Скажи, чтобы и машину дал (*убирает ладонь*).

Рашид. Нам и машина нужна! У Маржан Асанбиевны много разных дел в городе.

Г о л о с. Машина будет! Свежая «Бэха» подойдёт?!

Альберт (*радостно*). Подойдёт!

Рашид (*в телефон*). Подойдёт.

Г о л о с. Сейчас эта ведьма с вами?

Рашид вопросительно смотрит на Маржан. Маржан отрицательно машет рукой.

Рашид. Нет, она в подвале связанная.

Г о л о с. Хорошо! Не развязывайте! Деньги вам предоставляются для того, чтобы эта ведьма домой не вернулась! Вы с ней осторожно, она на всё способна! Ну, мы договорились?

Рашид. Договорились! Как мы у вас возьмём деньги?

Голос. Мои люди с деньгами встретятся с вами на нейтральной территории.

Рашид. Тогда мы телефон не выкидываем.

Голос. Телефон не выкидывайте! Я сам не дружу с полицией, это не в моей манере. Как деньги будут готовы, я позвоню. Не забывайте, для чего вам даются деньги!

Рашид. Конечно! *(Отключает телефон, затем растерянно.)* Это что было?! Я не верю тому, что слышал!

Альберт. Ты всё правильно слышал! Деньги сами приплыли в руки! Даже «Бэха» сама подъехала ко мне!

Маржан. Не к тебе! БМВ предоставляется, чтобы меня возить по делам.

Альберт. Согласен, мадам. Буду возить вас, куда вздумается! Мне будет достаточно ночного времени и пары выходных дней. Я всегда мечтал сесть на «Бэху»!

Альберт рулит руками, издаёт жужжание, подражая гулу автомобиля.

Маржан озабоченно смотрит на него.

Рашид. Мадам, Ажигирей Солтанбекович вас сильно боится! Почему, интересно?

Маржан *(идёт к кровати и из-под подушки вытаскивает свою сумку)*. Я услышала то, что мне надо было. *(Садится на стул и достаёт из сумки пистолет.)* Он волнуется из-за Алмагуль, из-за секретарши.

Альберт *(с удивлением смотрит на пистолет)*. Кажется, приехали?! Накатались! Ажигирей не зря предупреждал!

Рашид *(сконфуженный)*. У вас пистолет?! Зачем он вам?! Где вы его нашли?!

Маржан. От хорошей жизни купила. Сейчас без этого нельзя! В домашнем тире и стрелять научилась. Хотела пальнуть в Алмагуль! Отслеживала её. В офис не пускают, до дому её охрана возит, поэтому поджидала в ювелирном магазине. Хотела застрелить или до смерти напугать её. Но там на вас напоролась!

Альберт. Вот! С какой женщиной нас свёл Всевышний! Круче не бывает!

Рашид. Но вас за это могли посадить!

Маржан. Я жена! А суд может оценить, что я была в невменяемом состоянии. Бояться нечего! Один раз живём, и проживём достойно!

Рашид. Вы так сильно любили мужа?!

Маржан. Любовь — морковь! Для меня, как говорил отец, честь дороже страданий загробного мира! Я возмущена тем, что унижают меня! Я так их отношения не оставляю!

Рашид. Теперь об этом забудьте! Мы же дали слово, что секретаршу не будем трогать!

Маржан. Это вы дали слово, а я ничем никому не обязана! *(Показывая пистолет.)* А он, раз показан, раз приобретён, то должен сработать по своему назначению!

Альберт. Нам с Ажигиреем конфликтовать ни к чему!

Маржан *(продолжая играть с пистолетом)*. Я знаю. Поэтому сперва заберём деньги, удовлетворим ваши запросы... Мы не знаем, на какое время нам хватит этих денег. Деньги могут в один день иссякнуть, они — как приходят, так и уходят... А жизнь продолжается!..

Альберт. Это вы так думаете, а мы чуть иначе. Большая часть денег достанется вам, а по нашим соображениям, на вашу долю денег можно лет десять жить без всяких проблем... *(Рашиду.)* Надо пересмотреть наши условия. Нам по пять миллионов, а вам одной десятой — это несправедливо! Надо делить всем поровну!

Маржан. Я знала, что большие деньги просто не даются! Раша, а что, если мы с тобой вдвоём поделим добычу?! А он *(направляя пистолет на Альберта)* для нас бесполезный человек! Он всегда будет помехой! Давай-ка я его пристрелю, а тело его выкинем в Кубань! Нет тела — нет дела!

Рашид. Мадам, вы этого не сделаете!

Маржан. Почему же?! Я сделаю! Я устала от него!

Альберт *(подняв обе руки)*. Мадам, я вам пригужусь! *(Рашиду.)* У неё явные бандитские повадки! Она может пристрелить нас обоих!

Маржан *(с издёвкой)*. Чем же ты сгодишься? Что полезного ты умеешь? Остальные дела мы с Рашей доделаем!

Рашид. Мадам, не убивайте Альберта! Он из-за ба-ловства так разговаривает, а так он добрый. Если вы его убьёте, то вам рано или поздно придётся за это отвечать!

Маржан. Я же сказала, что я ничего не боюсь! Пря-мо здесь, прямо сейчас возьму и пристрелю!

Альберт. Мадам, я вас буду слушаться. Ваше слово для меня закон! Вы будете главарём нашей банды!

Альберт становится на колени. Маржан подходит и дулом пистолета тычет в лоб.

Маржан. Не банды! А общества! Общества с огра-ниченной ответственностью! Организации! Агентства! Поняли?!

Рашид. Да, поняли! Только вы в Альберта не стре-ляйте! Мы оба согласны, и оба будем вас слушаться!

Альберт. Я тоже согласен! (*Встав, отходит в сто-рону.*) Наше агентство официально будет зарегистри-ровано?

Маржан. Безусловно! Всё будет по закону!

Рашид. Если будет по закону, то это очень хорошо! Мы чтим, и будем чтить наши законы!

Маржан. Я в этом убедилась! Я про ваше похище-ние человека... Благодаря мне вы исправляетесь, выходите из создавшейся криминальной ситуации.

Альберт. Но вы сами хотели убить...

Рашид. Да заткнись ты! Еле живой остался, а ещё о чём-то разглагольствует! Не плачь, послушай директора агентства! Мадам, расскажите нам про основные направ-ления нашей юридической организации!

Маржан. Доведённый до ярости способен на мно-гое! Так что не надо будить во мне зверя!.. Насчёт агент-ства. Оно будет заниматься проблемами защиты семьи. Защиты ногайской семьи.

Рашид. А почему только ногайской?

Маржан. Давайте другие народы обходить стороной. Если в орбиту нашей деятельности вмешаются и другие народности, то обязательно возникнут межнациональные конфликты, недоразумения. Но то, что мы занимаемся толь-ко ногайской семьёй, тоже нельзя выпячивать, тогда умни-ки могут обвинить в национализме. Мы будем потихоньку

делать своё дело. Для людей мы занимаемся организацией праздников, проводим лекции, помогаем психологически. У нас в штате будут лекторы, психологи, шоумены. Кстати, я обучалась психологии. И сейчас могу пару лекций прочитать. Я даже посещала курсы гипноза... На самом же деле мы будем заниматься другими проблемами семьи. Будем облегчать жизнь явно обманутых жён. Будем наказывать обольстительниц, подобных Алмагуль. Негодяев, таких как Ажигирей, будем выводить на чистую воду и вынуждать их, чтобы они своими руками возмещали деньгами нанесённый безвинным людям моральный урон. Будем реально бороться с распутством, облегчать жизнь обманутых жён, негодяев наказывать крупными штрафами. Ясно я говорю?!

Рашид. Кажется, эта работа с благородными стремлениями! Мы с Альбертом не могли даже обыкновенную работу найти. Тут такое поле для деятельности! У агентства должно быть громкое название?

Маржан. Подожди! Дойдём и до этого.

Альберт. Я предлагаю назвать «Маржан и кампания»!

Маржан. Ни в коем случае! Вот тут точно моё имя не должно светиться! Я отвечаю за вашу безопасность...

Альберт (*перебивая*). Вы такая умная! Я бы вас рекомендовал в руководство республики!

Маржан. Никакой политики! Но придёт время, мы купим вам настоящие дипломы, приобретёте доходное производство: мебельную фабрику или молочный завод, ну, что-то подобное. Вы молоды, вам надо расти!

Рашид и Альберт переглядываются. Альберт выпячивает грудь.

Рашид. Успокойся! Она шутит!

Маржан. Я не шучу. Это я о перспективах...

Рашид (*меня тему*). От названия фирмы зависит успех дела, надо придумать красивое название!

Маржан. Но только не примелькавшееся название, типа «Звезда», «Луч», «Прогресс», «Арекет», «Берекет»... Я не знаю, но может, назовём агентство «Лёгкое дыхание»?

Рашид. А что?! Не такое крикливое! Можно и «Лёгкое дыхание»...

Альберт. Мне нравится название: «Щит и меч»! Маржан Асанбиевна, как я предполагаю, у нас будет правоохранительное агентство?

Маржан. Альбертино, правильный ход мыслей. Да, мы будем заниматься тайными расследованиями, это наш секрет. В основной деятельности это не будет указываться. Если мы укажем, что мы детективное агентство, то нас замучают любознательные, да и менты не оставят в покое. Вот ты — чем не детектив?! Мы обязательно на тебя зарегистрируем оружие, будешь тайно носить пистолет. Купим скрытые камеры, мощный фотоаппарат, целый чемодан жучков и прочую аппаратуру. Только вертись! Добывай нужную информацию! Если всё пойдет по намеченному мной плану — приобретём тебе диплом юридического института, а там, глядишь, и в депутатах окажешься! Ничего сложного, главное, надо себя вести правильно.

Рашид (*посмеиваясь*). Какой из Альберта депутат?! Вы слишком поощряете его!

Альберт. Да, я депутатом не смогу! Я в школе при первой возможности с уроков убегал. А пистолет собственный иметь — это здорово! Мадам, дайте, я поддержку ваш! (*Протягивает руку к пистолету.*)

Маржан. Не протягивай руки, а то протянешь ноги! Стой на месте! Я тебя ещё не простила!

Пауза.

Альберт. Ты сама не доверяешь нам! Как услышала про деньги, сразу пистолет достала!

Маржан. Правильно! А как тебе можно доверять?! Ты второй Ажигирей! Только ты молод, тебя ещё можно исправить. (*Направляя пистолет.*) Или я ошибаюсь?

Альберт (*отступая с поднятыми руками*). Не ошибаетесь!

Рашид. Нет! Он исправится! Только не стреляйте! Осторожно с оружием, оно иногда и само стреляет!

Маржан. Бывает, что и стреляет!

Рашид (*отводя разговор в другое русло*). Вот вы говорите про подслушивающую аппаратуру, про скрытые камеры — их же нет в свободной продаже?

Маржан. Главное деньги! За большие деньги можно купить всё! Мир стал продажный!

Рашид. Мадам, а мне какая роль отводится в агентстве?

Маржан. Раша, на тебя я возлагаю большие надежды. Ты у нас будешь в роли главного менеджера. Ты будешь всюду представлять агентство! Тебе надо красиво одеваться. Модные костюмы, красивые сорочки, импортные туфли. Будешь курить сигары, пить дорогие напитки, у тебя будет сверхдорогой телефон, планшет, на тебя тоже зарегистрируем пистолет, сделаем визитки. Основным твоим занятием будет поиск клиентов, будешь искать доступ к их коммерческим тайнам, семейным взаимоотношениям. Нам нужны только богатые клиенты. Основная брешь в их богатстве! Оно сопровождается разгульной жизнью, богатство ненасытно, оно обязательно ищет даму сердца. Ты будешь проникать в их сердечные дела и вить верёвки!

Рашид. У ногайцев мало богатеев. Представители титульных народов обделили нас во время приватизации.

Маржан. Есть и у нас! Я когда вела наблюдение в ювелирном, то всего насмотрелась! Видела наших барбосов! Раз существуют деньги, то и среди наших есть такие, которые их насобирали в свой сундучок. Я не буду называть имена, но есть один ногаец — борец с коррупцией. С виду неприметный, на собраниях сидит, опустив голову, а в ювелирный приходит напомаженный, в ярком прикиде, как петушок. Девочек меняет как перчатки. За короткий срок с тремя разными красотками показался. Девочки выбирают дорогие украшения, а он беспрекословно достаёт портмоне и кидает купюры.

Рашид. А может, это его дочери?

Маржан. Я-то в состоянии отличить дочь от любовницы. Своих дочерей за талию не берут, с нетерпением не жаждут прикосновения к их телесам. Есть богатеи!

Альберт (*глубокомысленно*). Обо всём народе трудно судить... Я не знал, что в нашем народе есть такая, как вы, женщина!

Рашид. Ты не уводи разговор в другую сторону!

Маржан. Кроме нашего борца с коррупцией, другие тоже покупают своим парчушкам за двадцать-тридцать тысяч золотую безделушку. Подумайте сами, если он за удовольствие кидает на ветер такие деньги, сколько же у него в сундучке незатребованных денег?! Пусть полмиллиона! Надо же, чтобы они эти деньги расходовали на полезное дело. Мы им поможем, а самое главное — поможем их супругам.

Альберт. Маржан Асанбиевна, у ногайца деньги отобрать трудно! За копейку удавится!

Рашид. Ты тоже не обобщай! Уже себя народным избранником возомнил, что ли?!

Альберт. Я о том, что определённая сноровка нужна будет!

Маржан. Главное, есть клиенты с деньгами, есть и веский мотив для отнятия денег! А сноровка придёт, приёмы мы изобретём! Вот ты, на мой взгляд, имеешь талант по этому делу.

Альберт. Да! Я предлагаю похищать их детей!

Маржан. Альбертино, зачем так примитивно! Мы же не дикари, надо интеллигентно действовать! У нас будет прикрытие, это наше агентство! Слёз, душевраздирающих перепалок нам не надо.

Рашид. Он точно в тюрьму торопится! Прямо заладил: «Ребёнка похитим! Ребёнка похитим!».

Маржан. Придётся объяснить методы нашей работы. Например: объектом нашей первой операции станет Алмагуль — этот яблочный цветок, так переводится на русский язык это имя. Я уже располагаю кое-какой информацией, но вы скрупулёзно собираете дополнительные данные. Все встречи с Ажигиреем записываются на камеру, на диктофон. Они иногда для встреч ездят в ближайшие города, чтобы поужинать, переночевать в гостинице, ездят на несколько дней и в курортные места: Домбай, Кисловодск, Нальчик. Вы за ними едете. Всюду: и у нас в городе, и на

курортах — вы создаёте агентуру из осведомителей. Продавцы, швейцары, горничные, банщики, таксисты падки на деньги, они будут нужны в течение всей деятельности. Проникаете в номера, катаетесь по канатной дороге, купаетесь в море, снимаете номера по соседству. Каждый шаг нашего объекта должен быть зафиксирован фотографиями, видеосъёмкой, записью на диктофоне. Муж Алмагуль Батыр тоже погуливает, но он рангом ниже, водит парчушку по саунам, в машине возит за город. Я следила за ним на такси, в зимние дни иногда он заезжает к одной бедной старушке. Старушка рассказала, что за пару часов пребывания в её комнате он платит пятьсот рублей, выпивает со своей студенткой бутылку водки, закусывают колбасой и копчёной рыбой. Характер у Батыра вспыльчивый, однажды побил свою студентку за то, что она с кем-то поздоровалась. Вы собираете подробные данные и о нём. Когда достаточный материал наберётся, сначала используем компромат. Алмагуль не захочет, чтобы о её отношениях с Ажигиреем узнал муж, Батыр тоже не захочет, чтобы о его отношениях узнала Алмагуль. Пусть платят! Платят до изнеможения! Алмагуль будет платить деньгами, высосанными у нашей дойной коровы Ажигирея. Батыр — деньгами Алмагуль, которая высосала их опять-таки у своего папика. Замкнутый круг! Доход идёт нашему агентству. Если компромат вдруг перестаёт срабатывать, занимаемся похищением. Я сама слышала, как Ажигирей шептал в телефон: «Моё солнышко!» Так взойдёт над ним солнышко!

Альберт. Затем бреем остальных!

Маржан. Совершенно верно, Альбертино!

Альберт (*восторженно*). А после мы тоже берём молодых тёлочек и в кабак, и в сауну! Отлично, мадам!

Маржан. Ужас! Я тебе пойду! У тебя всё в голове смешалось! Мы с такими гуляками боремся, а ты сам с тёлками в кабак?! Категорически заявляю, что ты нам не подходишь!

Альберт. Я пошутил! Конечно, я буду заниматься физкультурой, чтобы с альпинистским снаряжением взбираться на балконы высоток.

Маржан. Это само собой! Но про тёлочку забудь!

Рашид. Мы должны себя вести высококонравственно!

Маржан. Правильно, Рашид! Культурно! Наше агентство борется за чистоту нравов, и мы сами должны быть примером во всём... Теперь, мальчишки, кто-то должен возглавлять нашу организацию.

Рашид. Вы, мадам! Вы наш ум, честь и совесть! Я одобряю ваши намерения!

Альберт. Маржан Асанбиевна, конечно, вы у нас как Карл Маркс!

Маржан (*улыбаясь Альберту*). Ты знаком с паханом пролетариата?! (*Сделав серьёзное выражение лица.*) Если вы согласны на моё руководство, тогда поклянитесь, что будете во всём меня слушаться!

Рашид. Клянемся! Я клянусь!

Альберт. Век свободы не видать!.. И я клянусь!

Маржан (*как бы сама себе*). Для этого одних слов недостаточно!

Альберт. Не понял! Вы хотите, чтобы мы поклялись на крови?!

Маржан (*играя пистолетом*). Если понадобится, то и кровь прольём...

Раздаётся звонок телефона.

Рашид (*посмотрев на телефон*). Это Ажигирей, что ему сказать?

Маржан. Он сам тебе скажет, куда деньги привезёт. Слушай!

Альберт. Слушай!

Голос. Приезжайте на стадион. У входа будет мой человек с чёрной сумкой! (*Телефон отключается, раздаются короткие гудки.*)

Пауза.

Маржан. Деньги я возьму!

Альберт. Почему это вы?!

Рашид. Вы голова! Вам лучше не светиться!

Маржан. Вы же меня спалили. Они меня знают, это вам лучше не светиться. Вам ещё предстоит большая работа. Раша, поедешь со мной, чтобы не узнали, надень тёмные очки.

Альберт (*расстроенный*). Маржан Асанбиевна, вы же возьмёте деньги и сбежите от нас?!

Маржан. Как ты мог такое подумать?! Думай, что говоришь! Мы поедем с Рашей, на его машине. Как я от него сбегу? Это во-первых. Во-вторых, я вам в руки не собираюсь отдавать такую сумму денег!

Альберт. Мы не получим своих денег?! Как это?!

Маржан. Это не ваши деньги. Половина из них это откупные Ажигирея мне за совместную жизнь.

Рашид. Половина же наша?

Альберт. Я «Бэху» должен купить! А Раша женится, ему надо свадьбу сыграть!

Маржан. Это ваши деньги! Только они как уставной капитал, как ваша доля будут лежать в банке, на счету. Придёт время, и получите все деньги сполна, а ещё и прибавь будет у вас... Альбертино, «Бэху» тебе считай, что подарили! А если дать тебе деньги в руки, как только что ты выразился, ты с ними по тёлкам пойдешь, и от них ничего не останется, прокутишь за месяц... Свадьбу отложим до лучших времён. Провернём первую операцию, Раша, поедет в Сочи и там сыграем свадьбу.

Альберт (*не слыша*). Отдай наши честно заработанные!

Маржан. (*направляя на него пистолет*). Раша, я же говорила, что этот человек всегда будет обузой. Вот так будет создавать препятствия. Только поклялся, что он во всём будет слушаться!

Рашид. Но вы сами нарушаете договорённость.

Альберт (*вскочив с места*). Рашид, побежали! Сядем в машину и сами заберём бабки.

Альберт бежит к двери. Маржан стреляет. Альберт падает на пол. Ошеломлённый происшедшим, Рашид подбегает к Альберту и, став на колени, обнимает упавшего.

Маржан. Я же сказала, что при необходимости прольётся кровь!

Рашид. Вы его убили! Убили! (*Поднимает голову Альберта, гладит его лицо.*) Он не дышит!

Маржан. Я выстрелила мимо!

Рашид. Нет, вы попали в него! Он мёртв! Бедный Альберт! (*Ищет место попадания пули, щупает и плачет.*) Мой друг, Альберт! Мой единственный друг в жизни!

Альберт лежит не шевелясь. Маржан подходит и, пнув ногой, смотрит на лежащего.

Рашид. Вы, мадам, безжалостная!

Маржан. Я целилась мимо! Вон пуля в стене! (*Показывает на стену и опять пинает лежащего.*) Вставай! Встать!

Альберт, подняв голову, садится. Рашид обнимает его. Оба плачут.

Рашид (*сквозь плач*). Она и меня так убьёт!

Альберт (*плачет навзрыд*). Да! Она самурай, фашист!

Маржан. Да прекратите вы! Если будете плакать, я никому из вас не дам денег!

Альберт и Рашид сразу прекращают плач и недоумённо смотрят на Маржан.

Альберт. Она нас сейчас казнит! Прощай, Рашид!

Рашид. Мадам, нам не нужны деньги!

Альберт и Рашид заключают друг друга в объятия и безмолвно плачут.

Пауза.

Маржан (*с издёвкой*). Вы человека похитили! Похитители не должны плакать! (*Подходит к ним и касается голов обоих пистолетом.*) Будьте мужчинами! Встать!

Альберт и Рашид встают, вытирают слёзы на лицах.

Альберт (*всхлипывая*). Бог её накажет!

Маржан (*тыча пистолетом в грудь Альберта*). А ты что, проливая слёзы, собирался отрезать пальцы?! (*Приставив пистолет ко лбу.*) Если меня не будешь слушать, пристрелю на месте! Будешь слушаться?!

Альберт. Буду, Асанбия дочь Маржан!

Маржан. Что делаем в первую очередь?!

Альберт. Вы, Маржан Асанбиевна, взяв наши бабки, кладёте в банк.

Маржан. Не наши! А общие наши деньги!

Альберт. Наш «общак» кладёте в банк на счёт агентства «Лёгкое дыхание».

Маржан. Во вторую очередь что?!

Альберт. Проводим операцию «Алмагуль» — яблоневый цветок! Я, Рашид, и вы, Ажигирея жена Маржан, как собака Тузик грелку, порвём на куски потаскуху Алмагуль, поставим на колени изверга Ажигирея, заберём бабки и положим на ваш-наш счёт в банке.

Маржан. Правильно! (*Рашиду.*) Правильно?

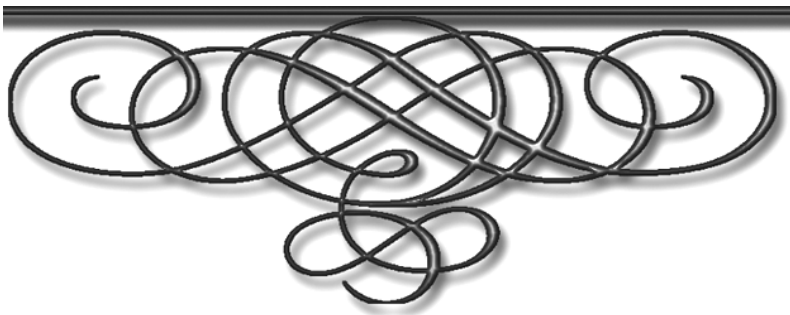
Рашид. Правильно. Агентство «Лёгкое дыхание» проводит операцию «Алмагуль». Я, Альберт и вы, мадам, ра-зоблачаем обольстительницу Алмагуль, вынуждаем вашего супруга Ажигирея вернуть с процентами ваши кровные деньги и увеличиваем доходы нашего агентства!

Маржан. Тогда дышите легко. Легко!

Слышится лёгкая музыка.

Занавес закрывается.

Элли

Адабият сценарий

Баъри яс аъдемлердей, ол алдыда болаяк ийги яшав акында ойланган эди. Энь баслапкы: байып, уый салып, уый-ленип, балаларын аяк устыне тургыстып, ийги аъдемлер этип обстирип, онъ яшамага мырат эткен эди. Яслай ата-сыз обсти, оннан сонъ анасы да калып, ол анасынынъ синъ-лисининъ уыйнде яшады, кайтип болса да, мектепти битирди, керек заманда биревден демев аламай, элбетте, ойланган коьп затлары толмадылар. Ол оқып, билим алаяк болган эди, ама институтка ярдамсыз, акшасыз тусалмады, керекли ис те табалмады. Уыйленемен дегенде, ога яраган кызлар оны унамадылар. Аьруув кызлар оқыганларга, кеспилери болган ясларга бармага уьмит эткенлер, а ол, обксиз болып обсип, яшагандай меканы да болмай, шырайы ман да, битими мен де артык белгиленмеген, сонынъ уьшин ога янын берип ашык эткендейлер шыкпадылар. Ол келин изледи, карады, ийгери батпаганы уьшин, олар ман ярты-куьрти собйледи, сонынъ уьшин келисуьви де болмады. Армияга кетпей, ол курылыс болган ерде кара куллык пан каьр шекти. Куллыгы коьримсиз, уьйсиз яс кимге керекти? Аьскерден сонъ, келген шактынъ адетинше, ол, ердеслериндей, узак ерлерге, акша табылатаган иске бармага ымтылмады. Аьскерде ол тувган ерлерин сагынган эди эм сонынъ уьшин тувган авылына кайтты. «Аъдемлер тувган ерлеринде юз йыллап яшаганлар, мен де юртымда яшарман», — деген ойда катып келди. Ама келгенде, яшавы келишлише болмайтаганын ок сизди. Ис табалмай коьп юрди. Бир юма, бир ай этилетаган кыска болжаллы куллыкларда юрди. Уьй салганларда иследи, базарда сататаганларга ярдамласты, яз куьнлеринде ызанда каравылшы да болды. Анасынынъ синълиси сав заманда, соларда айлап та иссиз турды. Анасынынъ синълиси оны обз баласындай суьбетаган эди, ол обьгеннен сонъ, онынъ таянгандай аъдеми де болмады. Сол шакта бир кесек яслар яман аъдемлерге тагылып юретаган эдилер, ол болса, рекет пен, йолларда зорлык пан, урлав ман каьр шеккенлерди макул коьрмеди, йорык бузувшы иске атылуьвга онынъ иши бармайтаган эди. Йолдас

табылганда, олар арендага ер алдылар. Басында олар йолдасы ман бирге кой бактылар, бираз аьлленгенде, карбыз шашып, обстирип басладылар. Карбызды саттылар, бираз хайырландылар. Кырда кошар салдылар, ат пан арба алдылар, соньалыкта юрилген эски «Жигули» де алдылар. Ислерине керек-яракты алып аькелмеге, озьлерининь затларын сатпага коьмек болаяк деп, машинге уьйкен сенуьв эттилер. Басында ол даньылдынь «сокыр» йоллары ман юрди. Тек эне трассага биринши кере шыкканда, машин юргистуьвдинь сулыбын ийги билмегеннен, аварияга туьсти. Машина савлай бузгышланды, озьи де эссиз калып, авыр аьлде район больницасына аькетилди.

Казгерейдинь досы Салман больницага арба ман келди.

— Мен ювыгыман, мени ога киргистиньиз! — деп Салман неше кере маразуьйге атылды, ама оны реанимация палатасында яткан досына киргистпедилер.

Тек кеше эсли медсестра, оны аяп, реанимация палатасында коьп олтырмага ярамайтаганын айтып, авырганга ювытты. Бираз заман кеткеннен сонь:

— Шыгынъыз! Авырғанды ызалаңдырасыз! Ога тыншаймага керек! — деп, кыскаякы эсикке басын коьрсетти.

— Мен бираз олтырайым! Ол мага бир зат айткысы келеди. Ымлайды мага, — деп ялбарып тиледи койшы.

— Он такыйка беремен. Онадан коьп тургыстаяк тувылман! — деди катырып медсестра.

— Бирший айткынъ келеди, айттагы, досым? — деп, койшы досынынъ юзине карамын атты.

Салман сенуьвин йойып, палатадан шыгаяк болганда, Казгерей коьзлерин ашты:

— Мени муннан аькетиш, ерге сал. Мен ят ерде оьлгим келмейди. Мен даньылымды коьрсем экен... — деп, эринлери мен йьбырдап, ол эсин йойды...

Казгерейдинь озьслери койшыдынъ янына синьдилер. Салман оьлуьв акында аз ойлайтаган эди, а муңда, маразуьйде, тувган ерден эрек, ят ерде оьлуьв келиспевлик экени ога озьткинли аньлаавлы болды. Эм ол, калай кыйын болса да, досынынъ тилегин толтырмага токтасты.

Салманда сонъгы йылларда Казгерейден баска айкас-кандай киси йок эди. Алдын Салман аьели мен яшайтаган эди. Эки баласы да бар эди. Салман, оларды алып, Северге кетти. Сонда капилестен ишип баслады. Яшавы аракыга айланды. Оны куллыгыннан шыгардылар. Ол кеше-куьндиз ишетаган ерлерде юрди, орамда кадды, аьелине ада болды, айырылды. Уьйсиз-мекансыз ишетаган йоддаслары ман яшады. Соьйтип ол бир ерлерде сувыктан уьсип калмага да болаяк эди, эгер бир кардашы, онынъ зыян болганын анълап, юк машини мен уьй бетлерге бараятырганда, оны алып, юк арасына ясырып, тувган якларына аькелмеген болса. Авылга кайтканында да, ол аракысын коялмады. Аьр куьни де ишки мен озды. Сол аьлде ога Казгерей расты. Казгерейдинъ яшамага ери йок эди, сонынъ уьшин олар ювыкклас-тылар. Казгерей аракы ишпейтаган эди. Бас деп досы уьйининъ ишин йыйыстырды, аьдем яшап болатаган мекан этти, эм, коьп ойланмай, Салманды райцентрге аькетип, сонда кодировать этетаган усталарга коьрсетип, аракы авызына алмайтаган этти. Сонъ дослар арендага ер алдылар, басында кой бактылар. Бир йылдан данъылда уьйкен болмаган кошар салдылар, кора тартып, отар тургыстатаган каралды ясадылар. Авылдынъ аьдемлерининъ койлары ман бирге оьзлерининъ козыларын оьстирип, оьзлерининъ отарлары да болды. Биразлай досы кой багув ман оьзи де аьрекетлеп болатаганын коьрип, каналга ювык ерлерде Казгерей карбыз шашты. Карбызды оьстирип, сатып, дослар хайырландылар. Айтканымыздай, ат, арба, машин де алдылар. Ислерин боьддилер. Салман койшы, Казгерей эгинши, фермер болды. Казгерей бала заманда оьскен коьп балалы ана-сынынъ синълисине ярдамласты, Салман болса, балаларына сберкнижка ашып, ай сайын акша салып турды. Элбетте, эркеклер казанларын асып, кирлерин ювып, уьйлерин йыйыстырып болсалар да, яшавлары ялкувалы эди. Окында оларга байсыз яшаган пишелер кеддилер. Оларга да юбанув керекти, оннан баска олардынъ тилеклери шыкты: биревлери-не карбыз, баскаларына эт керекти. Дослар кызганмай коьмек эттилер. Оьзлери аракы ишпедилер, пишелер ишемиз деселер, эркеклер оларды сыйладылар, конамыз десе-

лер, кошарда коңдырдылар. Окында эркеклер де авылга бардылар, сол таныс пишелерде коңдылар, авылды карадылар, тойларга юрдилер. Аман да эки дос та, аьел кураймыз деп, йигерленмейтаган эдилер, неге десенъ оьзлери-оьзлерине сенмейтаган эдилер. Салман алдынгы ишкисине кайтпага болаягыннан коркты, Казгерей де, коьп йылар бойдак турып, яшав маьнеси аьел туьзуьвде тувылына акылы ман келди, яны туьнъилди. Тап тобаннан ясалган кос коьп турмайтагандай, бу яшав да коьпке созылмаягы белгили эди. Эм сол зат болды. Яшав ярыгын коьрсетти.

Салман эртенъ мен врачтынъ кабинетине кирип:

— Доктор, аварияга туьскен сав калаякпа?

— А сен кимсинъ?

— Мен онынъ досыман.

— Не зат сага айтайым, дос? Туврасын айтпасанъ, яхшылык болмайтаган... Онынъ басындагы яра ман аьдем яшап болмайды! — деп, врач эки колын яйып йыйды.

— Аьше, кайтип ол? Ол яс аьдем ди де, ога яшамага керек те.

— Мен не этейим?

— Туьнегуьн ол коьзин ашып, уьйге аькет деп, тиледи.

— Ыйнанмага куьш онынъ эске келгенине. Мен оны шыгаралмайман. Тек тувганларына расписка кагытына кол бастырып, бермеге боламан. Йорык солай!

— Неге тек тувганларына? Онынъ тувганлары йок. Мен онынъ сынъар досыман.

— Дос — кардаш тувыл! Больницада ятканга мен яваплыман. Тувганлары аламыз деселер, яшавы уьшин явапшыкты олар басларына аладылар. Авырганга бир зат болса, олар яваплы.

— Аьше, деп онынъ аьли коьпке созылаякпа?

— Билмеймен.

— Ол мени тилеген эди. Беринъиз мага, аьдемлерше ян берсин. Сиз анъламага керексиз де?

— Анълайман. Тек мен йорыкты бузалмайман. Авырганды тувганларына бермеге боламан, а олар биревди де шуьшлетеек тувылмыз деп, кагытка кол баспага кереклер. Болды, дос!

Кенем де Салман маразуьйде сав куьн турды. Врач кетятырганда, ол оны токтатты, коьзяслаьнып ога карады.

— Доктор, мен деп кеталмайман! Биз оны ман бала шагыннан бери доспыз, бирге школага барганмыз, аьли де бирге ислеимиз, бирге яшаймыз. Ол — фермер, мен — койшы. Меним койларым, малларым даньбыда каравсыз калганлар. Мен досымды оьлмеге ялгыз мунда калдыралмайман. Аькетсем, моллады да шақырар эдим, дува оқыттырар эдим. Белки, коьмек этер? Дува ярдам этетаган дейдилер...

— Билмеймен. Мен йорыкты бузалмайман! — деди баягы соьзин врач.

— Доктор, мине, — деп Салман эртерек аьзирлеген тутас бес мынь маьнет акшады кисесиннен шыгарып соьзды.

Врач ян-ягына каранып:

— Сен авырганды алмага боласынь, тек мен сол затты билмеге керек тувылман. Менсиз оьзинь алгансынъ?!

— Аьруьв, доктор!

— Сен кардашы боласынь деп, расписка яз. Савлай яваплыкты басыньа аласынь деп, яз. Санитарлар ман да соьйлес, олар, каранья болганда, носилка ман авызга дери шыгарарлар. Бир зат болса, сен оьзинь авырганды терезеден шыгарып, акашканман деп айтаяксынъ. Бизден сорамай алгансынъ, аньладыньма?

— Аьше, доктор!

— Тагы да мынь маьнет бер, мен акшады санитарларга, ярдамлассынлар деп, берейим!

Салман суьйинип, кисесиннен мынь маьнетти шыгарып, врачка асыгыслы соьзды. Врач, ян-ягына каранып, акшады алды.

— Аньладым, доктор! Мен оьзим акашканман, — деди Салман.

— Распискады тумбочкага салып калдыр! Бизди шуьшке келтирмесинлер!

— Кайтесинь сосы сен, доктор?! Баьри зат та сен айткандай болаяк!

— Эгер оьлсе — мен заключение язарман. Полицияга кайтип алганыньды оьзинь аньлатаяксынъ! Аьдет пен кар-

даш-кавым коьрмеге керек, молла йолга салмага керек деп туьсиндиреексинь... Соьз табарсынъ!

— Баьри зат Алладынь колында. Ол айткан болар! — деди Салман.

* * *

Даньыл. Тоьбелер. Эскен елден оьленлер, сув толкынындай, шайкаладылар. Койшыдынъ кошарасы. Басы бинт пен байланган, аягына гипс салынган Казгерей темир орындыкта ятады. Терезеден машин тегершиклерде тыгырган арба коьринеди. Арбада Салман ман Гуьдджамал олтырадылар. Коьлик терезе алдында токталады. Салман каргып арбадан туьсип, Гуьдджамалга колын созып, туьспеге ярдамласады. Салманнынъ басында коьк фуражке, уьстинде туьси авган кара плащ, яскылт ыстаннынъ балаклары этиклердинъ коньшына киргистилгенлер. Гуьдджамалдынъ басына ясыл япыраклы явлык байланган, уьстинде куба туьсли катеби халат, аякларында юн шорапка резин калош кийилген. Олар меканга киредилер.

— Мине уьш куьн кыймылдамай ятады. Не этеегимди билмеймен. Аьше, меним досым деп оьлип кетеегим? Бир зат этип болмайма? Кел, Гуьдджамал, ярдам этеш, тек сага сенуьв калган...

Гуьдджамал уьйдинъ ишин тешкеруьвли карайды. Орындыктынъ касында токталып, Казгерейдинъ байланган басына карамын атады, аясын манълайына тийгистеди, сонъ коллары ман авырганнынъ кевдесин сыйпап алады.

— Сув иширгенсинъме? — деп сорайды.

— Берип караган эдим, ишпейди.

— Эринлерин сувла! Кала, мага сув ман таза марлы береш?

Салман банка ман сув береди, сонъ, пакеттен шыгарып, топ этилип оралган марлыды созады. Гуьдджамал кесек марлыды уьзип, сувлап, авырганнынъ эринлерине тийгистеди. Эки-уьш кере кайтарып этеди.

— Мине деп эт! Онынъ эринлери кыймылдайды. Эште, тирилеек болар... — деп, кыскажаклы авырганнынъ юзи ал-

дында аясын асыкпай айландырады. — Бирший англамайман. Ол бир затка тармасады. Бала-шагасы йок дединъ де?

— Йок! Тувганлары болып биреве де йок!

— Ашыкяры йокпа?

— Йок! Бир букыжлар келетаган...

— Оны сорамайман! Наьлетликти обзинънинъ ишинъде калдыр!

— Койдым, аьптей! Биреве де йок! Авылда анасынынъ синълисининъ коьп балалы кызы яшайды. Сога акша берип туратаган эди, а баска кардашлары йок.

— Йок! Ол да муна затка келиспейди. Досынъ биревге бир зат борышлы болган йокпа?

— Ол борышкага акша алган йок. Бирге карбыз шашамыз, обстирсек — сатамыз. Акшады боьлемиз. Борышы бар болса, мен билмеге керек эдим. Сатув ман анда-мунда бармаймыз. Бизге Махачкаладынъ обзиннен карбызга келедилер. Бир неше рейс этселер, савлай карбызды алып кетедилер. Мине машин де алган эдик. Биревге борышланмай, акшасын ок тоьледик. Тек эне машинамыз аварияда япыштырылды. Машиннен калган затларын «Камаз» айдавшысы алды, ога да бизден бир зат керек тувыл.

Гуьдджамал уьйдинъ ишин тагы да тешкеруьвли карайды:

— Белки, ол биревден бир затты билмей алып, кайтаралмай калган болса ша? Онынъ яралары бек куьшли, сондай яралар ман аьдем обзи ана дуныяга кетпеге тиленетаган. А ол биршийге каптырылады, бир толтырылмаган борышы бардай?!

— Ана авылдагы анасыннынъ синълисиннен тувган карындас уьшин ол кайгыраяк тувыл. Аьше, сонынъ уьшин болса, билмеймен?

— Аьше, мен де англамайман не зат экенин? — деп, Гуьдджамал аяк-савыт турган уьндирикте бир кужырлы зат коьрип, барып колына алады. — Бу не ди?

— Ол музыкалы алат. Биз оны тапканмыз.

— Бу кылкобыз да, мунадайлар ногайларда кавгадан алдын коьп расатаган эдилер. Сизге кайдан келген ол? Биревден алып, кайтарган йоксызба?

— Неге экен? Биз оны ерден тапканмыз.

— Кайтип муны ерден таппага болаяк экен? Бу бек эски зат.

— Кылкобыз темир кутыкта турган эди. Темир кутык тот басканнан кесек-кесекке уватылды, а бу сав, агаштан болса да, берк.

— Ол заманда муны ога бирев калдырган.

— Кайтип калдырган? Эгер биз оны ерден казып шыгарган болсак?

Гуьдджамал, ойлы болып, Салманга карайды, сонъ маънели ымлап алады, бирший туьсингендей, басын ийди.

— Казгерей казага туьскенде, бир зат айтпадыма?

— Айтты, аьптей! Ол маразуьйде бир-эки такыйкага эске келген эди, сол заманда мунда, кошарга аькелип, ерге саларсынъ деп, тиледи. Эште, ол оьлеегин ойлаган, язык!

— Эндиги, бебем, сиз кобызды каерден казып шыгаргансыз? Ясырмай айташ?

— Дауши-бийдинъ тоьбеси касында.

— Сиз тоьбеден бир зат излегенсизбе?

— Аьше. Сол ерде Дауши-бий таслаган кошкардынъ алтын басы коьмилген деп халк айтады.

— Акмаклар! Ата-бабалар сизге айтканлар да, тоьберден бир зат та излеменъиз, сондай ерлерден бирший де алманъиз, киеси согаяк деп.

— Мен не билейим?!

— Билмеге керек! Ол бос соьзлер тувыл! Эндиги досынъды сиз казган ерге аькетип, ерге салмага керек. Эгер ер иеси оьзине алмаса, досынъ сырагалы, энди де яшамаса болады. Бираз ерде ятсын, куьш алсын... Ий, аьвмедийлер!

— Биз кайдан билейик?! Аькетейим, аькетейим, керек болса.

— Сол казылган ерге аькетип сал!

— Соьйтип этермен! Аьптем, мен сени, досыма ярдам эт деп, аькелгенмен. Не этеегимди, кайтип караягымды, билмеймен.

— Энь баслапкы, бек козгамай, сол ерге аькет. Басындагы ярасын юьып, кайтарам бастан байла. Уьш куьн ятсын, тек сув ишпеге береексинъ. Оннан сонъ, — кыскаяклы халатынынъ кисесиннен кепкен оьленлердинъ байламын шыгарып, — муны кайнатып иширт. Сонъ козыдынъ сор-

пасын иширтип тур. Асты ол оьзи тилер. Мен керек болсам, тагы да аькелерсинь.

— Ерде кеше де ятаякпа?

— Соьле йылы, ятсын. Туьлкилер тири аьдемге тиймейтаган, а боьриди ийтлеринь ювытпаслар. Аньладыньма?

— Аьше, — дейди Салман.

— Эндиги мени уьйиме еткер, — дейди Гуьлджамал.

* * *

Дауши-бийдинь тоьбеси. Тоьбединь касында туварылган арба турады. Салман, отка отын салып, темир ошакты орынластырады. Узак болмаган ерде, кабырдай этилип казылган шонькырда, Казгерей ятады. Салман, шонькырга туьсип, сув ман авырганнынь эринлерин сувлайды. Сонь, шонькырдан шыгып, ошакка шайникти салады. Шайниктеги сув кайнаганда, шайникке шайгоьз атып, туьскенин карап, туьсли шынь аякка аьзирленген шайды куйып ишеди. Бираз заман кеткенде, ол енбил ак темирлерден палатка курап баслайды, эткен курылысын шонькыр уьстине йылыстырып, басына сув оьтпейтаган ябув ябады, астына ел каксын, салкын болсын деп, янларын ашык калдырады. Кеше арбага тоьселген ямышы уьстине ятып, окында, уянып, арбадан туьсип, палатка астында яткан досына карайды, сонь уйкламага тагы да ятады. Эргеньликте койшы малларды, отарын бакпага айдайды. Узакка айдамай, тоьбеден коьринип турган ерде калдырады. Кайтып, тагы да шонькырга энькейип, коьзлейди.

— Сув да увьртламайды, ас та емейди, сав болаягы коьтере бос! Не зат этеекпен? Не зат? — деп оьзи-оьзине куьбирденеди.

Аксамда койшы шонькырдынь тоьгерегине аркан салады, сонь карамын яткан досына бурып:

— Шонькырга йыланлар, шегерткилер атылып олтырмасын деп эттим. Эндиги мен, дос, барып, койларга, малларга сув иширейим, газ пеште оьзиме ас йылытайым, — дейди, авырган явап бермеегин билсе де.

Сонъ Салман ювыкта багылатаган атына барып минип, кошар бетке атын шаптыртады...

Каранъалык туъседи. Коккте юлдызлар йылтырайдылар, айдынъ саьвлелери тоьбеди ярыкландырадылар. Кыл-кобыздынъ сеси эситиледи. Коккте Ушаркар юлдызынынъ сувврети ашыктан коьринеди. Аспанда алыс эм ювык ку-жырлы коьринислер тувадылар. Казгерей, коьзлерин ашып, янып турган юлдызларга карайды. Аспаннан даваз келеди:

— Кокке — коьктики, ерге — ердики!

— Кокке — коьктики, ерге — ердики, — деп Казгерей соьзлерди кайтарады.

— Сеники меникиме?

— Аьше, — дейди Казгерей.

— Меники сеникиме?

— Йок! Меники болып, менде бирший йок, — дейди Казгерей.

— Сен ерден не зат излегенсинъ?

— Бир зат та излеген йокпан.

— Сен, сенинъ биршийинъ бардай, ерди неге казгансынъ?

— Билмеймен.

— Белки, сен ерге асыккансынъма?

— Йок.

— Сен ерден байлык излегенсинъме?

— Йок.

— Сен киели ерге тийгенсинъ, сенде сондай амал йок.

— Мен оны билген йокпан.

— Сен ердеги йолынъды билесинъме?

— Йок.

— Ердеги йолынъды билмей, сен ерге кирмеге асыктынъ.

— Мен янъылыс эткенмен.

— Ердеги йолын билгенлер, ер тынысын биледилер, тек олар юлдызларга коьтерилмеге боладылар.

— Мен ердинъ тынысын эситкенмен, мага коькке коьтерилмеге болама?

— Ерге — ер йоллары, коькте — коьк йоллары. Сен коьк йодды яратасынъма?

— Аьше. Мен юлдызларга якын йодды коьремен.

— Сонынъ уьшин не этпеге керек?

— Юлдызларга етув ушин, бир адым этпеге керек.

— Дурьс! Ер мен коьк арасы болганы бир адым, бир абыт. Абыткыла! Тур! Тур коьрден! Турасынъма коьрден?

— Тураякпан!

— Тур! Эндиги сен мут атынъды! Эндигиси сен Коьркутсынъ! Коьрдинъ кутын алган, коьрден турган сенсинъ!

Аспаннан танълайы ман йырланган анъ эситиледи. Юлдызлар ак кусларга айланадылар. Танъ атады. Салман ман Ол, оттынъ янында олтырып, шай ишедилер. Ол, костыльге таянып, тоьбе басына минеди. Ол, тоьбе басында олтырып, кылгобызды тартып, анъ шыгарады.

Авыл ишинде арба тыгырып барады. Арбады айдаган койшы ман Ол коьликке олтырганлар. Салман арбады «Оьтпек» деп язылган пекарнядынъ касында токтатады. Пекарнядынъ курылысы бийик ерде орынласкан. Салман, арбадан туьсип, уьстиндеги плащын кагып, басындагы фураж-касын туьзетип, оьтпек сатылатаган ерге коьтериледи. Сонда сатылатаган ашык терезеге барып, он оьтпек сатып алады. Оьтпеклерди полиэтилен шувалга салып, арбага аькетеди. Оьтпеклерди салып, арбага минемен дегенде, пекарнядынъ муьйиси бетиннен шыккан кызды коьрип, сейирсинип токталады. Кызга тешкеруьвли карайды. Шашлары тобан туьске боялган кыз джинса шортик кийген, йогарындагы кофтасы курсагын яланъаш коьрсетип байланган, киндигинде де алтын туьсли юзик йылатырайды. Кыз эркеклерге ойнаклы карамын таслайды. Салман сол карамынан йылынып кетип:

— Машалла! Машалла! Мунадай ярасыклар да болады экенлер! — деп куьзеленеди.

Кыз, арбадынъ касына келип, Салманнынъ коькирегине колы ман тийип:

— Эригинъзди язгынъыз келмейим? — деп сорады.

— Анъламадым? Мага айтасынъма? — деп Салман, оьзининъ уьстине карамын атып, келиспегенше кийингенмен, дегенди анълатады.

— Сага, сага, аьрув яс!

— Мен аьрув яспан ма? — деп, бир йоддасына, бир кызга сораулы карап, куьлди койшы.

— Калай бек кыпшындайсынъ, абурув яс?! Бизде, мунда, сауна бар, юр. Келесинъме?

— Кайдай сауна? — деди Салман, сейир эткенин коймай, — бизим авылда сауна бары акында биринши кере эситемен? — деп йоддасына карайды. — Шакырганга бар, шакканнан каш, дейдилер. Кала, барып карайым? — деп Салман, басын шайкап, кыздынъ артыннан адымлады.

Пекарнядынъ артында алдын склад болып кулланылган бир ямпик уый турады. Уыйдынъ эсигинде: «Кишкей сауна» деп кызыл сыр ман язылган. Салман, язувды коьрип, сейирсинувви тагы да бек келди.

— Бу тасланган меканда да кайдай сауна орынласпага болаяк? — деп кыздынъ артыннан эсикке кирди.

Меканнынъ иши каранъа, тек эсиктинъ касындагы форточкадай кишкей терезеден ярык туьседи. Иргелер модалы журналлардан алынган туьрли туьсли дурбатлар ман ярасыкланганлар. Меканга тегаран бир орындык сыяды. Орындыктынъ аяк бетинде кийимлер уыйылген бир олтыргыш, онынъ касында элекен мен кумган бар. Салман куьлип:

— Мунавы саунама?! Мунда душтынъ оьзи де йок! — дейди.

— Сен мунда сувга туьспеге келгенсинъме? Тоьмен ягынъды юваяк болсанъ, эне, сувга толы кумган.

— Мен аьдемге келискенше болар деп ойлаганман.

— Аьдемге келискенше?! Аьдемлерше яшав йок экенин билмейсинъме? Биз мунда ислеимиз. Акша керек, абурув яс!

— Акша кимге де керек.

Кыз, кофтасын шешип, йогар бетинде сынъар кыспасын калдырып, коькирегин алдыга шыгарып коьрсетеди:

— Калай? Яратасынъма? — деп сорайды.

— Элбетте, яратаман! Мен булай соьйлеймен.

— Сен оьзинъди аьмедий этип коьрсетпе! Акшанъды бер!

— Кайгадер?

— Бир сабатке — бес юз маьнет.

— Баа да тувыл экен. Бир сабат мага тамам, — деп, оьзи-оьзине айткандай айтып, кыздынъ коькирегине кызыксынып, — аьлемет! Енъил экен! — дейди.

— Сага не? Кыйыныннан керегим?

— Йок. Оьзим айтаман.

— Акшаньды бер, аьруьв яс!

Салман кисесиннен тутас бес юз маьнетти шыгарып береди. Кыз олтыргышка уьйилген кийимлер ишине акшадь ясырады.

— Биз мунда кыймасым ман ислеймиз. Ол тьукенге мороженый алмага кеткен. Аьли кайтаяк. Суйьсень, ога йолдасыньды шақыраяк?

— Онадан сорамага керек. Тек биз мунда кайтип сыяр экенмиз?

— Бас деп биз, бизден сонь — олар.. Шешин!

— Мен не? Мен соьле-аьле, — деп Салман плащын шешеди. — А сиз каяктансыньыз? Биз беттинь кызларына усамайсыз?

— Сага керегим ол? «Юзим егенде, авласын сорамай-таган», дейдилер. Бизде «тоьбемиз» бар. Бизди мент коршалайды. Йорыкты бузбаймыз. Ол оьзининь машининде юргистеди. Емекти, резинкаларды аькеледи. Сизинь авьлдагылар биз бетлерде оматака атадылар, а биз сизинь эригинь изди яздырамыз, — деп кыз, Салманнынь касына келип, ыстанын шешпеге ярдамласаяк болады.

— Мен оьзим, — деп койшы, кыздынь колларын алдырып, оьзи шешинеди. — Эгер оькиметтинь оьзи сизинь ягы болатаган болса, бизге не ди, эригимизди язаяк...

Ис биткенде, Салман, оьктем болып, асыкпай кийинип баслайды. Кыз да кийинеди. Салман ога, йогардан карап:

— Аьше, клиентлериньиз коьппе? Акшаньыз зибил болар? — дейди.

— Болар сага акша? Яс аьдемлер йок та. Тек картлар, пенсионерлер, авьлдагылардан ясырынып келедилер. Курткаларынан ясырынадылар. Олар кеткеннен сонь, кайдан да эситип, курткалар да келип, бакырык коьтередилер. Акшаларын кайтараяк боладылар. Сениньше, акшаньды артка алаягынь йокпа?

— Мен пенсионер тувьлман. Мага пенсияга дейим энди де яшамага керек. Пишесиз тураман.

— Карувынь бары коьринеди... Кел тагы да...

Собйтип Салман коькирексип меканнан шыгады. Арбада олтырган досына кайтып:

— Бек кешиктимме? — деп сорайды.

— Йок. Кеттик! — дейди ашувга толган йоддасы.

— Мунда олар экевлери. Аьли кыймасы кайтпага керек, барасынъма?

— Йок! Сага да бармага керек тувыл эди!

— Неге?

— Баланъдай биревге баратаганма?

— Сен озинъ коьрдинъ: ол озьи мага ябысты.

— Эгер сенинъ кызларынъ ман собйтип этилсе, аьруувме?

— Меним кызларыма неге калдынъ? Меникилер кишкей!

— Сеникилер де оьсееклер!

— Кайтесинъ сосы сен?! Ол озьи мени шакырды да?

Сен эситтинъ де?

— А сен барма! Бу зат — зийналык!

— Аьпендидей собйлейсинъ! Мага акыл уйретпеге ким болгансынъ?!

Олар урысыспага еткенлерин анълап, Салман токталады. Тынадылар. Пекарнядынъ муьйисиннен тобан туьске боялган шашлы кыз коьринеди:

— Аьше, не дейди досынъ? — деп ол бакырды.

Салман, колы ман булгалаклап, унамайтаганын анълатты.

— Ойлансанъыз, келерсиз. Биз кеше-куьндиз ислеимиз.

Салман, кыз бан собйлегиси келмегенин анълатып, тагы да колын булгалаклап, арбага каткып минди эм телбегиди колларына алды...

Кошардынъ уьйининъ тоьгерегинде Ол костыль ыслап айланады. Сонъ эсиктинъ касында токталып, ойланып, костыльди эрек булактырады. Костыльсиз юрип карайды. Шайкалады, йыгылмайды. Сонъ, иргединъ касында эртерек абзирлеген таякты алып, таянып, юрип баслайды. Юргеннен арып, Ол уьйге киреди. Мекан ишинде Ол, кобызды алып, тарткышы ман тартып, алатта ойнап уьйренеди. Терезеден арба келеятырганы коьринеди. Салман, турагалып, арбады айдайды. Арбадан туьсип, койшы уьйге киреди.

— Досым, сен тап бу алат пан бирге тувгандай, онан айырылмай, турасынъ? — деп Салман олтырага олтырады.

Ол, кобыз бан тарткышты коьрсетип:

— Мен бу алаттынъ сазы ер мен коькти бириктиретеганын анълап басладым. Мен муннан шыккан саз бан озимди коькке ушкандай сеземен, — дейди.

— Мен туьсинип болмайтаган затлар акында соьйлесинъ. Кел, экевимиз нарды ойнаяк? — деп Салман, нарды турган кутыкты алып, силкип, нарды ман шакыддатады.

— Бос затты кой! — деп Ол кобыз бан тарткышты орындыкка салады, — мага кетуьв керек. Мен муннан кетекпен!

— Сонъгы заманда сен тек сол затларды айтасынъ. Кайда кетегинъди мен билсем экен. Сен тегаран бир юресинъ де?..

— Мен буьгуьн костыльди тасладым. Озим аякларыма бастым, туьзелгенмен демеге болады. Мага кетпеге керек.

— Не зат каьр шетегинъди анъламайман?

— Мен бираз авылда турарман да, оннан сонъ бараяк ерим бар.

— Кайда? Кайда?

— Баска яшав бар. Сонда бараякпан.

— Аьлемет, айткысы келмейди. Сен мени калдырып кетек боласынъма? Мен сенсиз кайтеек экенмен?!

— Мен сени калдырмага керекпен. Эндиги мен тек сенинъ ушин мунда туралмайман.

— Аьруьв! А мен эндиги кайтип тураякпан? Сен меним акында ойлангасынъма? Эгер ишип басласам ша? Ол заманда коьтере де соьндим. Сен мага янъгы яшав бердинъ де, мени тирилтинъ де...

— Сен озге ишпесинъ!

— Сен кайдан билесинъ?

— Билемен. Аьдем, озине сенмесе, онъайсыз турмысыннан ишеди. Сага пишенъ де кайтаяк болады.

— Ким сага оны айткан?! Кайтип ол кайтаяк экен? Мен ога эткен затлар мутылмайтаган. Бир увырт аракы уышин мен оларга коьп зарарлык тийдирдим. Сондай затлар мутылмайтаган!

— Сен эндиги соьйтип этип болмайтаганын аньлагансынъ да? Эгер аьелинъ йыйылса, сен яньбылысларынъды тагы да этеек тувылсынъ да?

— Эгер кайтсалар, элбетте, этпеспен!

— Аьше, ол балалар ман уйге кайтпага аьзирленген.

— Сен оларды тувра коьргендей, айтасынъ? Яде бирев айттыма?

— Йок. Мен билемен.

— Айтканлай, мен буьгуьн авылдагы коньысы пишеди коьрдим. Ол меннен не деп сораганын билесинъме? «Пишень кайтканын унайсынъма?» — деп сорады.

— Сен не дединъ?

— Балаларды сагынганман, дедим.

— Мен дурыс сага айттым. Пишень кайтады!

— Билмеймен. Ол мени кеширмеге болаягына шекленемен. Эгер ол кеширсе — мен не зат та этер эдим.

— Ол кеширеек! Сен озинънинъ яньбылысларынъды тагы да этпе. Аьдем бирев акында ойлап, биревге янын берип яшамага керек. А сеьде балалар — олар сенинъ канынъ, янынъ. Эгер олар уышин шалысып яшасанъ — ол дурыс болаяк. Дурыс яшавга ымтылмага керек. Ол заманда яшавынъ да дурыс болады...

Салман кошарда йок шакта Ол кетеди. Таякка таянып, ялгыз озьи даньыл ман барады. Шети-кыйыры коьринмеген даньыл. Коьк куьмпези. Алыста ер мен коьк биригеди. Ол сонда карап адымлайды.

Кошардагы уй алдында Салман кыз балалары ман такта олтыргышта олтырады. Койшы бир затлар хабарлайды. Балалар куьлейдилер, аталарына ювыкласадылар, ол олардынъ ийинлериннен кушаклайды, басларын сыйпайды. Олардынъ касларында уй алдына шыгарылган стоьлде аналары аьрекетлейди. Ол шелектен элекенге суьт куяды, иримшик этеди, ун ийлейди.

Аъдемлер онынъ уьшин, дурыс атын муттылар. Авылдагылар ога Эмши деген ат тактылар. А озгилер ога Коьркут, Коьрдинъ куты, Коьрден турган дейтаган эдилер. Авыл. Орта орамга кашласып турган орамда узын бойына машинлер тизилгенлер. Тизилгенлердинъ ишинде баа джиплер бек билинедилер. Йолдынъ шетиндеги тротуарда аъдемлер тизилип турадылар. Кыскаякылар, эркеклер, картлар, курт-калар шыдамсыз алдыга, шереттинъ басына карайдылар. Орамнынъ ортасыннан Эмши аксап келеди. Ол шеретке тизилгенлерге сейирсинип карайды. Бир токталып, бир зат эске алгандай турады эм тагы да адымлайды. Онынъ уьштинде ак каптал ман ак ыстан, басында ак топытай, аякларына ак кроссовкалар кийилген. Онынъ белин туьрли туьсли йиптен этилген белбав бувган, колында деспе ылаган. Буьгуьнги мода ман кийинген юрегатлы аъдем Эмшидинъ артыннан етип:

— Шеф, кайда йок болдынъ? — деп сорап, коьзлерине карайды.

— Мендей эркинли аъдемнен барган ерин сорамайтаган. Юремен, карайман! Азым! Мага да тыншаймага керек те.

— Мага да тыншаймага керек, аман да мен танъ атаратпас кулыкка келемен, каранъада уйге кетемен. Кара, кайгадер клиентлер, пациентлер! Махачкаладан, Кизлярдан, Ставропольден колайлы аъдемлер келгенлер. Бирев Казаннан да поездке олтырып келип, бир неше автобус авыстырып етискен. Акша, шеф! Акшалар калкып келеятырлар!

— Ол акшадан мага не? Ана дуньяга оны алып кетип болмас! Акшага бирев де тоймаган. Акша — мусор. Коькккк — коьктики, ерге — ердики!

— Мен сенинъ юмаклы соьзлеринъди туьсинмеймен. Сен исинъди басла!

Эмши, сени мен соьйлеп неге кыйналаман деп, колын силкип, йолын бардырады. Тек бираз адымлаганда, шерет-

те кобзясланып турган бир он ясындагы кызды кобрип, токталады.

— Бу ким? — деп сорайды.

— Кыз авыддан. Туьнегуьн де мунда туратаган эди, — дейди, мисетсинмей, Менеджер, сонъ Эмшиди алдыга ий-теп, — сен бас деп меникилерди кара, олар узактан келгенлер, — дейди.

— Сеникилер, меникилер! Ол не соьзлер ди?! Мага баъри бир! Буьгуьн менде бир кызыклы йолыгыс болув керек!

— Ким мен?

— Мен озим де билмеймен.

— Йолыгыс болаягын кайдан билесинъ?

Эмши колын силкеди. Артларыннан орам ман иномарка зувылдап келип токталады. Менеджер сескенип, артка бурылады. Эмши де бурылып, токталган машинге йогардан карайды. Машиннен сары ыстан, сары кофта кийген, коьзлерине кара коьзидириклер салган пише атылып шыгады.

— Бу болар сенинъ кызыклы йолыгысынъ? — дейди, селекелеп, Менеджер.

— Йок! Бу анамнынъ синълисининъ кызы!

— Ким оны танымайды?! Мен билмегендей, неге анълатасынъ? — дейди Менеджер.

— Агам, амансынъма?! — деп кыскаяклы, шавып, Эмшиди эки ийниннен ыслап, кушаклайды.

— Неге келдинъ? Не керек, Асиет? — деп сорайды Эмши.

— Акша керек! Бек керек! — деп, кыскаяклы эркектинъ коькирегин сыйпайды.

— Сен куьн сайын акша тилейсинъ?!

— Аьше, не этейим? Бек керек! Борышымды кайтармасам, соьякпыз, дегенлер!

Эмши, Менеджерге бурылып:

— Бер ога акша!

— Кайтип ога акша бермеге болаяк?! — деп, Менеджер басын ыслайды.

— Бер деймен!

— Кайтип ога акша бермеге болады? — деп акырады, сонъ оъзи-оъзи мен соьйлегендей, — йыл артта, уьйи опырап, балаларына бир увьс ун емеге табылмай турганда, биз ога эки шарлаклы уьй салдык! Эне, — деп машинге колы ман коьрсетип, — кайдай коьлик сатып алдык! Балаларын городка окувга туьсирдик! Ай сайын оларга акша йиберемиз! Эндиги бу уятсыз куьн сайын акшага келеди! Аьр заттынъ да эби бар да!

— Кардаш болады! Кардашка ярдам этпесем, кимге этеекпен?!

— Ол, билгинъ келсе, ана Кьйшык Шалда акшаларын автоматларда уттырады!

Кыскаяклы, коьзилдиригин шешип, Менеджерге ашувлы карап:

— Байым сенинъ басынъды тесер! Мине коьрерсинъ!

— Тесеек! Тесеегин билемен! Ана коьгоьленнинъ туьтинин ишсе, бассыз да калдыраяк! — дейди Менеджер, коркыстатаган пишеден артка тайып.

Эмши, шапшыган кыскаяклыды ыслап, артка тартады. Сонъ Менеджерге:

— Бер акша деймен! Битти-кетти, болды-солыды! — дейди.

— Кайгадер берегимди де айтпайдылар?! — деп Менеджер, кисесиннен топ акша шыгарып, ишиннен бир кесегин алаяк болып, бирер мынъ маьнетлик каьытларды санап баслайды.

Кыскаяклы, бирден шапшып, Менеджердинъ колыннан савлай топ акшады тартып алады.

— Байым, бир бармагынъды калдырмай, каншы ман кескишлер! Мине коьрерсинъ, кызганшак! — деп кыскаяклы, акшады алып кашып, шавып машинге олтырады да, машинин юргистип, арты ман айдап кетеди.

— Шеф, коьрерсинъме эткенин?! Ана коркыстатаганы ша?! Шеф, мага саклавшылар керек! Мен Махачкаладан йигитлерди шақырайым! Мунавы байы ман яшамага берек тувь!

— Кимди суйсенъ, соны шакыр, — деп Эмши колын силкеди, авызга еткенде, ол ойлы болып, — келгенлер бек ялқувлылар! Бир кызыклы зат йок! — дейди.

— Не заты ман кызыклы болатанын мага туйсиндирсенъ экен? — дейди Менеджер, сейири калып.

Эмши, явап бермей, колы ман силкеди. Сонъ эсине туйсирип:

— Ана кишкей кыз кайда йок болды? — деп сорайды.

— Мен кайдан билейим? Кеткенге усайды?

Эмши авырганларды карайтаган мекан. Меканнынъ ортасында маразуйлерде болатан операция этилетан стоъл, касында медиклердинъ кушеткасы турады. Сол бетте терезединъ янында эки тумбочкалы стоълдинъ уьстинде радиоприёмник эм коьк туйсли глобус турадылар. Терезединъ онъ бетинде сувга толган коьп полиэтилен сиселер полга салынганлар. Иргелер бойы олтыргышлар тизилгенлер. Эмши, стоълдинъ касына шыгып, колы глобусты айландырып, сонъ оны токтатып, глобустынъ тысына бармагын тускап кадайды. Менеджер, шавып келип, тешкеруьвли карап окыйды:

— Тынык океан! Филиппины! Манила! — деп.

Эмши, стоъл алдына олтырып, радиодынъ шуьртекейин бурады. Диктордынъ давазы шыгады:

— Филиппины кыралынынъ президенти Родриго Дудерте Америка президенти Барак Обамага: «Канжыктынъ баласы», — деген... Баска хабарларды да тынланъыз... — деп музыка анъы эситиледи.

— Ой-бай! Шеф! Кызыклы дегенинъ бу экен! Шынты жиний сен экенсинъ! Сен глобуска карамай, ол кайтип токтаягын билмей, Филиппинныга бармагынъ ман коьрсеттинъ де?! Мен озим коьрдим де! Соны радиодан бу вакытта айтаякларын кайтип билдинъ? Сен каза экенсинъ!

— Сондайман мен! — деп, Эмши радиодынъ шуьртекейин бурып токтатады, — Исси-булактан сув аькединъме?

— Элбетте, Эмши. Сен айткандай, юз сисе сув аькелинген!

— Етер! Киргист авырганларды!

Менеджер меканнан шыгады, орамда шереттен керекли аьдемин карайды. Кара джип касында сыпатларына, битимлерине коьре саклавшыларга усаган яс аьдемлер шашы агарган, юкатлак эркекти колларыннан ыслап туры эдилер. Менеджер оларды коьрип:

— Киргистинъыз! Тез болынъыз! — деп буйырык береди.

Саклавшылар басшыды колтыкларыннан коьтерип аькетедилер. Шеретте турганлар унамай куьбирденедилер.

— Биз танъ атпай карап турамыз, а бу киси янбы келген, — дейди бирев.

— Йок тувралык! — дейди баска бирев.

Менеджер оларга:

— Доктор басында узактан келгенлерди караяк. Сизди, ювыкта яшаганларды, баска куьнлерде де алмага болады, — деп бакырады.

Саклавшылар басшыларын меканга киргистедилер, артларыннан Менеджер де киреди. Эмши, макул коьрмей, киргенлерге карап:

— Уьшевинъыз де авырыйсызба? — дейди.

Шашы агарган киси басын коьтерип:

— Йок! Мен ялгыз! Муналар меним аьдемлерим, — дейди.

— Авырмайтаган болсалар, шыксынлар. Сен ялгыз калмага боласынъ!

— Олар меним коьмекшилерим, — дейди басшы, олтыргышты ыслап.

Менеджер, басшыга яраяк болып, йинъишке давазы ман:

— Бу Камал, Махачкаладан, сонда айтылган аьдем! Коьмексилер оны ялгыз калдырмаслар, — дейди.

— Мен оларга шыксынлар, деймен!

— Шыгынъыз! — деп ынъыранады киси.

Саклавшылар, оларды кувганды яратпай, Менеджерге суслы карап, шыгадылар.

— Мен соьз беремен, басшынъызга бир зат болмас, — дейди Менеджер, кешируьв тилеп.

— Сен де кет! — дейди Эмши.

Менеджер, разы болмай, кыпынълап кетеди. Эмши радиодынъ шууртекейин бурады. Музыка эситиледи. Эмлев вакытлар Арам Хачатуряннынъ музыка анъы эситилуув мен озады.

— Не затынъ авырыйды? — деп сорады Эмши.

— Мине ярым йылдан коьп белим авырыйды, аркамды туьзеталмай юремен. Каерге бармадым, не этпедим!

— Кала, туьзелеш?

— Туьзелалмайман.

— Туьзел деймен!

— Туьзелалмайман.

— Туьз бол!

Эркек аркасын коьтереек болады, ама ок майысады, буькирейип турады. Ынъыранады.

— Йыламсырама! Кайтип майысып калдынъ? Биревди корлагансынъма?

— Йок! Биревди де корлаган йокпан.

— Эсинъе туьсир! Авыраяктан аддын не зат эткенсинъ? Кайдай яманлык эткенсинъ?

— Бизим авылдан бир карт келген эди. Улы уьшин тилеген эди...

— Не зат тилеген?

— Улын босатаяк уьшин келген. Улы менде манъязыда капалып турады.

— А сен не эттинъ?

— Картты кувдым.

— Кайтип кувдынъ?

— Кувдым, озге келмесин деп.

— Кайтип?

— Аягым ман тевип.

— Кайтип тептинъ?

— Кайдан билейим? Артына тептим.

— Улын босаттынъма?

— Йок. Онынъ шуьши бар. Акшамды кайтармайды.

Эмши шапшып, артыннан келип авырганды тебеди...

Авырган киси адалаганнан калтырап:

— Мен сени оьлтирермен! Койды сойгандай соярман! — дейди.

Эмши, артка тайып, шавып, тагы да тебеди.

— Деп ургансынъма? — дейди.

— Мен сенинъ аягынъды сындырарман! Ерге коьмермен!

— Мен ерден шыкканман! Доьртаяклап шыкканман! Мен коркпайман! Сен сав болгынъ келеме?

— Сав болгым келеди!

— Шеш кийиминъди!

— Мен шешалмайман. Мени аьдемлерим, — эсик бетке ыглап коьрсетип, — кийиндиредилер, шешиндиредилер.

— Шешин деймен! — деп Эмши тагы да тебеди.

— Мени деп, сендей этип, бирев де корламаган, — дейди, йыламсырап, авырган киси.

— Сени корламаган?! А сен аьдемлерди корлагансынъ! Сав болгынъ келсе, корланаяксынъ! Сав болгынъ келеме?

— Келеди...

— Шешин!

Авырган киси, азапланып, уьстиннен костюмды, коьйлекти, майкады шешеди.

— Болаяк! — деп Эмши авырганды ийтеп, операция этилетаган стоьлге аькелип, — ят курсагынъа! — дейди.

Киси эт бети мен ятады. Эмши тоьселген бетявлык уьстинде яткан инструментлер арасыннан кишкей балактай темирди алып, авырганнынъ аркасынынъ омырткасын бармаклары ман тийип карап, керекли ерин тавып, токтаады, сол ерин бармаклары ман язып, сонъ терен тыныс алып, коьлндагы темири мен арка суьегине басады. Авырган юректи ярган бакырыкты коьтереди. Саклавылар, эсикти согып ашып, меканга атыладылар.

— Кетинъиз! — деп Эмши бармаклары ман авырганнынъ белин язады.

— Кетинъиз, — деп авырган да эринлери мен йыбырдайды.

Саклавшылар шыгадылар. Эмши белди язганды токтатып, обзининъ стобли бетине кетип, олтыргышты йылыстырып олтырады. Авырган кобзясларын аясы ман суъртип ята береди.

— Тур! — деп ашувлы бакырады Эмши.

— Туралмайман.

— Тур! Тураяксынъ!

Авырган киси турады. Куълемсирейди. Болган затка бйнанмай, обзи-обзининъ, аркасын сыйпап, Эмшиге соравлы карайды.

— Мен туъзелгенге усайман?

— Карттынъ улынынъ шуъши кайдай?

— Ол меним товарымды сатып юрген эди, эм мага кобп акша борышланган. Акшамды кайтармайды.

— Улын йибер! Карттан да кешируув тилемеге керексинъ.

— Ол кобп акша борышланган...

— Акша не зат ты? Мусор! Сиз бир зат та анъламайсыз! Яманлык этпенъиз! Зорлык келтирменъиз!

Авырган ойланады:

— Яхшы. Сен айткандай, этермен.

— Зорлык этпе!

— Анъладым. Калай кобп айттынъ соны! Сага не зат этеекпен, не зат пан разы этеекпен?

— Мага бир зат та керек тувыл.

— Бу мараз кайталамаспа? — деп, аркасына кобрсетеди.

— Аъдемлерди корламасанъ, кайталамас. Кийин!

Киси, кийинип, костюмнынъ ишки кисесиннен бир топ акшады шыгарып:

— Бу сага, разылыгымды билдирип беремен, — деп созады.

— Бар, бар, — деп Эмши алып, акшады карайды. — Муны авылда салынатаган медпунктка берермиз.

— Сизинъ ишинъиз, — дейди киси.

Эмши акшады стоьладинъ тумбочкасынынъ кутыгына салып, турып, полдан эки сисе сув алып:

— Эртень сайын бу сувдан бирер касык ишерсинъ! Сеникилер сиселерди алсынлар, озинъ авыр зат коьтерме! — деп, сиселерди стоьлге салады.

— Савбол, сыйлы Эмши!

Куьн бойы аьдемлер эмлевге келедилер. Эмши, оларды карап, кеньеслер береди. Келгенлер разы болып, сиселер алып кетедилер.

Куьн кавысып баслайды. Машинлер йогаладылар. Шерет таркайды. Энь сонъында меканга кайгы баскан бир эсли пише киреди. Ол, киргенде де, йылавын токтаталмайды. Эмши, пишединъ йылавын яратпай, ялкувлы янъгына каранады.

— Не болган?

Пише йылай береди.

— Болды йылаганынъ! Айт, не зат ушин келгенсинъ?

— Мага улымды кайтарынъыз?

— Не дейсинъ? Мен сага сыхыршы болганманма?

— Сиз коьтере затты да этип билесиз де?

— Улынъа не болган?

— Северге кетип, кайткан йок.

— Сенде оны ман байланыс бар эдиме?

— Йок. Сургуттынъ милициясыннан улымнынъ оьлгени акында кагыт келген...

Эмши колларын яйып:

— Оьлгенлер кайтпайтаганлар! Менде оьлилер мен ис болмайды. Мен оны кайтип тирилтейим?

— Ама сен озинъ кабырдан тургансынъ да?

— Мен оьлген йокпан.

— Мен улымнынъ оьлгенине ьйнанмайман.

— Ыйнанаяк ушин, Сургутка барып келмеге керек.

— Кайтип бараякпан, эгер мен яшавымда авыдан шыкпаган аьдем болсам?

— Бирев мен бар.

— Менде акша да йок.

— Кел ойланайым... — деп Эмши эки коьзин юмып турады, ойланып болып, асыкпай айтады, — Сен биревди тавып бар. Сага бармага керек. Сенинъ улынънынъ баласы бар...

— Мен бала акында билмеймен.

— Бар баласы, — деп Эмши, стоьадинъ тумбочкасынан акша шыгарып, санайды. — Мине сага юз мынъ. Тек акша акында бирев билмеге болмайды. Сени тонамага боладылар, — деп, саналган акшады созады.

Кыскаякы, акшады алып, буьклеп, кыспасына тыгады.

Ойланады. Эсин йьйып:

— Ким мени мен бараяк экен? Ким?! — деп Эмшиге сораулы карайды.

— Мен айтаягымды айтканман. Сен яс балады оьзинъ мен бирге ал.

— Яс балады дейсинъме? Бар яс бала! Русланга, синълимнинъ баласына тилермен. Савбол, кабырдан турган Эмши! Савбол, ийги аьдем!

— Бар, бар! Басты авыртпа!

Пише кетеди. Эмши ялкып олтырады. Эсиктинъ аргы бетинде Менеджердинъ давазы эситиледи:

— Доктор биревди де алмайды.

— Мен оьзимди каратпага келген йокпан!

Эмши, Салманнынъ давазын танып, турагалып, эсикке адымлап, ашып:

— Салман, досым! Кир!

Салман кыз балады колы ман ыслап киреди.

— Амансынъма, досым? — деп Эмши Салманды кушаклайды.

— Аманман! Оьзинъ кайтесинъ? — дейди досы.

Эмши балага карайды:

— Мен сени эртенъликте коьрдим де, сен кайда йок болдынъ?

— Ол аьесин карайды. Гуьлджамал авырылды, аьли бек осал, эске келмей, ятады, — деп Салман кыз уьшин яваплайды.

— Гуьдджамал дегенинь ким? Ана мени аяк уьстине салатаган кыскаяклыма?

— Аьше! Аьптемиз! Ол сени кабырдан коьтерген!

— Ол оьзи яракшы да?

— Аьше. Мине бир неше куьн эске келмей ятады экен. Авырганьн мен тек буьгуьн билдим. Оьзим булай авылга келген эдим, кел, аьптемди коьрейим деп, барсам, ол тоь-секте кьймылдамай ятады. Бир уьн шыкпайды. Кызалак та йылайды. Аьше, эндиги бу саьбий кайда бараяк экен? Биреви йок, шынты оьксиз! Тек бала уьйине береекпиз муны.

— Мен бала уьйге бараяк тувылман! Абай туьзелеек! Мен билемен!

— Белки, туьзелип те олтырар? Тек мен шекленемен. Врач келгенде, сага не деди? Абайдынь мьйы токталган деген де?! — деп Салман кыздынь басын сьйпайды.

— Абай авырып баслаганлай: «Мени кабырдан турган карамага керек», — деп айтты. Бу мараз оныкы, тек ол эмлемеге болады деди.

— Муныкы? — деп Салман Эмшиге коьрсетеди.

— Аьше. Оныкы!

— Соьлеге дейим сен мени неге таппайсынь? — деп сорайды, каты ойларга коьмилген Эмши.

— Мен келген эдим. Сизде мунда аьдемлер коьп, бирев биревди алдыга шыгармайды.

— Аьше, саклаган болсань?

— Сизинь коьмекшиньыз, мени тынъламай, шереттен де куватаган эди.

— Ол шекеток, тек акшалыларды юьытатаган. Аьруьв! Не зат этеексинь? Аьдем манълайына язылганнан таймай-таган. Аьень тагы да не зат деди?

— Ушыкларды Уьйкен айдап йиберген деген. Сол Уьйкен абайга, ол сени аяк уьстине салганы уьшин, бек ашувлы деген.

— Во! — деп Эмши коьрсеткиш бармагын коькке тускалап, — келди меним шагым! Мен абайынъды сав этпеге керекпен! Меним согысым алдыда! Меним Уьйкенге куьшим етпес, ога биревдинь куьши етпейтаган, аман да мен

онынъ ушыкларын ыстыртып авылдан куварман! Куварман! Сол меним йолым! Мен туъз йолыма тусеятырман! Янымды кызганмай согысаякпан! — деп Эмши эки колын бир-бирине уйкалайды. — Салман, мен аьлсизленсем, сен мени Дауши-бийдинъ тоьбесине аькетерсинъ, мен аддын яткан ерге...

— Аьрувъ, досым!

Эмши, турган еринде каргып, эки колын яйып, ерге туьседи. Салман ман кыз аьжейипсинип ога карайдылар.

— Сен аьдем коьрмейсинъ де, досым?! — дейди Салман.

— Коьремен! Кайтип бир коьремен! — деп мактанып, — сенде курманлыкка бир затынъ барым? — деп сорайды.

— Бар. Мен, Гуьлджамалга деп, кара койды аькелгенмен. Каралдыларында калдырганман.

— Аьперим! Соярмыз! Таза кан эм койдынъ талагы керек! — деп Эмши стоьл астыннан кылгобызды шыгарды, — Мен Уьйкенге той этермен! — деп, бир колына тарткышты, баскасына кылгобызды ыслап, тартып, анъ шыгарады.

— Досым, сен бу алатта ойнап уьйрединъме? — деп, Салманнынъ сейири калады.

— Эьбетте, досым! Аюьлар тетик тевип уьйренедилер, эндиги мен ата-бабалардан калган алатта ойнап уьйреналмайманма? Ол да не зат соьз?! Ис — мыраттан! Муннан шыккан саз мени коькке ушыртады.

— Меьде ондай усталык йок, — дейди коьтере де ада-лап кеткен койшы.

— Бирев баспакшы, бирев темирши! Аьр кимнинъ де оьз кесписи бар. Тыньла мени эндигиси! — деп, ятлаьдай айтып, Эмши тагы да турган еринде каргып, эки колын яады.

— Тыньла мени эндигиси! — деп Эмши, коьыз бан тарткышын Салманга ыслатып, операция этилетаган стоьлге барып, соьнда бетяьлык уьстинде яткан медик алатлардынъ ишиннен скальпель мен операция заманда кулланатаган кыскышты шыгарады. — Муналар керегеек. Казанда эт кайнаганда, бу скальпель отта кызсын. Мага кереккенде, бу

кыскыш пан ыслап, мага берерсинь! Мен, эмлеген вакытта, бирев мен де сойлеп болмаспан. Мен исимди битирсем, сиз авылдынъ аьдемлерин, конъбысларды, ювыкларды ша-кырынъыз. Курманлык этин есинлер. Тек сьбеклерди бы-лактырмасынлар, оларды йыйып, койдынъ терисине салынъ-ыз, койдынъ калдыкларын да, оннан сонъ аькетип аьдем йок ерде коьммеге керек боляк. Сен, кызалак, койдынъ талагына кырк серник кадап сал, оннан сонъ куьн сайын бирер серникти шыгарып отка ат, соьйтип кырк куьн эт-сенъ, талакты уйкалап, сувга атып, эгетип, сувун абайынъа иширерсинъ! Менимше, яракшы туьзелер. Эне сол этее-гинъиз! — деп, Эмши эки колынынъ аясын бир-бирине тийгистип кысып, турган еринде шоршыйды, — бир абыт этпеге керек! Бир абыт!

Салман адалап досына карайды:

— Койдынъ басын не этеекпиз?

— Ол курманлыктынъ энъ сыйлы ери, ол Уьйкенге тийисли! Оны кыркпай, уйытпай, тазаламай Дауши-бий-динъ тоьбесининъ басыннан керуьв бетке каратып тасла!.. Тагы да. Гуьдджамал бираз аьленсе, тирилтетаган сув ман сиселер алынъыз, соны иширтип тураяксыз. Мага да ети сисе алынъыз. Меним сиселеримди шонъкырдынъ ишине саларсыз. Мага иширтерсиз. Мен эссиз болсам да, иширт-пеге керек. Тоба, эгер манълайыма язылган болса, мен де тирилермен, турарман!

— Тирилеексинъ, досым! Тек аьптемизди сав эт!

— Тоба, тоба! — дейди Эмши.

Салман бир колында кылгобыз бан тарткышын ы-слап, баска колы ман сиселерге толы йолак туьсли сумка коьтерип, меканнан шыгады. Эмши, бир колында врач алат-ларын ыслап, баска колы ман кызалактынъ колыннан кы-сып ыслап, койшыдынъ артыннан шыгады.

* * *

Эмши, Салман, кызалак уьшеви арбага минип, авыл ман барадылар. Аьдемнинъ янынъда йигитлик туьдыратаган анъ занъырайды. Арба уьй касынъда токталады. Арбада ол-

тырганлар, каргып туысип, караддыга киредилер. Караддыда узун какырадынъ касында токталадылар.

— Кой каерде? — деп Эмши сораиды.

— Эне! — деп Салман какырадынъ муыйис бетине коьрсетеди.

Эмши барып, байланган койдынъ басыннан сыйпайды:

— Ийги кошкар! Семиз кой! Аьруьв кой! Бек сыйлы курманлык! Дуныямыз ярык болсын! Исимиз онъ болсын! Еримиз берекетке толсын! — дейди, юмырыгын коьрсетип. Сонъ — Айда! — деп бакырады.

Уьшеви де уйге киредилер. Бобьмеде, ак яюв ман буьркенип, Гуьлджамал орындыкта ятады. Онынъ коьзлери ябык. Эмши, орындыкты айланып, авырганнынъ бас бетинде токталады. Тешкеруьвли карайды.

— Бек азап шеккен! Ушыклар бек кыйнаганлар! Терезеди ашынъыз! Авырганды ерге салмага керек...

Салман ман Эмши авырган кыскаяклды тоьсек пен бирге коьтерип полга саладылар. Каралдыдынъ бир шетинде яндырылаган от уьстинде казан илинген. Янган оттынъ шетинде эки кербиш уьстинде скальпель кыздырылады. Уьйдинъ ишинде тоьсекте яткан Гуьлджамалдынъ бас бетинде Эмши олтырып, кылгобыз тартады. Кылгобызды касына ерге салганда да, кобыз анъы эситиледи. Эмши, бир колына сорпа куйылган шынъ аякты, баска колына койдынъ талагын ыслап, ушыклав айтып баслайды, айтканын коьп давазлар эжуьвлейдилер:

Ушык болсанъ, ушып кет,
Шыгарактан кашып кет!

Ястык бийикке, тоьсек калынга,
Ядав кийикке, яйдак куланга
Йыр ман бирге ушып кет!

Олардан кетсин, каргага етсин,
Кулагына кирсин, карга оьлсин!
Кошкар сойылсын, басы тесилсин,
Майы ийтке, маразы бийтке,
Ушык болсанъ, кашып кет,
Йыр ман бирге ушып кет!
Аьри кет, бери кет,

Кери кет, баъри кет,
Арып кет, толып кет,
Янып кет, оьрге кет,
Кобьрге кет!

Эмши шынъаякты Салманга, талакты кызалакка созады. Салман сорпага толы шынъаякты каралдыга шыгарып, оттынъ касына барып, сорпасын отка куяды. От тарсылдап, шырылдайды. Салман, кыскыш пан отта кызарган скальпельди алып, уйге киреди. Скальпельди созады. Эмши кыздырылган скальпельди колы ман алады. Кыскыш пан калган Салман адалап, барып кызалактынъ касына, орындыкка олтырады. Эмши скальпель мен бети алдында шайкап юргистеди, ушыклавды айтады:

Шыкпасанъ, сага наьлет!
Шыгармасам, мага наьлет!

Эмши скальпельди бетине тийгистеди. Бетининъ этин кескишлеп баслайды. Этиннен був шыгады. Эмшидинъ бетинде кызыл сызыклы яралар каладылар. Эмши скальпельди тилине тийгистеди. Був шыгып, шырылдаган сес шыгады. Кобьргеннен, Салман ман кызалактынъ апатлары кетип, олар бир бирлерине йылысадылар. Койыланган був терезеге карап кеткенин коьредилер. Эмши турагалып, коьтеринки давазы ман ушыклайды:

Шыкпасанъ, сага наьлет!
Шыгармасам, мага наьлет!

Эмши, эжувь эткен давазларга кулак салып, танълайы ман йыр анъын шыгарады. Айланып бийийди. Салман ман кызалак ашык терезеге ушкан затка коьзлерин алмай карайдылар.

Кыр. Салман арба ман барады. Кула данъылда токталады. Арбадан казгыр алып, шонъкыр казады. Сонъ арбадан териге оралган субеклерди шыгарып, шонъкырга атады. Шонъкырды ер мен ябады.

Кыр. Тоббелер. Дауши-бийдинъ тоьбеси. Эмшидинъ шонъкыры. Шонъкырдынъ ишине сувга толы сиселер са-

лынганлар. Шонъкырдынъ касында танълайы ман анъ шыгарып, айланып бийийди Эмши.

Ногай кырларда баска яшав басланган. Курылыслар, спецтехникалы машиналар йолда тизилгенлер. Салман курманлык койдынъ субеклерин коьмген ерден нап шыккан, сол ерде нап шыгаратаган темир вышка турады. Темир дуьдиктен, шаршардай шорылдап, нап агады.

Эмши соннан сонъ йогалган. Оны бирев де биз бетлерде коьрген йок. Тек, оны океаннынъ аргы ягында, Венецуэлада, бизим нап компаниясында ислеген Менеджер, сонда командировкага барганда, коьрген деп, айтадылар.

Менеджер кыралдынъ бас каласында митинг озган ерде, президенттинъ сыхыршы куьби ишинде оны коьрген. Сол куьп, аьдетинше, йыйылган аьдемлерининъ ишинде яманлык пан юргенлердинъ коьзлерин тийгистпеек уьшин, митингте собйлеек болган президентти коршаламага келген. Менеджер, оьзи билмейди кайтип болганын, митингке келгенлердинъ биринши сыдырасында туьсти. Тувра йыйылган халкты бувып турган полициядынъ касында болды. Колын созып еткендей ювыклыкта аксанълап юрген танысты коьргенде, онынъ юреги куьлп-куьлп этип согылды. Аксак киси, баска сыхыршылардай, уьстин кызыл аркалык пан япкан, басына обыргустынъ кушыны ман ярасыкланган кара шляпа кийген. Ога баска сыхыршылар шавып келип, оны коьтерип, шапырашка олтырттылар. Сонъ шапырашты ийинлерине шеким йогары коьтердилер. Аксак солардынъ уьйкенлери болганы йогары турганныннан белгили болды. Менеджер коьтерилгеннинъ юзине караганда, ок таныды.

— Ой-бай! Бу мен ногай! Биз бирге ислегенмиз! — деп ол бакырды.

Менеджер, аксак оны эситкендей, ойланды. Неге десеъ шапыраштагы ога оьткир карам таслады. Тек, эне, коьргенлей, сыхыршы баска якка бурылды.

ИШТЕЛИГИ

Н. Х. Сутонова. Ойшыл окувшыга аталган шыгармалар	3
Ветеран	21
Мархаба	79
Тамуся	95
Бетсизлер яде маскара ногойша	113
Операция «Алмагуль»	213
Операция «Алмагуль» (на русском языке)	247
Эмши (адабият сценарий)	285

ИСА СУЮНОВИЧ КАПАЕВ

**Драматические
произведения**

Пьесы и литературный сценарий

На ногойском и русском языках

Редактор-корректор С. А. Кукаева
Оформление, художественное редактирование,
компьютерная графика и верстка — А. Я. Унежова
Технический редактор О. А. Ахметова

Подписано к печати 20.09.19.
Формат 84x108^{1/32} Бумага офсетная.
Гарнитура «LazurskiCTT». Печать офсетная.
Усл. печ. л. 16,8. Усл. кр.-отт. 17,64. Уч.-изд. л. 15,8.
Тираж 150 экз. Заказ №

РГБУ «Карачаево-Черкесское
республиканское книжное издательство».
369000, г. Черкесск, пл. Кирова, 23, Дом печати.

Отпечатано с электронного носителя
в ООО «Полиграф-Юг». 385000, г. Майкоп,
ул. Пионерская, 268.

К 20

Капаев И. С. Драматические произведения. Черкесск, РГБУ «Карачаево-Черкесское республиканское книжное издательство», 2019.—320 с.

ISBN 978-5-7289-0367-3

В новую книгу И. С. Капаева «Драматические произведения» включены пьесы, ранее публиковавшиеся как отдельными книгами на русском языке («Маскарад по-ногайски», «Ветеран»), в периодике («Как Мархаба правду нашла»), так и неопубликованные произведения, написанные в жанре пьесы, интермедии, литературного сценария.

К $\frac{4802490100-7}{9П1(03)-2016}$ 7—2019

84(2Рос-Ног)6-45